

LEVENSBOUW

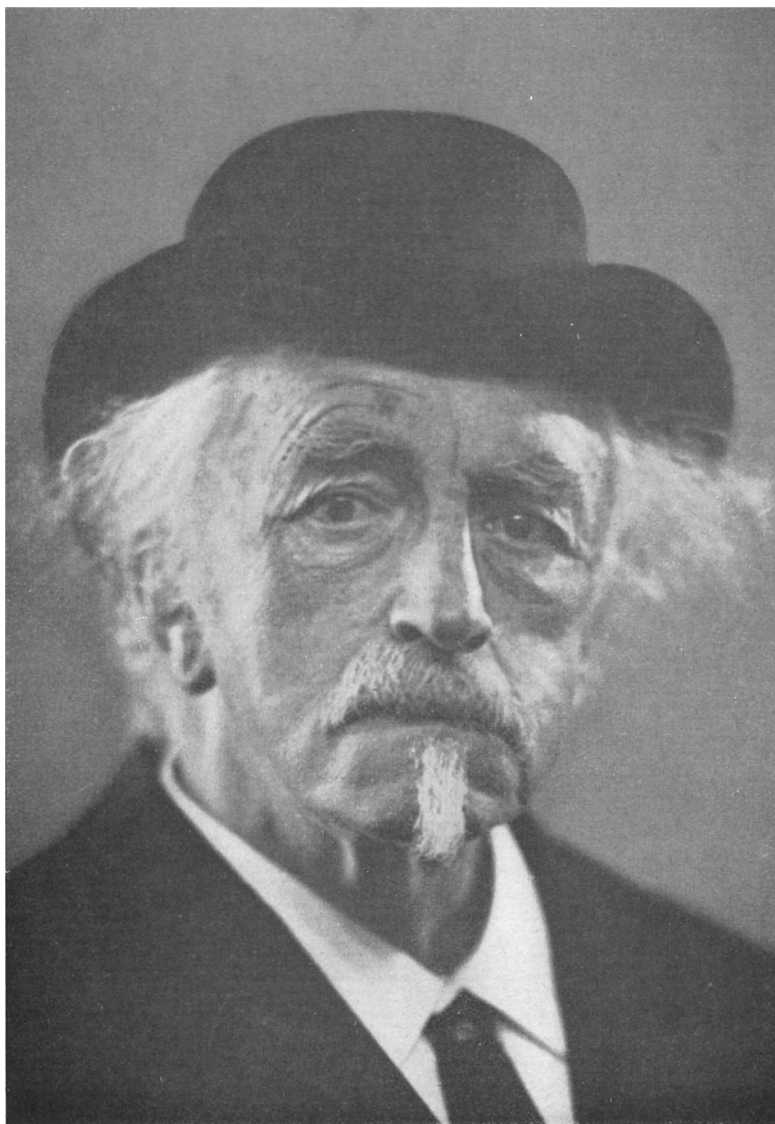
MEMOIRES

DOOR

D^RF.M.WIBAUT

LEVENSBOUW

DR. F. M. WIBAUT.

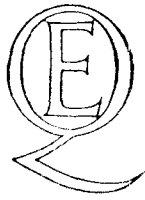
LEVENSBOUW

M E M O I R E S

DOOR

Dr. F. M. WIBAUT

MET 88 ILLUSTRATIES

MCMXXXVI

EM. QUERIDO'S UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ N.V.
AMSTERDAM

I N H O U D

VOORREDE	7
EERSTE JEUGD IN VLISSINGEN	9
ROLDUC	20
OPENBARE HANDELSSCHOOL TE AMSTERDAM	28
MIJN VERLATEN VAN DE ROOMS-KATHOLIEKE KERK	37
IN DE HANDEL	46
PERSOONLIJK LEVEN IN MIDDELBURG	71
MIJN EERSTE OPENBAAR OPTREDEN	84
ONDERSTEUNING ARBEIDERSBEWEGING IN HAAR OPKOMST	94
VROEGE PROPAGANDA IN WALCHEREN	101
SOCIALISTISCHE PROPAGANDA IN UNIVERSITEITSSTEDEN	108
MULTATULI	115
P. L. TAK	121
LIDMAATSCHAP VAN DE GEZONDHEIDSCOMMISSIE 1907—1914	133
VERKIEZING ALS GEMEENTERAADSLID IN 1907	138
CANDIDATUREN VOOR DE TWEEDE KAMER	151
WETHOUDERSCHAP IN AMSTERDAM	159
RONDON DE CONFERENTIE VAN STOCKHOLM IN 1917	236
GEMEENTELIJK BEHEER	247
INTERNATIONALE SOCIALISTISCHE CONGRESSEN	266
INTERNATIONALE STEDENBOND	278
IN EN OM DE SOCIALISTISCHE ARBEIDERS-INTERNATIONALE	299
MIJN OPTREDEN IN GENÈVE	316
IN DE EERSTE KAMER	323
OVER VERBRUIKSCOÖPERATIE	337
DEMOCRATIE IN HET BEDRIJFSLEVEN	345
GEEN PARTICULIERE HEERSCHAPPIJ OVER GELDCIRCULATIE	359
J. C. VAN MARKEN	370
P. J. TROELSTRA	379
ENIGE VRIENDEN	406
ARBEIDERS-JEUGD-CENTRALE, EEN GROTE GROEP VRIENDEN	417
LEVENSBOWW	420

VOORREDE

IN het begin van het jaar 1931, toen bekend was geworden dat ik in September van dat jaar mij niet meer herkiesbaar zou stellen als Wethouder van Amsterdam, kwam een bevriend hoogleraar van de Amsterdamse Universiteit mij bezoeken.

Hij was allang van plan geweest om mij te zeggen wat hij mij nu kwam betogen, dat ik nu toch niet meer mocht wachten met het schrijven van „Memoires”.

De meeste mensen, legde mijn vriend mij uit, wachten daarmee te lang. Zo iets moet je doen, zei hij, als je nog je volle werkkraft hebt. Die is erbij nodig, want het is een belangrijk werk.

Dat men bij het schrijven van „Memoires” over de volle werkkraft dient te beschikken, was ik met den hoogleraar eens. Maar daaruit volgde voor mij volstrekt niet, dat ik nu, omdat ik mijn volle werkkraft nog had (ik heb ze nog) „Memoires” moest gaan schrijven. Immers een groot deel van mijn leven was openbaar geweest. Wat ik gezegd had en gedaan had als gemeenteraadslid, als Wethouder, als Lid van de Eerste Kamer, was voor ieder, die er lering in hoopte te vinden of er belangstelling in had, toegankelijk in verslagen, in bibliotheken. Mijn publicaties, enkele boeken, veel tijdschrift-artikelen en veel prae-adviezen voor allerlei verenigingen over allerlei vraagstukken van den dag, waren ook voor ieder toegankelijk in bibliotheken.

Ik zei dus aan mijn hooggeleerden bezoeker, dat ik hem erkentelijk was voor zijn belangstelling, maar dat ik geen plan had „Memoires” te schrijven. Mijn hoogleraar vond mijn argument van de bestaande publicaties en verslagen in bibliotheken en van mijn openbaar optreden buitengewoon zwak. Zeker zouden daar wel enige mensen, enige tientallen wellicht, in gaan studeren als ze iets over mijn optreden wilden schrijven. Maar daar ging het niet om.

Het ging er om, om uit mijn veelzijdig leven rustig conclusies te trekken voor een grote massa van lezers, voor wie die verslagen altijd een gesloten boek zouden blijven. Hij hoopte dat ik tot beter inzicht zou komen.

Ik had hiermee mijn pleit niet gewonnen! Allengs kwam er meer aandrang van andere zijde. Ik moest toch veel levenservaring opgedaan hebben. Ik mocht aan belangstellenden, die zeker talrijk zouden zijn, niet onthouden wat mij had geleid in mijn openbaar leven. Trouwens ik zou toch zelf wel begrijpen, dat uit de samenvatting van mijn leven, persoonlijk toegelicht, veel versterking moest uitgaan van de invloed, die ik met mijn werk in de loop der jaren had bedoeld te bereiken. Alles samengevat, zei men mij, was het voor mij geen vrije keuze om „Memoires” te schrijven, maar was ik het verplicht aan de gemeenschap.

Na die gesprekken heb ik, alles nog eens overwegende, besloten te doen wat van mij verwacht wordt.

Hier liggen dan mijn „Memoires”. De strekking, die ik aan de publicatie wil geven, is deze: Ik wil in brede kring doen doordringen, tot welke opvattingen van maatschappelijke plicht mijn leven heeft geleid.

De omvang, die aan dit geschrift moet worden gesteld, heeft tot beperking gedwongen. Er is in mijn „Memoires” geen chronologisch verhaal van mijn leven. Er is rangschikking van mijn denken en doen naar de soort van het werk, dat van mij werd gevraagd. Er is samenvatting van het streven, dat dit denken en doen heeft beheerst. De samenvatting spreekt uit de titel: „Levensbouw”.

Januari 1936.

F. M. WIBAUT

EERSTE JEUGD IN VLISSINGEN

IK ben op 23 Juni 1859 te Vlissingen geboren. Ik was het tiende van elf kinderen, maar ik heb er maar vijf gekend. De anderen waren jong gestorven.

Mijn moeder was een vrouw van grote liefderijkheid. Heel haar leven was aan haar kinderen gewijd. Haar verdriet was soms dat ze voor haar kinderen niet nog meer kon zijn. Zij was in Zierikzee geboren, haar intellectuele opvoeding was niet verder gegaan dan de lagere school, nog gevolgd door een naaischool. Toen was ze bij moeder thuis gekomen. Haar ouders hadden in Zierikzee een schoenwinkel met een schoenmakerij.

Er is een portret van haar toen ze twintig jaar was. Het kwam in die tijd voor, dat Duitseschilders vooral de kleinere steden van ons land bezochten om daar opdrachten van familieportretten te verkrijgen. Zulk een schilder, E. H. Richter, kwam wel bij mijn grootvader aan huis, omdat deze de enige was die Duits verstond. Bij zijn vertrek vroeg hij hem zijn dochter (die mijn moeder werd) te mogen schilderen.

Toen zij eens, bij gelegenheid van een feest dat daar gevierd werd, in Vlissingen gelogeed was, maakte zij kennis met mijn vader. Die kennis leidde tot een verloving. Ik herinner mij haar verhalen, hoe ze op de trouwdag met een hoogaarts, dat is een open zeilscheepje, van Zierikzee naar Vlissingen kwam. De meubelen, die zij meenam, waren in dat scheepje geladen en zij en mijn vader waren de passagiers. Het was tegelijkertijd hun huwelijksreis. Maar een reis van één dag.

Zolang ik thuis ben geweest, had ze het erg druk met haar grote gezin. Het kantoor van mijn vader gaf haar ook nog veel te doen, omdat er herhaaldelijk mensen kwamen, die met het een of ander bediend moesten worden. Ze was niet sterk, de trouwe vervulling van haar taak putte haar voortdurend uit. Maar ze deed alles met liefde.

Ze voelde het als een grote tekortkoming dat ze op school

zo weinig had geleerd. Dat had als gevolg dat ze, behalve in de eerste kinderjaren, niet volgen kon wat haar kinderen leerden. Maar ze troostte zich dan, dat die althans gelegenheid hadden te leren wat ze opnemen konden.

Ze was, naar ik later had begrepen, een zeer goede opvoedster. Ze kende geen dreigementen, maar ze verstond ons te doen begrijpen dat, wat ze van ons vroeg moest gebeuren. Als ze een van ons eens voor straf vroeg naar bed had gezonden, kwam ze altijd nog een nachtkus geven.

Toen ik op de leeftijd kwam om te begrijpen wat de katholieke godsdienst moest betekenen voor waarlijk katholieken, werd mij duidelijk dat mijn moeder verreweg de innigste katholieke was in ons katholieke gezin. Enige tijd heb ik haar voorbeeld gevolgd. Haar eerezucht was, dat haar kinderen goede katholieken zouden worden.

Mijn vader was een zeer goede vader. Zijn toewijding voor zijn kinderen was volledig. Hij was in Vlissingen geboren, zijn ouders waren réfugiés uit Frankrijk. We hebben nooit veel ervan vernomen, waarom ze Frankrijk verlaten hadden. De Franse grootouders hadden zich in Vlissingen gevestigd, en een winkeltje opgezet van levensmiddelen, brandstoffen, enz., zoals dat in die tijd veel voorkwam. Er kwam ook een eigenlijke handel in brandstoffen bij. De opvoeding van mijn vader ging ook niet verder dan de lagere school. Heel vroeg moest hij helpen aan de broodwinning van zijn ouders. Ik herinner me een verhaal, dat hij op een provisiezoldertje erwten moest uitzoeken. Dat werk vond hij erg onaangenaam. Hij troostte zich dan door onder het werk op de fluit te spelen. Maar die afleiding deed aan het werk geen goed.

Al spoedig ervoer hij als pijnlijk, dat hij niet genoeg had kunnen leren. Echter hij had een ontzaglijke eerezucht, die hem zijn hele leven ertoe heeft gedreven om zich van alles wat hij weten moest op de hoogte te stellen. Hij werd handelaar in steenkolen, allengs groothandelaar, ook reder van kleine zeeschepen. Maar zijn belangstelling was niet

enkel bij zijn zaken. Hij had een grote belangstelling voor het openbare leven en diende met grote toewijding openbare belangen op allerlei wijze. Zijn hoop was, dat zijn kinderen ook zo zouden worden. Zijn grote zorg was om aan zijn kinderen gelegenheid te bieden om alles te leren wat hij meende dat zij in het leven nodig konden hebben. Het schoolgaan van de kinderen te Amsterdam en elders betekende voor hem grote kosten. Maar waar het de opvoeding van de kinderen gold, was geen uitgave hem te groot. Hij was een goed katholiek, lid van het kerkbestuur en van het bestuur van het katholieke weeshuis.

Ik heb na zijn dood enige van zijn kasboekjes gevonden, d.w.z. particuliere kasboekjes, die tevens een soort dagboeken waren. Bizonder gebeuren in zijn gezin en in zijn zaken was er in opgetekend. Op Oudejaarsavond maakte hij in zo'n boekje zijn balans op, de stand van zijn vermogen. Er waren toen nog geen accountants, dat was voor hem gemakkelijk. In die boekjes heb ik gevonden dat een reeks van jaren toeneming van zijn vermogen werd vastgesteld. Dan sloot hij de balans af en schreef enige regels van warme dank aan de Voorzienigheid, voor de voorspoed die hij weder had mogen genieten. Toen zijn er ook enkele jaren gekomen dat er geen toeneming was van het vermogen. Dan voltooide hij de balans toch, doch een onderschrift kwam er dan niet. De drie laatste jaren van zijn leven was er een tekort. Toen is de balans niet afgesloten.

Buiten zijn eigen zaken had mijn vader zich aanzien in de zakenwereld verworven. Hij was president van de Kamer van Koophandel in Vlissingen. Hij was een van de oprichters van de koninklijke maatschappij de Schelde, hij was ook onder de oprichters van de stoomvaartmaatschappij Zeeland. Haar moeilijke eerste jaren, de tijd dat Prins Hendrik haar op de been moest houden en op de been hield, baarden hem zorgen, want de opleving van Vlissingen was zijn hartewens.

Mijn vader stelde aan zijn kinderen de eis dat zij in het

leven iets degelijks zouden worden. Het zou hun daarbij gemakkelijker zijn dan het hem was geweest. Hij had belangstelling voor alles wat zij leerden. Maar voor hetgeen hem direct in het zakenleven van waarde kon zijn, was zijn belangstelling het grootst.

Zo denk ik aan mijn ouders terug als aan twee mensen, die beiden voor hun kinderen en voor anderen leefden. Mijn vader was bijzonder goedhartig voor ieder die geholpen moest worden. Hij was in het kleine stadje de vraagbaak voor velen en ook de toevlucht van velen. Ik herinner mij een geval, waarin ik zelf een rol speelde. Er was in Vlis-singen kermis geweest en de ochtend na de sluiting stond ik te kijken naar het afbreken der kramen en tenten. Op-eens ontstond er een groot rumoer bij de tent van den Hercules. De Hercules was een man die grote ijzeren aambeelden op zijn buik liet zetten en andere krachttoeren ver-richtte. Maar op dat ogenblik werd hij door drie andere mannen uit zijn tent gegooid. Hij weende bitter. Ik vroeg hem wat er gebeurde. „Ach jongetje,” zei hij, ik was toen acht jaar, „nu heb ik mijn hele broodwinning verloren. Die kerels nemen alles mee, behalve mijn aambeeld en mijn kettingen. En ik heb geen geld om hout te kopen voor een nieuwe tent, wat moet ik nu beginnen.” Ik dacht aan mijn vader, die hem misschien wel helpen zou, zoals hij zoveel mensen hielp. En ik zei tot Hercules, dat hij maar eens bij mijn vader moest komen, die verkocht plan-ken. Ik ging naar huis en vertelde aan mijn vader, wat ik had meegemaakt. En vroeg of hij dien man niet kon helpen. Hij keek mij heel ernstig aan, hij begreep wel, dat als hij dien Hercules hout leverde, de betaling heel erg twijfelach-tig zou zijn. Maar toen even later Hercules kwam, werd hem het hout dat hij nodig had verkocht. Mijn oudste broer die er bij stond, zei: „Dat geld zie je nooit.” Mijn vader zei: „Dat weet ik nog niet, maar als ik het nooit zie, dan kom ik dat nog te boven.”

Ik heb naderhand begrepen dat hij herhaaldelijk zulke nei-

gingen van goedhartigheid volgde. Wel meer dan commercieel aanbevelenswaardig was. Tussen mijn vader en moeder was op dit punt volledige overeenstemming. Je moest mensen die je hulp nodig hadden, helpen zoveel als je kon. Ik herinner mij dat de eerste Kerstdag, 's ochtends al vroeg, een hele rij mensen zich bij ons aanmeldde om zakken steenkolen, zakjes bruine bonen en stukken spek in ontvangst te nemen. Mijn vader reikte alles zelf uit. Zo zagen de kinderen telkens — want er waren meer zulke voorvallen in het jaar — hoe mijn ouders in het leven stonden. Bij de eerste communie van de kinderen werden door mijn moeder altijd een paar meisjes volledig in nieuwe kleren gestoken. Feestkleren voor de hoge gelegenheid. In die sfeer ben ik opgegroeid en ik heb er mooie herinneringen van.

Mijn eerste school was bij Rooms-Katholieke Zusters. Het was tegelijk bewaarschool, voorbereidende school en school voor lager onderwijs. De jongens bleven er in de regel maar tot hun zevende jaar. De meisjes tot hun twaalfde jaar of iets ouder. Voor haar was het de volle lagere school.

Ik weet eigenlijk niet meer, wat ik op die school geleerd heb. Lezen kon ik, toen ik er, bijna vijf jaar oud, heen ging. Ik heb er waarschijnlijk de beginselen van rekenen geleerd. Maar ik heb sterke herinnering, dat ik veel lange schooltijden heb meegemaakt, terwijl de klas in deze beginselen werd onderwezen en voor mij niets meer te leren viel. Schrijven heb ik er niet geleerd. Dat was niet de schuld van de school, zoals ik nog nader zal vertellen.

Een groot deel van onze bezigheid op school, zeker een paar middagen per week, was het uitpluizen en aan elkan- der knopen van draadjes. We kregen daar lapjes voor. De jongens en meisjes, die dat werk verstonden, dat waren zo- wat allen behalve ik, knoopten van die draadjes lange ket- tingen. Die werden aan het eind van de schooltijd door de Zuster opgehaald. Dat was voor mij altijd een benauwd ogenblik. Ik kon niet knopen.

Soms kreeg ik wel eens een stukje ketting van een jongen naast me. Als dat niet lukte, maakte ik enige draadjes met speeksel aan elkander en gaf die dan beschaamd aan de Zuster, die de kettingen van de andere kinderen op een liniaal verzamelde. Gelukkig gebeurde me niets. De Zuster wist dat ik het niet kon, en berustte daarin.

Ik heb nooit begrepen welke de opvoedingswaarde was van deze bezigheid. De kettingen van die draadjes konden zeker nergens voor dienen. Het doel moet geweest zijn om onze tijd te korten en ons niet te zeer te overladen met wetenschap.

Op de zusterschool heb ik mij redelijk gedragen. Een enkele keer moest ik wel eens voor straf in de keukenkast staan. Dat was een grote ruimte, een soort provisiekamer. Er was boven een zolder voor hout en turf, naar beneden hing een touw, daar kon je in klimmen, dan zag je soms schoteltjes moerbeien staan en at je daarvan. Die straf was dus niet erg. Althans voor kinderen die niet bang waren voor Hans, die, naar de Zuster zei, op zolder zat.

Geslagen werd er op die school „als beginsel” niet. Een enkele maal werd er eens een kind uit de klas naar de keuken gebracht. Uit verdachte klanken werd dan wel opge maakt, dat de grote handen van de keukenzuster Soeur Marie Clara er aan te pas kwamen. Deze zuster was overigens een voorbeeld van goedhartigheid. Als ze hoorde van het kindermeisje dat me in het begin van mijn schoolbezoek bracht, dat ik niet ontbeten had, kreeg ik van Soeur Marie Clara in de keuken boterhammen met bruine suiker. Maar zulke bruine suiker bestaat er niet meer. De suikertechniek is op dat punt sterk achteruitgegaan.

Vóór mijn zevende jaar ging ik een paar maanden logeren in Amsterdam bij mijn oudste zuster. Daar werkte ik thuis, maakte vooral veel sommen. M'n zuster woonde op de Marinewerf. Zij nam me mee naar concerten in het Park en in Artis. Sterke herinnering heb ik — het was in het jaar 1866 — aan de cholera welke toen heerste op

Kattenburg en de Eilanden. Er waren soms zeven begrafenis op één ochtend. Later, toen ik de woningtoestanden op de Eilanden kende, heb ik begrepen wat een epidemie daar betekende.

Ik moet in die tijd een aantrekkelijk jongetje geweest zijn. Het is eens gebeurd toen een kruier mij van de Marinewerf naar de Warmoesstraat zou brengen, waar ik uit spelen ging in een huis waar een poppenkast was, dat, terwijl hij een ogenblik niet oplette, een man mij mee wilde nemen. Maar het liep goed af.

Mijn tweede school, toen ik uit Amsterdam terug kwam, was bij Meester Puype.

Een school voor meisjes en jongens van zeven tot dertien jaar. Allen tezamen in één groot lokaal.

Een indeling in klassen moet er wel geweest zijn, maar je merkte er niet veel van. De hele school werd verzorgd door het hoofd, die tevens eigenaar was. Er waren nog twee onderwijzers. We schreven toen nog met veren pennen. Alleen Meester Puype had een stalen pen. Die gebruikte hij tevens als opvoedings- en aansporingsmiddel. Het kwam voor, dat je plotseling een prikje van Meester Puype's stalen pen in je hoofd voelde. In die school werd niet geslagen.

Op de school werd nooit licht aangestoken. In de donkere weken vóór Kerstmis en Nieuwjaar, als we niets schrijven of lezen konden, las één van de onderwijzers verhalen voor voor de kinderen van verschillende klassen samen. Bijna steeds over de overwintering op Nova-Zembla. Daarover heb ik nooit in Tollens hoeven te lezen.

Een andere herinnering die ik heb van die school, zijn de heftige gevechten, die regelmatig werden gevoerd met de jongens van een andere school, die van Meester Fret. Ik heb nooit begrepen waarin die vijandelijkheid oorsprong had. Maar de uitingen waren fel. De jongens trokken op elkaar los, gewapend met stokken en broekriemen, die velen droegen.

Toen ik negen jaar was, moest ik naar een andere school. Ik zeg moest, omdat ik het vervelend vond. Meester Puype vond het ook erg vervelend. Er was toen een katholieke school voor jongens gekomen. En mijn Vader vond het beter mij daarheen te zenden. Meester Puype, aan wien ik de boodschap moest doen, toen ik het schoolgeld van de laatste maand meebracht, voelde zich daardoor onrechtvaardig behandeld. Hij meende klaarblijkelijk dat er geen enkel bezwaar was zijn school door katholieke kinderen te laten bezoeken. Ik voelde dat hij gelijk had.

De nieuwe school, waar ik naar toe moest, was niet modern. Ik heb er het rekenboek gebruikt van Willem Bartjes, dat toen al sterk verouderd was.

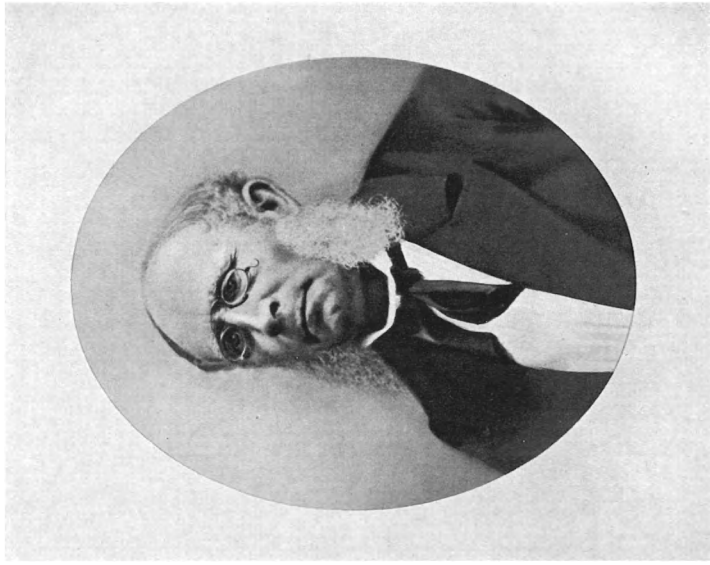
Ik herinner me van die school niet, dat ik er veel geleerd heb. De klassen waren heel groot. Veel meer dan ons rustig houden, konden de onderwijzers niet. Ik heb er eens een onderwijzer met mijn lei gegooid en geraakt. Hij kneep mijn broertje Johan in zijn arm, wetende dat hij daar pijn had van ingeënte pokken. Mijn lei vloog tegen zijn voorhoofd, en ik vloog de trap af. Ik heb thuis het geval terstond verteld. Ik vond dat ik gelijk had. „Kind,” zei m’n moeder, „je drift zal je tot ongelukken brengen. Leer toch je in te houden. Als je het niet vroeg leert, gaat het niet meer.” ’s Avonds is de onderwijzer het komen vertellen. Hij had een andere opvatting. Ik moest tot straf honderd maal voluit vervoegen: „ik mag mijn onderwijzer niet beledigen”. Ik moest dus elke dag tussen twaalf en twee op school overblijven. Mijn broer bracht dan boterhammen voor me mee. Ik heb het maar tot vijftig vervoegingen gebracht. De tweede onderwijzer kwam me nu en dan — ik schreef langzaam, en dus duurde het heel lang — aansporen om oprecht berouw te tonen en vergiffenis te vragen. Ik zei dat ik heel goed begreep, dat je je onderwijzer niet met een lei mocht gooien. Maar dat ik niet kon zeggen dat ik er berouw over had. Dus ging het schrijven van de werkwoorden voort. Totdat de onder-

Mijn moeder, Mijntje Slaats, toen zij 20 jaar was.
Naar een schilderij door een reizend schilder, C. H. Richter, in Zierikzee gemaakt
in 1844.

Mijn moeder.

Mijn vader.

wijzer, dien ik beledigd had, op een dag kwam en zeide, dat hij er maar een eind aan zou maken.

Na deze school ging ik naar Rolduc.

Dat vertrek naar Rolduc, toen ik bijna elf jaar was, was eigenlijk het afscheid van mijn jeugd in Vlissingen. Mijn jeugd was vol genoegens geweest. Vlissingen was toen een klein stadje, waar ongeveer alle mensen elkander kenden.

Er was in de buurt een strand, zonder badhuis nog, waar gebaad en zwemmen geleerd werd. Er waren havens waar je roeien kon. Er was een houten paalhoofd, in de Schelde, waar je heerlijk op speelde. Er was geen overdadig politietoezicht. Wat de jongens betrof werd het vooral uitgeoefend door een ouden agent, die met een stokje liep, en het vlijtig poogde te gebruiken. Maar daarbij waren wij hem toch meestal te vlug af.

Ons huis had een groot pakhuis en heel veel ruimte. Daar werd veel gespeeld. Met een aantal kameraadjes. We hadden een bokkenwagen, die ook gebruikt werd om in de buurt bramen te halen van plaatsen, waar we wisten dat er veel stonden.

Wij voerden veel kattenkwaad uit. Onze grote vergrijpen echter waren, om met een boot met jongens die beter sturen en roeien konden dan wij, de haven uit te varen. Mijn vader had kleine schepen, die hout en steenkolen voeren. We kregen dan van den kapitein de boot. We wisten echter dat we er niet mee de haven uit mochten, maar deden het toch. Het was gevaarlijk.

Het andere vergrijp was aan het strand gaan zwemmen als het slecht weer was. Moeder bewaarde de zwembroeken. Maar als we dan veel lust hadden en zij het niet goed vond, gingen we zonder.

In de gezinnen van al onze kameraadjes, en over het algemeen in het stadje, behoorde slaan nog tot de meest gebruikelijke opvoedingsmiddelen. Onze kameraadjes, meisjes en jongens, kwamen nogal vaak bij hun vaders over de knie. Voor ernstige gevallen werd dan een rietje gebruikt.

Wij werden thuis nooit geslagen. Mijn vader zou er, geloof ik, niet afkerig van zijn geweest. Maar moeder wilde het niet hebben. Haar reden was, heb ik later begrepen, dat ze vader te driftig vond. Maar het was niet zo dat er voor ons geen straffen waren. Onze ergste straffen waren: als we Zondags naar de kerk waren geweest, de hansoppen weer aan doen en heel den dag thuis blijven op een bovenkamer. Werk maken of op andere wijze ons bezig houden. We waren erg jaloers op kinderen die slaag kregen, die kwamen er veel beter af. Maar zulke voor ons zware straffen kwamen heel zelden voor. Zo was alles bij elkander onze jeugd heel genoeglijk geweest.

Ik geloof niet dat kinderen van tien jaar, ik was 11 toen ik naar Rolduc ging, reeds veel oog hebben voor natuurschoon. Maar er was toch in Vlissingen voor jongens allerlei bekoorlijks. Over de genoegens van strand en het baden en het roeien heb ik al geschreven. Maar er waren ook de wandelingen. Omstreeks Pinksteren was het in Vlissingen bijzonder genoeglijk. We hadden dan altijd enkele dagen vacantie. Er werden dan grote wandelingen gemaakt, naar Koudekerke en naar Middelburg en ook naar de Zuidwattering, een uitspanning gelegen aan het strand van de Schelde. Op de derde Pinksterdag (de Zeeuwen hebben aan twee Pinksterdagen niet genoeg) trokken we 's morgens om half vijf naar Souburg, een dorp op een afstand van een half uur. Daar was dan kermis en was het ringrijden van de boeren al aan de gang. Bij het ringrijden zit een boer op een jong ongezadeld paard. Hij heeft een stok in zijn hand met een scherpe punt. Er is ergens een touw gespannen, met een ring in het midden. De boer moet nu draven langs het aangegeven pad en dan met zijn speer de ring van het touw steken. Wie de meeste ringen verover, krijgt een prijs. 's Morgens was het prettig om dit te volgen, dan hadden de boeren nog niet gedronken en deden het goed.

Van Souburg uit werd dan een mooie grote wandeling ge-

maakt over een deel van het mooie eiland Walcheren, langs de Zuidwatering en zo langs de zeedijk naar huis. 's Avonds gingen we weer naar Souburg terug, waar dan de kermis met caroussels en koekenkramen enz. door fakkels verlicht, in volle gang was.

De bokkenwagentochten in de bramentijd waren een top-punt van vreugde. Mijn kameraadjes en ik wisten precies de plekken, waar veel bramen stonden. We gingen dan ver van de stad af, waar de andere jongens de bramen nog niet hadden afgeplukt. We kwamen met sla-emmers vol met rijpe bramen terug. Die werden tussen de kameraadjes verdeeld. Meestal was er genoeg om thuis de bramen op allerlei wijzen te bereiden.

Een enkele maal gingen we wel eens uit rijden, over Middelburg naar Domburg. Daar werd dan wat we noemden in de bossen, dat zijn prachtige grote oude buitens, de dag doorgebracht. Dan gebeurde het dat we in het rijtuig in Vlissingen terug kwamen als de poort reeds was gesloten. We kwamen aan de Rammekenspoort. De poortenier deed de poort open en keek in de wagen of er niets was, waar belasting voor moest worden betaald. Want Vlissingen had toen nog accijnzen. Hij vond dan niets en we reden door. Maar voor kinderen was het een belangrijk gebeuren.

Toen ik naar Rolduc moest had ik dus van mijn jeugd in Vlissingen een gelukkige herinnering. In het feit dat ik naar Rolduc moest, heb ik de bevestiging gezien, dat mijn vader zich verplicht achtte, de schoolopvoeding van mijn broer Johan en mij onder katholieke leiding te stellen. Immers onze beide oudere broers hadden in Middelburg de hogere burgerschool afgelopen, zoals vele katholieke kinderen. Middelburg is een uurtje gaans van Vlissingen en de verbinding tussen beide plaatsen werd toen door een diligence onderhouden. Ik vroeg aan mijn vader, waarom ik ook niet naar de rijks-hogere burgerschool kon gaan, maar ik kreeg daarop niet veel antwoord. Ik heb later wel gedacht dat hij zelf niet sterk overtuigd was, dat het ver-

standig was om ons naar een kostschool te zenden, waarvan hij weinig wist. Maar er waren klaarblijkelijk ernstige overwegingen, welke hem daartoe noopten.

ROLDUC

IN April 1870 gingen mijn broer Johan en ik naar de kostschool Rolduc. Johan was anderhalf jaar ouder dan ik en was al een paar jaar in Bodegraven op een katholieke kostschool geweest.

Bij de oudere broers was daar niet aan gedacht. Het hing klaarblijkelijk alles samen met de bij mijn ouders toegenomen drang, om de hele schoolopvoeding katholiek te doen zijn.

Vader en moeder brachten ons naar de kostschool. Het was een ingewikkelde reis. Vlissingen had nog geen spoorwegverbinding. De reis ging per boot naar Terneuzen, dan per spoor naar Antwerpen en Brussel, van Brussel naar Aken en van Aken naar Herzogenrath, dat het station van Rolduc was.

Op Rolduc kwam Johan in de eerste klas. Maar ik kon daar niet worden toegelaten om mijn jammerlijk slechte schrift. Ik moest eerst in een voorbereidende klas schrijven leren.

In Vlissingen was door mijn Vader al het mogelijke in het werk gesteld om mij te leren schrijven. Er waren toen cahiers van Callewaart met voorbeelden van letters en woorden, die dan nageschreven moesten worden. Ik moest dat elke dag doen. Drie keer in de week kwam er een onderwijzer om me te leren schrijven.

Nu en dan kwamen er bijzondere penhouders in de handel. Met holtes waarin je de vinger moest houden om goed te schrijven. Zodra hij ze zag, kocht mijn vader ze en bracht ze mee thuis. Het hielp alles niets. Mijn schrift bleef jammerlijk slecht. In de voorbereidende klas op Rolduc kwam de leraar, er was er daar maar één, al spoedig tot de er-

varing, dat het ook voor hem niet was weggelegd om me te leren schrijven. Ook kwam hij tot de ervaring, dat ik voor alle andere vakken van onderwijs de klas ver vooruit was. Er werd toen na enkele weken besloten om me toe te laten tot de eerste klas.

Mijn broer Johan was intussen ziek geworden. Hij lag niet op de ziekenzaal, doch op een afzonderlijk kamertje. Hij werd goed verpleegd. Tussen de schooltijden in was ik veel bij hem. De ziekte was heel ernstig. Na een paar maanden, nog voor de grote vacantie, die in Augustus zou beginnen, besloten mijn ouders Johan naar huis te laten terug komen. Hij heeft toen tot het begin van het jaar 1871 thuis ziek gelegen en is toen gestorven. Uiteraard heb ik onder zijn ziek zijn en zijn sterven sterk geleden. We hielden erg veel van elkander. Tot mijn negende jaar, toen hij naar kostschool in Bodegraven ging, hadden we alle lief en leed trouw met elkander gedeeld. Gedurende zijn ziekte heb ik elke dag gebeden voor zijn herstel. Maar hij stierf.

Toen ik enige tijd in de eerste klas was, waar ik dus eigenlijk maar drie maanden, van Mei tot Augustus, kon meemaken, werd ik bij den Directeur geroepen. Die zei mij, dat als ik me extra wilde inspannen om nog enkele vakken, die ik helemaal niet geleerd had, in de resterende maanden voor de grote vacantie bij te werken, ik dan wel na de vacantie in de tweede klas kon komen. Ik wierp me toen met grote ijver op het bizondere werk, dat moest worden gedaan. Een der vakken was geschiedenis. Oude geschiedenis tot aan de middeleeuwen. De leraar dicteerde die in het Frans, in de vorm van vragen en antwoorden. Ik leende van een der jongens het dictaat, en leerde dan hele stukken er uit van buiten. 's Morgens voor ik opstond; twee keer in de week terwijl de andere jongens gingen wandelen; ik liet me dan opsluiten op de slaapzaal. Zo bereikte ik dat ik bij het overgangsexamen over de Puni-sche Oorlogen dezelfde dingen kon zeggen, die de leraar gedikteerd had.

Ik werd toegelaten tot de tweede klas. Dat was me een grote vreugde, want wat daar geleerd werd, was mij nieuw. Er waren toen op Rolduc ongeveer driehonderd jongens. Er was een volledig Seminarie, waar Latijn, Grieks, kerkgeschiedenis enz. de hoofdvakken waren en er was een zogenaamde handelsschool, die omstreeks het jaar 1872 omgezet werd in een hogere burgerschool met hetzelfde leerplan als de rijks-hogere burgerschool.

Ik ben tot Juni 1873 op Rolduc geweest. Ik heb er van Frans en Engels ruim voldoende geleerd om, te beginnen in 1873, de openbare handelsschool in Amsterdam, die toen driejarig was, te kunnen volgen.

In Duits kwam ik minder ver dan in Frans en Engels. In aardrijkskunde enz. hadden we ook zeer onderhoudende lessen. Alle leraren waren priesters, behalve de leraar in chemie. Ik kon me heel goed bij het kostschoolleven aanpassen. De verzorging liet volgens m'n moeder alles te wensen over. Daar zal ze wel gelijk in gehad hebben. Driehonderd jongens en alleen mannen voor verzorging, leverde niet de beste atmosfeer voor lichamelijke zorg in onderdelen. Ook niet de atmosfeer voor teerheid. Je moest over het algemeen je zelf helpen.

's Ochtends half zes wekte ons de bel om op te staan. De jongens van de hoogste klassen hadden een waskom op hun kamertje. De anderen wasten zich aan lange rijen van zinken bakken met kraantjes. Tien minuten vóór zessen was het ochtendgebed in de studiezaal. Daarna werd er in de studiezaal gewerkt. Om halfacht een kleine Mis. Om acht uur ontbijt. Broodjes zonder boter met koffie, van welke sommige kenners zeiden dat het eikelkoffie was. Om halfnegen begonnen de lessen. Om tien uur een half uur vrij op de speelplaats. Dan weer lessen tot twaalf uur. Middagmaal dat zeer voldoende was. Onder het eerste gedeelte van het middagmaal werd iets van kerkgeschiedenis of uit het leven van heiligen gelezen. Na het middagmaal speeltijd tot kwart over twee. Dan lessen tot vier uur.

Om vier uur een korte kerkdienst. Daarna een kleine maaltijd, een broodje met koffie, of in de zomer met bier. Studie tot kwart over zeven, daarna avondeten. Na het avondeten nog een uur ongeveer voor ontspanning in de speelzalen, dan naar bed.

Ik had voor mijn godsdienstige behoefte aan de algemene kerktijden niet genoeg. Na het avondeten ging ik nog een kwartiertje in de kerk bidden. Daarna deed ik op mijn slaapkamertje nog een avondgebed. Ik vroeg aan God om kameraadjes of familieleden, die ziek waren, spoedig te laten genezen, en veel dergelijke hulp.

Ik ben tot Juni 1873 op Rolduc geweest. Er waren onder de leraren van wie ik bijzondere vriendschap genoot. Eén er van wist niet wat hij doen moest om me te troosten, toen mijn broer Johan gestorven was. Hij riep mij op zijn kamer. Hij zei, dat ik daar altijd binnen kon komen, als ik wilde. Hij liet de deur open. Daar stonden dan sigaren, die ik kon roken en op een tafeltje stond een fles wijn met een glas, waaruit ik kon drinken. Wijn en sigaren voor een jongen van elf of twaalf jaar lijken ietwat een vreemd middel om hem in verdriet te troosten. Maar voor den leraar vormden deze artikelen het beste, wat hij mij kon bieden, naast zijn grote hartelijkheid wanneer ik hem ontmoette. Het was „Professor” Moubis. We noemden daar alle leraren Professor. Ik heb den hartelijken man na mijn vertrek van Rolduc nooit meer ontmoet. We hebben in de eerste jaren nog wel brieven gewisseld.

De klas waarin ik na de grote vakantie 1871 kwam, werd geacht gelijk te staan met de tweede klas van de Hogere Burgerschool. In de tweede en derde klas, vooral in de derde, werden er klassieken, vooral Franse en Duitse, met ons gelezen. „Wilhelm Tell” van Schiller en „Athalie” van Racine. De leraar slaagde erin bij veel leerlingen belangstelling te wekken voor literatuur.

Het spreken van de Franse taal was op Rolduc, als de jongens er enige tijd waren, verplicht. Dat stoorde, naar

het oordeel van de jongens, nog al erg hun gesprekken in de speeltijd. Nu bestond er een instelling om op de jongens drang tot Frans-spreken uit te oefenen. Het was het signe. Een klein boekje dat de ene jongen aan den anderen moest geven, wanneer hij Hollands hoorde spreken. Hij zei er dan bij: „je vous passe le signe”. Iedere jongen, die het kreeg, moest er zijn naam inzetten en werd daardoor een halve cent schuldig. De jongen, die het had van de ene dag op de andere, moest anderhalve cent betalen. Die boetebedragen werden regelmatig eens in de maand ingevorderd, en op een vaste dag in het jaar tot gezamenlijk genoeg verteerd. Dat potverteren bestond dan in een wandeling naar het een of andere café, waar dan Limburgse vlaai werd gegeten en bier werd gedronken. Het roken van sigaren gedurende de wandeling voltooide het genoeg.

Onze club van kameraden had grote tegenzin tegen het signe. Je moest altijd op je hoede zijn, dat niet de een of andere jongen heimelijk luisterde en als hij je Hollands hoorde spreken op je toeschoot: „je vous passe le signe”. We besloten om het controlemiddel in eigen beheer te nemen. We gaven het dan aan elkander door, wisselden ook wie het van de ene dag op de andere zou hebben, en hadden er dus helemaal geen last van. Dat ging enige maanden goed. Toen werd het complot ontdekt.

Enige keren in het jaar waren er grote plechtigheden. Een daarvan was een bedevaart naar Simpelveld, welke 's morgens om zes uur begon. Een paar uur lopen, priesters in kerkkleding voorop. In de dorpen, waar we doorheen kwamen, brandden in alle huizen kaarsen. In Simpelveld was een kerkdienst in de open lucht. Daarna kregen we broodjes met ham en bier en wandelden dan weer naar huis.

De bierverstrekking was op die kostschool zeer overvloedig. Maar deskundigen zeiden dat het brouwsel heel onschuldig was en het alcoholgehalte buitengewoon gering.

De tijd op kostschool, bestemd voor het leren der lessen,

was voor den gemiddelden leerling ruim voldoende. Wanneer je met alles klaar was, kon je aan den toezichthoudenden leraar verlof vragen te mogen lezen. In de regel mocht dat dan wel. Maar de moeilijkheid was welk boek. Er waren maar weinig boeken toegestaan. Een enkele maal was er van den een of anderen leraar nog wel eens een buiten de lijst te krijgen.

In de Franse les overkwam me op een dag een wonderlijk geval. We moesten fabels van La Fontaine van buiten leren. In de les werden dan de jongens aangewezen, om die in gedeelten op te zeggen. Ik kreeg de beurt voor het slotgedeelte. Er kwam iets in van „tant va la cruche à l'eau qu'elle se casse”. De leraar zag daarin een toespeling op een meisje, de heldin van de fabel, die door verkeer met jongens zwanger wordt, hetgeen ik helemaal niet begrepen had. De leraar had moeite in de klas zijn ontsteltenis te verbergen. De verklaring was, dat ik een oorspronkelijke editie van de fabel had gebruikt, terwijl in de klas een schooleditie werd gebruikt. Toen de klas ten einde was, nam de leraar me mee naar zijn kamer en sprak me zeer ernstig toe. Hoe ik aan dit boek kwam? Ik had het mee van huis gebracht en had helemaal niet begrepen, dateriets verkeerd in stond. De leeraar geloofde mij niet. Hij zag een ernstig zondaar in me. En gaf me een Duits boek met toespraken, die ik moest lezen. De eerste had tot titel: „Jüngling steh auf”, en werkte zeer sterk op het gemoed. Zo waren er veel toespraken. Maar ze waren op mij niet toepasselijk, want ik had me aan niets vergrepen. De leraar besprak het geval met den Directeur, en het slot van hun bespreking was dat ik enige dagen niet in de klas mocht komen, ook niet met mijn kameraadjes mocht omgaan, maar dat boek met toespraken moest lezen. Ik mocht in de slottuin wandelen. Ik deed dat en las heel den dag. Maar niet in het boek met de toespraken, wèl in boeken die ik van oudere jongens kreeg, wanneer ze enkele dagen naar huis waren geweest. Dat mochten volwassen jongens,

wier ouders in Limburg woonden, nu en dan. Daar waren er één of twee bij, die mij „protegeerden”, hetgeen daarin bestond dat ze dan veel chocola voor me meebrachten en ook boeken.

Ik herinner me onder andere, blijspelen van Corneille, die ik later nooit meer gelezen heb, en soortgelijke verboden, maar door mij op hoge prijs gestelde lectuur. Dat stelsel van „protegeren” door oudere leerlingen van jonge was streng verboden. Maar te mijnen opzichte werd door sommige oudere jongens dat verbod zeker niet nageleefd. Ze hebben me allerlei vriendelijkheden bewezen; van de slechte kant, die naar het oordeel der leraren aan het stelsel kon kleven, heb ik nooit iets gemerkt.

Van straffen bemerkte ik op Rolduc niet veel. Er was er één die inhield, dat je één of twee keer niet mee mocht gaan wandelen. Die wandelingen, twee middagen in de week enige uren, waren heerlijk. Dat was dus wel een erge straf. Een andere straf was dat je ’s middags niet van het dessert kreeg na het middagmaal. Er waren altijd gedroogde vruchten of kaas als nagerecht. Deze straf werd soms verzwaaard, dat je een week lang aan de tafel van den Directeur moest komen zitten. We zaten bij het middagmaal namelijk aan lange tafels, waarbij iedere leraar met een aantal leerlingen een groep vormde.

Een sterke herinnering heb ik van de Kerstnacht. Er was een onderaardse kerk, een beroemde crypte. Daar werd iedere dag door enkele geestelijken een Mis opgedragen, waar je dan als misdienaar wel eens bij was. Maar de enige grote kerkdienst in de crypte was in de Kerstnacht, om vier uur. Er was dan ontroerend prachtig gezang bij orgelspel. Er was een aangrijpende kerstpreek. Een atmosfeer van volledige overgave.

Die kerstdiensten zijn me door hun treffend karakter altijd bijgebleven. Wie niet, zoals ik, katholiek is geweest, of het niet is, kan moeilijk begrijpen wat zulk een viering van het Kerstfeest, de geboorte van Christus, voor een ontvankelijk

gemoed als het mijne betekende. Ze hebben in mijn herinnering geleefd als iets heel moois.

Ik verliet Rolduc als een diep godsdienstige jongen.

Hoe staat nu, na zo lange tijd, mijn verblijf op Rolduc in mijn herinnering?

Rolduc was een kostschool. Een kostschool toen met 250 jongens, waarvan de jongste tien of 11 jaar was, en de oudste, in de hoogste klasse van het seminarie, omstreeks twintig. Voor een kostschool met veel jongens was Rolduc helemaal niet slecht. Ik heb voor het stelsel van kostscholen nooit waardering gehad. Die heb ik nog niet. Ik begrijp, dat er gevallen zijn, waarin ouders hun kinderen niet thuis kunnen houden. Ook kennen we tegenwoordig opvoedingsinrichtingen, die met de kostscholen van toen niet zijn te vergelijken. Maar afgezien hiervan, vind ik een kostschool een opvoedingsinstituut van veel lager gehalte, dan de opvoeding in een ietwat redelijk gezin zijn kan.

Eigenlijk is er van opvoeding in intieme zin geen sprake. Want opvoeding is nog iets anders dan tucht. Verder dan verstandige tucht kon men het ook op Rolduc niet brengen. Die tucht was er. Er was vrij streng toezicht op de slaapzalen, er was ook meer bemoeiing dan de jongens zelf wensten, op hun omgang en hun keuze van kameraden. Er was streng toezicht op het lezen van boeken. Er was over het algemeen vriendelijkheid in den omgang tussen leraren en toezichthouders en de jongens. Maar teerheid, die kinderen op een leeftijd van elf tot vijftien jaar en ook nog wel ouder behoeven, was er niet, kon er niet zijn. Alleen reeds omdat alle vrouwelijke leiding ontbrak. Een eigenlijk intieme verhouding kon er alleen bestaan tussen den biechtvader en de jongens. Die bestond dan ook wel in veel gevallen. En vaak zal die zeer weldadig hebben gewerkt.

Alles samenvattende werd er op Rolduc onder de jongens orde gehouden zonder al te grote strengheid. Sommige jongens troffen het, dat een der leraren zich met hen bizon-

der bemoeide. Ik heb dat voorrecht genoten. Dan had je wel omgang, die tot tederheid naderde. Die had ik met Professor Moubis, wiens portret in de illustraties is opgenomen. Hij heeft me er veel goed mee gedaan.

Voor nadere bijzonderheden zou ik naar van Deyssels „Kleine republiek” kunnen verwijzen. Van Deyssel kwam in Rolduc, toen ik er wegging. In zijn merkwaardig boek vond ik vele van de jongens, die ik gekend had terug.

Mijn vrouw en ik hebben er nooit aan hoeven te denken onze kinderen op kostschool te doen. We waren er blij om.

OPENBARE HANDELSSCHOOL TE AMSTERDAM

TOEN ik in de zomer van 1873 enkele weken vóór het eindigen van de cursus van Rolduc thuiskwam, sprak ik met mijn ouders er over, dat ik priester wou worden. Ik had er hun reeds over geschreven; zij hadden de bespreking uitgesteld tot ik thuis zou zijn. De neiging was bij mij opgekomen in de tijd van het sterven van mijn broer Johan en was sedert gebleven. Niemand in Rolduc had er enige invloed op uitgeoefend. Met mijn biechtvader had ik er over gesproken, die zei dat ik er in de eerste plaats met mijn ouders over moest spreken en mij wel ernstig moest rekenschap geven, of de aandrang sterk genoeg was. Mijn moeder zei dat ze heel gelukkig zou zijn geweest, indien mijn broer Johan die neiging had gevoeld. Te mijnen opzichte stond ze sterk twijfelend. „Ik weet niet of je er geschikt voor zou zijn,” zei ze, „je kijkt nogal graag naar de meisjes.” Mijn vader wilde in elk geval de beslissing een jaar uitstellen. Ik moest nu maar naar de handelsschool gaan, zoals het plan was geweest. Kwam ik hem dan, na een jaar daar geweest te zijn, zeggen, dat mijn neiging onverzwaakt was gebleven, dan zou hij zich niet verzetten. Ik ging dus naar Amsterdam naar de Handelsschool. Mijn vader had al heel vroeg, toen ik een jaar of acht was, vastgesteld dat ik voor de handel moest worden opgeleid, om-

dat ik er zo geschikt voor was. Ik heb nooit begrepen, op welke aanwijzingen hij die mening grondde. Het toelatingsexamen voor de eerste klas van de driejarige handelsschool had een gunstig resultaat; ik werd dus bij de nieuwe cursus geplaatst.

Dat is nu ruim zestig jaar geleden, en ik ben nog altijd dankbaar, dat ik drie jaar op de openbare handelsschool te Amsterdam, zoals die toen was, heb doorgebracht.

Het was een voortreffelijke school en ik ben overtuigd dat, indien op al onze middelbare scholen de gedragslijn kon worden gevolgd, die daar toen — ik kan uit ervaring alleen spreken over de jaren 1873 tot 1876 — gevolgd werd, dit een ontzaglijke verbetering zou zijn voor de opleiding. Deze gedragslijn was, dat indien leerlingen een bijzondere voorliefde vertoonden voor enige belangrijke vakken en neiging vertoonden aan deze vakken veel meer tijd te geven dan strikt verlangd werd, deze voorliefde niet tegen te werken, doch er rekening mee te houden. Dat rekening houden bestond dan hierin, dat er geen bezwaar werd gemaakt, wanneer deze leerlingen aan enige andere vakken, niet de hoofdvakken, weinig tijd en weinig aandacht gaven. Dr. H. F. R. Hubrecht, de directeur, bleek een groot voorstander van deze methode van werken.

Voor het eindexamen van de school, waarbij een diploma werd uitgereikt, was dit geen bezwaar. Het werd voor een commissie afgelegd. Het diploma gaf geen toegang tot hoger onderwijs. Grote ongelijkheid in toewijding door de leerlingen betoond aan de verschillende vakken was dus geen bezwaar. Het gevolg van deze gedragslijn was, dat een zeker aantal leerlingen een groot deel van hun tijd en werkkraft gaven aan vakken van hun voorkeur. Dikwijls waren het talen, somtijds was het scheikunde en warenkennis.

Bij mij waren het Frans en Engels. In deze beide talen had ik in Rolduc reeds een ernstige voorbereiding genoten. Onder de voortreffelijke leiding van de Heren Rode voor

Frans en Stoffel voor Engels, en met vier of vijf uur les per week bracht ik het een heel eind. Voor Frans moesten we eens een vrij opstel maken. Ik heb er toen een gemaakt over Max Havelaar, een schoolcahier vol. Alle rijmloze verzen van Saidjah werden in het Frans vertaald. Ook de toespraak tot de hoofden van Lebak. Het was voor een schooljongen een ontzaglijk werk. Ik werkte er soms nachtelijke uren aan. Ik wilde het goed maken en naar het oordeel van mijn leraar is dat gelukt.

Hier is een voorbeeld hoe zekere vrijheid in de keuze van vakken, waarin gewerkt wordt, de leerlingen er toe brengt om hun aanleg te volgen, en langs die weg veel meer te bereiken, dan wanneer ze gewoon aan alle vijftien of zeventien of twee en twintig vakken van het programma de tijd zouden geven, die elke leraar verwacht. Met het gevolg dat ook de beste leerlingen in geen enkel vak doordringen. Deze leermethode heeft overeenkomst met de methode van Maria Montessori voor voorbereidend en lager onderwijs.

Het onderwijs in warenkennis en descheikunde, die daarbij nodig was, werd gegeven door Dr. Hubrecht. Het waren eigenlijk academische lessen. We maakten dictaat. Regelmatige contrôle of een les was geleerd, bestond niet. De verwachting van den leraar was, dat zijn methode van les geven de belangstelling bij den leerling zou wekken. In die methode paste ook, dat we herhaaldelijk in Amsterdam en daarbuiten fabrieken gingen bezichtigen. Eens werd met een twaalfstal leerlingen uit de hoogste klas een veertiendaagse reis gemaakt naar Rijnland-Westphalen, waar steenkolenmijnen, metaalindustrie in al zijn afdelingen in verschillende fabrieken werden bezocht. Ik denk dat het veel leerlingen van de Handelsschool uit die tijd zal zijn gegaan als mij, dat het onderricht van Dr. Hubrecht met wat er bij hoorde hun het hele leven lang in goede herinnering is gebleven.

Een voorbeeld van de vrijheid van omgang tussen leraren en leerlingen is het volgende:

De Duitse leraar wilde „Judith” van Hebbel met ons lezen. Een jongen stond op en zei: „Mijnheer, Judith wordt vanavond hier gespeeld door Klara Ziegler. We moesten dus beginnen, met de hele klas naar die voorstelling toe te gaan, en dan daarna het stuk lezen.” De leraar ging op het plan in. De jongens kregen allemaal van hun ouders toestemming. We kwamen ’s avonds samen bij Roetemeijer, een bierhuis in de Amstelstraat tegenover het Grand-Theater, waar de voorstelling werd gegeven. Roetemeijer onderscheidde zich toen door een prijs van tien cent voor een glas bier. In de zaal was altijd een koopvrouw aanwezig met een mand harde eieren aan haar arm. Ze verkocht ze voor 5 cent, en pelde ze dan heel netjes met een lepeltje op verzoek van de klanten: „Truitje, pel me een ei”. Na de voorstelling van Judith ging ieder naar huis, en in de volgende duitse lessen werd Judith met lust gelezen. Ik was in Amsterdam in een kosthuis. Mijn ouders verwachtten daar, een oudere broer was daar vroeger ook geweest, scherp toezicht op doen en laten. Ik was er voorstander van om op dat punt veel vrijheid te hebben. Ik slaagde er na een paar maanden in om, als ik het vroeg, de huissleutel te krijgen. Niet voor nachtelijke excursies, maar om na een toneelvoorstelling nog bij een jongen op zijn kamer een paar uurtjes rustig te praten. Ik ging veel naar de comédie. Op de hoogste rangen. Dat was goedkoop. Er waren in die jaren in het Grand-Theater in de Amstelstraat bij den „oude van Lier” veel voorstellingen van buitenlandse acteurs. Klara Ziegler, Marie Seebach, Madame Favart, Emile Possart enz. Ik kwam er zo dikwijls als het zakgeld, soms aangevuld met andere hulpbronnen, maar bij mogelijkheid toeliet. Mijn vader kwam in die tijd nog al eens in Amsterdam. Hij was commissaris van de maatschappij „Zeeland” en had er dan vergaderingen. Ik mocht dan altijd één avond een half uurtje hem bezoeken in het Amstelhotel, waar de heren logeerden. Op een van die avonden zei mijn vader: „We moeten eens uitgaan,

wat wil je het liefste?” Ik zei: „Klara Ziegler”. De volgende avond zaten we bij „Sapho”.

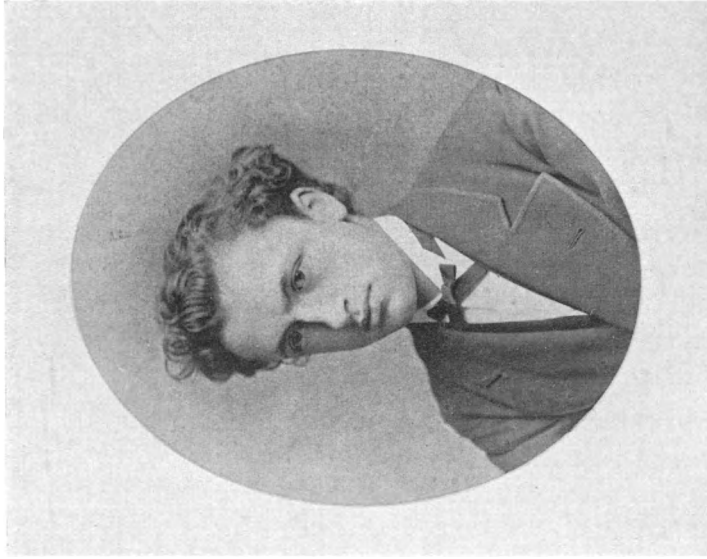
Mijn vader was enthousiast. Hij bemerkte dat ik het minder was dan hij. „Vind je het niet mooi,” vroeg hij mij. Ik zei: „ja, mooi wel, maar in Medea en Brunhilde is Klara Ziegler veel mooier.” „Bliksemse jongen,” viel mijn vader uit, „hoe kom jij aan al dat geld om daar overal naar toe te gaan.” Ik legde hem uit dat ik dan op goedkope rangen zat. Maar dat hij mij voor zulke uitgangen toch wel een kleine toelage diende te geven. Hetwelk geschiedde.

Zo was het in Amsterdam een heerlijke tijd. Het schoolwerk leed niet onder het uitgaan. Ik had in mijn kosthuis een eigen kamer. Als het nodig was, werkte ik daar in nachtelijke uren, op avonden dat ik uit geweest was.

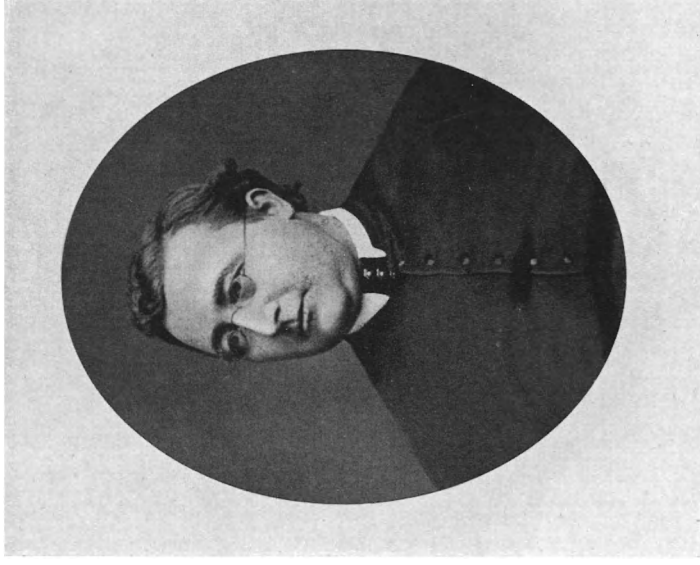
Een voorstelling, die me levendig is bijgebleven, was de première van „Vorstenschool”, die ik met m’n vriend Hesseling bijwoonde. Mina Krusemans speelde toen Koningin Louise en Lize Baart Hanna. Dirk Haspels was de Koning. Door aangehouden applaus is het gelukt den schrijver op het toneel te krijgen.

Een grote bekoring van Amsterdam was ook, dat ik toen boeken kon lezen naar mijn keus. Ik kocht vrij veel boeken. Mijn vader vond dat ik er nogal veel nodig had. Ik las gretig. Onder de eerste boeken, die gekocht werden — ik had het toen al uit een leenbibliotheek gelezen — was Max Havelaar. Allengs ook de andere werken van Multatuli. Maar ook Duitse en Franse en Engelse literatuur. Ook wel leerboeken over economie, die op het schoolprogram niet voorkwamen.

De heersende opvatting, vooral gedragen door den directeur, ten opzichte van vrijheid van studie, trad zeer scherp aan den dag in mijn onverschilligheid tegenover het vak plant- en dierkunde. We hadden les gehad van Hugo de Vries, die echter in mijn derde studiejaar benoemd werd tot Professor in Jena. Het duurde enige maanden voor er een opvolger was. Ik begreep, dat dat vak voor het eindexamen

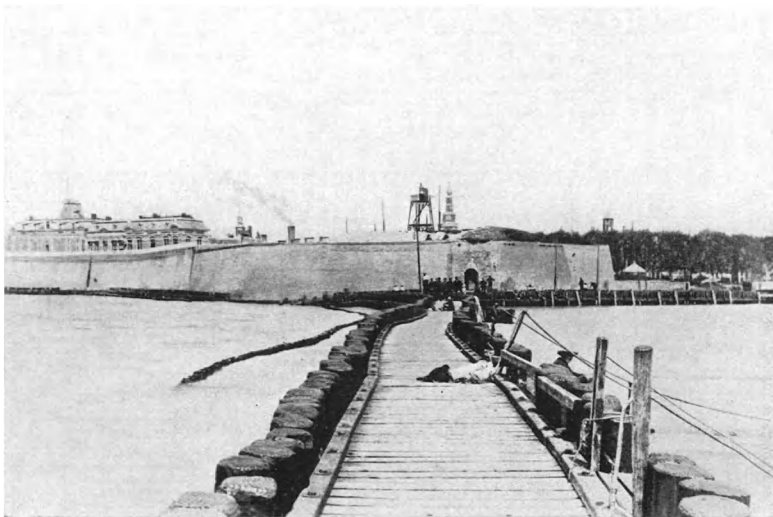
Op 17-jarige leeftijd.

Monseigneur Ernst Doubis.
Mijn leermeester en vriend te Rolduc.

Gracht in Vlissingen waaraan ik als kind woonde.

Houten hoofd te Vlissingen waar veel werd gespeeld.

niet veel betekenis meer zou hebben. Ik besloot er niets meer aan te doen. In de lessen van den opvolger zat ik rustig werk te maken voor andere vakken. Op een goede dag werd dat door den leraar ontdekt. Hij was ontsteld. Hij nam me mee naar een ander lokaal na afloop van de les, en vroeg wat dat betekende. Ik legde hem uit dat ik geen belangstelling had voor zijn vak, en dus de lesuren voor ander werk besteedde. De ontsteltenis van den leraar steeg. Hij zou er met den directeur over spreken. De directeur liet me roepen. Ik gaf hem dezelfde uitlegging en hoorde er niets meer van. Op enkele punten was echter de openbare handelsschool niet beter dan andere scholen in die tijd. Er werd stelselmatig nageschreven. Er waren bijvoorbeeld 5 jongens uit de klas aangewezen om algebrasommen te maken. De andere schreven ze af. Dat werd meestal gepleegd bij den concierge, waar je tussen twaalf en half twee een kop koffie kon kopen. Het afschrijven gebeurde met zekere listigheid. Er werden kleine fouten gemaakt om het niet in het oog te doen lopen. Veel erger kwam dit voor op het eindexamen in boekhouden. Daar moesten enige memoriaalposten geheel worden uitgewerkt. Er was toezicht in de zaal. Maar toch geschiedde het, dat slechts enige jongens het werk maakten en de anderen het met de vermelde voorzichtigheid afschreven. De leraren moeten wel verwonderd geweest zijn, dat in dat vak alle jongens even knap waren. Toen ik uit Rolduc in de nieuwe omgeving van de handelsschool kwam viel het me op, dat een aantal jongens veel spraken over geslachtelijke onderwerpen. Ik was op dit punt nog volkomen onwetend. Dat wekte in die nieuwe omgeving grote verbazing, en ook wel enige spot. Een eigenaardigheid van Amsterdam was in die tijd dat er hele straten waren met om het andere huis een bordeel. Onder andere de Spuistraat. Er waren verscheidene jongens, die er bekoring in hadden om daar langs te wandelen. Er was dan, omdat er niets bedekt werd van vrouwelijk schoon, of van wat daarvoor werd aangezien, heel wat

waar te nemen. Maar ik hoorde onder hen, die aan deze ontdekkingstochten niet meededen.

Niet alle leraren, het mag niemand verwonderen, stonden op het hoge peil dat ze de jongens aanspoorden tot zelfstandig werken. Onze leraar in de Staathuishoudkunde kwam op dit punt wel heel erg tekort. Hij gebruikte het leerboek van de Bruyn Kops en dicteerde ons vragen en antwoorden. Ik had plezier in het vak en werkte in andere leerboeken. Onder andere in de kleine leerboeken van Mr. N. G. Pierson, die in die tijd verschenen. Op een dag bemerkte de leraar het, hij nam het me erg kwalijk. Als we iets anders lezen moesten dan hij in de klas gebruikte, zou hij het wel zeggen.

Ik heb van dat ongeoorloofde gebruik van boeken over economie nog voldoening gehad. Bij het mondelinge eind-examen was Mr. N. G. Pierson in de commissie. Hij vroeg me iets over het ontstaan van handelscrises en hun opheffing. Ik had toevallig de vorige avond in de kleine editie van zijn leerboek gelezen, wat hierover handelde. Mr. N. G. Pierson was hogelijk tevreden en sprak er over met den directeur, die er ook bij was. De directeur vroeg mij na afloop hoe het kwam, dat ik die dingen zo goed wist. Ik vertelde hem de gang van zaken. Hij lachte en ik lachte ook.

Amsterdam was toen nog een kleine stad vergeleken bij nu. De Muiderpoort en de Haarlemmerpoort, die er beide nog staan, waren werkelijk op die punten de grens van de stad. De Weteringschans lag al buiten de stad. Sommige jongens kwamen er wel eens, omdat het theater van Grader er was, met de duurste toegangsprijs 25 cent. Voorts 15 cent voor andere zitplaatsen en staanplaatsen voor een dubbeltje. Er werden pakkende stukken gespeeld. „Arthur de dobbe-laar, of 34 jaar later”, „Hondentrouw”, waarin een grote hond op het toneel de hoofdrol vervulde, en andere. In de pauze onderhielden we ons in de koffiekamer met de ac-

teurs. Ik heb nooit het gevoel gehad, dat deze voorstellingen zeer gunstige invloed hadden op onze kunstzin. We kenden ook in die tijd nog de kermis op de Botermarkt, het tegenwoordige Rembrandtsplein. Er stond een toneeltent van Victor Driessens, waar ook Catharina Beersmans speelde, en waar we wel bittere tranen bij de voorstelling hebben geweend. Het waren beiden grote acteurs. Grote acteurs waren er toen ook in de Amstelstraat bij Jüdels. Alle rangen 60 cent. Louis Bouwmeester en zijn zuster, die we nog altijd kennen als Mevrouw Mann-Bouwmeester, brachten in „De twee Wezen” de halve zaal tot tranen. Veldman speelde de valse rollen en het kwam wel voor, dat van boven uit de zaal werd geroepen: „Gooi die gemene kerel eruit.”

In de drie jaar van mijn verblijf in Amsterdam had ik van de stad leren houden. Ik was toen al op de leeftijd om de stad mooi te vinden. Ik wandelde langs de grachten en de burgwallen. Ik had ook oog voor de bekoring van de jodenbuurt om zijn bedrijvigheid. Amsterdam, ik vermeldde het reeds, was toen veel kleiner dan nu. De Weesperzijde en de Amsteldijk waren toen wandelingen, die ik op Zondagavond wel eens deed. De „Berenbijt” en „de Ijsbreker” waren uitspanningen, waar men op een wandeling heen ging om een kop koffie of een glas bier te drinken. Het Vondelpark was in zijn eerste gedeelte gereed gekomen. Ik herinner mij, dat we er op een Zondag naar toegingen, om iets heel nieuws te zien.

Wanneer ik nu door Amsterdam West en Zuid wandel, en door Amsterdam Oost, heb ik het gevoel van een vreemde stad. Het Amsterdam van mijn jeugd werd begrensd door Muiderpoort, Weteringschans en Haarlemmerpoort. Het merkwaardige is, dat het eigenlijke leven van Amsterdam voor een groot deel, voor het overgrote deel, binnen die grens is gebleven. Dat is niet geheel te verklaren uit de aanwezigheid in de binnenstad van de handelskantoren, en de handelsinstellingen, beurs enz. Er is in die ontwikke-

ling, of beter gezegd in de stilstand van ontwikkeling, ook een eigen element, een drang om de dingen zo intiem te houden als ze waren. Ook thans, zestig jaar later, zijn er nog veel Amsterdammers, voor wie een wandeling in Zuid of in West of in Oost niets minder is dan een reis. Er zijn er nog zeer veel, die elkander vertellen, wat zij in Zuid of in Oost of in West hebben gezien. De theaters zijn nog alle in het oude Amsterdam. De hotels ook. Het Concertgebouw ontstond, toen ik enige jaren Amsterdam had verlaten. De omgeving daarvan is wel den ouden Amsterdammer eigen geworden, maar daar ligt dan ook de grens.

Vraagt men mij om van de bekoring van het oude Amsterdam, van de kern van de tegenwoordige Stad, een verklaring te geven, dan kan ik het maar gedeeltelijk. Ik kan zeggen dat de grachten prachtig zijn en de burgwallen, en nog een en ander. Maar dat verklaart de bekoring niet. Er is in onze stadsuitbreiding in het bijzonder in Zuid heel veel moois. Heel veel om trots op te zijn en voor wie het nog niet zijn, om trots op te worden, wanneer ze met vreemdelingen spreken, die onze stad hebben bezocht. De Amsterdammer hoort het graag en verheugt er zich over. Maar de grachten vindt hij in Zuid of in Oost of in West toch maar niet. Het oude Amsterdam, zestig jaar geleden, kende ook nog de Botermarkt, met de kermis en de tent van Victor Driessens en Paul Dassie, den groten toneelspeler en den groten acrobaat. De Botermarkt heet nu Rembrandtsplein. Er is 's avonds ook nog een soort kermis, maar de kermis, die werd afgeschaft en tegen wier afschaffing revolutie is gevoerd, was toch van beter gehalte.

Zo groot is de bekoring van Amsterdam voor mij geweest en gebleven, dat ik er bezwaar tegen heb voor Zeeuw te worden gehouden, hoewel dat op zichzelf een voorrecht is. Ik voel mij veel meer Amsterdammer dan de meesten, die er geboren zijn.

De jaren van 1873 tot 1876, die ik in Amsterdam heb

doorgebracht, van mijn veertiende tot mijn zeventiende jaar, zijn mij steeds levendig voor de geest gebleven.

Die jaren moesten dienst doen als de voltooiing van mijn schoolopvoeding. Ik was „afgestudeerd”. Er bleef nog wel een en ander over voor eigen opvoeding.

Intussen had mijn vader gelijk gehad in de veronderstelling, dat mijn neiging om tot priester te worden opgeleid, niet blijvend zou zijn. Na het eerste jaar kon ik hem meedelen, dat ik van dat voornemen had afgezien. Het deed hem geen leed. Ik was bestemd voor de handel.

MIJN VERLATEN VAN DE ROOMS-KATHOLIEKE KERK.

TOEN ik in de zomer van 1873 van Rolduc naar huis ging, was ik dus een innig godsdienstige jongen. De familie, waar ik in Amsterdam tijdens mijn verblijf aan de Openbare Handelschool in de kost kwam, was ook trouw Katholiek. De kerk, waartoe wij behoorden als parochie, was de Krijtberg op het Singel.

Ik werd spoedig bekend met een Pater van de Jezuïtenorde onder wiens leiding de kerk van de Krijtberg stond. Hij werd mijn biechtvader. Onze verhouding werd hartelijk. Hij was een hoog intellectueel man met fijne omgangsvormen. Hij werd tenslotte een van de oorzaken, die mij afbrachten van het Rooms-Katholieke geloof.

In Amsterdam kwam ik terstond onder gans andere invloeden dan in Rolduc. Ik las vrijelijk, ging met allerlei jongens om, bezocht zoals ik al verteld heb, vaak deschouwburgen. Er kwam dus veel tot mij, dat in Rolduc aan mijn gedachtenwereld vreemd was geweest.

Mijn biechtvader was mijn vertrouwde, als ik in moeilijkheden van godsdienstige aard was. Hij had mij gevraagd hem nu en dan op zijn kamer te bezoeken. Hij had een mooie bibliotheek en leende mij daar boeken uit. Wanneer ik onder de invloed van mijn nieuwe omgeving conflicten

voelde oprijzen, die mijn geloof betroffen, besprak ik die openlijk met hem. Hij slaagde er dan gewoonlijk in, die conflicten op te heffen.

Doch met één ernstig conflict gelukte dit niet.

Ik had in de loop van de maanden herhaaldelijk met hem besproken de moeilijkheden, die bij mij rezen ten opzichte van zekere artikelen des geloofs. Bij die gelegenheden had hij mij gezegd, dat er ook wel soepelheid op dat punt bestond. Aan ontwikkelde mensen, die veel lazen en veel overdachten, werden door de Kerk op dit punt niet dezelfde eisen gesteld, als aan de gemiddelde leden. Als hoofdeis bleef gelden, dat men het Katholieke geloof als geheel met overtuiging aanvaardde, er voor opkwam, als het moest ook in het openbaar, en overigens de voorschriften en plichten vervulde.

Gesprekken van deze soort hadden mij vaak gerust gesteld. Mijn twijfel kwelde mij niet meer zo sterk. Op een Zondag hoorde ik een preek van mijn biechtvader in een andere kerk. Hij preekte prachtig. Met vuur en overtuiging. Hij had het die dag over twijfel aan leerstukken der Kerk. Hij gispte zo scherp als het kon de verwaandheid van Katholieken om zich die twijfel te veroorloven. Als het ging om een artikel des Geloofs, dat door de hoogste macht in de Kerk was vastgesteld, dan had de Katholiek dit zonder meer te aanvaarden. Ook zonder redeneren. Wie dat niet kon, moest zich niet verbeelden Katholiek te zijn. Ook indien hij uiterlijk zijn godsdienstplichten nog waarnam. Doch indien hij zijn twijfel niet overwon, was hij onwaardig voor de Communie. Indien hij zo stierf, stierf hij niet als Katholiek.

Deze preek maakte zeer diepen indruk op mij. Ik besloot terstond bij de eerste gelegenheid met mijn biechtvader er over te spreken. Ik deed dit op zijn kamer zeer uitvoerig. Hij legde mij uit dat aan de „massa” andere eisen moesten worden gesteld, dan aan tal van intellectuelen of aan den enkeling, wat sommige leerstukken des Geloofs betreft. In

de Kerk predikende, sprak hij tot de massa. Haar moest hij stellen voor de verantwoordelijkheid van verlies der Genade, blijvend verlies der Genade, uiteindelijke verdoemenis, wanneer zij het geloof aan deze leerstukken opgaven. Wat bleef er anders over van de „Eenheid des Geloofs”? Voor den afzonderlijken intellectueel stond dat anders. Die kon zeer wel de Genade behouden, al kon hij zijn twijfel aan zekere leerstukken niet overwinnen. Onder uitdrukkelijke voorwaarde echter, dat hij geen ander van die twijfel op enigerlei wijze deelgenoot maakte. Onder uitdrukkelijke voorwaarde ook, dat hij het als plicht bleef aanvaarden, om ook die leerstukken te ondersteunen, indien er in zijn tegenwoordigheid over gesproken werd.

Ik zag in dit betoog een sterke tweeslachtigheid, die in mij een grote verstoring bracht in mijn vertrouwen in de ernst van de eisen en de geoorloofdheid van de eisen, aan de massa ten opzichte van deze geloofsplichten te stellen.

Deze gesprekken herhaalden zich. Mijn vriend gaf mij diepzinnige boeken te lezen over de vraag van geloofsplicht. Wij spraken dan over de inhoud. Maar de verstoring van mijn vertrouwen in den prediker werd in mij niet opgeheven. Dit was een zeer belangrijk punt in mijn verwijdering van de Katholieke Geloofsleer en van de Katholieke Kerk, die zich allengs voltrok. Ik voelde de tweeslachtigheid als volstrekt onwaarachtig en als onwaardig. Ik heb naderhand wel beter begrepen dan toen, welke overwegingen aan deze tweeslachtigheid ten grondslag lagen. Ik heb ook begrepen de psychologische betekenis, die het had voor massa-suggestie, die men niet missen wilde. Maar wat in mij gebroken was, is toch niet meer hersteld. Dit gebeuren was niet het enige, al was het een voornaam punt, dat mij deed afwenden van het Katholieke Geloof. Lectuur deed op dit punt het verdere. Ik las Voltaire, Rousseau en Renan. Dat wil zeggen niet heel hun werk, maar genoeg ervan om de geest er van te ondergaan. Aldoor kwam ik verder van het Katholieke Geloof

af te staan. Mijn biechtvader kon dit niet verhinderen. Er kwam verwijdering tussen hem en mij. Mijn bezoeken op zijn kamer hielden op. Ik ging ze zelf als vruchteloos beschouwen. Ruim een jaar later, ik was toen zestien jaar, hield ik op met biechten en met ter Communie gaan.

Ik heb over dit geestelijk verkeer tussen dien hoogstaanden biechtvader en mij nog veel nagedacht. Ik heb zijn bedoelingen, in wat ons scheidde, wel begrepen. Voor zeer velen, voor wie het geloof op zichzelf grote steun biedt bij het volgen van voorschriften op zedelijk gebied, achtte hij die gedragslijn noodzakelijk. Voor mij echter ontstam deze gedragslijn aan het geloof de kracht van een levensleer, van een zedeleer. Zo stond ik aan het einde van mijn zestiende jaar volkomen los van de Katholieke Kerk.

Ik was in een zeer moeilijke positie. Mijn ouders waren innig Katholiek. Ik wist dat mijn breken met de Katholieke Kerk voor mijn moeder het grootste verdriet was, dat ik haar zou kunnen aandoen. Ik zag er heel sterk tegenop. In elk geval, ik voelde mij nog niet krachtig genoeg om deze moeilijke gang te ondernemen. Mijn moeder dit verdriet te moeten doen, woog mij zeer zwaar. Maar het was onvermijdelijk. Ik wilde evenwel wachten met haar, die ik zo innig lief had, mijn verandering te doen blijken, tot ik in mijn overtuiging nog sterker geworden zou zijn.

Ik bleef dus door kerkbezoek nog de schijn aannemen, Katholiek te zijn. Dit werd reeds het eerste jaar, toen ik de Handelsschool had verlaten, verstoord. Ik kwam iedere Zondag uit Middelburg thuis in Vlissingen. Tegen Pasen vroeg mijn moeder mij, of ik op Witte Donderdag, dezelfde dag als zij, in Vlissingen mijn Paasplicht kwam vervullen. Ik antwoordde haar, dat mijn Parochie in Middelburg was. In de drie of vier dagen die aan Witte Donderdag voorafgingen, was het niet mogelijk mijn moeder mijn uittreden uit de Rooms-Katholieke Kerk te verklaren, zoals ik dat wilde. De dag voor Witte Donderdag kreeg ik echter

een brief van haar, waarin zij mij schreef dat zij met den Pastoor over het geval had gesproken, en dat hij uitdrukkelijk gezegd had, dat ik mijn Paasplicht in Vlissingen moest vervullen. In het optreden van dien Pastoor zag ik opzet. Ik was zeer verontwaardigd. Ik ging naar Vlissingen en bij hem in de biechtstoel. Ik beklaagde mij, dat hij mij thans in een zeer moeilijke positie had gebracht. Willens en wetens, omdat hij mijn positie reeds kende. Het was mij echter onmogelijk, om zo hals over kop met mijn moeder te spreken. Ik vroeg dus van hem wat ik nu, na zijn volkomen onredelijk optreden, moest doen. Dat moest ik zelf maar weten, zei hij. Ik verliet hem in grote ontstemming. Ik wist niet wat te doen. Ter Communie gaan zonder mijn Paasplicht althans formeel vervuld te hebben, d.w.z. zonder in de biecht absolutie te hebben verkregen, wilde ik niet.

Ik besprak het geval met een ouderen vriend te Middelburg van wien ik wist, dat hij lang geleden in dezelfde moeilijkheden had verkeerd, als waarin ik thans was. Hij raadde mij aan het geval met den Pastoor in Middelburg te bespreken. Die was een oud en wijs man. Ik ging 's avonds bij den Middelburgsen Pastoor in de biechtstoel. Zette hem uitvoerig mijn moeilijkheden uiteen.

„Ja, mijn zoon,” zoo zeide hij ongeveer. „We hebben allen onze moeilijkheden en twijfel. En we doen ons best, die te boven te komen. Maar bij U is dat nog niet gelukt. Ik zal U een briefje geven, dat gij Uw Paasbiecht hebt gedaan, en absolutie hebt ontvangen. Bezorg dat vanavond persoonlijk bij den Pastoor in Vlissingen. Bel aan en geef het over, dat gij zeker weet dat hij het ontvangen heeft, en ga morgen ter communie. Ik wacht U later nog bij mij, om verder te spreken.”

Aldus geschiedde.

Daarmede waren echter alleen voor het oogenblik mijn moeilijkheden met mijn moeder en mijn vader opgeheven. Ik nam mij voor, om zo spoedig mogelijk een gesprek met hen te hebben.

Maar de mogelijkheid om daarvoor zelf de dag te bepalen, werd mij ontnomen.

Op een Zaterdag thuiskomende vernam ik dat mijn Vader van den Pastoor een bezoek had gehad.

De Pastoor was hem komen vertellen, dat ik in Middelburg in café's „de godloochenaar uithing”. Ik heb nooit geweten, wie die leugen verzonnen heeft. Nooit, toen niet en later niet, heb ik in café's of ergens anders in het openbaar, over mijn opgeven van het Katholieke Geloof gesproken. Wanneer ik mij in latere jaren in interviews daarover heb uitgelaten, geschiedde dit steeds met waardigheid.

Ik zei aan mijn vader, dat die Pastoor verkeerd ingelicht moest zijn, er was geen woord van waar! Maar nu het onderwerp ter sprake kwam, wilde ik hem mededelen dat ik inderdaad niet Katholiek meer was. Ik sprak uitvoerig met hem, vertelde hoe in Amsterdam de verhouding met mijn biechtvader was geweest. Mijn vader was hevig verstoord. Mijn moeder, die op mijn verzoek het gesprek verder kwam bijwonen, was niet verstoord, doch diep bedroefd. Zij heeft er zeer onder geleden. Ik heb bitter geleden onder het feit, dat ik mijn moeder dit verdriet moest aandoen. Ik hield zielsveel van haar. Het is nu veertig jaar geleden, dat ze gestorven is. Maar ik kan nog niet zonder diepe ontroering aan haar denken.

Verweten heeft mijn moeder mij mijn opgeven van het Katholieke Geloof nooit. Zij heeft klaarblijkelijk altijd gevoeld, dat ik handelde uit plicht. Maar dat verminderde haar verdriet niet. Toen ik de volgende Zondag weer thuis kwam, vond ik mijn vader in dezelfde boze stemming. De daarop volgende week ook. Ik heb toen aan mijn moeder gezegd dat als het zo bleef, het waarschijnlijk beter was, dat ik enige tijd niet thuis kwam. Immers, dit was voor allen onaangenaam. Ik had daarop opnieuw een ernstig gesprek met mijn vader, tenslotte begreep hij ook wel, dat zijn boosheid aan mijn ernstige overtuiging niets kon veranderen.

Mijn vader liet mij toen beloven om een jongere zuster niet

met mijn denkbeelden te beïnvloeden. Die was toen op kostschool. Het vragen van die belofte was overbodig, want ik had er geen plan op. Doch ik zegde mijn vader dit geredelijk toe.

Een paar maanden later, bij gelegenheid van St. Nicolaas, gaf mijn vader aan die zuster een volledige editie van Goethe cadeau. Ik heb nooit geweten, dat het lezen van Goethe bevorderlijk was aan het vasthouden aan enig Kerkgeloof. Wel het tegendeel. Met mijn vader heb ik over dit onderwerp verder geen gesprekken meer gehad. Gesprekken met mijn moeder ook niet. Maar zij bleef diep bedroefd.

Toen ik haar mijn verloving meedeelde met een meisje dat niet Katholiek was, nam haar bedroefdheid toe. Nu zou ik wel altijd zo blijven. Zij had gehoopt dat ik met een Katholieke vrouw zou huwen, en dat ik dan misschien nog wel eens veranderde. Maar nu had zij geen hoop meer. Zij zou ook haar toestemming tot mijn huwelijk niet kunnen geven. Mijn vader was toen gestorven. Ik begreep dus, dat ik met „acte van eerbied” zou moeten trouwen. Toen die tijd kwam, overlegde ik met mijn moeder, of zij al dan niet voor den kantonrechter wilde verschijnen. Zij stond er op dit te doen. Toen de kantonrechter haar vroeg, welke bezwaren zij had om mij toestemming te geven, antwoordde zij: „Mijn geloof verbiedt het mij. Dat is de enige reden, maar voor mij de afdoende reden.” De verhouding tussen mijn moeder en mijn vrouw, is, zoals ik nader zal vertellen, terstond na ons trouwen heel goed geworden. Maar overigens bleef mijn moeder op haar standpunt staan. We hadden graag een kind naar haar genoemd, maar daar kon ze niet toe medewerken. Toen mijn vrouw haar vierde kind verwachtte, was mijn moeder zeer ziek. Ik heb haar toen gevraagd, of we nu dat kind naar haar mochten noemen. „Ja,” zeide zij, „als het gedoopt wordt. Als het kan Katholiek gedoopt. Maar desnoods Protestant. Maar aan een heiden kan ik mijn naam niet geven.”

Ook in haar ziekte, ook toen ik afscheid van haar nam voor haar sterven, heeft zij mij niets verweten. Zij had haar plicht gedaan. Dat wist zij van mij ook.

Behalve dezen Pastoor in Vlissingen, heb ik nooit aan een Priester iets te verwijten gehad over zijn houding inzake mijn uittreden uit het Katholieke Geloof.

Een enkele maal heeft een hooggeplaatst geestelijke beproefd mij tot de Kerk terug te brengen. Maar op zeer beschaafde wijze. Zodat gesprekken op dit punt, er waren er denk ik drie in het geheel, steeds volkomen correct, men kan zeggen vriendelijk verliepen. In de tijd toen mijn vrouw en ik „Wordend Huwelijk” hadden geschreven, in het jaar 1931, werd door een aantal Katholieke organen een zeer felle en zeer onwaardige campagne tegen ons gevoerd. Toen is het mij driemaal overkomen, dat dezelfde hooggeplaatste geestelijke, eens op het Leidseplein in Amsterdam en tweemaal in een spoorwegcoupé, waar hij in gezelschap was, naar mij toekwam om mij te begroeten en te vragen hoe ik het maakte. Dit ongewone optreden had zeer duidelijk de bedoeling om te zeggen „Trek U van dat onredelijk geschrijf niets aan”. Ik deed dit niet. Doch stelde dit bijzondere optreden op zeer hoge prijs.

In 1934 ben ik in stervensgevaar geweest. Ik weet dat toen van de zijde van familieleden bij een hogen geestelijke in Amsterdam is aangedrongen om mij te bezoeken en te trachten mij nog tot de Kerk terug te brengen. Hij heeft het niet gedaan. Verscheidene maanden later toen ik volkomen hersteld was, heeft hij mij gevraagd hem te ontvangen. Ik deed dat gaarne. Ons gesprek behoefde niet heel lang te zijn, om hem te overtuigen, dat voor hem niets aan mij te redden viel. Hij heeft dat aanvaard. Wij hebben daarna ernstig gepraat over het leven. Toen hij heenging heeft hij mij gevraagd, of hij mij Gods zegen mocht toewensen. Ik antwoordde: „zeker als daartoe drang bij U is.” Hij heeft toen plechtig Gods zegen over mij ingeroepen. Ik heb hem daarvoor bedankt. Wanneer de ene mens de

andere naar zijn opvatting goed wil doen, past onder alle omstandigheden waardering.

Uiteraard heb ik zeer vaak Priesters ontmoet, die mijn familie van zeer nabij kenden; ook kenden het verschil tussen mijn familie en mij op het gebied van Geloof. Nooit heeft een van hen tegenover mij van enige geraaktheid blijk gegeven. Steeds is hun verkeer vriendelijk geweest.

Eenmaal is het mij gebeurd, dat een goede bekende — hij meende mij goed te kennen, doch daarin vergiste hij zich — een opdracht heeft aanvaard van hogerhand, om te trachten mij tot de Katholieke Kerk terug te brengen. Het was midden in de wereldoorlog 1914—1918.

Hij zeide mij, dat hem herhaaldelijk gevraagd was, deze poging bij mij te wagen. Omdat men wist, dat hij bevriend met mij was. Hij had tot nog toe geweigerd, doch wilde het nu doen. Het was nu nog tijd, om tot de Kerk terug te keren. Ik was nog in volle kracht, doch ik moest toch denken aan het leven hiernamaals. Overigens kon ik verzekerd zijn, dat mijn loopbaan op maatschappelijk en politiek gebied onder mijn terugkeer niet zou lijden. Integendeel. Hij was van bevoegde zijde gemachtigd mij uitdrukkelijk te zeggen dat, wanneer ik deze raad opvolgde, alle politieke en maatschappelijke posities die ik kon begeren, voor mij openstonden.

Ik ben in dit hele gesprek volkomen vriendelijk gebleven. Ik heb geen verwondering getoond over het feit, dat men met een dergelijk voorstel bij mij kwam, terwijl ik een lange periode van openbaar optreden achter mij had, die aan niemand reden kon geven te veronderstellen, dat ik ook wel anders kon optreden, dan ik deed. Ik heb mijn goeden bekende enkel maar verzocht om aan de vrienden, die hem zonden, mede te delen, dat ik hun goede bedoelingen begreep, doch dat zij moesten begrijpen, dat ik hun voorstellen afwees. Afwees zonder beraad, waarvoor zij mij, naar zij zeiden, gaarne tijd zouden willen geven. Beraad had ik voor dit antwoord niet nodig.

De omgang met mijn Katholieke familie is steeds goed geweest. Tussen mijn jongste zuster en mij (zij is de enig overgeblevene van mijn broers en zusters) bestaat een innige gehechtheid, ondanks ons verschil van levensopvatting.

IN DE HANDEL

TERSTOND na de uitreiking van de diploma's van het eindexamen van de openbare Handelsschool, ging ik naar huis. Er werden bij die diploma's ook nog nummers vermeld. Ik was No 2 van de klas. Mijn Vader in Vlissingen wachtte mij met een gouden horloge als beloning. Maar terwijl hij het mij overreikte, zei hij, „Jongen, kon je niet de eerste zijn”? Ik legde hem uit dat het niet zo heel veel scheelde, maar dat No één toch een beter eindexamen had gedaan dan ik.

Het kwam nu spoedig tot een bespreking, wanneer ik naar Middelburg zou gaan, waar mijn Vader belang had gekregen bij een houthandel en waar ik zou worden opgeleid met de bedoeling om mettertijd deelgenoot te worden. Ik had er weinig lust in. Ik had gaarne naar de Universiteit gegaan om Rechten en Staatswetenschappen te studeren. Vooral om de studie in de economie, die daaraan vast zat. Er kwam bij, dat Mr. N. G. Pierson bij de uitreiking van de diploma's mij had gevraagd, wat ik ging doen. Ik antwoordde hem dat ik in Middelburg in een houthandel ging, dat was door mijn Vader zo beslist. „Dat is niet verstandig van je vader” zei hij, „je moet gaan studeren. Er komen in de laatste tijd voor jonge juristen, die ook belangstelling hebben voor economie, hoe langer hoe meer betrekkingen. Bij de Nederlandse Bank bijvoorbeeld (Mr. Pierson was er toen President van) zijn er verscheidene. Je moet er ernstig met je Vader over spreken. Wanneer hij er verder op in wil gaan, moet hij mij maar schrijven. Ik zal hem dan over de vooruitzichten nog wel iets meer kunnen zeggen.”

Ik bracht mijn Vader het gesprek met Mr. Pierson over. Legde er sterk de nadruk op, dat ik gaarne zou gaan studeren en verzekerde, dat ik hard zou werken. Maar Vader zei, „het kan niet”. Hij had geen geld om me lang te laten wachten op een betrekking. Tientallen juristen moesten jaren wachten tot ze een klein betrekkingje kregen. Wat Mr. Pierson gezegd had was heel aardig. Maar tegen dat ik afgestudeerd was, zou hij dat allang vergeten zijn, in elk geval zou hij me toch niet te eten geven.

De houthandel bood mooie vooruitzichten, enzoovoort. Er waren in die tijd nog geen bureau's voor beroepskeuze. Ik legde het dus af. Ik ging in de houthandel in Middelburg. Mijn aanstaande patroons kende ik reeds. Het waren vriendelijke mensen.

Ik begon al dadelijk met iets heel nuttigs te leren. Toen een van de patroons een briefje van me had gezien, zei hij, dat dat niet gaan zou. Zulk schrift konden ze op het kantoor helemaal niet gebruiken. Hij had gelijk, want het was jammerlijk slecht. Wanneer ik haastig schreef bij een dictaat, moest ik het dezelfde dag uitwerken, de volgende dag kon ik het zelf niet meer lezen.

Mijn patroon raadde mij aan, te proberen achterover te schrijven. Een soort steil schrift. Toen ik dat enige keren geprobeerd had, bleek het een grote verbetering. Mijn schrift was leesbaar, werd allengs beter en is leesbaar gebleven.

Voor mijn opleiding in de houthandel kwam ik onder rechtstreekse leiding van wat men kan noemen een opzichter, in Zeeland noemden ze hem „baas”, die de zagerij en de aflevering van het hout geheel onder zijn toezicht had. Hij was erg welwillend. Hij leerde mij het onderscheid tussen vurenhout en grenenhout, tussen goede en slechte kwaliteit in deze houtsoorten en ook in andere, hij lichtte mij in over de afmetingen, die in de houthandel gebruikelijk waren, legde me ook uit hoe die uit balken ge-

zaagd werden. Ook over wat er gezaagd uit het buitenland werd aangevoerd. Het waren alles op zichzelf belangrijke dingen, die ieder die zich met de houthandel bemoeit, moet weten. Maar deze soort opleiding duurde voor mij een paar jaar. Een paar maanden waren ook voldoende geweest voor wat ik ervan moest weten. Want ik was toch bestemd voor de leiding van het handelsgedeelte van het bedrijf. Ik deed vlijtig mijn plicht, schreef trouw op wat verzonden werd, zorgde voor de verzendingspapieren, e.d. Maar begreep niet als ik dat nu eenmaal kon, waarom ik het dan voortdurend moest blijven leren. Intussen kreeg ik ook allengs zoveel inzicht in de zaak dat ik begreep, dat de geldelijke uitkomsten tot nu toe tamelijk pover waren geweest. Mijn beste tijd in het jaar waren de maanden November en December. Met 1 November werd de inventaris opgemaakt als grondslag voor de op te maken balans. Ik moest dan een van de patroons behulpzaam zijn bij het berekenen van de inventaris. Dat is in een houthandel een heel werk. Er was heel veel te vermenigvuldigen. Omdat ik, wanneer ik vlug moest cijferen onduidelijke cijfers schreef, rekende ik vrijwel alles uit het hoofd. Mijn patroon deed het op papier. Dat ging best, zolang niet een van ons een fout maakte. Maar als we verschil hadden kon ik niet nagaan of de fout bij mij lag en dan was hij ontevree. Na het opmaken van de inventaris werkte ik ook mee aan de winst en verliesrekening. Dat was heel interessant, doch bevestigde mijn opvatting, dat het bedrijf niet veel toekomst bood. Ik sprak daarover met mijn vader, doch die zei, dat ik geduld moest hebben.

In het voorjaar werd ik belast om enkele honderden timmerlieden, geheel of gedeeltelijk klanten, in Zeeland te bezoeken. En dan ook het geld van de jaarrekening te incasseren. Dat werk deed ik slecht. Ik had er de belangstelling niet voor, omdat het alles, op enkele uitzonderingen na, om kleine bestellingen ging. Ook was het voor

Paalhoofd in Vlissingen bij het oude badstrand.

Plein in Middelburg met de societeit St. Joris.

Floor 7 jaar.

Floor 13 jaar.

zulke reizigers gewoonte om zich in de huiselijke omstandigheden van de klanten belangstellend te tonen, te weten hoeveel kinderen er al waren en hoe oud het jongste. Ook dat ging me bijzonder slecht af. Het bleek, toen het volgende jaar de baas in mijn plaats dit werk moest doen, dat hij het veel beter deed.

Het jaar daarop had ik een grote reis naar Rusland te ondernemen. Dat was een uitkomst. In Riga was een Nederlander gevestigd, die elk jaar aan een aantal Nederlandse firma's balken verkocht. Ook aan de firma waar ik werkzaam was. In het najaar kwam hij zijn klanten bezoeken. Hij legde aan mijn patroons toen uit, dat het zoveel voordeliger zou zijn, hem de balken, die wij nodig hadden niet te laten kopen van de aanvoerders in Riga, maar over te gaan om hout op stam te kopen, dat in de bossen tot balken te doen verwerken en naar Riga te vervoeren. Dat zou veel voordeliger zijn en een toekomst van ruime verdienste openen. Hij was zo welsprekend, dat hij mijn patroons overreedde de juistheid van wat hij voorstelde te onderzoeken. En hij raadde hen aan mij aan te wijzen, om hem in de aanstaande winter op zijn inkoopreizen in het binnenland van Rusland te begeleiden.

Mijn patroons hadden sterk het gevoel dat er voor hun bedrijf naar iets nieuws moest worden gezocht. Zij vonden mij met vreugde bereid om die reis te ondernemen.

Zo reisde ik in December 1879, ik was toen twintig jaar, naar Riga, om van daar uit met onzen Nederlandsen leverancier de mogelijkheden van eigen aankoop, rechtstreeks van de Staat en van beseigenaars, van hout op stam te onderzoeken. Het was een heel gebeuren. Ik moest me oefenen in revolverschieten. Want het reizen ging alleen per slee, met boeren als koetsiers. Het was goed, dat ze wisten dat je gewapend was. Maar dan gebeurde er niets. Toen ik naar Rusland reisde, had ik een revolver en patronen in mijn bagage. Men had mij ingelicht dat je in Rusland vlijtig fooien moet geven, aan alles wat ambte-

naar is. Aan het grensstation had ik die raad gevolgd. Met het invoeren van de revolver echter bracht ik het niet verder, dan dat men die aan de grens in mijn koffer liet en dat men er in Riga over beslissen zou of ik die in het land behouden mocht. Op het laatste ogenblik toen het douane-onderzoek was afgelopen en de koffers waren gesloten meldde zich nog een man in uniform aan om een fooi. Ik had toen geen klein papier meer en deed of ik het niet merkte. Gevolg: toen ik in Riga kwam was de koffer er niet. Die kwam drie dagen later, een expediteur maakte toen de zaak met de revolver in orde. Dat kostte aan verschillende fooien dertig roebel. De roebels golden toen ongeveer *f* 1.30. Na enige dagen logeren in het gezin van onzen leverancier, werd de reis naar het binnenland ondernomen. Het was zeer interessant. We brachten dagen door met grote sleetochten voor de bezichtiging van bossen, waar de leverancier uit Riga zaken op het oog had. We hadden eetwaren bij ons, maar die mochten slechts worden gebruikt als er in de plaats, waar we overnachtten, niets tekrijgen was. We kwamen in een dorp, waar we volgens het reisplan wel een week zouden moeten blijven. We kwamen in een hotel, we vroegen wat ze te eten hadden. „Soep”, zeiden ze, „en brood”. „Heb je geen eieren?” „Ja, maar die zijn alle bevroren”. „Heb je geen kippen?” „Nee”, maar we kunnen er Zaterdag op de markt wel een kopen”. Het was toen Dinsdag. Het vooruitzicht van die kip op Zaterdag bevredigde ons niet. We moesten in dat dorp de bossen bezichtigen onder leiding van een Duitsen rentmeester. Ik overlegde met mijn reisgezel of het niet mogelijk was, om daar als betalende gasten te logeren. Hij wilde het niet gaan vragen, maar vond het best als ik het wilde doen. Ik ging naar den rentmeester toe, legde hem uit dat het hotel weinig bruikbaar was en vroeg hem, om bij hem te mogen verblijven. Daar moest hij met zijn vrouw over spreken. Een goetdige Duitse huisvrouw kwam al spoedig vertellen dat als de heren voor lief wilden nemen, wat ze

ons bieden kon, we welkom zouden zijn. We hebben het er acht dagen lang best gehad.

De grote bekoring voor mij van dit verblijf was, dat de rentmeester, die in Rusland opgegroeid was, mij veel over de toestanden kon vertellen omdat hij Duits sprak, en me ook inwijdde in de gebruiken van de tussenhandelaren, die in Staatsbossen en in particuliere bossen op stam kochten, de stammen dan tot balken lieten verwerken en die naar Riga deden vervoeren. In Riga traden dan de houthandelaars feitelijk op als exporteurs, ze kochten de vlotten balken, die daar aankwamen en leverden ze aan hun klanten. Wat balken betrof, voor een groot deel naar Nederland.

Eer we bij den rentmeester terecht kwamen, was bij mij reeds twijfel ontstaan over de gunstige uitkomsten van het onderzoek, dat me was opgedragen. Ik had me overal goed op de hoogte gesteld van de kosten der bewerking tot balken van de in de bossen aangekochte stammen, ook van de kosten van vervoer per slee van die stammen naar de rivier en van vlotten der balken naar Riga. Ik twijfelde of bij de prijs waarvoor de stammen in de bossen te koop waren, deze in eigen exploitatie naar Riga aangevoerde stammen goedkoper zouden komen, dan dat men ze daar van de aanvoerders-tussenhandelaren kon kopen.

Intussen wilde ik voortgaan me op dat punt nog meer gegevens te verschaffen.

Mijn reisgenoot had minder drang om die gegevens te verzamelen dan ik. Hij wist het al. Bij hem stond het vast dat het voordeliger zou zijn.

Ik legde den rentmeester, die een heel geschikt man was, uit, wat eigenlijk de bedoeling van mijn reis was. „Jongeman,” zei hij mij, „dan moet ik je al dadelijk teleurstellen. Indien Hollandse firma's de balken voordeliger willen kopen, moeten ze een heel boscomplex kopen — zoals we thans hier gaan zien — en dan de exploitatie aan een vertrouwd man opdragen. Kopen van stammen, tegen een bepaalde prijs per stuk, kan hun helemaal niet dienen.

Want de prijzen, die daarbij gemaakt worden, zijn te hoog. De kooplieden-tussenhandelaars, die aanvoerders zijn van balken naar Riga, weten dat wel. Maar hun taktiek is, om b.v. drieduizend stammen te kopen en te betalen, en er dan tienduizend te nemen. Dat gaat natuurlijk gepaard met omkoping van rentmeesters en ondergeschikten bij de Staat of bij boscigenaars. Maar dat is hier gewoon. Daarom is het mij ook onmogelijk, om met die heren zaken te doen. Als jullie nu niet het plan hebt om ook te trachten zo zaken te drijven, kun je je onderzoek gerust staken. Wij zullen morgen en volgende dagen, als we in de bossen gaan, wel gelegenheid hebben om je te overtuigen, dat wat ik hier zeg, juist is.”

De volgende dag stelde de rentmeester me voor aan een houthandelaar, aanvoerder van balken naar Riga, die in een Staatsbos drieduizend stammen had gekocht, onder voorwaarde dat ze in de lopende winter moesten worden weggevoerd. We hadden ons tevoren nauwkeurig op de hoogte gesteld, hoeveel stammen er toen reeds tot balken verwerkt waren en naar de rivier gebracht, om te worden opgevlot en in het voorjaar naar Riga te worden vervoerd. Er waren er tussen vier en vijfduizend. Ik vroeg aan den houthandelaar hoe het ging met het vervoer. „Jammerlijk slecht,” zei hij. „We hebben veel ongunstig weer gehad. Ik kom niet half klaar.”

Hij bedoelde klaarblijkelijk, dat hij niet half klaar kwam met het vervoeren van een tien of twaalfduizend stammen, die hij van plan was te nemen. Want met de drieduizend die hij gekocht had, was hij al klaar. Een paar dagen later, in een ander Staatsbos, hadden we gelegenheid dezelfde gang van zaken vast te stellen. Daar bleek ons, dat de hout-handelaar, die vierduizend stammen had gekocht om in de winter weg te halen, er in geslaagd was om er reeds zeventenduizend weg te voeren. En zijn bedrijf was nog in volle gang. Uit alles was op te maken, dat hij ook wel minstens twaalfduizend stammen zou wegvoeren.

Mijn advies aan mijn firma stond dus reeds vrijwel vast. Het zou luiden: „Onthoud u. Blijf bij de tegenwoordige methode van kopen.” Ik heb echter in de loop van de reis nog verschillende waarnemingen gedaan, die volkomen bevestigden, dat dezelfde gedragslijn, om een aantal stammen te betalen en met behulp van allerlei omkoperij een veel groter aantal te nemen, door de aanvoerders van balken naar Riga algemeen werd toegepast.

De Hollander in Riga, vaak onze leverancier van balken, heeft mij dat advies aan de firma zeer kwalijk genomen. Hij kon de feiten, waarop het steunde, in geen enkel opzicht betwisten. Maar hij hield toch aan zijn eigen voorstelling vast.

Dit is een ervaring, die ik herhaaldelijk in de handel, ook wel daarbuiten, heb opgedaan. Dikwijls heb ik gemerkt, dat handelaars, die zich eenmaal een bepaalde methode van kopen of verkopen in het hoofd hadden gezet, niet ervan te overtuigen waren, dat ze verkeerd deden. Als men ze berekeningen voorlegde, konden ze er niets tegen inbrengen. Maar ze gingen in hun dwalingen verder. De feiten, die hun werden voorgelegd, noemden ze theorie. De gedragslijn, die ze volgden, noemden ze dan praktijk. En ze bedoelden daarmee, dat de praktijk toch altijd veel hoger stond dan de theorie.

Deze opvattingen echter en deze wijze van doen vindt men jammer genoeg niet alleen in de handel. De eerbied voor zorgvuldig waargenomen feiten is op vele gebieden van het economische leven bij hen, die er de leiding van hebben, gering. Wat ze zich eenmaal in het hoofd hebben gezet als nuttig en mooi, blijft dat ook, al toont de werkelijkheid, dat het nuttige verderfelijk is en het mooie heel lelijk.

Mijn onderzoekingsstocht in Rusland was dus wel heel nuttig geweest, maar verruiming of verbetering van het bestaande bedrijf had het niet gebracht.

De enige belangstelling, die ik verder had voor de hout-

handel, was om nieuwe wegen te vinden om bepaalde artikelen, die in eigen land werden gezaagd, uit het buitenland aan te voeren. Het bleek enige keren mogelijk tegen zeer lonende prijzen. Dat ging dan een paar jaar goed. Doch dan hadden alle concurrenten het gezien en gingen ze het ook doen. En dan was alle extra verdienste voor ons opgeheven.

In het voorjaar van 1880 verloor ik mijn Vader. Ik was toen bijna eenentwintig jaar. Ik moest toen geheel zelfstandig mijn financiële toekomst verzorgen. Van Middelburg verwachtte ik weinig. Het gelukte mij evenwel om een agentuur te verkrijgen in Amerikaans hout van een zeer goede aflader. Dat verschafte mij tamelijk belangrijke inkomsten, en beloofde ook voor uitbreiding vatbaar te zijn. Hoewel mijn patroons tenvolle medewerkten — ze begrepen ook dat er voor mij niet heel veel vooruitzicht was — zou toch de uitbreiding dezer agentuurzaken op den duur niet met de werkzaamheid in Middelburg te verenigen zijn geweest. Omstreeks 1884 echter kwam er een volledige ommekeer in de Middelburgse zaken. Wij slaagden erin bij aanbesteding grote leveringen te verkrijgen aan de Belgische Staat. Die leveringen herhaalden zich van jaar tot jaar. De uitkomsten van deze zaken waren zo gunstig, dat ik mijn agenturen kon opgeven. Bovendien waren nu mijn inkomsten ruim genoeg, dat ik besluiten kon om te trouwen. In die tijd begon dus een periode van geldelijke voorspoed. Het geld op zichzelf had niet veel bekoring voor mij. Maar, zoals ik nader zal vertellen, ik verheugde mij toch in het verkrijgen. Ik werd langzamerhand sterk betrokken in de arbeidersbeweging, die toen particuliere steun nodig had. Ook ontstond in mij de wens om, als er dan ruim verdiend kon worden, te sparen, om te bereiken dat ik zonder handeldrijven, met werk naar mijn eigen neiging, maar heel zuinig betaald, in het gezinsonderhoud zou kunnen voorzien.

De uitoefening van mijn agenturen in Amerikaans hout gedurende enige jaren hadden mij echter in dit onderdeel veel ervaring en veel bekendheid geschonken. In Amerikaanse leveringscontracten komt regelmatig de bepaling voor, dat geschillen tussen verkoper en koper moeten onderworpen worden aan de uitspraak van scheidsrechters. Het duurde niet lang of ik werd herhaaldelijk uitgenodigd om als scheidsrechter op te treden. Uitgenodigd zowel door de kopers als door de verkopers. Dat was werk naar mijnsmaak. Het bestond daarin om in verschillende aanvoerhavens van Amerikaans hout in Noord-Duitsland, Frankrijk, België en Nederland, partijen hout, waarover geklaagd werd, te bezichtigen en dan vast te stellen of de koper recht had op vergoeding van den verkoper, en op hoeveel. In de eerste jaren trad ik op als een van drie scheidsrechters, later herhaaldelijk alleen. De scheidsrechterlijke uitspraak was voor beide partijen bindend. Dit zeer verantwoordelijke, maar ook zeer aantrekkelijke werk heb ik voortgezet tot het jaar 1914, toen ik mij geheel aan de openbare zaak ging wijden.

Ik bleef in Middelburg gevestigd tot 1904. We hadden intussen de firma omgezet in een Naamloze Vennootschap. Mijn taak in de Vennootschap was de leiding van de inkoop en van de verkoop in het groot. Met de detailhandel in Middelburg had ik slechts in grote lijnen bemoeiing. Ik moest veel reizen, vrijwel elk jaar voor kortere of langere tijd naar Rusland. Aanvankelijk alleen naar Riga en Petersburg, later ook naar Zuid-Rusland, Oekraïne en Odessa.

Op die reizen naar Rusland, kwam ik ook veel in aanraking met het Russische leven. Op de eerste reis was daartoe geen gelegenheid geweest, omdat ik toen logeerde bij den in Riga gevestigden Nederlander.

De eerste jaren dat ik in Rusland kwam, tussen 1880 en 1883, was het nog mogelijk om met Russen over binnenlandse politiek te spreken. Althans het leek mogelijk. Maar

spoedig zou blijken, dat het reeds anders stond. In de winter van 1880 had ik in Riga met een handelsvriend enkele malen gesprekken over de binnenlandse politiek gevoerd. In een café of op straat, ook wel in mijn hotel, maar nooit luidruchtig.

Toen ik een jaar later in Riga terug kwam, schreef ik mijn vriend, dat ik hem spoedig hoopte te ontmoeten. Hij kwam bij mij in mijn hotel, maar begon me dadelijk te vertellen, dat we geen woord meer over Russische binnenlandse politiek konden spreken. Nergens. Het vorig jaar was hij kort na mijn bezoek bij den gouverneur van Riga geroepen. Deze had hem zeer scherp berispt, omdat hij met een vreemdeling bij verschillende gelegenheden over Russische binnenlandse politiek had gesproken. Gesproken ook in critische zin. De gouverneur zou het nu nog bij een ernstige waarschuwing laten. Doch hij zou streng worden bewaakt. En als zo iets weer gebeurde en hij werd betrappt, zou hij naar Siberië worden gezonden. Daar had mijn vriend geen lust in. Er werd dus geen woord meer tussen ons over Russische politiek gesproken. In diezelfde tijd deed ik de ervaring op, dat ook in de particuliere gezinnen over Russische politiek geen woord werd gerept. Ik werd herhaaldelijk in Riga en Petersburg, later in Odessa, uitgenodigd voor het middagmaal. Ik kon dat niet weigeren. Maar het was wel erg vervelend. Aan tafel werd snel bediend, geen andere tafelgesprekken werden gevoerd dan over het weer en over wat in de opera gespeeld werd. Direct na tafel gingen we aan speeltafeltjes zitten kaart spelen. Dan liep het gesprek alleen over wat troef was en over het spel. Alles wees op dodelijke angst voor de bedienden, die dan ook vaak als spionnen optraden. Je ging dus 's avonds naar huis zonder over iets belangrijks te hebben gesproken. In de hotels was het ook vervelend, geen der gasten vertrouwde de ander. De Hollandse kranten kwamen er niet aan. Ze werden niet uitgereikt. Een enkele keer kreeg je bij je vertrek een bundeltje kranten, die in

de voorafgegangene dagen voor je waren aangekomen. Vaak bleef ook dat achterwege.

Een enkele maal hoorde je toch nog iets van de huishoudelijke gebruiken. Mijn gastvrouw in Odessa vertelde, dat de dienstboden zo brutaal waren. Dat kwam door de afschaffing der lijfeigenschap. Maar zij hield er nog de wind onder. De portier, een grote forse kerel, zoals de portiers in de Russische huizen, waar veelal verschillende gezinnen woonden op etage's, gewoonlijk waren, kreeg opdracht om de dienstmeisjes te ranselen en dat deed hij heel goed. Over de lijfeigenschap heb ik nog een treffend verhaal gehoord van den rentmeester over wien ik hierboven reeds heb verteld. Hij herinnerde zich dat, toen hij een jongen van omstreeks twaalf jaar was, zijn moeder bezig was om zijn zuster, die vijftien jaar was, helemaal te wassen, en in haar beste kleren te kleden. Maar ze weende daarbij voortdurend. Toen alles gereed was en het meisje er prachtig uitzag, ging moeder met haar de deur uit en kwam na korte tijd bitter schreiend alleen terug. Later had moeder hem verteld waarover het ging. De heer, de landeigenaar, beschikte over „het recht op de eerste nacht”. Het meisje was opgeroepen om hem daarbij van dienst te zijn. Na enige dagen kwam ze weer terug. Toen had de heer waarschijnlijk een andere.

Ik heb op mijn Russische reizen veel ervaren van omkoperij en het geven van fooien. Deze beide gebruiken hebben daar enige verwantschap, maar zijn toch volstrekt niet gelijk. Het geven van fooien rechts en links is door het hele leven vereiste geworden. De vreemdeling of de Rus, die het niet doet, ondervindt er alle nadelen van. Maar als omkoperij telt het toch niet.

Zo was het gebruikelijk om voor iedere wagon, die onze firma nodig had om hout uit Podolië en Volhynië naar Odessa te zenden, één roebel, soms anderhalve roebel, aan den stationchef te betalen. Het bedrag werd betaald bij de aanvraag der wagons. Betaalde je niet, dan kreeg je ze

niet. Het liep over veel honderden wagons per jaar. Het was ook algemeen gebruik dat, wie bij vertrek uit Rusland aantekening moest hebben op zijn paspoort, zelf naar het pasbureau ging en zijn pas overhandigde aan den ambtenaar met een biljet van drie roebel. Hij kreeg die pas dan aanstonds afgetekend terug. Een groot aantal personen, die die fooi niet konden geven, maakte queue bij het bureau. Soms kregen ze hun pas nog dezelfde dag. Soms als de ambtenaar genoeg gewerkt had, ging hij heen en moesten ze de volgende dag terug komen. Zo heb ik ook verschillende gevallen gekend, dat in kleine havenplaatsen aan de Oostzee door buitenlandse firma's, die zich daar hadden gevestigd, aan den directeur van het postkantoor in het begin van het jaar een Nieuwjaarsfooi van vijftig tot honderd roebels moest worden gegeven, om zekerheid te hebben dat hun brieven hun regelmatig werden uitgereikt. Doch dat alles waren toen gevestigde gebruiken. Omkoperij is heel anders.

Het misbruik van fooien heeft de bedoeling om beambten, hoog en laag, aan te sporen tegenover den gever der fooien hun ambtelijke plicht te doen. Het is een slecht stelsel, het is een ernstig misbruik, dat ook in andere landen dan Rusland bestaat, doch dat in Rusland in de tijd, dat ik het kende, buitengewone afmetingen had aangenomen.

Omkoperij echter beoogt ambtenaren in openbare en in particuliere dienst over te halen tot ongeoorloofde handelingen, waarbij zij veelal hun werkgever benadelen ten voordele van hen, die hun geld geeft. In de gevallen dat zij hun werkgever niet benadelen, brengen ze hem toch in de positie dat hij onrechtvaardig optreedt door gunsten te verlenen, waartoe generlei aanleiding bestaat.

Het is niet zo, dat Russen die grote zaken deden, niet zouden weten, dat beide misbruiken in hun bedrijven voorkwamen. Het ergste is dan de omkoperij.

In een gesprek gedurende een lange nachtelijke treinreis heb ik een eigenaardige indruk gekregen van de opvatting,

welke een groothandelaar in hout hierover had. Ik wist dat hij op verschillende plaatsen boscomplexen exploiteerde. Ieder van die exploitatie's stond onder de dagelijkse leiding van een vertegenwoordiger. Van die vertegenwoordigers kende ik er toevallig twee, van wie ik waargenomen had, dat ze verteringen maakten, ver buiten de grenzen van hun inkomsten. Ik zei tot mijn reisgezel: „dat dit voorkomt weet gij natuurlijk beter dan ik. Hoe staat gij daartegenover?” „Och,” antwoordde mijn reisgezel, „wij weten hier in Rusland dat in de regel al onze vertegenwoordigers, die de leiding hebben van exploitaties en allerlei andere zaken, ons bestelen. Dat kan in Rusland niet anders, de bekwamen doen het allemaal, de niet bekwamen kunnen wij niet gebruiken. Maar een Rus heeft één goede eigenschap, hij steelt van zijn patroon, maar hij steelt ook voor zijn patroon. Zolang het ons nu duidelijk is, dat hij meer voor me steelt dan van me steelt, gaat alles best. Hierop let ik dus nauwkeurig. Tot nu toe ben ik over de uitkomsten in het algemeen zeer tevreden.”

Ik begreep dat ik hier te doen had met een bijzondere moraal uit bijzondere omstandigheden ontstaan. Ik was overtuigd, dat de man die deze moraal verdedigde en er voordeel van trok, op ander gebied zich niet zou hebben schuldig gemaakt aan enige oneerlijkheid.

Het is echter niet zo, dat in Rusland alle hoge ambtenaren voor grote geschenken in geld gevoelig zijn. Ik heb daarvan een sterk voorbeeld meegemaakt.

In het begin van deze eeuw voerde mijn firma in combinatie met Belgische handelsvrienden op grote schaal uit Zuid-Rusland dwarsliggers voor spoorwegen in. Die kwamen per spoor uit Podolië en Volhynië naar Odessa en werden daar verscheept. Op een gegeven ogenblik werden de spoorvrachten op die lijnen verdubbeld. Dat betekende voor onze combinatie over de lopende contracten een verschil van een paar honderdduizend gulden. Plaatselijke pogingen in Odessa om hierin iets veranderd te krijgen

mislukten. Ik besloot naar Petersburg te gaan en mij rechtstreeks te wenden tot den Minister van Spoorwegen om te trachten opheffing van deze maatregel voor onze lopende leveringen te verkrijgen.

In Petersburg wendde ik mij allereerst tot den Nederlandsen Gezant. Hij hoopte dat ik mij in Petersburg goed zou vermaken, ik moest eens op een middag bij hem komen eten, maar over mijn optreden bij Minister Witte lachte hij. Intussen zorgde hij, dat ik bij de eerstvolgende audiëntie zou worden ontvangen. Ik stelde een nota op, waarin ik vooral liet uitkomen, dat de getroffen vrachtverhoging de export van dwarsliggers uit Zuid-Rusland naar Westelijk Europa onmogelijk zou maken. Secondair vroeg ik in die nota om buiten werkstelling der verhoging voor de hoeveelheden, die wij reeds in Zuid-Rusland hadden gekocht. Op het audiëntie-uur waren verscheidene deftige dames, generaalsweduwen, mij voor. Toen het mijn beurt was om bij Minister Witte binnen te komen, vond ik hem zeer druk aan het opensnijden van boeken. Toen hij mijn nota zag, vroeg hij mij in enkele minuten te vertellen wat er in stond. Ik had mij daarop voorbereid en deed het. Hij ging voort met boeken opensnijden, maar toen ik uitgesproken was, vroeg hij mijn nota en zette iets, wat ik niet lezen kon, op den omslag.

„Vervoeg u met die nota,” zei hij, „bij den directeur X, hij zal mij adviseren, dan zal ik beslissen.”

Ik had den indruk dat mijn nota op Minister Witte indruk had gemaakt. Ik ging naar den Gezant terug, hij lachte. Wat Minister Witte mij gezegd had was „eau bénite de la Cour”. Maar indien ik nu naar dien directeur ging die adviseren moest, moest ik er op voorbereid zijn, zeide de Gezant, wanneer hij daartoe aanleiding gaf, op zijn lessenaar het geldbedrag neer te leggen, dat ik besteden wilde om hem gunstig te stemmen. Dat was een moeilijk geval. De directeur zou, wanneer hij dit wenste, weleens door het venster kijken, of op andere wijze mij gelegenheid geven

iets te doen wat hij niet zag. Ik nam voor mijn bezoek bij den directeur een enveloppe mee met een flink bedrag aan bankbiljetten. We hadden een zeer zakelijk onderhoud, maar de man stond geen ogenblik op, om me de gelegenheid te geven, die de Nederlandse Gezant verwachtte. De Directeur wilde dat ik naar Nederland terug zou gaan, wij zouden dan de beslissing wel vernemen. Ik zeide hem, dat de zaak voor mij zo belangrijk was, dat ik in Petersburg de beslissing wilde afwachten. Toen mocht ik na een week bij hem terugkomen. Toen ik terug kwam deelde hij mij mede, dat de nota hem overtuigd had. Hij had zijn advies aan Minister Witte overgebracht, die was ook overtuigd en had besloten te voldoen aan ons verzoek om de werking van de vrachtverhoging op te heffen voor de verzendingen die, naar wij zouden aantonen, nog moesten gelden voor lopende contracten. Dat was dus een volledig succes. Een beslissing verkregen bovendien in zo korte tijd, als in Nederland of in België zeker onmogelijk zou zijn geweest. Ik kon aan onzen hoofdagent in Odessa telegraferen, dat de volgende dag de spoorwegzendingen tegen het oude tarief konden worden hervat.

Ik ging met deze verheugende tijding naarden Nederlandsen Gezant. Hij begreep er niets van. Hij vroeg zich af, wat dat voor een soort hoge ambtenaar moest zijn, die in een zaak, waar het ging om een belangrijk bedrag, een gunstige beslissing bevorderde zonder er zich voor te laten betalen. Daar had hij, zolang hij in Rusland was, nog niet van gehoord.

Mijn handelszaken brachten mij ook enkele keren naar de Verenigde Staten van N.-Amerika. Wat mij daar in het algemeen sterk trof was de grote openhartigheid in handelsrelaties. In de landen van Europa, waar ik wel zaken gedaan had, had ik ondervonden dat het bij handelaars bijna niet voorkomt dat, wanneer hun een artikel gevraagd wordt, dat een andere firma beter kan leveren dan zij, zij dit vlotweg aan den koper zeggen. Onze handelaars aan-

vaarden dan de bestelling, zorgen aan de uitvoering wat te verdienen en de koper betaalt meer dan wanneer hij het goede adres had geweten. In de Verenigde Staten ervoer ik dat dit ietwat kleinzielige stelsel is uitgesloten. In zulk een geval zegt de handelaar terstond: „Voor die bestelling zijt gij bij mij niet aan het goede adres, doch ik zal u introduceren bij de firma X, die voor dat artikel het beste adres is dat ik ken.” Het is waarschijnlijk het grote afzetgebied, dat de handelaars in de Verenigde Staten hebben, dat hen deze juiste gedragslijn doet volgen.

Wat mij ook in de Verenigde Staten sterk trof, was de oprechtheid. In de tijd, waarvan ik spreek, was die tussen concurrenten in Nederland nog heel ver te zoeken. Waar die met elkaar in contact kwamen, gaven ze in de regel valse voorstellingen. Dat hoorde bij de handel. Het was mijn gewoonte, om ook in zaken nooit te liegen en listigheden te vermijden.

Ik heb echter meermalen den indruk gehad, dat het volgen van deze gedragslijn eigenlijk de grootste listigheid was, die men verzinnen kon. Vrijwel geen concurrent toch kon aannemen dat, wat hem door den ander gezegd werd, ten opzichte van mogelijke afzet, te bedingen prijs enz., de waarheid kon zijn. Het was natuurlijk gelogen. Een „verstandig” man nam het tegendeel aan, van wat hem door een concurrent gezegd was.

Deze geestesgesteldheid tussen handelaars en industrielen in hetzelfde vak is niet op alle gebieden, maar toch op veel gebieden in sterke mate veranderd. De economische ontwikkeling noopt handelaars en industrielen tot afspraken, prijsovereenkomst enz., in een of andere vorm. Deze overeenkomsten brengen geldelijk voordeel. Maar ze brengen ook een begin van zedelijk voordeel. Ze bereiken of bereiden althans voor, dat de mensen in een zelfde vak eerlijk en oprecht met elkander omgaan. De tempering of de opheffing der concurrentie brengt een grondslag van zedelijkheid in het handelsverkeer.

Van mijn reizen in Rusland in de jaren 1880 tot 1904 heb ik nog niets verteld van die andere zedelijkheid, de zedelijkheid op seksueel gebied, die daar heerste. Het was daarmee jammerlijk gesteld. Bijna overal ervoer men, dat de laagste vormen van prostitutie algemeen gebruik waren. Op het platteland waren vrijwel alle hotels tegelijkertijd bordelen. Ik herinner mij, dat we op een avond laat per spoor in een plaats aankwamen, van waar we den anderen dag 's morgens de bossen in zouden trekken. Mijn Riga'se reisgezel had iets gehoord van een nieuw hotel, dat daar was gekomen. Hij vroeg aan den koetsier of het goed was. „Ja”, zei de koetsier, „goed is het er wel, maar je kunt er geen meisjes krijgen.” Wij lieten er ons heen brengen. Inderdaad was het behoorlijk, maar je kon er ook geen eten of drinken krijgen, alleen maar warm water en een Samovar om je eigen thee te zetten.

Toen we de volgende avond weer wilden vertrekken, ontmoette mijn reisgezel aan het station een handelsvriend, met wien hij zaken wilde bespreken. We gingen met dien handelsvriend naar het andere hotel om daar te overnachten. Daar kon je wel eten en drinken krijgen en ook meisjes. Er stond een heel jong meisje in het buffet. De chef van het hotel kwam naar mij toe en vroeg: „Wilt u die vanacht hebben. Ik weet zeker dat ze nog maagd is.” Ik zei dat dat een reden temeer voor mij was, om er niet aan te denken. Hij vond mij erg onbeholpen en kon zijn lachen niet verbergen. „U moet het zelf weten,” proestte hij. „Aber „morgen macht es ein Bauernlummel”. In de steden hadden alle portiers van de hotels een lijst van beschikbare vrouwen en meisjes, die ze konden bestellen. Gedeeltelijk geïllustreerd met portretten. Dat bovendien in die hotels de kamermeisjes beschikbaar waren, sprak vanzelf.

Ik heb veel in Rusland beleefd, dat sterk in mijn herinnering is gebleven. Ik zie nog dikwijls de eindeloze bossen in de sneeuw, waar elk takje van de sparren hoog met sneeuw was beladen. Ik ben in Rusland buiten de steden nooit an-

ders dan 's winters geweest. De Russische bossen ken ik dus enkel in de prachtige sneeuw. Lange sledetochten, de koetsier, een gewone boer uit de streek, op de bok en de passagier, bijna altijd de enige, in zijn pels gepakt, met dekens overdekt en met vilten laarzen aan in de slee. En overal sneeuw. Op alle bomen sneeuw, niets dan sneeuw. Het eigenaardige van de Russische winter is, dat het er niet waait. De sneeuw blijft liggen op alle takjes, waarop ze neervalt. Wanneer een enkele maal de wind opsteekt, dan moet men zijn sleetocht onderbreken en ergens schuilplaats zoeken. Dan is er sneeuwstorm, die de paarden wild maakt.

Ik herinner mij dat we geschild hebben in een hut van houtwerkers, ongeveer veertig man, waar geen ventilatie was. De verlichting werd onderhouden door brandende houtspaanders, die in een houten drietand werden bevestigd. Er stond een jongen bij om de spaanders, tegen dat ze uitgebrand waren, te verwisselen door nieuwe. Het was er niet fris. Toen het mij te zwaar werd, ging ik uit de hut en zag dat het sneeuwen had opgehouden. Ik heb toen heel spoedig den koetsier gewekt en hem met enige moeite overtuigd, dat we verder konden reizen. Ook mijn reisgenoot werd gewekt en het leed was geleden. Grote zorg moet men in Rusland op die sledetochten hebben voor de oren. Want die kunnen bevriezen. De temperatuur was er dikwijls laag genoeg voor, en men had er ons zeer voor gewaarschuwd.

Ik heb een paar keer enigeweken in Moskou doorgebracht. Mijn eerste indruk van Moskou in die tijd was van een heel groot dorp, waar een aantal grote gebouwen verdwaald stonden. Een groot dorp met veel grote kerken met koperen koepels, die sterk glinsterden in de zon. Het uitzicht op Moskou met zijn kerken van het Kremlin zal ik niet licht vergeten. De eerste keer dat ik in Moskou was, was er de Tartaarse bazar bij het Kremlin nog. Een ontzaglijke uitstalling van alle mogelijke Oosterse goederen, waar

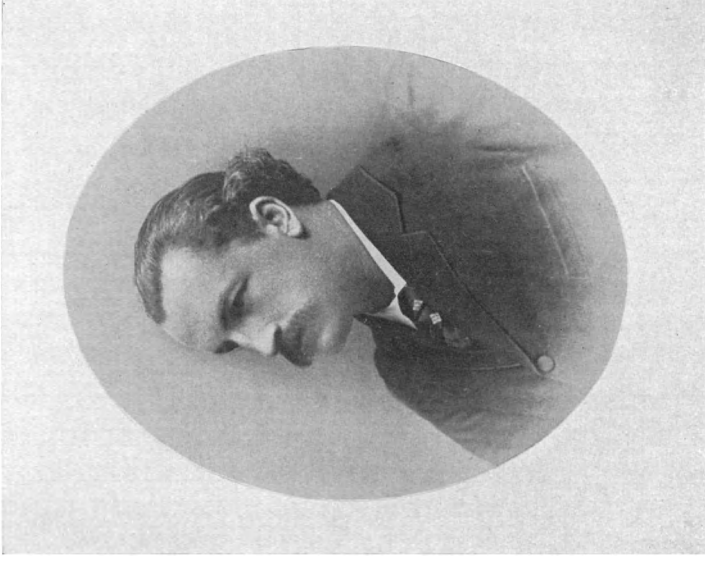
Badstrand bij Vlissingen eer er een badhuis was.

De „Zuid-Watering”. Uitspanning aan het Scheldestrand bij Vlissingen.

Mathilde Wibaut—Berdens van Berlekom omstreeks 1904.

F. M. Wibaut op ongeveer 35-jarige leeftijd.

je Europa helemaal vergat. Die merkwaardigheid is afgebrand. Ik heb in Moskou een Paasnacht bijgewoond, die diepe indruk op mij maakte. De viering begon al de dag te voren, toen in de kerken een eindeloos komen en gaan was van mensen, die er een reliquie kwamen kussen. De Priester wandelde op en neer voor een altaarbank met de reliquie in een glazen chassis in zijn hand, in de andere hand een doek om haar weer schoon te vegen. En heel den dag mensen om de reliquie te kussen.

De Paasnacht heb ik bijgewoond op de trappen van een grote kathedraal. Het was me niet gelukt binnen in de kathedraal te komen voor de kerkdienst. Zo hield ik mij op onder de menigte, die rond de kathedraal op de trappen zich neergezet had. Iedereen had krentenbrood en allerlei etenswaren meegebracht. Want straks zou de strenge vasten beëindigd zijn. Maar het krentenbrood en de andere spijzen, die ze zouden eten, moesten eerst worden gewijd. Na de kerkdienst was er een grote ommegang rond de kathedraal van priesters, voorop een groot aantal kerkdienaars, gevolgd door een deel van de kerkbezoekers. Toen die ten einde was, kwam er een aantal priesters met emmers gewijd water, om de spijzen van de menigte om de kerk heen te wijden. Van al de duizenden werd er geen overgeslagen. En op het eind van de plechtigheid sprak de priester de menigte toe en eindigde met de woorden: „Christus is opgestaan”. En dan vlieden allen die er zijn in elkanders armen, kussen elkander op het voorhoofd en zeggen: „Christus is opgestaan”. En dan begint voor hen het Paasfeest. En nog dagen daarna komt het voor, dat mensen op straat elkander in de armen vlieden en zeggen: „Christus is opgestaan”.

Een zo machtige uitdrukking van innige godsdienst en diepe onderwerping heb ik nooit gezien. Ik heb aan die Paasnacht in Moskou dikwijls gedacht, als het er op aankwam iets van het Russische volkskarakter te begrijpen.

Een ander blijk van godsdienstigheid, die toen (ik spreek van zestig jaar geleden) de bevolking in Rusland beheerste,

heb ik beleefd in Riga bij de wijding van de Duna. Wanneer in het vroege voorjaar het ijs losraakt in de rivier, dan trekt een grote optocht, met den priester voorop, er heen om de Duna te wijden. Een menigte van duizenden, blootshoofds in de felle kou, volgt de stoet. Er is een grote erepoort opgericht van sparregroen. Onder plechtig gezang wordt het kruisbeeld tot driemaal toe in de rivier gedompeld. Hiertoe is een gat in het ijs gezaagd. Daarmede is de rivier gewijd. De priester schept een schotel water en zegent het eerbiedige volk en dan worden er kanonschoten gelost tot beëindiging van de plechtigheid. Doch nu ontstaat een hevige strijd in het volk, dat rond de erepoort dringt om een takje van het sparregroen, dat ook gewijd is, te bemachtigen. In een ogenblik is de hele erepoort van haar groen beroofd, zolang er één stukje zonder eigenaar is, wordt er om gedrongen en gestreden. Honderden spoeden zich naar het gat in de rivier om van het gewijde water te scheppen, kruiken en flessen, lampetkommen, oliekannen, alles, dat vocht kan bevatten, wordt gebruikt om van het gezegende water te scheppen. Aan dit water wordt een wonderdoende, heilzame kracht toegekend. Velen kunnen niet langer wachten om van de zegeningen te genieten en drinken reeds op de plaats zelve enige teugen. Ieder spoedt zich met zijn deel van de schat naar huis. In het oog der rechtzinnige Russen blijft de rivier verscheidene dagen onder invloed der zegening. Ze zullen zich wel wachten in de eerste tijd haar water door profaan gebruik te onteren. Dat was de godsdienst, die toen in het volk leefde. Er ligt zonder twijfel in deze wijding van de Duna en soortgelijke plechtigheden een sterke aanwijzing van de macht, die de kerk en de priesters over deze bevolking hadden verkregen. Er zou hier plaats zijn voor vergelijkingen met godsdienstige plechtigheden in andere landen met hetzelfde doel en hetzelfde effect. Doch mijn indruk in Rusland was, dat daar de ontvankelijkheid der bevolking in die richting groot was.

Over het familieverkeer in Rusland heb ik reeds gesproken. In de jaren, waarover ik schrijf, was er overal grote vrees voor spionage, het was deze vrees die mede oorzaak was dat ik mij verlicht gevoelde, wanneer ik Rusland verliet. Maar ook nu nog heb ik het gevoel dat mijn herhaald verblijf in dat land, al is het lang geleden, mij dienstig is om bij benadering de mentaliteit der Russen van thans te kunnen verstaan. De ontvankelijkheid voor wat hun sterk wordt voorgehouden, mits het groot is, is een karaktertrek gebleven.

Ik moest in die tijd ook elk jaar in Slavonië reizen en vond daar, wat prostitutie betreft, soortgelijke toestanden.

In de jaren tussen 1879-1885 moest ik er elk najaar heen om hout te ontvangen. De leverancier woonde in Essegg, toen de hoofdstad van Slavonië. In de zeer uitgestrekte bossen, waaruit het hout geleverd werd, had hij een hotel laten bouwen, waar hij met enige hoofdamptenaren woonde en waar de bezoekende handelsvrienden logeerden. Aan het avondeten werd door twee meisjes bediend. Tegen het eind van de maaltijd kwam een van de heren aan wie ik was voorgesteld naar mij toe en fluisterde mij in het oor: „U begrijpt, we moeten ons hier nogal behelpen. We zijn met ons tien mannen en er zijn hier alleen de twee meisjes, die u hebt zien bedienen. Nu gaan vreemdelingen natuurlijk voor. Wilt u nu zeggen welk van de twee, die u gezien hebt, u vannacht wilt hebben, dan zullen wij ons daarnaar regelen.” Ik dankte hem vriendelijk, maar zei dat ik alleen wenste te blijven.

Een ander voorval sprak veel sterker. Hier ging het in het bijzonder om de verhouding tussen man en vrouw.

De houthandelaar, die als kuipersgezel was begonnen met duigen te maken, was door gelukkige omstandigheden een zeer rijk man geworden. Maar zijn beschaving was heel ver ten achter gebleven bij zijn bezit. Midden in het bos had hij een kapel laten bouwen. Als je veel arbeiders uit een streek nodig hebt, legde hij mij uit, moet je op goede

voet staan met de geestelijkheid. Daarom heb ik een kapel laten bouwen. Morgen wordt hij ingewijd, maar ik moet naar mijn dorp. U moet de plichten als gastheer waarnemen. Ik trachtte hem over te halen, niet naar zijn dorp te gaan, maar dat gelukte niet. Ik ontving den Pastoor, en de kapel werd ingewijd. Na de inwijding wandelde ik voor het hotel en keek onder andere naar een mooie vrouw, die uit de kapel kwam. Een uurtje later, toen ik voor het hotel stond, kwam er een man naar mij toe, een arbeider op zijn Zondags. „Mijnheer,” zei hij, „die vrouw waar u naar keek vanochtend, is mijn vrouw. Nu heb ik gedacht dat u wel heel de volgende week zult blijven om hout te ontvangen. Wij wonen daar om de hoek. Wanneer u mij vijf gulden geeft, kunt u heel de week lang, zo dikwijls als u maar wilt, bij mijn vrouw komen.” Ik heb de vijf gulden niet uitgegeven.

Over het dorp, waar de houthandelaar heen moest, was hij heer. Hij kwam er iedere Zondag in een hotel. En dan kwamen er moeders met hun dochters, die geslachtsrijp werden geacht. De heer koos er dan een, somtijds twee, voor dien dag, en ging 's avonds weer naar huis. Theoretisch bestond daar het recht van de eerste nacht niet meer. Doch in de praktijk scheelde het niet veel.

In Slavonië, en in de omringendelanden, werd je als vreemdeling door vrouwen en meisjes niet met rust gelaten. Op een ochtend kwamen wij met de nachttrein in Galatz. We gingen naar een ons bekend hotel om ons wat te verfrissen, eer we aan de haven ons werk gingen doen. We zouden 's avonds weer terug gaan. In het hotel had een meisje mij warm water gebracht. Ik dankte haar, maar ze ging niet weg. Ze ging op de rand van het bed zitten en bood zich heel duidelijk aan. Toen ik te kennen gaf, dat ik op haar aanbod niet inging, werd ze boos. „Je denkt zeker dat ik ziek ben,” zeide zij, „maar ik ben veel gezonder dan jij.”

Die toestanden zullen nu wel veel veranderd zijn. Over de

Balkanlanden ben ik op dat punt niet bijzonder ingelicht. Maar betrouwbare berichten uit Sowjet-Rusland wijzen op een verandering in de positie der vrouw, in nauwelijks twintig jaar bereikt, die ontzaglijk is. De wetgeving op huwelijk en echtscheiding in Sowjet-Rusland is sedert de revolutie van 1917 wel herhaaldelijk gewijzigd, maar zoveel staat wel vast, dat in dat grote land, wat de wettelijke positie betreft, de vrouw volledig beschikkingsrecht over zichzelf heeft. Indien de revolutie niet anders bereikt had dan dit — ze heeft veel meer bereikt — dan zou ze toch reeds een zegen geweest zijn.

Zo boden mij de handel en de reizen, waartoe mijn werkring aanleiding gaf, wel ruime gelegenheid voor waarneming van toestanden in verschillende landen.

In 1904 verhuisde ik van Middelburg naar Amsterdam met de bedoeling uit de zaken te treden. Het bleek echter op dat ogenblik niet mogelijk een goed plaatsvervanger te vinden voor Directeur. Dat heeft nog tien jaar geduurd. Doch toen ik in 1914 wethouder werd, heb ik het neerleggen van mijn directeurschap terstond doorgezet.

Ik ben, zoals ik verteld heb, met tegenzin in de handel gegaan. Ik zou mij veel liever aan de studie hebben gewijd. Toen ik tenslotte mij in 1914 kon terugtrekken, was het niet meer economische studie, maar gemeentepolitiek, die het overgrote deel van mijn krachten zou eisen.

Ik was dus meer dan achtentwintig jaar, van 1876 tot 1904, in Middelburg in de handel werkzaam geweest. Ik was, naar ik verteld heb, veel op reis. In Middelburg vond ik veel tijd voor mijn lievelingswerk. Van meet af aan had ik een scherpe afscheiding gemaakt tussen het kantoor, de handelsbeslommeringen en mijn huis.

Wanneer ik 's avonds van kantoor ging, werden de handelsbemoeiingen vergeten tot de volgende ochtend. Er werden wel telegrammen bezorgd, doch indien ik niet de volgende ochtend vroeg op reis moest, bleven die rus-

tig gesloten. Ik nam ze dan 's ochtends mee naar kantoor en behandelde ze daar.

Zo sterk was de afscheiding tussen mijn handelsverhoudingen en mijn persoonlijk leven, dat ik met genoeg de gewoonte van handelsvrienden in het buitenland aanvaardde, om mij met de naam Alberts, de naam van de firma, toe te spreken. Vele van deze handelsvrienden in het buitenland kenden zelfs mijn naam niet.

Een nogal vermakelijk geval deed zich naar aanleiding hiervan voor.

Toen ik op een avond terugreisde van Brussel naar Amsterdam, kwam er in Mechelen een gezelschap Belgische dames en heren in mijn coupé. Er was een aannemer van publieke werken bij, met wien ik sedert een twintigtal jaren grote zaken deed. Hij noemde mij steeds Alberts. De Belgen waren in zeer levendig gesprek over het vraagstuk van vrouwenkiesrecht. Enkelen vonden dat het komen moest, de anderen zagen het als een ramp. „En wat vindt gij ervan Alberts”, zei mijn handelsvriend, die merkte dat ik luisterde... „Ja”, zei ik, „ik vind dat kiesrecht voor alle vrouwen in België allang moest zijn ingevoerd. Maar ik ben sociaal-democraat.” Mijn handelsvriend was zeer verbaasd. „Ik ken veel sociaal-democraten in Nederland,” zeide hij, „maar ik heb er uw naam nooit bij gezien.” „Nee,” zei ik, „ik heet ook niet Alberts, maar Wibaut.” Zo hadden wij twintig jaar lang grote zaken met elkander gedaan zonder dat deze handelsvriend, die ook sociaal-democraat was, iets wist van mijn persoonlijk leven. We hebben nog enige jaren daarna onze zakelijke verhoudingen onveranderd doorgezet.

Indien ik nu in een paar woorden moet zeggen, hoe ik mijn handelsperiode zie, dan zijn het deze. De werkkring heeft mij grote levenservaring gegeven. Ook wel inzicht in allerlei verhoudingen, welke mij later, toen ik mij geheel kon gaan wijden aan het openbaar belang, zeer goed te pas gekomen is. Met name in de distributietijd, toen ik in

Amsterdam als Wethouder de zorg had voor levensmiddelenvoorziening en er op het critieke moment onder een groot ambtenarencorps niemand was, die van handelsverhoudingen ooit had gehoord. Zo ben ik niet bereid van de handel onvermengd kwaad te zeggen. Ik heb er ook enig goeds aan te danken. Op het laatst van die werkkring breidde dit goede zich uit, omdat toen onder concurrenten, althans onder een deel van sterke concurrenten, allengs het besef ontstond, dat concurrentie toch eigenlijk dwaasheid, in elk geval op den duur onhoudbaar was.

Naarmate ook in de handel overleg en samenwerking tussen beoefenaars, op de grondslag van volledige oprechtheid, in de plaats treden van de vroegere concurrentie met al haar listigheden, wordt de handel het onmisbare orgaan voor de distributie, voor het verdelen van levensbenodigdheden en van alle begeerlijke goederen over alle landen der wereld. Dan is het karakter van de handel echter geheel anders dan thans.

PERSOONLIJK LEVEN IN MIDDELBURG

Mijn leven in Amsterdam had zowel in de school als buiten de school aan hoge eisen voldaan. Toen kwam ik op kantoor in Middelburg.

Mijn eerste jaren daar kenmerkten zich door een leven van geestelijke eenzaamheid. Ik ging 's avonds van het kantoor naar mijn kamer, die dicht daarbij was, at daar, en bracht dan verder de hele avond door met lezen. Des ochtends vroeg, een tijd lang om zes uur, moest ik naar de fabriek om bij de aanvang van de arbeid tegenwoordig te zijn. Er werd op kantoor koffie gedronken, een bezigheid die niet veel tijd vereiste. De kantoortijd was dan tot ongeveer zes uur 's avonds. Doch het kwam ook wel voor, dat er na den eten nog moest worden teruggekomen. Zaterdags ging ik naar Vlissingen. In de regel ging ik dan met mijn vader een paar uur naar de societeit, maar jongelui

van mijn leeftijd trof ik daar niet. Met een paar, veelouder dan ik, kwam ik tot omgang.

Over de moeilijke strijd, die ik juist in die tijd met mijn ouders, vooral met mijn vader, gehad heb in verband met mijn uittreden uit de Katholieke Kerk, heb ik reeds geschreven. Dit heeft op de duur de verhouding niet verstoord. Bij mijn moeder was het grote verdriet gebleven, dat merkte ik aan allerlei kleinigheden. Ik deed mijn best om het voor haar te verzachten, maar veel helpen kon dat niet.

Een heerlijke herinnering uit die jaren heb ik aan een reisje, dat ik toen met mijn moeder en mijn twee zusters langs de Rijn heb gemaakt. Mijn jongste zuster was in Rosendaal (N. Brabant) op een kostschool van Katholieke Zusters geweest. Het was een goede school. Maar voor de voltooiing van haar opvoeding werd het door mijn vader wenselijk geacht, dat zij nog een tijd lang in het buitenland op een kostschool zou zijn. Er was een kostschool in Bonn aangeraden. Er werd besloten dat mijn moeder daar heen zou gaan om van een en ander indrukken te krijgen. Mijn jongste zuster zou dan mee gaan, ook de oudste zuster, gehuwd en in Amsterdam wonende, zou mee gaan, er zou een Rijnreisje van worden gemaakt en ik was aangewezen om er aan deel te nemen. Dat werd een heerlijke week. Mijn moeder was nooit in het buitenland geweest. Ook toen de inkomsten wel een reisje zouden veroorloofd hebben, had ze het steeds te druk gehad met zorgen voor haar gezin.

Mijn vader had voor vakantie helemaal nooit tijd gehad. Hij moest wel op reis voor allerlei bemoeiingen van maatschappelijke betekenis, een enkele maal ook voor zijn zaken, doch de duur van die reizen werd zo kort mogelijk gehouden.

Ik geloof ook niet dat hij vakantie had kunnen genieten. Hij ging in zijn zaken en wat daaruit voortspoot, volledig op. Mijn moeder bleek haar Rijnreisje tenvolte te kunnen ge-

nieten. Zij straalde van geluk. We hadden mooi weer en genoten de genoegens, die de Rijn kan bieden. Op een wandeling door het Niederwald maakten we gebruik van de diensten van een drager. Ik herinner mij dat die man hardnekkig in de mening bleef verkeren, dat mijn oudste zuster en ik verloofd waren. Het was niet mogelijk, zei hij, dat broer en zuster zo vriendelijk met elkander omgingen als wij deden.

Toen het reisje teneinde was, keerde mijn moeder naar Vlissingen terug, dankbaar voor al het genotene.

Van een bizondere ervaring uit die jaren moet ik iets vertellen. Het is mij tweemaal overkomen, dat een jong meisje met wie ik toevallig alleen was, zich aan mij aanbod wat ik afsloeg.

Ik stel hierbij vast, dat ik aan geen dier beide meisjes de allergeringste aanleiding gegeven had voor dit optreden. Er leefde in die tijd in mij nog geen sterke sexuele hartstocht. Doch toen die later opkwam, gold voor mij als noodzakelijke grondslag voor het begeren van voldoening, dat sterke wederzijdse genegenheid duidelijk gebleken zou zijn. Ik heb naderhand over deze voorvallen nog dikwijls nagedacht. Ik schreef het voorgekomene toe, tendele aan geestelijke ledigheid, uit gebrek aan opvoeding, die geestelijke inhoud kon brengen, voor een ander deel aan een opvoeding, die niet eens de naam van dressuur verdient. Van het ene meisje wist ik nl., dat ze thuis een slecht leven had. Haar vader hield een kostschool. Ze was 17 jaar en werd soms nog gestraft als een klein kind.

Die vader zal zich zeker wel hebben te beklagen gehad over buitensporige sexuele neigingen bij zijn dochter. Doch dat hij daartegen geen ander opvoedingsmiddel kende dan ranselen, wijst toch wel op een sterke armoede van geest. Hoewel kostschoolhouder behoorde hij tot de mensen van wie Multatuli zeide: dat je wel verstand moet hebben van kanarievogels, om die te houden, maar dat kinderen hebben helemaal geen verstand of kennis vereist.

Deze ervaring vormde een van de aanleidingen, die mij een deel van het werk van Multatuli op zo hoge prijs hebben doen stellen. Ik bedoel dat deel, dat handelt over de jammerlijke achterlijkheid van de kennis van het meisje en van de opvoeding van het meisje, die toen in Nederland nog algemeen heerste. De houding ten opzichte van het meisje in die tijd is door Multatuli gegeeseld zo onmeedogend, dat zijn boeken zeer grote invloed moeten hebben gehad op de opvattingen op dit punt, ver buiten de kringen zijner lezers.

Hij is opgekomen tegen de verachting, die toen algemeen heerste en nog veel voorkomt, ten opzichte van het volwassen meisje, dat toegeeft aan sexuele drang. Of zelfs maar durft erkennen, dat die drang in haar werkt. De opvoeding van het meisje in die tijd prentte haar in, dat zulk een drang in haar moest worden onderdrukt als iets laags. Hij heeft ook de minachting voor de ongehuwde moeder scherp gehokeld en was een fel bestrijder van de dubbele moraal.

De literatuur uit die tijd was vreemd aan de erkenning van het feit, dat het volwassen meisje niet minder dan de volwassen jongen aan geslachtelijke drang onderhevig is, dat dit een natuurlijk verschijnsel is. Het was niet zo, dat de schrijvers dat niet wisten, het was enkel maar zo, dat de schrijvers te fatsoenlijk waren, te zedelijk, om er over te spreken. Ook op dit gebied heeft Multatuli enige heilige huisjes afgebroken. Mij bracht hij op weg naar het feminisme. Ik heb het met ijver gediend. Ik begreep niet en begriep nog niet dat er sociaal-democraten waren, die eigenlijk voor feminisme niets voelden. In de socialistische samenleving zullen toch vrouwen en mannen wel gelijke rechten hebben.

Een merkwaardig voorbeeld van de opvatting van een aantal ouders ten opzichte van de verhouding tussen jongens en meisjes, staat mij nog voor de geest.

De juffrouw van mijn kosthuis in Amsterdam had twee kinderen, een volwassen jongeman en een volwassen doch-

ter, die zeer sterk op elkander leken. De moeder vertelde mij, dat jaren geleden, toen zij met haar man enige uren uit geweest was en 's avonds waren teruggekomen, zij bemerkte had, dat die jongen en dat meisje, ze waren toen omstreeks zeven en acht jaar, bij wijze van spelletje en om met de ouders een grapje te hebben, elkaars kleren hadden verwisseld. De moeder was er een ogenblik door in verwarring geweest. Maar toen wist ze niets anders te doen, dan elk van de kinderen een flink pak slaag te geven. Wat hadden ze gedaan? In speelsheid hadden ze de grap uitgedaand met elkander van bovenkleren te verwisselen. Maar in elk geval, stelde de moeder vast, hadden ze die bovenkleren toch in elkaars tegenwoordigheid uitgedaan. Daarom kregen ze klappen!

Na een paar jaar verblijf in Middelburg kreeg ik er omgang met jongelui van mijn leeftijd. Willem Sibmacher Zijnen, toen student in de letteren te Leiden, bracht zijn vacaties regelmatig door bij zijn vader in Middelburg. Wij leerden elkaar kennen. We werden vrienden. Hij had vier zusters. Ik kwam toen met hem in een clubje van een achttal of een tiental meisjes en jongens, die met elkaar omgingen. Roeien, muziek maken, een enkele keer een rijtoertje met daaraan verbonden wandeling. We hebben in dit clubje tot mijn trouwen toe veel goede omgang genoten. Terzelfder tijd kwam ik in kennis met haar, die later mijn vrouw zou worden. Zij was een nichtje van Alexander Berdenis van Berlekom, die op de Handelsschool in Amsterdam mijn schoolkameraad en vriend was geweest.

Ik werd genodigd op een verjaarpertijtje van dezen vriend bij zijn ouders te Middelburg. Het was een deftige Middelburgse familie. Ze woonden in een groot huis met prachtige kamers. Ik trof daar, behalve een paar ooms en tantes, twee meisjes: Mathilde, die later mijn vrouw werd en Marie Berdenis van Berlekom. Ze waren in het zwart gekleed wegens de dood van haar moeder. Marie begon een gesprek over Multatuli. Dat bracht ons dadelijk op een

goed terrein. Er was in die tijd niets, waarover ik liever sprak dan over wat Multatuli ons kon geven. De meisjes hadden van Multatuli reeds wel wat gelezen, maar ze verlangden naar meer. Zijn werken, die ik had, stonden natuurlijk tot haar beschikking. Het was een heel bijzondere avond.

Er zou naderhand blijken, dat die twee meisjes en nog enkele andere in het Middelburgse wereldje eigenlijk de draagsters waren der vooruitstrevendheid. Men kon ze ontmoeten op belangrijke lezingen en ook bij de aangrijpende voordrachten, die Multatuli in die jaren ook een paar maal in Middelburg gaf.

De ontmoeting met de twee meisjes van Berlekom bleef niet een ontmoeting zonder meer. Ik werd verliefd op de jongste. Het zou nog een tijd duren, eer het tot een verlovings kwam.

In die tijd stelde mijn familie niet alleen erg veel belang in mijn huwelijksvoornemens, maar was ook actief om ze te bevorderen. Er werden door de vrouw van mijn oudsten broer meer dan eens jonge meisjes te logeren gevraagd. En als die er dan waren, werd ik dringender dan gewoonlijk uitgenodigd bij hen te komen. Er bleef mij dan niet verborgen hoeveel geld een bepaalde logé zou mee brengen ten huwelijk. In twee gevallen, die ik mij herinner, was dat veel. Maar dat werkte bij mij niet als prikkeling. Eerder had het de omgekeerde uitwerking. Tussen huwen en geldverwerven zag ik geen verband.

Zo leidde het komen logeren van drie of vier meisjes achtereenvolgens niet tot het resultaat, dat de familie ervan hoopte. Ze vonden mij om dat alles een zonderlinge jongen. Ik was wel meegefallen, wat mijn geschiktheid betrof om mij een plaats in het leven te maken. Daar hadden ze vroeger ook maar matige verwachting van. Maar zonderling was ik toch gebleven.

De enige, die mij begreep, was mijn moeder.

Mijn vader had mij eigenlijk ook niet begrepen. Hij zag de

buitenkant wel en verheugde zich in mijn geschiktheid, zoals hij die meende waar te nemen om in de handel vooruit te komen, maar verder zag hij niet. Hij had het te druk met al zijn bemoeiingen.

Maar mijn moeder had meer kijk op mij. Zij begreep wel, dat als ik een vrouw wilde zoeken, ik helemaal niet de medewerking van hulpvaardige familieleden zou nodig hebben. Zij begreep zelfs wel, dat al die pogingen gevaar liepen het omgekeerde effect te hebben. Zij was een verstandige vrouw. Zij had gelijk.

Zij wist wel van het clubje jongens en meisjes, dat zich in Middelburg had gevormd, maar van een groeiende sterke genegenheid bij mij wist ze nog niets. Daarvan zou ze eerst vernemen, als die volgroeid was.

Van de omgang in ons clubje heb ik gezegd, dat die goed was. Die voldeed inderdaad aan hoge eisen. We waren volstrekt niet ontoegankelijk voor allerlei genoegens. Maar er was toch over het algemeen in die omgang een zeer ernstige toon. Veel gesprekken over wat zich in het leven ontwikkelde. Veel over de vraag of de meisjes zich zouden laten „aannemen”, wat beteekende lid worden van een kerkgenootschap. Over de opkomende drang bij meisjes „om wat te worden”. „Wat worden” betekende in die tijd voor een meisje nog vrijwel voor een examen studeren. Meestal voor onderwijs, als het kon middelbaar; hoewel dat moeilijk was. Soms ook voor muziek. Dat was in die tijd een vraagstuk. In veel familie's was men er tegen, dat meisjes examens deden en daarna betrekkingen zochten. Ze moesten zich bekwamen in het huishouden, dan zouden ze wel trouwen. Op deze beschouwingen zagen de van Berlekoms met diepe minachting neer. Marie wilde opgeleid worden voor muziek. Het was bij haar niet een besluit, dat zomaar tot stand gekomen was. Er was veel over getwijfeld en veel raad over gevraagd. Maar tenslotte had de muziek het gewonnen. Toen zij naar Keulen, naar het Conservatorium zou vertrekken, gaf het clubje haar een afscheids-

feestje. Daar was veel werk van gemaakt. Er werd voor haar gezongen. O.a. een zwaar gedicht op de kunst, dat ik gemaakt had. Er werden plechtige afscheidsredevoeringen uitgesproken. Er trad in die afscheidsavond aan den dag, hoe hartelijk en tevens hoe ernstig de verhouding tussen de jongens en meisjes was. Wat niet zeggen wil, dat er geen verliefdheden voorkwamen, voorbijgaande en blijvende. Bij mij heeft de weldadige werking van vrije en oprechte omgang tussen volwassen meisjes en jongens de beste herinneringen achtergelaten.

Ik heb al verteld, dat een uit het clubje de jongste van de twee meisjes van Berlekom, Mathilde, mijn vrouw is geworden. Onze verloving is niet snel tot stand gekomen, het meisje aarzelde lang. Ze was in twijfel of deze genegenheid wel de ware zou zijn. Dan kwam er voor haar nog de twijfel bij over wat de toekomst in het huwelijk zou brengen. Wat andere meisjes en vrouwen aantrok: een knus huisje, huishoudelijke werkjes, leven van de inkomsten van je man, leek haar onbevredigend. En dan was daar nog, half onbewust, die innerlijke crisis, die vele meisjes in zulk een tijd doormaken.

Volop gelegenheid om dit alles rustig uit te spreken met elkaar was er niet. Een jongen en een meisje konden in die tijd niet zo maar samen gaan wandelen in die kleine stad, waar iedereen je kende. Eén middel was er om elkaar volkomen te leren begrijpen, n.l. dat wij een proefverloving aangingen. Daartoe besloten we tenslotte.

Nadat we de vereiste visites gemaakt hadden bij veel ooms en tantes, vele nichten en neven, vele oudtantes en achternichten, die overal in dat stadje achter horretjes zaten, konden we samen gaan wandelen. Dit deden wij iedere dag. Daarbij werd het voor mij elke dag duidelijker, dat dit meisje mijn vrouw moest worden. Want onze geestelijke overeenstemming was groot. Het duurde niet lang of er bloeide ook bij haar een sterke genegenheid voor mij op. Wij wisten beiden aan welke kant we ons zouden plaatsen

in het leven. Bij haar was dit weten nog vaag, bij mij minder vaag. Wij zouden samen naar een welbewust levensdoel streven. Dit besef maakte haar gelukkig en ze nam het burgerlijk huishouden dan maar op de koop toe, en gaf het onderwijs, ze studeerde voor Middelbaar-Nederlands, op. Aan voortzetting van werk in het huwelijk werd door meisjes in die tijd nog weinig gedacht. Zo kwam ik als verloofde in het huis van Dr. van Berlekom. In het rumoerige doktershuis met de vele kinderen heerste een geest van grote vrijheid. Er was afkeer van alles wat conventioneel en vormelijk was. De band tussen de broers en zusters was innig. Ik werd in die kring met warmte opgenomen als de oudste broer. Ik was spoedig de intieme vriend van mijn schoonvader voor wien ik grote sympathie en verering heb gekoesterd. Hij was een wijs man, die door zijn geest van humorendoor zijn humaniteit in staat was de zware rampen in zijn leven te dragen en optimistisch te blijven, ook bij het leed, dat hij als medicus meeleed. Wij trokken toen wij huwden in een klein lief huis, vlak bij zijn huis, en er was veel samenleven met de familie van mijn vrouw. Die jonge mensen stelden levendig belang in al, wat het jonge gezin wedervoer en vooral in de kinderen, toen die kwamen.

Ons huwelijk bracht ons vier kinderen. Wij hebben geboorteregeling toegepast. Het was nodig voor de gezondheid van mijn vrouw, ook terwille van de opvoeding der kinderen, waaraan mijn vrouw zoveel mogelijk haar kracht wilde geven. Maar ook, omdat zij tijd wenste over te houden voor werk op maatschappelijk gebied.

In de eerste twintig jaren van ons huwelijk, dat is van vijftig jaar nog maar het kleinste gedeelte, was ik heel veel van huis. Op reis in Rusland. Vaak voor twee of drie maanden. Regelmatig maandelijks een paar dagen in Londen. Elke week een dag naar Brussel. Zolang wij in Middelburg woonden elke week een dag naar Amsterdam. Daarnaast nog andere reizen, naar Hamburg, Bremen, Parijs, Havre. Een paar maal naar Amerika.

Voor al in de eerste tien jaren van ons huwelijk was de opvoeding der kinderen voor het overgrote deel in handen van de moeder, want als ik thuis kwam, had ik het erg druk. Mijn vrouw was een schat van een moeder, zacht en teer, begrijpend. Maar voor de kleintjes was ze streng. Ze leerde hun gehoorzaamheid. We hebben het altijd een moeilijk punt gevonden om een kind uit te leggen, waarom hij gehoorzaam moest zijn. Mijn vrouw heeft het bij de kleintjes heel dikwijls geprobeerd, maar ze heeft nooit het gevoel gehad, dat ze er in geslaagd was. Dus zolang ze klein waren moesten ze maar gehoorzaam zijn, omdat het moest. Ze heeft bereikt, wat met een vroege opvoeding bereikt kan worden. Oprechtheid en waarheidsliefde vormden daarbij voorname punten. Zo waarheidslievend waren ze, dat ze op school soms de verbazing van den onderwijzer wekten. Zoals de meeste ouders, verwonderden ook wij ons erover, dat al onze kinderen zo verschillend waren. De oudste was een dapper kereltje, vol plichtsgevoel; hij was altijd bang te laat op school te komen, en later behoefde naar zijn werk niemand om te kijken. Het leven greep hem intens aan, het was een kind vol illusies.

De tweede was een lief aanvallig kind. Met zijn plichtjes nam hij het zo nauw niet. Hij hield veel van bloemen en op de wandelingen bleef hij meestal ver achter, omdat hij naar bloemen zocht. Hij had een bijzonder helder verstand, uitte zich gemakkelijk en was niet verlegen.

Dat was zijn zusje, die op hem volgde, wel. Ze was een kind met een gevoelig hartje, maar gesloten naar buiten. Ze was angstig 's avonds en kon niet slapen als wij uitgingen. Later toonde ze sterke wilskracht, eiste veel van zichzelf in grote bescheidenheid. Zij was een diepe natuur.

Ons jongste meisje, lange tijd „het kind” genoemd, was een fijn meiske, vief als een lichtstraal en vol fantasie, een harmonische natuur. Alle kinderen waren zeer aanhankelijk aan ons en gingen vertrouwelijk met ons om.

Ik zorgde ervoor dat ik Zondags, iedere Zondag als ik

thuis was, wandelingen met de jongens kon maken. Later ook met de meisjes. Wandelen is heel mijn leven mijn enige beoefening van sport geweest. Maar dat doe ik dan ook met hartstocht. En op het mooie Walcheren was daar overvloedig gelegenheid voor. Toen fietsen algemeen werd moest ik, om de omgang met de jongens niet te verliezen, fietsen leren. Dat was een heel gebeuren. Ik ben nooit lenig geweest, ik had een lange aanloop nodig, soms wel tweemaal, om op mijn fiets te komen. Maar als ik eenmaal zat, dan ging het goed. Zo kwamen we, vrijwel iedere Zondagochtend, de twee jongens, mijn zwager Brevet en ik, op de Buitens in de buurt van Domburg.

In de laatste jaren van ons verblijf in Middelburg, woonden we in een groot vrij ongezellig huis, maar het was gekocht om de prachtige tuin met hoge bomen en vreemde planten, die erbij was. Achterin een verwaarloosd grasveld, een tuin, zoals je er in Middelburg zoveel vond. Die tuin was voor de kinderen hun wereld, zowel in de winter als in de zomer. Hoog in de beukeboom zong 's morgens vroeg de lijster en in de oude buxusboom met zijn donkere bladen, nestelde de houtduif. In die tuin speelden de kinderen hun fantasiespelen.

Ze groeiden heerlijk op, ze waren wel ondeugend, kibbel-den veel, maar dat schijnen kinderen nodig te hebben voor hun groei. Hoe het zij, wij waren dankbaar voor dit bezit. In dat huis was een grote zaal, die een plafond had van heel mooi stucwerk, bloemen en vogels waren er op; dat vonden de kinderen mooi. Boven de deuren waren „Witjes” geschilderd. We hadden die zaal niet als salon gemeubeld, maar gebruikten ze als eenvoudige eetkamer en speelkamer. De kinderen hadden er een heerlijke ruimte. Ik hield er ook cursussen en leesavonden met de partijgenoten, en mijn vrouw haar avonden voor de „Ons Huismeisjes”, die nog zo heel graag spelletjes deden. De repetitie van de tableaux der vrouwen voor de Meidag werden daar gehouden of ook wel in de tuin, onder leiding van de

begaafde Betsy Sannes, volgens platen van Walter Crane. Ik had in dat huis een grote werkkamer, waar ook de jongens hun werk maakten. Daar bracht ik de uren door, die ik aan mijn zaken kon ontrukken. Zolang ik in zaken was, moest ik de tijd, om nog wat anders te doen, veroveren. Daar hielp mijn vrouw mij bij door in ons huis de sfeer te scheppen, die nodig was om de weinige vrije uren, die ik had, goed te besteden. Dit viel haar niet moeilijk, omdat er nooit conflicten tussen ons waren. Kleine moeilijkheden kwamen wel voor. Ik had veel te strijden met mijn driftige aard, die ik later beter leerde beheersen. Als ik moe thuis kwam en de kinderen waren lastig en druk, viel ik wel onredelijk tegen ze uit. Mijn vrouw verdedigde ze dan en dat ze mij afviel in hun tegenwoordigheid, prikkelde mij nog meer. Over het algemeen heb ik maaltijden met jonge kinderen nooit een idylle gevonden.

Op de bijgevoegde foto, die gemaakt is voor ons vertrek naar Amsterdam, ziet men, behalve ons en onze kinderen (twee jongens en twee meisjes), ook onze huisgenote Anna Jansen. Van haar moet ik een enkel woord zeggen. Zij is bij ons gekomen op haar 18e jaar en bij ons gebleven tot zij stierf op haar 58ste jaar. Zij heeft haar leven aan ons gewijd. Anna nam een belangrijk aandeel in de zorg der kinderen. En toen ze groot waren, stelde ze zich tot taak, om mijn vrouw mogelijk te maken zich geheel te geven aan haar eigen werk. Bij haar vonden alle huisgenoten steun. Toen de jongens student werden, nam Anna de leiding op zich van een „voorschotbank” voor hen. En wat is ze niet voor mij geweest, wat deed ze niet om mijn leven te veraangename en mijn werk te verlichten.

Voor onze gasten was zij het, die steeds zorgde dat ze zich behaaglijk voelden. Zij was een deel van ons gezin. Zo leeft haar wezen voort in mijn herinnering, als iets heel liefs en heel moois!

Het was voor de jongens altijd een feest om naar mijn moeder te gaan die toen „grootma in Vlissingen” heette.

Zij hield veel van mijn vrouw en was een echte grootmoeder voor de kinderen. Wel bleef het een verdriet voor haar, dat de kinderen niet gedoopt waren. Maar daar liet ze nooit iets van merken. De grond was te koud, waarop mijn vrouw en de kinderen gingen. Voordat ons jongste kind geboren werd is mijn moeder gestorven. Dit verdriet ben ik nooit te boven gekomen.

Zo was ons leven in Middelburg. Over ons later gezinsleven zal ik zeer kort zijn.

Ik had voor we in Amsterdam kwamen reeds een en ander als publicist geleverd. „Trust en Kartels”, „Fabian Essays”, publicaties in 't „Sociaal Weekblad”, later in de „Nieuwe Gids” enz. Ik weet niet precies meer of het toen al zo was dat, als ik wat geschreven had, mijn vrouw het eerst las, eer het naar de pers ging. In Amsterdam is dat regel geworden en dat is het nog. In Amsterdam na 1904 kon ik mij vrijwel geheel aan de beweging geven, mijn vrouw kon het eveneens, en naarmate we dat deden, werd ons samenleven nog beter in zover dat nog kon. In elk geval werd het rijker. Ons geestelijk samenleven heeft door mijn drukke werkzaamheden en mijn vele reizen niet geleden. Als ik op reis was, schreven we elkander elke dag. Er was geen dag, waarop mijn vrouw mijn adres niet kende. Er gebeurde niets in het leven der kinderen, of ze schreef het mij. Ik zie ons huwelijksleven als een lange klare zomerdag. Toch wil ik niet zeggen, dat wat men gewoonlijk onder huwelijkstrouw verstaat, altijd ongerept is gebleven. Wij hebben een korte periode gekend, toen nog een andere in ons leven trad. Maar de motieven, die daartoe leidden, waren zo zuiver, dat het ons eigen samenleven slechts verdieping heeft gegeven. Onze opvatting over het huwelijksleven hebben wij in „Wordend Huwelijk” uiteengezet. Wij nemen daar geen woord van terug. Wij stellen het huwelijk hoog, als het berust op de wil om elkander te dienen. Doch dan vervalt iedere waarde van traditie.

Over ons gezin hoef ik verder niet uit te weiden. De kinderen zijn opgegroeid, zoals wij hoopten. Ze hebben begrepen, dat niet een ander, ook geen vader of moeder, hun leven kon maken, dat zij het zelf moesten doen. En ze zijn hun eigen weg gegaan. Maar we bleven innig samenleven en kwamen later in even vriendschappelijke verhouding met de „aangetrouwde” kinderen. Dat de verschijning der kleinkinderen niets dan vreugde bracht, zal ieder begrijpen.

In 1933 trof ons groot leed. Toen verloren we onze oudste dochter Josina, de vrouw van Ir. Vincent van Gogh. Zij was de gelukkige moeder van vier kinderen. Zij was het, die door haar studie (ze was Doctoranda in de Staatswetenschappen) het meest met mij medeleefde, in mijn werk belangstelde, aan mijn werk deelnam. Ik zal dit verlies nooit te boven komen. Mijn vrouw en ik trachten wel eens elander te troosten. Maar dat gelukt nooit.

MIJN EERSTE OPENBAAR OPTREDEN

MIJN eerste openbaar optreden dat in het land enige beroering wekte, was het initiatief dat ik nam tot een protest tegen de vonnissen, uitgesproken naar aanleiding van onlusten in enige gedeelten van Friesland in het voorjaar van 1893 en een aansporing om geld bijeen te brengen voor de gezinnen der zwaar getroffenen. Dat openbaar optreden is bekend. Het werd in die tijd berucht onder de naam van de „Bedenklijke oproeping”, of het „Honger en Schrikcomité”.

Doch eer ik van dat opzienbarend optreden spreek, moet ik een publicatie vermelden, die ook opzien zou hebben verwekt, indien niet de toenmalige redactie van „Recht voor Allen”, het blad van Domela Nieuwenhuis, om mij onbekend gebleven redenen, dit opzien had verhinderd.

Domela Nieuwenhuis werd vervolgd wegens majesteitschennis. Hij had gezegd dat „de koning weinig werk maak-

te van zijn baantje'' of iets dergelijks. Mijn vriend Mr. Jacq de Witt Hamer te Middelburg was zijn verdediger. Toen de zaak voor het Hof in Den Haag zou komen, kreeg Mr. de Witt Hamer de zekerheid dat Domela Nieuwenhuis het artikel, dat tot de vervolging aanleiding had gegeven, niet had geschreven. Mr. de Witt Hamer ontving namelijk een bezoek van een zekeren Heer Boelens, die het bewijs leverde, dat hij het artikel had geschreven en die het verlangen uitsprak zelf voor de gevolgen op te komen.

De verdediger voelde de plicht deze feiten, na onderzoek, in zijn verdediging te gebruiken. Aanvankelijk weigerde Domela Nieuwenhuis. Doch op aandringen van zijn verdediger, legde hij zich neer bij diens opvatting. Mr. Jacq de Witt Hamer verkeerde in zekere spanning, hoe het verder verloop dezer zaak zou zijn. Aanvaardde het Hof in Den Haag zijn bewijs voor de onschuld van Domela Nieuwenhuis, dan kon deze naar zijn oordeel niet worden veroordeeld.

Ik stelde ook sterk belang in de behandeling van deze zaak voor het Hof. Ik ging met Mr. de Witt Hamer mee naar Den Haag. Bij het begin van de zitting van het Hof stelde de verdediger de vraag, den eigenlijken schrijver van het artikel, den Heer Boelens die aanwezig was, als getuige te horen, om vast te stellen, wie het gewraakte artikel had geschreven. De verdediger had het verzoek reeds schriftelijk gedaan, hij herhaalde het nu mondeling.

Het Hof ging in raadkamer en weigerde. Domela werd veroordeeld. Er was in de rechtszaal bij sommige groepen merkbare verontwaardiging over deze uitspraak. Ik was in jeugdige verontwaardiging 's avonds in Middelburg teruggekeerd, schreef een vlammend artikel en zond dat aan „Recht voor allen'', het orgaan van Domela Nieuwenhuis. De Heer Croll nam toen de redactie van „Recht voor allen'' waar. Ik machtigde hem om mijn naam onder het artikel te zetten. Doch redacteur Croll schreef mij, dat hij de plaatsing van het artikel niet gewenst achtte en

zond mij het manuscript niet terug. Zo kwam ik over dat vonnis niet aan het woord.

Maar met de oproep „Honger en Schrik” had ik wel het succes, dat de openbaarheid er zich mee bemoeide.

Er waren in verscheidene dorpen in Friesland onlusten geweest, ontstaan uit hevig gebrek en honger bij de bevolking. Er waren ongeoorloofde daden gepleegd. Toen waren er soldaten gekomen, er waren mensen gevangen genomen en tot gevangenisstraffen veroordeeld. In het Sociaal Weekblad verkreeg ik plaatsing voor een oproep onder de titel „Honger en Schrik”. Ik ontleen er een paar citaten aan: „De meeste lezers van dit blad weten, zo min als beschrijver van dit artikel, wat **Honger** is. Zij brengen het niet verder dan tot eetlust. Wie geen honger kent, honger bij afwezigheid van spijs, kent niet bij ervaring de invloed, die honger heeft op het doen der mensen en het kost hem inspanning het optreden, waartoe honger drijft, te zien in zijn juiste betekenis.

Er is in de laatste maanden veel gedaan onder de invloed van honger, die men zelf voelde of te duchten had, of die men wist dat velen pijnigde of pijnigen zou, indien niet zo spoedig mogelijk verandering kwam.

Hongerige arbeiders te Appelscha hebben zich verenigd voor de woning van een armvoogd. De opgewondensten van hen hebben dien armvoogd bedreigd. Werklozen die, zo ze nog geen honger hadden wisten dat die spoedig komen moest, hebben met luide en scherpe woorden om werk en brood gevraagd, en gedreigd dat ze brood zouden nemen. In Friesland was allerwege de honger groot. In Dokkum, in Franeker, in Sneek en elders hebben de hongerigen in het openbaar geklaagd, een eis om brood in het openbaar gesteld. Door verenigd optreden in het openbaar wilden ze aan hun eis kracht bij zetten. En wijl lijdzaamheid en een hongerige maag niet steeds verenigbaar zijn, is dit optreden somtijds geworden rumoerig, zelfs vernielend voor een aantal vensterglazen.

Er zijn opstootjes gekomen in Friesland. Toen zijn er soldaten heen gezonden, ruiters en voetvolk. En de mensen, die een week geleden nog maar onrustige gebreklijders waren, heten sedert oproermakers!”

En op een andere plaats: — „Honger onder de arbeiders, schrik onder de Heren; wie onder deze invloeden verstandige daden verwacht moet bedrogen uitkomen. De soldaten worden weer langzaam uit Friesland teruggeroepen. De werkloosheid en daarmee de honger beginnen met het voorjaar weder te verminderen; het is overal weer rustig, althans aan de oppervlakte. Hetgeen de nieuwsbladen uit Friesland nu nog vermelden, zijn de vonnissen over de oproerige arbeiders en over de opruiers geveld.

Poutsma, die dwaasheden heeft gezegd over revolvers en ander geweld, door zenuwachtige politiebeamten meer of min volledig verstaan: achttien maanden celstraf. Drie arbeiders te Appelscha, beschuldigd den armvoogd te hebben bedreigd: vijftien maanden gevangenisstraf. De arbeiders te Franeker beschuldigd een cordon soldaten te hebben doorbroken: ieder een jaar gevangenisstraf, en zo gaat het door.

De rechters, die deze harde vonnissen uitspreken, menen te goeder trouw het land tot rust te brengen. De officier van justitie bij de rechtbank te Heerenveen, die tegen de drie arbeiders te Appelscha twee jaar gevangenisstraf eist, heeft uitdrukkelijk gezegd:

„Het zal goed zijn deze beklaagden geruime tijd te onttrekken aan de maatschappij. De uitwerking daarvan zal nuttig zijn. Zij zullen dan begrijpen dat ze dwalen als ze menen dat de opheffing van misstanden alleen door geweld kan plaats hebben, als ze geloven dat de heilstaat, die hun (naar spreker wil hopen te goeder trouw) wordt voorgespiegeld, bereikbaar is.” „Alleen langs de geleidelijke weg is verbetering mogelijk.”

Deze ambtenaar legt verband tussen de geleidelijkheid van verbetering en het opleggen van twee jaar gevangenisstraf.”

De oproep „Honger en Schrik” zegt dan aan het slot:
„Wat kunnen zij doen, die deze vonnissen betreuren? Weinig maar toch iets. Zij kunnen geld bijeenbrengen voor de veroordeelden. Geld vooral, om de gezinnen der veroordeelden te steunen, zolang de kostwinnaars gevangen zitten. De bijdragen zouden de dubbele betekenis hebben van een protest tegen de hardheid der straf en van een poging om de straf niet nog harder te doen worden door de ondergang der gezinnen der gestraften die volgen moet, zo niet wordt geholpen.”

Aan de redactie van het „Sociaal-Weekblad”, wordt dan het verzoek gericht om instemming aan deze oproep te verlenen onder mededeling, dat indien velen aan de oproeping gehoor geven, een comité zal worden gevormd om de gelden te besteden. De redactie van het „Sociaal-Weekblad”, de Heer Treub, heeft aan de oproep van ganser harte instemming verleend. In een onderschrift zegt hij:
„Wanneer blijkt, dat velen onder de ingezetenen in ons Vaderland door de uitspraak in het Noorden in hun rechtsgevoel zijn beledigd, en dat zij willen medewerken om de zware straffen die werden opgelegd zo min mogelijk op de huisgezinnen der veroordeelden te doen neerkomen, kan zulk een uiting van de publieke opinie zeker niet nalaten voor de toekomst goede vruchten te dragen.”

De redactie verklaarde zich bereid voor het beoogde doel gelden in ontvangst te nemen en aan het comité over te dragen. De oproep had groot succes.

In verschillende nummers van het „Sociaal Weekblad” zijn de namen vermeld van hen die adhaesie betuigden. Het is een lange lijst. Er zijn een aantal namen bij van personen van wie men adhaesie verwachtte, maar ook van een aantal personen, die voor den steller van de oproep een blijde verrassing waren. Er is toen uit hen, die adhaesie betuigden, het onderstaande comité gevormd:

Mr. Z. van den Bergh,

Delft.

D. Boer Hzn,

Utrecht.

L. S. ten Kate,	Bovenknijpe.
C. V. Gerritsen,	Amsterdam.
Joh. Kuyken,	St. Annaparochie.
D. Gerritsen,	Amersfoort.
C. den Goede,	Purmerend.
Cornelie Huygens,	Nieuwer-Amstel.
P. de Lange Wzn.,	West-Zaan.
D. R. Mansholt,	Ulrum.
J. C. v. Marken,	Delft.
J. v. Loenen-Martinet,	Santpoort.
P. A. Nolting,	Amsterdam.
Prof. Mr. B. H. Pekelharing,	Delft.
A. Rouwerda,	Stiens.
C. Stellingwerf,	Leeuwarden.
J. Stoffel,	Deventer.
P. L. Tak,	Bussum.
T. T. Tenthof,	Hoorn.
Mr. M. W. F. Treub,	Amsterdam.
F. M. Wibaut,	Middelburg.
Mr. Jacq de Witt Hamer,	Middelburg.
R. v. Zinderen-Bakker,	Kortezwaag.

Uit deze ondertekenaars der Oproep werd een comité gevormd bestaande uit Prof. Mr. B. H. Pekelharing, Voorzitter, P. L. Tak, Secretaris-Penningmeester, A. Rouwerda, F. M. Wibaut en R. v. Zinderen-Bakker. Van het comité als geheel ging nog een oproep uit, die zich aansloot bij mijn reeds vermelde oproepen in het „Sociaal Weekblad” onder de titel „Honger en Schrik”.

Er zijn in de daaropvolgende weken een groot aantal giften ingekomen. Enige grote en een groot aantal kleinere, tezamen een behoorlijk bedrag om de gezinnen der veroordeelden tijdens de gevangenschap van de kostwinners te steunen. Ik vind daaronder slechts twee, die vermelden dat een gift bedoeld is als uiting van „medelijden met de arme gezinnen”, niet als bewijs van instemming met de op-

roeping. Een ervan is van Dr. Alphons Ariëns te Enschede, die er bijvoegt: „niet in de zin van een protest”.

Het comité van „de bedenkelijke oproeping” of van „Honger en Schrik” is in de dagbladpers vaak vermeld als het comité Mr. Z. van den Bergh. Mr. Z. van den Bergh heeft er echter geen bijzondere actie in gevoerd. De vermelding werd veroorzaakt door het feit, dat in de alphabetische opsomming van de comitéleden zijn naam de eerste was. Wij hebben echter nooit ondersteld of vernomen, dat Mr. Z. van den Bergh zich door deze vermelding gegriefd heeft gevoeld.

De Nederlandse regering was zeer verbolgen over het optreden van het comité „Honger en Schrik”. Het is op trieste wijze gebleken door het feit dat Prof. Mr. B. H. Pekelharing, die, zoals vermeld is, voorzitter was van het uitvoerend comité, op aandrang van de regering bij monde van den Minister in een persoonlijk onderhoud gedrongen werd, zich uit het comité terug te trekken.

Prof. Pekelharing had de indruk dat, indien hij voor deze drang niet bezweek, hij moeilijkheden zou ervaren in de vervulling van zijn ambt, dat hem zeer lief was. Dies bezweek hij. Het heeft hem veel leed gedaan. Veel leed ook heeft zijn besluit gedaan aan zijn vrienden.

Een ietwat vrolijk incident, in samenhang met mijn initiatief voor de oprichting van het comité, heb ik ervaren in St. Petersburg. Kort na de oprichting van het comité moest ik naar Rusland voor houtzaken en had gedurende een paar weken in Petersburg te verblijven. De Nederlandse Gezant, de Heer Uttewaal van Stoetwegen had de vriendelijkheid mij met mijn reisgezel, een Amsterdamsen hout-handelaar, een middag aan zijn tafel te nodigen. Het was er behaaglijk. Na den eten zaten we in fauteuils bij een haardvuur. De gezant en zijn echtgenote, mijn reisgezel en ik.

„Die Mijnheer Wibaut, waarover zoveel geschreven wordt in de Hollandse bladen, om het rumoer dat hij gemaakt

heeft, naar aanleiding van de onrust in Friesland, is geen familie van U?” vroeg de gezant. „Neen Excellentie,” antwoordde ik, „helemaal geen familie, ik ben het zelf.” De gezant toonde passende zelfbeheersing. Op zijn gelaat was na mijn mededeling niet veel te lezen. Hij zette het gesprek over dit onderwerp niet voort. Maar toen wij heengingen reikte de echtgenote van den Gezant aan mijn reisgenoot de hand en aan mij zeer ostentatief niet. Ik ben dit teboven gekomen.

In mijn vroege optreden ligt ook nog de vertaling van de „Fabian Essays in Socialism”. Een groot aantal socialisten onder wie G. Bernard Shaw, Sidney Webb, Sidney Olivier en Anny Besant hadden een aantal verhandelingen samengevat in een boek, dat grote indruk op mij maakte.

Mijn vriend van der Goes vertelde mij op een avond in Amsterdam, dat hij op zich genomen had het te vertalen. Maar dat hij eigenlijk door velerlei ander werk geen tijd er voor vond. Of ik het niet doen wilde. Ik zei „heel graag”. Er werd over die wijziging overeenstemming verkregen met den uitgever S. L. van Looy en in 1891 en 1892 verschenen de twee delen van mijn vertaling. Ik heb bij die vertaling een voorrede geschreven, waarin ik mij uitsprak als sociaal-democraat.

Wat mij in de Fabians aantrok was hun opvatting, dat het socialisme slechts tot stand kon komen op de grondslag van volledige democratie. In hun voorrede luidde het: „De schrijvers zijn allen sociaal-democraten met de gemeenschappelijke overtuiging van de noodzakelijkheid dat de voortbrengingsmiddelen in handen komen van het gehele volk, dat is van de Staat op de grondslag van volledige democratie.” De „Fabian Society” trad in Engeland op als een genootschap tot bestudering van al de vraagstukken, die zich voordeden in verband met de strijd voor het socialisme. De Fabian Society heeft gedurende haar bestaan voortreffelijke diensten aan de vorming van goede inzichten ten opzichte van socialisme, ook aan de propaganda voor constructief socialisme, bewezen.

In mijn voorrede tot de vertaling zei ik het volgende: „Er ontwaakt een bewustzijn, dat eerstgeboorte geen eigendomsrecht moet geven bij uitsluiting van andere over de aarde en haar schatten, een gevoel dat maatschappij beteken en moet gelijkheid der leden, in de gelegenheid om door arbeid in hun levensonderhoud te voorzien, niet tot stelsel verheven beroving, van de ene klasse door de andere, dat het doel dier maatschappij moet zijn geluk voor allen, niet voor sommigen, ten koste van veler ellende. En vele malen krachtiger zou dit bewustzijn worden zo het gepaard ging met weten, hoe dit alles anders kan zijn en het aantal dergenen, die deze wetenschap zoeken met het doel er naar te handelen, zo ze die hebben verkregen, wordt groter met de dag.”

Ik liet daarop volgen, dat ik in het bijzonder tot deze zoekenden wilde spreken en hen wilde aansporen om zich niet te laten weerhouden door het feit, dat men hen onpractisch zal noemen door op te komen voor hervormingen die, zo ze al bereikbaar zijn, nog lang moeten wachten. „Men zal U dwepers noemen en daarmede bedoelen mensen, die geloven in iets onmogelijks. Doch deze naam zal U niet deren, wijl Uw dwepen zal zijn het geloof in een schone en bereikbare toekomst; en practisch zult ge kunnen wezen in samenwerking met die ongelovige vrienden tot het verkrijgen van alle hervormingen, die op den weg liggen van Uw einddoel, de sociaaldemocratie.”

Deze ontboezeming was vooral een geloofsbekentenis. Ze dagtekent van 1891. Er is sedert wel meer wetenschappelijke grondslag voor mijn sociaaldemocratisch inzicht door mij verkregen. Doch mijn sympathie voor het werk, dat de Fabians toen deden en nog doen, heb ik niet verloren.

Ik zou onvolledig zijn, wanneer ik over mijn eerste openbaar optreden sprekende niet vermeldde, hoe dit in de handelskringen, waarin ik werkzaam was, werd opgenomen.

Dat was niet met waardering. In de tijd van mijn eerste

optreden kwam ik in het „Sociaal Weekblad” herhaaldelijk op voor wat ik als onrecht zag. Voor den onderwijzer Dijkstra, die in Friesland ontslagen was om het verkondigen van zijn meningen buiten de school, terwijl vaststond dat hij een goed onderwijzer was. Voor den stationschef van der Walle van de Hollandse spoorweg, die ontslagen was om optreden buiten zijn werk, dat de directie niet welgevallig was. Vooral de Hollandse spoorwegmaatschappij stond sterk op het standpunt „wiens brood men eet, diens woord men spreekt”. Ambtenaren die zich naar dit voorschrift niet gedroegen, werden gedwongen het wel te doen op straffe van ontslag. Ik kwam dus in het „Sociaal Weekblad” tegen de directie der Hollandse spoorwegmaatschappij met jeugdige felheid op.

Dat nam de directie van de Hollandse spoorwegmaatschappij mij erg kwalijk. Ze wisten er een straf voor. De firma waarvan ik lid was, werd geschrapt van de lijst van bevoorrechte leveranciers van de Hollandse spoor. Dat werd mijn oudste compagnon te kras. Hij bracht mij onder het oog, dat de zaken onder mijn optreden toch niet mochten lijden. Ik antwoordde hem, dat mijn optreden zorgvuldig overwogen was en dat ik het niet kon wijzigen. „Maar” voegde ik eraan toe, „indien U werkelijk meent dat mijn optreden de zaken schaadt, maak dan gebruik van het artikel in onze vennootschapsacte dat mogelijk maakt, het lidmaatschap van de firma aan een der leden op te zeggen.” Ik heb naderhand over deze grieven van mijn oudsten compagnon niet veel meer gehoord. Ik heb dit daaraan toegeschreven, dat tegenover enig nadeel van mijn optreden er ook enige voordelen stonden, door hetgeen ik voor de firma nu en dan tot stand kon brengen. Klaarblijkelijk heeft mijn oudste compagnon overwogen, dat de voordelen groter waren dan de nadelen.

Het is steeds mijn opvatting geweest dat, wie in die tijd sociaal-democraat wilde zijn en tevens werkzaam in handel en bedrijf, allereerst moest zorgen dat zijn werk in zijn be-

trekking volkomen goed was, eigenlijk beter dan het gemiddelde. Deze raad heb ik in die tijd wel vaak gegeven en ook later aan jonge mannen, die er aan dachten zich bij de sociaal-democratie aan te sluiten, doch op bezwaren stuitten in hun zakenomgeving. Ik heb hun die noodzakelijkheid wel sterker voorgesteld, dan somtijds nodig was. Maar het leek mij nodig om te voorkomen, dat ze zich martelaars zouden maken zonder ten volle de kracht in zich te hebben opgebouwd om de gevolgen te dragen. Dat waren de zorgen van de eerste jaren van deze eeuw. Er is een tijd geweest dat deze zorgen minder waren. Het lijkt echter dat die tijd weer voorbij is. Er zijn vele ondernemers, die sociaal-democraten om hun beginsel uit hun onderneming weren. Ook al waarderen zij ten hoogste hun bekwaamheid. Doch die tijd komt de sociaal-democratie ook weer te boven. En deze tegenspoed, zo het tegenspoed is, kan de sociaal-democratie wel verdragen.

ONDERSTEUNING ARBEIDERSBEWEGING IN HAAR OPKOMST

IN onze tijd leidt het N.V.V. de arbeidsverhoudingen van wat men noemt de modern georganiseerde arbeiders. Het voert een loonstrijd langs de weg van onderhandeling en langs de weg van stakingen.

Ook zijn er confessionele verenigingen die dezelfde belangen volgens dezelfde methode dienen voor confessioneel georganiseerde arbeiders in ons land. In Nederland doen wij dit alles nog gescheiden naar confessie. Vereniging, school, politiek, verzorgingskassen enz., het is alles verdeeld naar confessies.

Ik heb wel eens moeite gehad aan buitenlanders uit te leggen, waarom een Katholieke arbeider en een Protestantse arbeider en een arbeider, die godsdienst of belijdenis buiten de loonstrijd wilde houden, niet in dezelfde vakbeweging konden zijn. Ik ben er lang niet altijd in geslaagd het

duidelijk te maken. Maar het slot was altijd dat vastgesteld moest worden: dat dit in Nederland de werkelijkheid is. Het groot en sterk geworden N.V.V. heeft kort geleden zijn dertigjarig bestaan gevierd. Het is nog jong. Ik heb de tijd gekend, vóór zijn oprichting, toen de organisatie der arbeiders nog heel in het begin was. Ik heb de tijd gekend, dat vooruitstrevende mannen en vrouwen buiten de arbeidersbeweging een levendig aandeel hadden in de bevordering van deze organisatie. Vooral ook in het ondersteunen der organisatie bij haar eerste strijd in de vorm van werkstakingen. Ook bij uitsluiting van arbeiders, die zich door hun strijd voor betere loonsverhoudingen bij den werkgever ongewenst maakten en van de arbeid uitgesloten werden.

Ik heb de tijd gekend, dat het steunen van werkstakingen door zulke personen regelmatig voorkwam. Ook het steunen van slachtoffers van verloren strijd en verloren stakingen. Die werden dan gesteund met geld om zaakjes te beginnen. Onder die personen waren er, die ook dan hiervoor geld beschikbaar stelden, wanneer zij het vrijwel hopeloze van die zaakjes inzagen. Maar wat zou men anders voor de slachtoffers kunnen doen? Er waren veel van die zaakjes, die jammerlijk mislukten. Coöperatieve sigarenfabrieken en andere productieve coöperaties. Maar een enkele keer gelukte er wel eens één, en dan hadden een paar slachtoffers een inkomentje zolang als het duurde. Ik herinner mij een coöperatieve sigarenfabriek van slachtoffers, die zo slecht ging, dat spoedig na haar oprichting tot liquidatie moest worden besloten. Er waren toen veel sigaren in voorraad en ik kreeg er een heel grote partij thuis, die moesten beschouwd worden als afbetaling van het geld, dat ik voor die onderneming had gestort. Ik rookte er een paar van, maar ze bevielen mij niet. Gelukkig had ik toen twee jongens, die student waren en graag rookten. Zij hadden op hun kamer veel bezoek van vrienden, die ook graag rookten. Die hebben die sigaren opgerookt. Telkens als ik

hun een nieuw kistje gaf, dat was telkens als het andere leeg was, had ik de dubbele voldoening hun een genoeg te doen en een kistje minder te hebben van sigaren, die ik toch niet zou roken.

Maar afgezien van alle tegenspoeden heb ik van die tijd een mooie herinnering. Men leefde met de stakingen, kleine en grote mee. Ook met de lotgevallen der slachtoffers. Het kweekte een mooie solidariteit. Solidariteit van personen, die buiten de arbeidersbeweging stonden; sommigen zouden er later inkomen, sommigen nooit. Maar toch voelden deze allen zo sterk de noodzakelijkheid van de opkomende arbeidersbeweging, dat ze in het steunen bij alle voorkomende moeilijkheden de voldoening hadden van zich solidair te voelen met wat voor hen een mooie strijd was.

Ik zei dat vrijwel alle coöperaties, die voor slachtoffers werden opgericht, waren mislukt. Een uitzondering moet worden gemaakt voor de Nederlandse Transitomaatschappij. Er waren enige slachtoffers van een staking in 1903 in het havenbedrijf in Amsterdam. Toen de staking opgeheven werd, bleek al heel spoedig dat de leiders dezer staking door de werkgevers uitgesloten zouden blijven. Er kwam bij, dat deze stakers niet tot een vakvereniging behoorden. Bovendien had de vakbeweging na de staking 1903 de handen meer dan vol met het steunen van slachtoffers. In deze tijd was steun van particulieren, die sympathiseerden met de arbeidersbeweging, meer dan nodig. Maar de staking van 1903 had hun aantal verminderd. Toen stelden zich enkele particulieren beschikbaar om enige slachtoffers van de havenarbeidersstaking krachtig te steunen. Er werd opgericht te Amsterdam de Nederlandse Transitomaatschappij, die zou worden een veem, d.w.z. dat haar werkzaamheid zou zijn het ontvangen van goederen bij aanvoer, het overladen, opslaan enz.

De Nederlandse Transitomaatschappij kwam onder goede leiding, wat niet van alle slachtofferondernemingen kon worden gezegd. De leider werd Van Oogen. De onderne-

Dr. J. P. Berdenis van Berlekom te Middelburg,
mijn schoonvader.

Mathilde Berdenis van Berlekom op 20-jarige leeftijd

Rommekenspoort te Vlissingen.

ming ontwikkelde zich jarenlang voortreffelijk, niet zonder moeite.

Ik herinner mij, ik was toen nog in de houthandel, dat ik het cognossement van een partij hout, die in Amsterdam zou aankomen, aan de Transitomaatschappij had gegeven om die te ontvangen en dat ik daarvan aan de rederij kennis gaf. De rederij telefoneerde aan mijn firma, dat ze met zulke mensen niet te maken wilde hebben en verzocht een andere ontvanger aan te wijzen. Ik nam niet zelf de boodschap aan, er werd haar gezegd dat ze binnen een paar uur telegrafisch antwoord zouden ontvangen. Toen ik van het geval hoorde, nam ik telefonisch een juridisch advies. Mijn raadgever was het volkomen met mij eens, dat de rederij ongelijk had. Mijn firma telegrafeerde haar toen dat ze de partij aan den houder van het cognossement moest afleveren en dat zij bij gebreke ervan aansprakelijk zouden worden gesteld.

Het is mij bekend dat nog twee andere kooplieden, die met mij de Transitomaatschappij hadden helpen oprichten, gelijke ervaringen hebben gehad. Ik vertel dit als een aanwijzing, hoe groot na de staking van 1903 de verbittering bij een niet onbelangrijk deel van de handel was tegen de arbeidersbeweging, die aan de staking had deelgenomen. Enige handelsvrienden en ik hebben meer dan een jaar volhardend moeten vechten om enkele rederijen te doen gevoelen, dat wij als ontvangers van goederen, door hun schepen vervoerd, niets met hun antipathieën te maken hadden en dat we het van hun kant een erg naïeve opvatting vonden om dat te veronderstellen. Slechts onder die dwang kwamen zij er toe om onze lasthebbers, de houders van onze cognossementen, op commerciële voet te behandelen. De Nederlandse Transitomaatschappij kwam echter deze uitingen van haat te boven. Zij werd bekwaam geleid en slaagde erin haar bedrijf tot een omvang te maken, die door geen van ons allen was verwacht.

Ik wil nu nog spreken over een sterk voorbeeld van een

grote arbeidersstrijd, die voor een zeer belangrijk deel door geldelijke steun van particulieren gewonnen is. Ik bedoel de grote uitsluiting van diamantbewerkers, georganiseerd in de A.N.D.B., van 29 December 1901 tot 1 April 1902. Deze uitsluiting omvatte een paar duizend arbeiders. Uiteraard aanvaardde de vakvereniging de plicht om hen te steunen. Maar een zo groot aantal drie maanden lang te steunen ging boven haar kracht. Er werd wel flink extra contributie bijgedragen door de leden van de Bond, die aan het werk bleven, doch dit leverde niet genoeg op.

De A.N.D.B. had een geldlening nodig van 50 duizend gulden. Dat was in die tijd een groot bedrag voor een vakvereniging, die midden in een uitputtende strijd stond. Enige particulieren namen op zich om dit bedrag bijeen te brengen. De uitsluiting liep over het beginsel door de A.N.D.B. gesteld, over de ontoelaatbaarheid van samenwerking in de werkplaats tussen georganiseerden en niet-georganiseerden. Er vormde zich een comité, waarin de heeren Mr. F. Kerdijk, Mr. C. van Deventer, Prof. Mr. H. H. Drucker, J. G. ten Bokkel, Mr. E. Fokker, R. N. Roland Holst, Herman Gorter, J. N. Pijnacker Hordijk, P. L. Tak en ik zitting hadden. De Heer van Deventer en ik namen de leiding in handen. Toen de uitsluiting begon had de A.N.D.B. 33 duizend gulden beschikbaar. Gedurende de uitsluiting moest bijna 190 duizend gulden worden uitgegeven. Dat strekte nog maar, naast de inkomsten, voor een uitkering van 6 gulden per week aan de uitgesloten en 25 cent per kind. Maar de uitgesloten bleven man voor man met die geringe uitkering gedurende drie maanden trouw aan het parool. Wie de personen, die lid waren van het comité heeft gekend, weet dat er verscheidenen onder hen waren uit kringen, die thans niet meer bereid zouden zijn een dergelijke actie te ondersteunen voor een zuivere vakverenigingseis.

Het bedrag van de geldlening bleek op een bepaald ogenblik niet voldoende. Maar ik achtte het mijn plicht elke

week te zorgen, dat het voor de uitkering vereiste bedrag beschikbaar was. Het kwam er op aan, dat vooral naar buiten niet de indruk zou worden gewekt, dat het geld om de uitgesloten te steunen op was. Vooral toen bekend werd dat in juwelierskringen aarzeling bestond omtrent het al dan niet volhouden van de uitsluiting. Zo slaagde men erin bij de leiding der juweliers de indruk stand te doen houden, dat de diamantbewerkersbond geld genoeg had. In die tijd toen het al heel moeilijk was om het wekelijks bedrag voor de uitkering te vinden, stond ik in Amsterdam op een tram. Twee heren naast mij waren in levendig gesprek. „Ik begrijp niet,” zei de een, „waar de Bond toch elke week dat geld vandaan haalt, ze moeten toch elke week zeventienduizend gulden hebben, en uit de bekende cijfers kun je op je vingers uitrekenen, dat ze die niet hebben.” De twee heren waren klaarblijkelijk juweliers. „Och,” zei de andere, „dat geld zal er komen zolang de uitsluiting duurt. Maak je daarover geen illusie. Er is in Middelburg een mil-lionair, die elke week voor het geld zorgt. Het komt hem op een week of op een maand niet aan.” De tram kwam op een punt waar de heren uitstapten. Ik had een genoeglijk oogenblik gehad.

De strijd van de Algemene Diamantbewerkersbond was in die tijd buitengewoon populair. Ik herinner mij dat er in Middelburg een openbare collecte voor werd gehouden en dat het hoofd der gemeentelijke openbare meis-jesschool daarbij vlijtig werkzaam was. Ik heb mij wel eens afgevraagd, hoe het te verklaren was, dat juist in die tijd personen die de opkomst der arbeidersbeweging sympathiek waren, zich gedrongen voelden tot zo ondub-belzinnige uiting, dat deze strijd zou gewonnen worden. Mijn antwoord is, dat in die tijd Henri Polak, de voor-zitter van de Algemene Diamantbewerkersbond, ver buiten de kringen van de Bond in hoge waardering stond.

Hij was erin geslaagd in het leven der diamantbewerkers grote verbetering aan te brengen, niet enkel cultureel, maar

ook moreel. Zijn leiding van de vakbond gold als een werk van hoge cultuur. Aan dat gevoel werd uitdrukking gegeven, door het steunen van de uitsluiting in 1902, van de zijde van particulieren. Het was geen klassesrijd. Het naderde tot een uiting van classeschaamte.

De strijd is door de Diamantbewerkerbond gewonnen. Ik herinner mij een grote vergadering in het Paleis van Volksvlijt, waar de uitspraak van een arbitragecommissie tussen de Vereniging van Juweliers en de A.N.D.B. aan de vergaderde Diamantbewerker werd medegedeeld. Er was enthousiasme over de overwinning na de moeilijke strijd. Ik weet zeker dat die overwinning ook grote voldoening heeft gebracht aan de particuliere personen, die haar mogelijk hadden gemaakt. De A.N.D.B. heeft binnen vrij korte tijd alle voorgeschoten gelden terugbetaald. Er was niemand, die dat anders had verwacht, indien de strijd werd gewonnen.

De noodzakelijkheid en daarmee de aandrang voor particuliere personen om zich openlijk in de strijd tussen werkgeversorganisaties en arbeidersorganisaties te mengen, bestaat niet meer. Dat wil niet zeggen dat, als het hard tegen hard gaat, geen der partijen meer wordt gesteund. Maar die steun gaat dan zeker meer naar de kant der werkgeversorganisaties, dan naar de kant der arbeidersorganisaties. Dat is niet erg. Want de arbeidersorganisaties, in het bijzonder het N.V.V., hebben er zich op ingericht de strijd, die zij ondernemen, zelfstandig te kunnen voeren. Maar de particuliere personen die dertig, veertig jaar geleden hun sympathie voor de arbeidersbeweging met daden konden tonen, hebben daaraan nog een heerlijke herinnering. Heerlijk door het gevoel van solidariteit, waarin ze zich toen konden verheugen.

VROEGE PROPAGANDA IN WALCHEREN

MIJN propaganda in Walcheren lag tussen de jaren 1897 en 1904. In 1897 hadden mijn vrouw en ik ons bij de S.D.A.P. aangesloten. Ik herinner me de bijzondere omstandigheden onder welke we dit besluit namen. Op een wandeling rustten we uit in het gras aan de Kanaaldijk tussen Middelburg en Vlissingen. We zaten daar stil in gedachten. Op eens zei ik: „Ik houd het niet langer uit, te leven op kosten van anderen. Ik ga mij aansluiten bij de S.D.A.P.” M'n vrouw zei: „dat wil ik ook doen”. Meer is er op dat ogenblik niet over gesproken. We hebben ons toen 's avonds ieder met een briefje voor aansluiting aangemeld. Nog kan ik mij het gevoel herinneren van verruiming, alsof ik mij van een obsessie had bevrijd. Maar we hadden niet gewacht tot die tijd om propaganda te maken voor wat toen in de Arbeidersbeweging leefde: de propaganda voor algemeen kiesrecht. Er werd in Middelburg een afdeling voor algemeen kiesrecht opgericht. F. P. Oudens, stationschef in het kleine vissersdorpje Arnemuiden, was er de oprichter van. We kwamen Zondagsmorgens bijeen. Een klein zaaltje in het Schuttershof was groot genoeg om ons ruimte te geven. Een der leden van de afdeling was Christiaan Cornelissen, toen onderwijzer aan de kweekschool voor onderwijzers. Hij was toen nog geen socialist. Hij was wetenschappelijk aangelegd en wilde, eer hij zich socialist zou noemen, de grondslagen der beweging en de theorie hebben bestudeerd. Hij ging Marx lezen. Wat hem in het begin grote moeite kostte. Maar hij hield vol.

Voor algemeen kiesrecht kon de afdeling in Middelburg niet veel propaganda maken. De Middelburgse arbeiders waren brave lieden, maar voor bewegingen, die uitgingen buiten hun eigenlijk stoffelijk bestaan, waren ze toen nog niet toegankelijk. Zoals in alle kleine provinciesteden en zoals over het algemeen in Nederland waren de lonen zeer

laag. In de enkele industriebedrijven, die er gevestigd waren, werd een vast weekloon, winter en zomer, van *f* 7.20 per week ook door de arbeiders gunstig geacht. De gunstigheid lag vooral in de vastheid. Twee en vijftig weken per jaar van inkomsten verzekerd zijn leek in dat stadje toen nog een buitenkans.

Uit de afdeling voor algemeen kiesrecht ontstond een weekblaadje „Licht en Waarheid”. Het heeft een merkwaardige levensgeschiedenis gehad. Er waren twee redacteurs, Cornelissen en een anarchist. Cornelissen schreef in de regel bladzijden 1 en 2 van het blaadje in socialistische geest. Bladzijde drie en vier werden geschreven in vrijwel anarchistische geest. Een ander lid van de afdeling, die letterzetter was, zorgde voor het zetten en het drukken op een handpers. Toen deze zetter zich op een dag voor dit werk aanmeldde, deelde de anarchistische redacteur hem mede, dat zijn hulp niet meer nodig was. Hij zou voortaan voor alles alleen zorgen. Onder zijn leiding werd de inhoud van het blaadje „Licht en Waarheid” geheel anarchistisch. Er werden geen sterke pogingen ondernomen om in deze willekeur in te grijpen. Het blaadje had bijna geen lezers. Zijn betekenis voor socialistische propaganda was dus ongeveer nul. Cornelissen ging weldra naar Amsterdam, geraakte daar in nauwe betrekking met Domela Nieuwenhuis, kwam in die tijd sterk onder zijn invloed en werd medewerker van „Recht voor Allen”.

Toen in Middelburg een afdeling van de S.D.A.P. werd opgericht, traden wij toe. De oprichter was Mullié. Hij was arbeider op een meelfabriek. Hij was een zeer belesen man en hij had veel tijd om te lezen. Zijn werk bestond in het bewaken van een automatisch werkende machine in de meelfabricage. Mullié had er niets aan te doen. Als er iets met de machine misliep, ging er een schelletje, dat hem waarschuwde en dan moest hij ingrijpen. Dat gebeurde maar zelden; de machine werkte goed en regelmatig. Mullié las dus ongestoord; de patroons bevorderden dat hij las,

wijl hij anders in slaap zou zijn geraakt. Hij was dus 's avonds niet moe en kon zich ook thuis aan verder lezen en later aan afdelingswerk en propaganda geven. De afdelingsvergaderingen moesten zich richten naar de werk-indeling van Mullié. Als hij „de nacht” had (nachtdienst), kon er des avonds geen afdelingsvergadering wezen.

Een heel enkele maal sprak Troelstra wel eens in Middelburg en Oostburg. Doch propaganda in de dorpen van Walcheren was nog vrijwel uitgesloten tot ongeveer 1902. Behalve in Westkapelle, het dorp van de dijkwerkers, die zich zelfstandig voelden, was er toen nog in geen enkel dorp een zaal te verkrijgen.

Op een dag werd er in Koudekerke, een dorp bij Middelburg, een nieuw café geopend en het gelukte om van den caféhouder gedaan te krijgen, dat de afdeling der S.D.A.P. Middelburg er een vergadering mocht houden. Ik trad er op als spreker. Het was een gebeuren in het dorp. De jonge predikant was ter vergadering gekomen. Ik hield een propagandarede voor socialisme, zoals men dat doen moest voor arbeiders, die er nog nooit van hadden gehoord. Ik spande mij in voor mijn gehoor, dat uitsluitend, behalve dan de predikant, uit boerenarbeiders bestond. Maar mijn publiek bleef volkomen onbewogen. Althans uiterlijk.

Toen ik gesproken had kwam de jonge predikant met mij in debat. „Ik had”, zei hij, „alles heel mooi voorgesteld, maar de arbeiders moesten zich daardoor niet laten misleiden. Ik was veel gevaarlijker dan „de Rode Duivel”. De „Rode Duivel” was in die tijd onze latere partijgenoot L. M. Hermans, thans geacht en achtbaar lid der Eerste Kamer, die zich toen in een eigen blad niet onderscheidde door sterke gematigdheid. De predikant raadde de arbeiders aan, zich van mijn woorden niets aan te trekken. Zij hadden het socialisme niet nodig. Wanneer zij thuis hun middagmaal en hun avondmaal hadden gebruikt konden zij in „Het Boek”, hij bedoelde de Bijbel, alles vinden

wat voor hun zieleheil nodig was. Dat was waar het op aan kwam.

Toen de dominé uitgesproken was, nam ik nog het woord en zei dat ik niemand zou ontraden om in de Bijbel te lezen, telkens wanneer hij daartoe aandrang had. Maar dat dit toch evengoed zou kunnen, wanneer de arbeiders beter woonden dan thans in veel te kleine huisjes, wanneer ze zichzelf en hun gezin beter konden kleden, dan thans mogelijk was, enz. Onze socialistische beweging wilde in de eerste plaats in die levensomstandigheden van de arbeiders de verbetering zien aangebracht, die zo noodzakelijk was en die volkomen, zonder enige revolutie of andere akeligheid, mogelijk was. Dat was de eerste boodschap, die de socialistische propaganda ook aan de boerenarbeiders te Koudekerke bracht. Toen stampten plotseeling al de klompen van de boerenarbeiders in het zaaltje op de grond als blijk van instemming en goedkeuring. Het was heel stevig en niet heel kort. Dat was het slot van de vergadering. Ik nam mij voor te zorgen, dat we in Koudekerke wel eens terug zouden komen.

Allengs werd het mogelijk, vooral in een tijd van Kamerverkiezingen, hier en daar in Walcheren zalen te krijgen. In Domburg, Aagtekerke, Veere en nog een paar dorpen, maar in de meeste plaatsen bleef men nog trouw aan het beginsel, dat het beste middel om socialistische propaganda tegen te houden was, zalen te weigeren.

De afdeling Middelburg echter liet deze dorpen, waar nog geen zalen te krijgen waren, niet met rust; er werd verspreid, er werd gecolporteerd met de „Baanbreker”, een weekblaadje, dat intussen was opgericht en iedere gelegenheid om er te kunnen spreken werd ten nutte gemaakt. In Maart 1903 kwamen Mr. G. W. Sannes en zijn vrouw zich in Middelburg vestigen. Zij werden grote krachten voor de propaganda. Het lijkt mij nu onbegrijpelijk, dat wij maar één jaar in Middelburg met ze gewerkt hebben. Dat is wel een rijk jaar geweest. Wij gevoelden van 't be-

gin af, sterke sympathie voor elkaar. In de meeste kwesties waren wij het met elkaar eens. Dat gevoel van overeenstemming is gebleven in 't verder leven. Betsy Sannes en m'n vrouw hebben met hart en ziel gebouwd aan de vrouwenorganisatie. Sannes heb ik hoog gewaardeerd om zijn scherp politiek inzicht, z'n wetenschappelijk gefundeerde socialistische overtuiging en z'n groot redenaars-talent. Betsy leerden we ook spoedig kennen als een voortreffelijke spreekster. Toen mijn vrouw en ik in 1904 uit Middelburg naar Amsterdam gingen, hadden we het gevoel, dat de propaganda in Walcheren in goede handen was.

Het was echter volstrekt niet zo, dat in Walcheren of zelfs in Middelburg de hoofdstad, het grootste deel der arbeidersbevolking voor rechtstreekse socialistische propaganda toegankelijk was.

In die tijd moest nog overal, in veel gemeenten is het nog zo, aan propaganda voor het socialisme, gelegenheid tot algemene ontwikkeling voorafgaan. Op dat punt deed in Middelburg een goede leeszaal van de Vereniging „Ons Huis” goed Toynbee-werk. Herman Snijders, toen leraar aan de Rijks Hogere Burgerschool, gaf er veel tijd aan. Ik had aan de oprichting medegewerkt. Er werd daar een kern gevormd van arbeiders, die later in de sociaal-democratische propaganda hun werk zouden vinden. Zoals over het algemeen in kleine steden, was het verkeer tussen vooruitstrevende intellectuelen en arbeiders, die zich ontwikkelen wilden, intiem.

Ik had iedere Zaterdag een leesavond met een twaalfstal arbeiders, waarvan er slechts enkelen lid van de S.D.A.P. waren. De anderen moesten het nog worden. We lazen „Socialisten” van Quack, „Nieuws uit Nergensland” van Morris, „Het jaar tweeduizend” van Bellamy, enz. Mijn vrouw had een van de vele meisjesclubs. Haar zuster Marie een koortje van arbeidersmeisjes. Dat alles was toen heel nieuw. Nieuw was ook, dat de burgemeester Jhr. L. Schorer

lid van het bestuur van „Ons Huis” was. Over de vraag of „Toynbeewerk” neutraal kon zijn, had ik met hem nog wel eens discussies.

In die tijden was er in Middelburg ook stelselmatige propaganda voor het anarchisme. Deze richting had een dagblad „De Toekomst” en een ijverig propagandist, Willem van der Veer. Hij colporteerde met „de Toekomst”, sprak overal, waar er gelegenheid toe was. Hij was een oprecht gevoelsanarchist. Op een dag kreeg hij een vonnis van enige maanden gevangenisstraf. Hij had in „De Toekomst” Graaf van Lynden, een voornaam en ook bemind aristocraat in Koudekerke, beledigd. De gevangenisstraf deed wonderen bij Van der Veer. Hij kwam uit de gevangenis terug als een zachtmoedig man, van alle anarchisme bekeerd. Hij werd weldra Tolstoiaan.

Ik heb hem later nog wel ontmoet in Londen, waar hij correspondent was van „De Telegraaf”. Of hij nog leeft, weet ik niet.

Bij de propaganda voor het socialisme behoorde ook bijzondere propaganda onder de vrouwen. De tijd, dat die op vergaderingen durfden komen, vergaderingen van mannen, was er nog niet.

Mijn vrouw wijdde zich aan de taak, de vrouwen belangstelling voor het socialisme bij te brengen. Het werd ingezet door een vergadering uitsluitend voor vrouwen in het Schuttershof. De vrouwen zaten in de mooie tuin aan een lange tafel. Mullié, de voorzitter van de afdeling van de S.D.A.P., sprak de vrouwen aldus toe: „Jullie moeten nu maar denken”, zei hij, „dat je in de eerste klas van de be-waarschool zit”. Mijn vrouw waardeerde die manier van spreken maar half. Zij zag deze vrouwen als de moeders van arbeidersgezinnen, die het niet gemakkelijk hadden en van het leven zelf veel meer wisten dan zij zelf. Ook streefde zij er steeds naar het zelfbewustzijn bij de vrouwen op te wekken. Mijn vrouw heeft hen toen toegesproken en verteld, wat het socialisme eigenlijk wilde.

Dat was feitelijk het begin voor de vrouwenvereniging „Samen sterk” door mijn vrouw opgericht. En „Samen sterk” werd de eerste aanloop voor organisatie van vrouwen, die voor socialisme toegankelijk bleken. Toen wij in 1904 naar Amsterdam gingen, bleef mijn vrouw zich met toewijding aan de propaganda onder de vrouwen geven. Het bleek spoedig mogelijk in Amsterdam de eerste sociaal-democratische vrouwenclub te stichten.

De vergaderingspropaganda in Middelburg breidde zich allengs uit; behalve Walcheren werd ook Schouwen toegankelijk, eigenlijk meer toegankelijk dan Walcheren in die tijd was; Brouwershaven, Dreischor, Kerkwerve, werden plaatsen, waar het weldra mogelijk was afdelingen te stichten.

In Dreischor werd ik getroffen door de aanwezigheid op een afdelingsvergadering van enige mensen, die veel gelezen bleken te hebben. Zij vertelden mij met enthousiasme, dat ze de werken van Multatuli goed kenden. Hij had twee maal in dat dorpje gesproken, als hij in de buurt van Zierikzee kwam. Ik maakte hen er opmerkzaam op, dat Multatuli hen toch niet ontvankelijk voor het socialisme kon hebben gemaakt, daar hij er ver afstond. Dat is juist, zeiden zij, maar aan hem hebben we toch te danken, dat we met veel tradities hebben gebroken en tot eigen denken zijn gekomen. Hier was een merkwaardig voorbeeld van den invloed, die Multatuli in vele kringen heeft gehad.

Zoals in alle kleine steden had het partijleven in Middelburg de bizondere bekoring, dat alle mensen elkander kenden en elkander vertrouwden. Op een Zaterdagse leesavond kwamen ook twee arbeiders werkzaam bij de firma, waarvan ik directeur was. Later werden deze ook lid van de afdeling der S.D.A.P. Er was bij hen, evenals bij mij, juist begrip van de wederzijdse verhoudingen.

De mooiste herinnering, die ik van het partijleven in Middelburg heb, is het vieren van een Meidag. 1 Mei viel op Zondag en de afdeling had besloten die te vieren met een

grote wandeling in de vroege ochtend. We kwamen om vijf uur bijeen op de Grote Markt. We zouden over Koudekerke naar Vlissingen wandelen en langs een andere weg terugkomen. Bij elkaar een wandeling van vier uur. Het ging eerst langs een prachtige weg naar Koudekerke. Daar kwamen we voorbij de grote buitenplaats van Graaf van Lynden „Terhoge”. Er staan daar stenen banken op een bekoorlijk plekje, bij het grote gazon toen bezaaid met primula’s en omlijst door hoge bomen in lentetooi. Het was geen afspraak, maar ik moest voor de afdeling spreken. Ik ging op een stenen bank staan. Ik kwam onder de invloed van de heerlijke Meiochtend, het mooie landschap en heb, naar al mijn hoorders mij verzekerden, aangrijpend gesproken. Op de hele verdere wandeling bleven de gesprekken in een hoge stemming. Ik heb aan die Meiochtend nog dikwijls gedacht.

Zo heb ik ook dikwijls gedacht aan het eerste Congres, dat we bijwoonden, m’n vrouw en ik, in Leeuwarden in 1899 in „de Klanderij”. Schaper was toen een heel jonge, slanke man en werd op de schouders van partijgenoten binnengedragen. Van Kol voerde met Cornelia Huygens Indische dansen uit. We dansten allen in een grote kring. Het was een uiting van jong, blij enthousiasme. Je had het gevoel, alsof je nu niets akeligs meer kon gebeuren. De kranten spraken van het grote idealisme, dat dit Congres bezielde. Er is sedert die tijd wel veel gebeurd. Ook ergs. Maar het idealisme is gebleven.

SOCIALISTISCHE PROPAGANDA IN UNIVERSITEITSSTEDEN

IN het jaar 1900 ongeveer kwam bij J. F. Ankersmit, toen nog redacteur aan „Het Volksdagblad”, de gedachte op om enige bekende buitenlandse socialisten te laten optreden aan Universiteiten, om onder de studenten propaganda te maken. Ankersmit schreef er mij over. Ik vond het voor-

nemen voortreffelijk. We hadden een bespreking en werden het eens, dat we beginnen moesten met voor ons plan de medewerking te vragen van Troelstra en Van Kol. Die werd gemakkelijk verkregen. Beiden hadden, evenals wij, de verwachting, dat het optreden van goede buitenlandse sprekers in de studentenwereld succes zou hebben.

Een aantal van onze buitenlandse partijgenoten, als goede sprekers bekend, wilden ons plan steunen. Emile Vandervelde, Wilhelm Liebknecht, Enrico Ferri, Paul Lafargue, Eleonore Marx, werden zonder moeite bereid gevonden voor dat werk. Troelstra, Van Kol en ik zouden ombeurten de vergaderingen presideren. Amsterdam, Utrecht, Groningen, Leiden en Delft waren dus de aangewezen plaatsen. In Amsterdam bestond toen de Vereniging S.L., die reeds een aantal studenten voor socialistische propaganda min of meer toegankelijk had gemaakt. In Delft had Professor Pekelharing, over wien ik nog nader spreken zal, ook voor die toegankelijkheid gezorgd. Maar Leiden en Utrecht, ook Groningen, zij het onderling iets verschillend, waren nog onontgonnen terrein.

We begonnen met Wilhelm Liebknecht in Diligentia in Amsterdam. Ik moest Voorzitter zijn. De taak van voorzitter was niet zwaar, hij moest slechts met enkele woorden de vergadering openen. Daartoe echter was ik nog te verlegen. Het heeft enige tijd geduurd voor ik de vrijmoedigheid had in een openbare vergadering te spreken. Die opening was dan ook erg gebrekkig. Liebknecht hield er een lange en belangrijke rede over de geschiedenis van de groei der sociaal-democratische partij in Duitsland. Belangrijk waren al de redevoeringen. Iedere spreker had zijn eigen bekoring. Liebknecht zijn brede overtuigende kracht. Emile Vandervelde de schitterende welsprekendheid, waarover hij ook thans nog beschikt. Maar toen, als hij tot jonge mensen sprak, bijzonder aangrijpend. Paul Lafargue sprak met bijtende ironie. Maar zijn scherpte trof diep. Enrico Ferri was een groot redenaar. Hij verstond de

kunst zijn gehoor in enthousiasme te brengen. Maar ook om een ingewikkelde uiteenzetting met zoveel klaarheid te geven, dat bij zijn gehoor een diepe indruk bleef. Ik herinner mij zijn rede in Delft onder de eenvoudige titel van „Inleiding tot het socialisme”. Het werd een historisch filosofisch betoog, door hem samengevat in de woorden: „Niets is; alles wordt. Alles is in voortdurende evolutie.” Eleonore Marx was een goede spreekster, doch niet van buitengewoon talent. Haar bekoring was, dat zij veel uit de strijd van haar vader, uit zijn hartelijke en innige samenwerking met Friedrich Engels wist te vertellen.

Het was nog niet de tijd om van voordrachten stenografische verslagen te maken. Hadden we dat van de redevoeringen van die buitenlanders kunnen doen, dan was het zeker een schitterende bundel geworden.

Of het optreden van die buitenlanders aan onze Universiteiten veel gevolg heeft gehad, is niet te zeggen. Er zijn vooral in die tijd wel enige gepromoveerden, vooral uit Delft, tot onze partij toegetreden. J. W. Albarda, Th. van der Waerden, de te vroeg overleden talentvolle Loke en enkele anderen. Maar of dat toetreden in nauw verband moet worden gebracht met het optreden van die buitenlanders, zou ik niet durven zeggen. Van sommigen hunner weet ik zeker, dat ze ook zonder die voordrachten zouden gekomen zijn.

Vrij dikwijls heb ik echter nog afgestudeerde Juristen en Ingenieurs ontmoet, die van die voordrachten een sterke en mooie herinnering hadden. Zonder twijfel hebben die voordrachten het gevolg gehad, in kringen van onze studerende jongeren, waar in die jaren over socialisme, behalve dan in Delft door Professor Pekelharing, nog niet veel verstandigs werd gezegd, een goed begrip van het socialisme te vestigen of te bevorderen.

Van het verkeer met die buitenlanders heb ik wel persoonlijke herinneringen. De avond, toen Vandervelde voor de Leidse studenten sprak, was schitterend. Er was maar een

klein gehoor gekomen. De atmosfeer van de Leidse Universiteit en het socialisme waren tegenstellingen. In nog veel sterkere mate dan thans nog. Vandervelde was 's middags in het Mauritshuis geweest. Naar aanleiding van een schilderij, dat hij daar gezien had, stelde hij zich aan de studenten voor als „Pêcheur d'Hommes”, „visser van mensen”. Hij was gekomen, zei hij, om jonge mensen op te halen uit de kring van wanbegrip en onverstand ten opzichte van wat de wereld bewoog, uit een kring van onwetendheid ten opzichte van de konsekwenties voor welke de nieuwe techniek ons stelt. Hij was gekomen om de hoge geestelijke betekenis van het socialisme te doen verstaan. Om het leven van millioenen beter te maken.

Zijn gehoor was aanvankelijk koel. Maar dat duurde niet lang. Om met Henriette Roland Holst te spreken: „Hij greep ze en hield ze vast.” Het was merkwaardig om waar te nemen, hoe de uitdrukking op die gezichten tijdens de rede van Vandervelde veranderde.

Enrico Ferri sprak vooral over de morele grondslagen van het socialisme en over rechtsmoraal. De oude en de nieuwe, die komende was en komen moest. Ik herinner mij, dat hij een groot gehoor tot bewogenheid heeft gebracht.

Hij reisde altijd met zijn vrouw. Hij heeft een paar dagen bij ons in Middelburg gelogeerd. We hebben toen op een Zondag een grote rijtoer door Walcheren gemaakt. Ik vertelde hem, dat de tolgaarders op twee verkeerswegen, waar langs wij reden, Zondags geen geld wilden ontvangen. Dit was merkwaardig, omdat vooral in de zomer in die tijd Zondag een drukke dag was van rijtuigverkeer. Maar die tolgaarders waren strenge calvinisten, zoals veel boeren in Walcheren, en achtten het Zondagsontwijding als ze gewoon, als elke dag in de week, tolgelden zouden innen.

Enrico Ferri was door het geval zeer getroffen. Hij poogde aanstonds het historisch materialistisch te verklaren. Ik hoop, dat die verklaring hemzelf voldoening zal hebben gegeven. Bij mij bereikte hij die niet. Maar ik vond het

onvriendelijk om hem dat te zeggen. Ook buiten deze spreekbeurten heb ik Enrico Ferri verscheidene malen ontmoet. Hij en zijn vrouw waren charmante persoonlijkheden. Ferri is later aan de beweging ontvallen. Ik heb altijd het gevoel gehad, dat niet enkel onze beweging aan hem veel verloor, maar dat hij ook zou ervaren, dat hij veel aan de beweging verloor.

Met Eleonore Marx ben ik verscheidene dagen samen geweest. Ik heb van haar een zeer hartelijke, maar toch in de grond trieste herinnering.

Haar huwelijk met Dr. Aveling was zeer ongelukkig.

Haar werk in de beweging bestendigde haar belangstelling in het leven. Maar er lag toch een zware schaduw over.

Paul Lafargue is tot het laatst van zijn leven mijn vriend gebleven. Een enkele keer schreven wij elkaar. Ik verheugde mij steeds in zijn brede opvattingen van het marxisme. Het leek soms of hij sterk dogmatisch was, maar in de grond was hij het niet. Zijn kundig geschrift: „Het Recht op Luiheid” heb ik naast zijn grotere werken steeds gezien als het beste wat hij geleverd heeft.

Hij heeft op zeer buitengewone wijze het leven verlaten. Zijn vrouw en hij waren beiden oud. Hij was afgewerkt. Het was gekomen tot een tijd, dat zijn vrouw en hij geen inkomsten van betekenis meer hadden. Hij zag ook geen kans om die door zijn werk te verkrijgen. Het ging hem ook ontbreken aan de kracht om het te beproeven. Toen hebben zijn vrouw en hij op een nacht een eind aan hun leven gemaakt. Aan een leven vol moed en volharding. Het was een triest slot. Maar ik heb begrepen hoe hij er toe kwam. Het uitvoerigst zijn bij gelegenheid van de Universitaire voordrachten mijn gesprekken met Wilhelm Liebknecht geweest. Ik had verering voor hem uit wat hij voor de Duitse beweging onvermoeid had gedaan. Grepen uit dat leven maakten zijn voordrachten zeer belangrijk. Maar er leek soms wel enige tegenstelling tussen zijn hogere opvattingen en zijn grote gehechtheid aan levensgewoonten,

Ons gezin te Middelburg in de grote tuin.

Drie naamgenoten: grootvader, vader en kleinzoon.

P. L. Tak op het congres te Utrecht 1905.
Naar een tekening van Marie de Roode—Heijermans.

die naar het oordeel van sommigen bij hem meer ondergeschikt hadden moeten zijn.

Na zijn eerste optreden in Amsterdam — hij had twee uur gesproken — vroeg ik hem of hij niet moe was. „Neen”, zei hij, „maar ik heb ontzettende dorst”. „We gaan aanstonds naar een café”, zei ik. „Best,” zei hij. „Maar ik wou hier eerst een glas bier hebben”. Met moeite vond ik in Diligentia, terwijl de vergadering bijna uiteen was gegaan, een kellner, en vroeg hem een glas bier te brengen. „Breng er maar twee,” zei Liebknecht. Hij dronk de twee glazen bier in twee teugen uit, daarna gingen we naar een café, waar we partijgenoten ontmoetten.

De volgende dag zou Liebknecht in Utrecht spreken en zou Troelstra presideren. De dag daarna zou hij in Leiden spreken, waar ik weer voorzitter zou zijn. Ik ontmoette Liebknecht 's middags in een hotel waar we afgesproken hadden. Hij zag er erg moe uit. Ik vroeg hem, of hij zich minder goed gevoelde. „Och nee,” zei hij, „er mankeert mij niets. Maar ik heb slecht geslapen. Troelstra is een voortreffelijke kerel. Aber man kann nicht mit ihm Kneipen. Und wenn ich mein Bier nicht hab, schlafe ich nicht.”

's Avonds zorgde hij er voor, dat hij beter slapen zou. Hij vertelde mij veel uit de beweging en van zijn levenservaring. Hij was bezorgd over zijn zoon Karl. Die had politieke opvattingen, die zeer sterk afweken van de zijne en van die van de partij. Ik trachtte hem uit te leggen, dat dat hem toch niet moest verontrusten, dat we voor de jongeren, die na ons kwamen ruimte moesten laten, om hun eigen opvattingen te vormen en daarnaar hun optreden te bepalen. Doch dat had geen succes. Hij hoopte dat Karl, die toen al zeer radicaal was, veranderen zou, anders zou het hem zeker slecht gaan. En dat zou zijn vader groot verdriet doen.

Ik kende Karl Liebknecht toen nog in het geheel niet. Maar in de wereldoorlog heb ik hem leren kennen. Toen

hij uit België kwam, vertoefde hij een dag bij ons in Amsterdam. Ik begreep toen de oorzaken van de bezorgdheid van zijn vader, en uit het optreden van Karl Liebknecht met Rosa Luxemburg heb ik dat nog beter begrepen. Ik heb voor zijn persoonlijkheid toen en later grote eerbied gehad. Ik was in de tijd, waarin ik twijfelde wat ik verder in mijn leven zou doen. Althans wat de eerste jaren betreft. Het zaken doen in Middelburg gaf mij helemaal geen bevrediging. Allengs minder. Ik dacht eraan om het op te geven en dan in Amsterdam in de een of andere kwaliteit voor de partij werk te doen, dat matig bezoldigd zou worden. Want zonder die inkomsten uit werk zou ik niet in redelijke gezinsuitgaven kunnen voorzien. Er stond tegenover, dat als ik in Middelburg nog enige jaren als directeur van de vennootschap werkzaam bleef, er vooruitzicht was, dat ik elk jaar geld zou kunnen overleggen en na enkele jaren in staat zou kunnen zijn mij in Amsterdam te vestigen en het werk zou kunnen doen, dat de partij van mij zou vragen, zonder dat ik enige aanspraak op geldelijke vergoeding zou behoeven te maken.

Ik vroeg Liebknecht om raad: „Wat is het beste om te doen?” „Lieve vriend,” zei hij heel ernstig, „geef alles aan de beweging wat gij geven kunt, maar verwacht op stoffelijk gebied niets van de beweging. Dat is mijn zeer ernstige raad.” In ons verder gesprek heeft hij mij die raad nog toegelicht. Tenslotte versterkte die mij in het ook bij mij wel groeiende inzicht, dat het het beste was, deze gedragslijn te volgen. Zo heb ik toen nog enige jaren in Middelburg geduldig in de houthandel moeten blijven.

Een enkele maal wisselden Wilhelm Liebknecht en ik ook wel eens brieven. Ik herinner mij er een van hem, toen hij voor eenige maanden een soort vestingstraf onderging. De brief was buitengewoon opgewekt. Hij had van huis de boeken kunnen laten komen, die hij nodig had en was vlijtig aan het werk. Het enige waar hij zich over beklaagde, was, dat hij niet genoeg in de lucht kwam. En dus geen

beweging genoeg verkreeg. Maar dat moest hij, schreef hij mij, er wel voor over hebben, tegenover al het goede, dat hem werd geboden. Want hij herinnerde zich niet, ooit rustiger te hebben kunnen werken dan hij daar kon doen. Ik heb zijn begrafenis bijgewoond. Die was groots, maar niet grootser dan hij verdiende.

MULTATULI

BEN ik Multatuliaan of ben ik het ooit geweest? Er zijn velen, die dit denken, en die een groot deel van mijn doen en laten, vooral wat ze er verkeerd in vinden, en dat is veel, aan de invloed van Multatuli toeschrijven. Ik ben nooit Multatuliaan geweest. Multatulianen waren in de tijd van zijn leven, en ook nog wel een paar tientallen jaren na zijn dood, mensen die zwoeren bij wat Douwes Dekker gezegd had en geschreven. Een door Dr. J. J. van Laar samengesteld register van Multatuli's werken stelde hen in staat om na te slaan, wat ze eigenlijk op bepaalde punten te zeggen hadden. Want zoals Multatuli het gezegd had, was het en bleef het voor velen van hen. Er zijn van deze Multatulianen zeker veel minder dan 25 jaar geleden, doch er zijn er nog wel. Waar ik niet tot hen hoorde stond ik ten opzichte van Multatuli wel met grote verering. En met nog grotere dankbaarheid. Die dankbaarheid is gebleven. Hij is in mijn jonge jaren tussen 15 en 25 jaar veel voor mij geweest, en in menig opzicht is hij veel voor mij gebleven.

Toen ik op 20 Februari 1887 in een telegram uit Amsterdam van mijn vriend Sibmacher Zynen zijn dood vernam, was mijn eerste aandoening spijt, dat ik hem nooit persoonlijk bedankt had voor wat hij voor mij was geweest en toen nog was. Ik heb in de „Gids” van 1910 No 5, in het kort geschetst, hoe ik toen de betekenis van Multatuli voor het jonge Nederlandse geslacht zag.

„Het geslacht, dat nu nog jong is,” schreef ik, „begrijpt

niet wat Multatuli geweest is voor velen, die jong waren tussen 1870 en 1880. Thans zijn zijn boeken literatuur. Dat waren ze ook al voor de eigenlijk lezende Nederlanders tussen 1870 en 1880. Maar niet voor het in elke stad kleine groepje, dat zich vrienden van Multatuli voelde, al hadden ze nooit de moed gehad om het hem te zeggen of te schrijven. Literatuur zeker. Grote stukken van „Max Havelaar”. Veel uit de „Ideeën”, niet enkel „Woutertje Pieterse”. „Vorstenschool”, „Minnebrieven”. Zeker „Literatuur”. Wat was er tussen 1870 en 1880 daarmee te vergelijken? Maar dat was niet de betekenis van Multatuli voor de jonge mannen en aankomende vrouwen, die zich met hem verwant voelden in de jaren dat de „Ideeën” verschenen. Voor het geslacht, dat toen jong was, was Multatuli de revolutionair. Neen, niet de koloniale hervormer, dat was hij wel maar het hielp niet. Ook niet de econoom. Dat was hij niet. Socialist? Hij verweerde zich in advertentie’s tegen de verdenking. Revolutionnair vooral naar binnen. Naar buiten slechts in zeer vreedzame zin. Maar toch revolutionnair. Want op elk gebied, mokerde hij traditie en conventie kapot. Overal brak hij heilige huisjes af. Ook de heiligste. In die tijd werd naar een nieuwe bundel „Ideeën”, als er eindelijk weer een kwam, gegrepen, als naar iets wat vervulling moest geven. Misschien ook wel leiding? Het was niet heel ordelijk in de hoofden van die toen sterk onder Multatuli’s invloed stonden. Er was nogal veel omvergehaald. En het is niet voor wat ze uit Multatuli’s geschriften positiefs hebben geleerd, dat de toen jongen hem dankbaar waren en bleven. Maar dat zij zelf moesten bouwen, niet in ingerichte huisjes gaan wonen, dat wisten ze van hem. En dat ze de grond moesten effenen. Vooroordeel wegruimen, eer kon worden gebouwd, dat wisten ze ook van hem. Zostelde hij niet teleur. Want het onttrekken aan in sleur aanvaarde leiding, is ook leiding. En het wekken van de drang naar zelfonderzoek en zelfcultuur is vervulling.”

Zo zag ik in 1910 Multatuli en zo zie ik hem nog. Ik zie Max Havelaar nog als een monumentaal boek. De felheid van de aanklacht was geschikt om jeugdige gemoederen te treffen. De aanklacht heeft ook zeker invloed gehad, ofschoon die maar zelden en dan nog nauwelijks werd erkend. Maar een preciese aanwijzing voor de verbetering van het Nederlandse bestuur in Indonesië gaf Max Havelaar niet. Dat bleef voor wie na de eerste ontroering rustig las, niet verborgen.

Zo gaven de „Ideeën”, de „Millioenen Studiën”, „Vrije arbeid”, op generlei gebied geestelijke leiding aan den jongen man, die ze daar zou hebben gezocht. Zeker waren er de ogenblikken, dat hij daar leiding meende te vinden. Maar dat die duurzaam bleek, zal voor wie tot zelfstandig denken kwamen, wel uitzondering zijn geweest.

Neen, een geestelijk leider was Multatuli niet. Maar hij was meer. Van hem ging de drang uit tot het besef, dat leiding van het leven niet van buiten, maar van binnen moest komen. Van hem ging tot de jongeren de drang uit: maak zelf je leven. Zo is te verklaren dat de grote waardering voor Multatuli slechts voor een zeer klein deel heeft gelegen bij de jongeren, die universitaire opleiding hadden genoten.

Er waren 50 jaar geleden in Leiden en in andere Universiteitssteden wel studentenkamers, waar de werken van Multatuli of althans enige ervan op een boekenrekje stonden. Maar talrijk waren ze ook toen al niet, en nu zijn ze zeer zeldzaam geworden. Maar op boekenrekjes van jongelieden, die buiten hun schoolopleiding of schoolafrichting de weg gevonden hadden tot eigen ontwikkeling, de drang voelden tot breder ontwikkeling, stonden de werken van Multatuli toen dikwijls.

In onderwijzerskringen d.w.z. bij onderwijzers, die niet „afgestudeerd” waren, toen ze hun acte hadden behaald, was Multatuli een zeer geliefd auteur. Voor velen is hij het gebleven.

Zijn boeken geven aan velen nog altijd wat zij ergens anders niet vinden.

Voor mij gold de verering en de dankbaarheid voor Multatuli niet in de eerste plaats den schrijver. Ook niet te overwegend Max Havelaar, ook niet den denker. Ook niet den voorganger. Maar den revolutionnair mens, die mij de stoot heeft gegeven tot zelfstandig denken en tot het vinden van een eigen richting in het leven. Vijftig jaar geleden was de betekenis van zulke grote revolutionnair en op geestelijk gebied nog veel belangrijker dan thans.

Met een vriend uit Middelburg, den heer M. C. Ghijsen, waren wij de enige Nederlanders, behalve de weduwe en een paar huisvrienden, die de crematie van Multatuli te Gotha bijwoonden.

Het doodsbericht had tot mij gezegd: nu heb je je leven lang nagelaten tot uiting te brengen, wat Multatuli voor je was, doe het nu althans bij zijn dood. Ik reisde naar Nieder-Ingelheim en kwam in het „Huis op den Berg”. Mevrouw Douwes-Dekker was reeds naar Gotha vertrokken. In haar woning vond ik mevrouw en den heer Braunius Oberius, huisvrienden en een broer van Mevrouw Douwes-Dekker, die in België leeraar was. Daar stonden we in Gotha met ons tweeën Nederlanders, mijn vriend Ghysen en ik bij het stoffelijk overschot van den vereerde. Mevrouw Douwes-Dekker richtte tot ons het dringend verzoek om van de plechtigheid geen uitvoerig bericht te doen aan de Nederlandse pers. „Dat had,” zeide ze, „Nederland aan Douwes-Dekker niet verdiend.” Het klonk heel aannemelijk. Ik heb mij naar haar wens gedragen. Maar naderhand heb ik er wel spijt van gehad, dat ik aan het verzoek van mijn vriend P. L. Tak, die toen verbonden was aan de „Amsterdammer”, het dagblad van De Koo, om een uitvoerig bericht te geven, niet had voldaan. Ik was wel in de goede stemming geweest om iets vlammends te schrijven over het feit, dat er bij de crematie van Multa-

tuli wel geteld twee Nederlanders aanwezig waren. De Koo zou het zeker hebben opgenomen. Ik voelde het als een schande voor Nederland. Als een bewijs van kleinheid. Maar de goede gelegenheid om dat scherp uit te spreken heb ik toen laten voorbijgaan. Trouwens, Nederland had altijd uitgemunt in kleinheid ten opzichte van Douwes-Dekker. Een kleine club van vrienden, ik maakte er reeds melding van, bracht geld bijeen voor een fonds Tandem, dat te zijner beschikking werd gesteld.

Het was in die tijd van sterke behoefte aan geld, dat Douwes Dekker er toe kwam, om op een aantal plaatsen in Nederland voordrachten te houden. Ik heb er twee gehoord in Middelburg. Een ervan is mij levendig in gedachte gebleven. De titel was „Horror Vacuüm” (de afkeer van het ledige). Het was een prachtige ontleding van de drang, die bij jonge mensen leeft in hun geestelijke opkomst, om tot vervulling te komen. Van die voordracht in Middelburg, herinner ik mij ook, dat er vier jonge dames onder het gehoor waren. Dat was toen een bizonderheid. Daaronder waren Marie en Mathilde Berdenis van Berlekom. Marie had zich niet laten weerhouden door schroom of verlegenheid om Douwes-Dekker in Nieder-Ingelheim te gaan opzoeken. Er is vriendschap voortgesproten uit dat bezoek. Het is ook nog wel herhaald. Er is een vrij drukke correspondentie ontstaan tussen Multatuli en Marie Berdenis van Berlekom. In de gepubliceerde brieven zijn er verscheidene uit deze correspondentie te vinden. Het zijn voorbeelden van teerheid van de kant van Multatuli. En van zijn drang om het niet eenvoudige leven van zijn correspondenten te doorgronden.

Veel meer dan Multatuli in zijn tijd voor de jonge mannen is geweest, is hij geweest voor de Nederlandse vrouw, al is dat van de zijde der Nederlandse vrouwen tijdens zijn leven, althans in het openbaar, niet uitgesproken. In de „Ideeën” geeft Multatuli de scherpst denkbare hekeling, over de houding welke toen in Nederlandse be-

schaafde kringen werd aangenomen ten opzichte van het meisje. Men moet in de feministische literatuur zoeken, om scherper betogen te vinden dan Multatuli in zijn „Ideeën” heeft gegeven over het recht van het meisje om volledig mens te zijn. Het recht van het meisje om te leven in gelijke vrijheid als de man.

Ik acht het een sterke tekortkoming van feministische Verenigingen, van Verenigingen opkomende voor de persoonlijkheid van de vrouw, dat van die zijde nooit sterk de erkenning van zijn betekenis voor de vrijmaking der vrouw aan de dag is getreden. Diepe erkenning en grote dankbaarheid waren verschuldigd geweest.

Deze tekortkoming is ook sterk gebleken toen enkele jaren geleden nog eens vergeefse pogingen zijn gedaan tot het stichten van een waardig monument voor Multatuli. Toen we in het comité, waarvan ik deel uitmaakte, de kansen van slagen, dat wil zeggen van het verkrijgen van voldoende finantiële bijdragen, overwogen, werd gezegd, dat hier toch zeker op de belangstelling en ondersteuning van vrouwen en vrouwenorganisaties mocht worden gerekend. Het is anders uitgekomen. Er schijnt in de vrouwenorganisaties en onder de niet-georganiseerde werkende vrouwen, onder de vrouwen in het algemeen, geen besef te leven van de betekenis van wat Multatuli gedaan heeft voor de Nederlandse vrouw.

Ik kan mij dit niet anders verklaren dan door aan te nemen, dat maar weinig vrouwen dit weten. Want indien ik aannam, dat leidende vrouwen in Nederland werkelijk beseften de betekenis van Multatuli en alles wat hij voor de vrijmaking van haar sexe heeft gedaan, heeft gepoogd en ten dele heeft bereikt, dan zou ik moeten vaststellen, dat zij ten opzichte van Multatuli's nagedachtenis een groot onrecht plegen.

Ik neem dus liever aan, dat die leidende vrouwen Multatuli's bekwame en scherpe strijd tegen de maatschappelijke onderdrukking der vrouw niet kennen. Ook op dit

gebied moet dan worden vastgesteld, dat Multatuli's grote betekenis niet tot haar recht is gekomen, spoedig is vergeten. Maar dat ontnemt aan hare grootheid niets.

Het comité voor het monument voor Multatuli is er niet in geslaagd een bedrag bijeen te brengen, dat voor een waardige vervulling van het doel kon worden gebruikt. De paar duizend gulden, waarover het comité bij zijn opheffing beschikte, heeft zij geschonken aan het Multatuli-museum. Dat is de Vereniging, die de nagedachtenis van Multatuli eert door het bewaren en verder bijeen brengen van allerlei, dat met zijn leven in verband heeft gestaan. De weduwe van Multatuli, Mevrouw Hamminck-Schepel, die nog jarenlang na zijn dood in den Haag heeft gewoond en door vele Multatuli-vrienden nu en dan werd bezocht, heeft krachtig medegewerkt om de betekenis van het Multatuli-museum te vergroten.

Zo is dan deze Vereniging, het Multatuli-museum, de enige openbare getuigenis, dat er een groot man is geweest in Nederland, die Multatuli heette. Het is geen lof voor een land, te moeten vaststellen, dat het zijn grote mannen, en dat was Multatuli op grond van zijn werken en van zijn streven, niet beter kan eren. Maar des te groter is de verdienste der Nederlanders, bestuurders van het Multatuli-museum, die altans hiermede de nagedachtenis van den groten Nederlander blijven gedenken.

P. L. TAK

BIJNA een kwart eeuw, van 1883 tot 1907, zijn P. L. Tak en ik intieme vrienden geweest. Het was een vriendschap van zeer bijzondere aard. Zij had helemaal geen behoefte om geuit te worden. Maar we wisten van elkaar hoe diep die vriendschap was. Ze was niet langzamerhand ontstaan, b.v. uit het bezoeken van dezelfde school. Tak was negen jaar ouder dan ik. Onze families hebben elkander nooit ontmoet. Toen ik in 1876 in Mid-

delburg kwam wonen, woonde Tak daar ook, maar we zagen elkander zelden. In de aanvang door verschil in leeftijd, enkele jaren later nog door dat we ons in verschillende kringen bewogen. Een deel van die tijd tussen 1876 en 1881 vertoefde Tak nog als student in de Rechten aan de Leidse Universiteit. Ik weet niet of ik moet zeggen dat hij er studeerde. In elk geval volgde hij bij zijn werken niet de weg, die het snelst leidt tot afgestudeerd zijn. Want afgestudeerd in de zin van gepromoveerd, is hij nooit. Er zijn echter wel heel veel gepromoveerden, die in veelzijdige kennis beneden hem stonden.

In mijn eerste Middelburgse jaren heb ik P. L. Tak nu en dan ontmoet. We maakten beiden deel uit van het groepje dat zich om Multatuli schaarde, d.w.z. we lazen gretig Multatuli's geschriften en we lieten ons ook aan zijn persoonlijk leven gelegen liggen, door bijdragen te zenden aan het „genootschap Tandem”, dat geld bijeenbracht om hem in zijn chronisch moeilijke omstandigheden te steunen.

Maar verder dan tot zeer oppervlakkige bekendheid met elkaar kwam het tussen P. L. Tak en mij niet.

Er was in Middelburg een sociëteit St. Joris, waar we beiden lid van waren. Op een avond waren we de twee eenig overgeblevenen in de leeszaal. Het was al laat. Ik weet niet meer naar aanleiding van welk onderwerp of welk gebeuren, maar Tak en ik raakten in gesprek. Dat was eigenlijk ons eerste gesprek. Maar ons eerste gesprek ging al spoedig diep. We spraken met elkander over wat het leven bieden kon en wat men in die tijd doen moest om van zijn leven wat te maken. Zoals ik zeide was Tak negen jaar ouder dan ik. Hij had veel meer nagedacht dan ik. Maar tenslotte was er in gemoedsgesteldheid veel overeenstemming tussen ons. Dit zou uiteraard eerst in de loop van de jaren blijken. Maar wat aanstonds bleek, was dat er in die paar uur vriendschap tussen ons was ontstaan. Vriendschap, welke in de volgende kwart eeuw van Taks leven voortdurend sterker is geworden. Ik had de volgende morgen,

toen ik over ons gesprek nadacht, het sterke gevoel iets groots en iets moois te hebben gewonnen. Dat is mij altijd bijgebleven, ik heb mij altijd in zijn vriendschap verheugd en hij in de mijne, hoewel ik zeker weet, dat we dat nooit aan elkander gezegd hebben.

Na een paar uren waren we dus vrienden geworden. We zijn het tot Taks dood in 1907 gebleven. In de jaren die volgden op dit eerste gesprek, kwam er ook een intieme omgang tussen ons. In de loop der jaren zelfs een gemeenschappelijk doel en gemeenschappelijke toewijding in ons werk. Maar inniger dan ze in die nacht reeds werd is onze vriendschap nooit geworden, dat kon niet. Want we hadden elkaar in dit gesprek tot in ons binnenste gezien.

De indruk, welke P. L. Tak maakte was enigszins sceptisch, haast cynisch te zijn. Velen hielden hem voor bitter. Voor sarcastisch.

Zonder twijfel was hij sarcastisch. Maar zoals dat meer voorkomt, sproot bij P. L. Tak het sarcasme voort uit een grote weekhartigheid. Er is geen sarcasme waar niet diep wordt gevoeld. Tak voelde zeer diep. En sedert die eerste onvergetelijke uren heb ik Tak steeds gezien als de tere mens met iets sceptisch en cynisch tot schild, als de diepe voeler van mensenwee, die toen nog bezig was te groeien tot geloof in de mensheid, en als de hunkeraar naar levensvreugd, die nog lang hunkeraar zou blijven.

Later, toen ik Tak in Amsterdam, ook voor dat ik er woonde, veel ontmoette — ik kwam er elke Maandag voor hout-handelszaken — ben ik tot de ervaring gekomen, dat de nachtelijke uren de beste waren in Tak's geestelijke leven. Wie Tak 's nachts niet gekend heeft, heeft nooit het kostelijke van zijn omgang gehad.

In die tijd was het sluitingsuur in Amsterdam voor de café's om twee uur. Het werd later vervroegd tot één uur. Maar dat was voor Tak een onmaatschappelijke daad. Waar moest je om één uur naar toe? Er waren enkele nachtsociëteiten, maar daar was het lang niet altijd rustig.

Zo trokken dan Tak en ik, als het café gesloten werd, naar zijn kamer. Geen minuut te vroeg, doch direct na het sluitingsuur begonnen de kellners de stoelen op de tafels te zetten. Zeer begrijpelijk, ze wilden naar huis. Ik wilde dan opstaan, maar Tak zei, „waarom heb je zo'n haast? Je hebt toch je stoel nog.” Zo rekte hij het zitten nog enige minuten. Maar dan trokken we toch naar zijn kamer. Daar was geen sluitingsuur, daar werd gepraat, soms tot de dageraad aanbrak. Daar werd onze sympathie voortdurend sterker door grote en groeiende overeenstemming in willen. Tak was toen verbonden aan het dagblad de „Amsterdammer” van De Koo. Wonderlijk genoeg, in elk geval tot mijn nooit opgeheven verbazing, was hij toen nog liberaal. In 1885 werd hij nog secretaris in het bestuur der liberale Unie. Hij was van liberalen huize en zijn overgang tot een betere politieke woning vereiste tijd.

Toen de „Amsterdammer” omstreeks 1890 een klein blaadje was geworden ging Tak in Bussum wonen. Reeds had Tak in 1890 de stoot helpen geven tot de oprichting van een nieuwe kiesvereniging met de naam „Amsterdam”. Een vereniging van jongere radicalen, die in de eerstvolgende jaren in de Amsterdamse gemeentepolitiek fris leven zou brengen. Hoewel mede-oprichter kwam hij niet in het bestuur. In het algemeen was het toen nog een typische eigenaardigheid in P. L. Tak, dat hij er een afkeer van had om bij allerlei dingen op de voorgrond te komen. Hij bezat een grote bereidheid als raadgever en zijn raad was waardevol, omdat er zorgvuldige overweging aan vooraf ging. Maar grote angst had hij, zeer grote zelfs in die tijd, om in het naar buiten tredende politieke leven te worden betrokken. In die dagen zag hij helder vóór zich wat er moest gebeuren om de Amsterdamse gemeentepolitiek te onttrekken aan een eng, in elk opzicht benepen kringetje. Er zou kracht van hem kunnen uitgaan om dat te bevorderen. Kracht van overreding, die zeer sterk in hem was. Maar wanneer men onder vriendschappelijke bespreking tot het besluit was gekomen

om initiatief te nemen, dan moest men Tak met rust laten. Hij bleef in zijn eigen hoekje bespiegelen. En hoewel hij gul bleef met raadgeving aan vrienden, moest men hem om medewerking tot actie naar buiten niet vragen. Wanneer hij de tijd daarvoor rijp achtte, zou hij zich daarin begeven. Maar iedere aansporing daartoe wees hij af.

Taks Bussumse tijd was ook nog een tijd van bespiegeling, van zelfonderzoek. In zijn artikelen in „De Nieuwe Gids” onder het pseudoniem: „Van de Klei,” over „Nederlandse politiek” was voor de nauwkeurige waarnemer van de in hem groeiende sociale evolutie wel wat te bespeuren. Er sprak nu en dan uit zo een artikel de overtuiging, dat de toekomst aan de sociaal-democratie zou zijn.

Soms voelde men: die schrijver staat vlak bij het socialisme. Maar erin stond hij niet. Tijdens zijn verblijf in Bussum heb ik met hem overleg gepleegd over mijn vertaling van de „Fabian Essays in Socialism”; de voorrede waarin ik mijn socialist zijn vaststelde en verklaarde, had Tak’s volle instemming. Maar persoonlijk was hij zover nog niet, hij had zich althans nog niet zo definitief uitgesproken.

In 1893 werkten we samen in het Comité „Honger en Schrik”, waarover op een andere plaats uitvoerig is gesproken. In Mei 1893 ging Tak terug naar Amsterdam. Hij schreef toen raadsoverzichten voor de „Telegraaf”. Dat heeft hij tot 19 Maart 1903 voortgezet. De raads-overzichten waren voor velen om hun hoge kwaliteiten een aantrekkelijkheid voor het blad. Maar in Maart 1903 vond de directeur van deze dagbladonderneming, dat ze toch in het blad niet meer pasten.

In 1895 richtte Tak de „Kroniek” op. In het herdenkings-nummer, dat uitgekomen is nadat door mij als mederedacteur van Tak terstond na zijn dood in 1907 het blad was opgeheven, schrijft Jan Veth over de aanleiding tot de oprichting, het volgende: „Toen in November 1894 een aantal jonge schrijvers de hoofden bij elkaar staken om een nieuw Weekblad tot stand te brengen, was Tak de aange-

wezen man, om de leiding daarvan op zich te nemen. Er ging van den verstandigen en gulhartigen celibatair iets vaderlijks uit, dat men zich gaarne liet aanleunen en waar men zich zelfs veilig bij voelde. Maar ook buitendien was in zeldzaam samengaan van veelzijdige sympathieën, journalistieke ervaringen, liefde voor kunst, deugdelijke algemene kennis, frisheid van geest, en takt in het omgaan met allerlei mensen zeker niemand die hem evenaarde.” En in hetzelfde huldigungsnummer deelt J. F. Ankersmit, die in de voorbereiding van de oprichting van de Kroniek nauw betrokken was geweest, mede, wat de directe aanleiding was voor de jongeren die zich achter Tak schaalden bij de oprichting. Het waren medewerkers van De Koo's weekblad „De Amsterdammer”, dat in die tijd een dubbel-slachtingheid in de leiding vertoonde, die voor de jonge medewerkers niet meer te houden was.

„Nu ging het toch niet langer, meenden sommigen,” schrijft Ankersmit, „en zo rijpte snel het plan om een eigen weekblad te stichten waarin men tegen zulke nabuurschap beveiligd zou zijn, Tak werd bereid gevonden de redactie te voeren van het blad, dat hij de „Kroniek” doopte.” Ik werd in Middelburg na de oprichting van de „Kroniek” spoedig medewerker.

In Mei 1899 sloot Tak zich aan bij de S.D.A.P. en werd onmiddellijk in twee districten candidaat gesteld voor de Gemeenteraad. In 1904 werd hij in de Raad gekozen.

In Mei 1904 verhuisden wij naar Amsterdam. Tak woonde daar toen op de Weesperzijde. Dat bepaalde voor een groot deel mijn keuze van woonbuurt. Onze woning was gelegen Weesperzijde 32 in afdeling drie van de S.D.A.P., waar toen de sociaal-democratische actie het sterkst was, vergeleken bij andere buurten van Amsterdam. Tak werd toen onze huisvriend. Wat niet wil zeggen, dat we hem veel zagen. Want hij had het toen al erg druk. Veel te druk. Maar nu en dan kwam hij toch op avondbezoek.

Op St. Nicolaasavond ontbrak hij nooit wijl hij dan te-

midden van de kinderen wilde zijn. Ik kwam allengs ook meer op zijn kamer, doch eerst na twee uur 's middags, wijl Tak, tot hij hoofdredacteur van „Het Volk” werd, niet vroeger bij de hand was. Toen hij in 1903 als hoofdredacteur optrad van „Het Volk” werd Tak 's ochtends al voor tien in de tram gezien om naar zijn redactie-bureau te gaan, dat zich toen in een niet zeer aanzienlijk gebouw op de Gelderse kade bevond. Behalve dat Tak in 1903 hoofdredacteur van „Het Volk” was geworden, werd hij kort daarop lid van de Tweede Kamer. Daarnaast was hij lid van de Amsterdamse Gemeenteraad, het eigenlijke middelpunt van het werk, dat hem het beste lag. Er was toen in Tak's leven voor verpozing geen tijd meer. In vroegere jaren was verpozing voor hem, en voor goede kennissen van hem, een grote genieting. In de tijd dat hij aan het dagblad de „Amsterdammer” werkte, was er een clubje, dat 's avonds laat, zo omstreeks twaalf uur, in „Schützen Lisl” kwam, een bierhuis in de Warmoesstraat waar volgens kenners het beste Beiersch bier werd geschonken. Daar kwamen dan ook Tak's collega's van de „Amsterdammer”: Peizel, Johan de Meester, Van Pesch, vaak tussen de correcties voor het dagblad in. Het was ook de plaats waar Tak voor de intieme kennissen te vinden was. Ik kwam er 's Maandags. Een enkele maal kwam Breitner er ook. Na die tijd verplaatsten zich deze bijeenkomsten naar Café Hollands op het Leidseplein. Toen was Tak niet meer aan de „Amsterdammer”. Het gezelschap was inmiddels heel anders geworden: Den Hertog, de vader van den vroegeren Amsterdamsen Wethouder, Roodhuyzen, de latere hoofdredacteur van het „Vaderland”, Joh. Koopmans, een handelsman, een enkele maal Mr. Boas.

In 1905 werd ik Tak's mederedacteur van „De Kroniek”. We maakten toen de regeling dat we om de week een hoofdartikel zouden schrijven. En als dat niet ging moesten we elkander berichten.

Ik had het toen nog druk, wijl ik nog directeur was van een

houthandel. Maar het werk daarvoor beperkte zich tot de voormiddag. Ik had het dus veel minder druk dan Tak. Ik heb in die tijd Tak's vaardigheid als journalist in hoge mate bewonderd. Enkele malen is het voorgekomen, dat hij verzuimd had mij te berichten, dat hij niet voor de Kroniek schrijven kon, dan was er Vrijdags geen hoofdartikel. We kwamen dan samen in een donker achterlokaal van de drukkerij Roelofsen, Hübner en Van Santen op het Rokin, voor de correctie.

De meesterknecht kwam dan wel eens ontsteld beneden vragen naar het hoofdartikel. „O,” zei Tak, en zette zich tot schrijven. Een onderwerp had hij klaarblijkelijk steeds in zijn hoofd. Als hij een velletje had volgeschreven haalde de meesterknecht het weg om te zetten en bracht het terug voor correctie. Als Tak zijn artikel klaar had geschreven deed hij de correctie, maar die had heel weinig om het lijf, want Tak schreef niet slechts een voortreffelijke stijl, maar ook taal-technisch dadelijk zo zuiver, dat er zo goed als niets aan te corrigeren viel. En zetfouten werden op de zetterij niet veel gemaakt. Enige van die hoofdartikelen, onder die omstandigheden geschreven, behoren tot de allerbeste van de „Kroniek”, staken nog uit boven het hoge peil, dat elk Kroniekartikel van Tak bereikte.

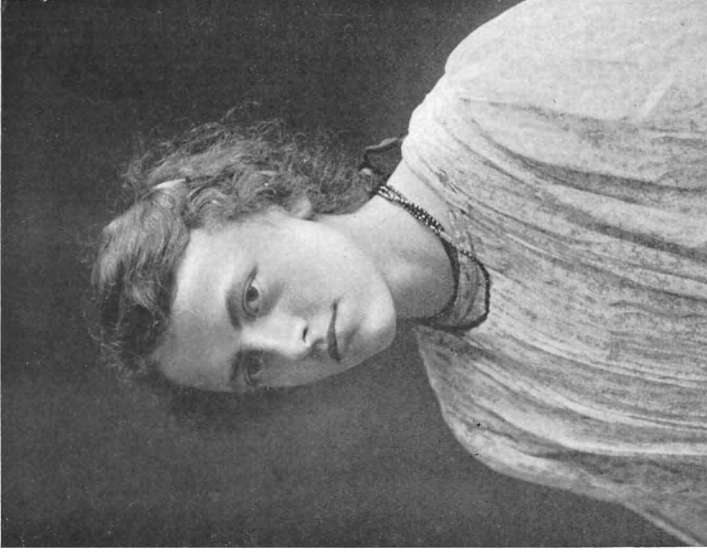
In de keurbundel „Herdrukken” uit de „Kroniek”, door Dr. H. E. van Gelder en Ir. J. W. Albarda samengesteld, vonden enige van die artikelen een plaats.

Tak was echter in de jaren na 1903 buiten alle redelijke grenzen met werk overbelast. Ik sprak er hem wel eens over. Hoewel negen jaar jonger dan hij, en hoewel ik in veel opzichten als mijn meerdere tegen hem opzag, vond ik toch vrijheid om dat herhaaldelijk te doen.

„Jongeman,” placht hij dan te zeggen (het was zijn lievelingswoord), „ik heb voor mijn vijfenveertigste jaar zoveel gerust, dat ik daarna door hard werken een evenwicht moet herstellen.” Hij doelde op de tijd, voornamenlijk op zijn studententijd, toen hij niet veel had geleverd. Hij was niet

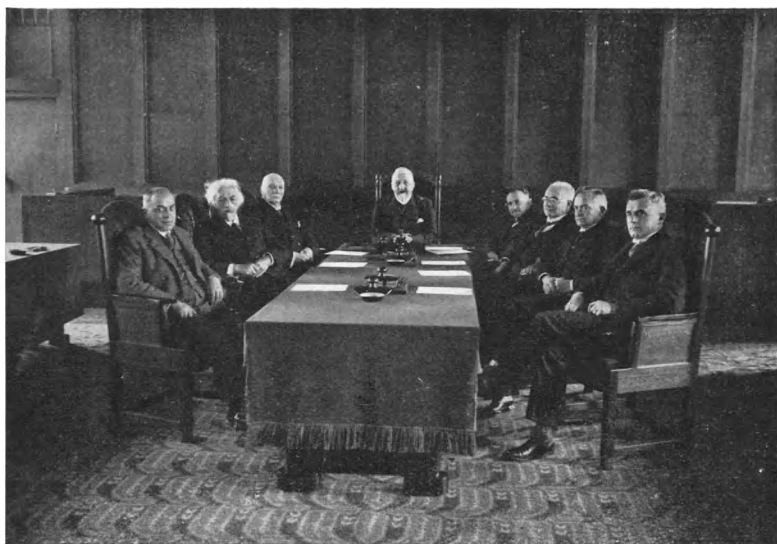
Mr. G. W. Sannes.
Naar een tekening van Hahn.

Josina Wibaut op 16-jarige leeftijd.

Overdracht van de opbrengst der inzameling voor het Multatuli-monument aan den Directeur van het Multatuli-museum.

Amst. Gids.

College van Burgemeester en Wethouders, Amsterdam.

gepromoveerd. Wel wisten zijn beste vrienden, dat hij een paar maal een proefschrift voor anderen had geschreven, waarop die gepromoveerd waren, maar tot een eigen proefschrift was hij niet gekomen.

Zijn methode echter om het evenwicht te herstellen was onstuimig. Hij gaf zichzelf in de laatste jaren aan zijn dood voorafgaande, geen ogenblik rust. Behalve dan in een zomervacantie van twee, hoogstens drie weken, die hij in Zeeland, meestal in Domburg, doorbracht.

In 1905 vroeg Tak mij om van hem de redactie van het sociaal-democratisch Maandblad „De Gemeente” dat hij gesticht had, over te nemen. Hij vond mij onmiddellijk bereid. Ik mocht niet aarzelen, zijn overmatige arbeid iets te verlichten, nu het gevoel bij hem opkwam, dat hij het opgehoopte werk niet aankon. Ik aanvaardde dus de redactie van „De Gemeente”. Ik wist toen van gemeentepolitiek heel weinig af. Wat er in de Middelburgse gemeenteraad voorviel, had me uit de verslagen niet veel geleerd. Tot lid van de gemeenteraad had ik het daar niet gebracht. Twee maal was ik in een arbeidersdistrict kandidaat geweest. Eenmaal in herstemming, maar daarbij was het gebleven.

Mijn schoonvader Dr. J. P. Berdenis van Berlekom, een bij uitstek levenswijs man, zei bij gelegenheid van mijn nederlaag in die herstemming: „ik begrijp niet, wat je eigenlijk in die Middelburgse gemeenteraad zou willen doen, dat is toch niks voor jou. Zie maar dat je zo gauw mogelijk naar Amsterdam komt en wordt daar Wethouder. Dat past je beter.” Ik legde hem dan uit, dat het voor de sociaal-democratische partij toch van belang was, om ook in de Middelburgse gemeenteraad een plaats te veroveren. Maar in zijn opvatting, dat het werk daar niet heel belangrijk zou zijn, was ik het wel met hem eens.

Mijn aanvaarding van het redacteurschap van „De Gemeente” leidde mij ertoe om mij in de gemeentepolitiek te verdiepen. Mijn later leven heeft het bewijs geleverd, dat

Tak door mij dat redacteurschap op te dragen, daaraan richting heeft gegeven. Er is geen reden om aan te nemen, dat hij dat bedoelde, maar de uitkomst was het wel.

Uiteraard besprak ik met Tak veel wat in de Amsterdamse Gemeenteraad voorviel. Hij had er toen zitting in, eerst met Henri Polak en Loopuit, later ook met Vliegen.

Dat was de samenstelling van de sociaal-democratische Raadsfractie tot 1907. In 1907 werden Pothuis, Wollring en ik gekozen tot grote ontsteltenis van Burgemeester van Leeuwen, zoals ik op een andere plaats vertel.

Wollring en ik werden gekozen voor district negen. Tak verheugde zich zeer in mijn verkiezing. Ik ook, we maakten allerlei plannen van wat we in de Raadsfractie zouden voorstellen om in de Raad te ondernemen. Nu onze fractie zoveel talrijker zou zijn, werd dat verwacht.

In het begin van Augustus 1907, de Vrijdagmiddag, toen we de correctie van de „Kroniek” hadden voltooid, heb ik met Tak uitvoerig over het werk in de Raad gesproken. We hebben toen ook uitvoerig gesproken over de „Kroniek”. Ik had al enige tijd het gevoel, dat er in de opzet en de inhoud van de „Kroniek” verandering moest komen, in die zin dat er meer aandacht aan de sociale politiek zou worden gewijd. Daartegenover zouden de regelmatige rubrieken over kunst en literatuur moeten vervallen of althans sterk worden verminderd. Tak wilde er niets van horen. „De Kroniek” moest blijven zoals ze was: Een Algemeen Weekblad. Ik heb hem daarna niet meer gesproken. Op de laatste dag van het Internationaal socialistisch Congres in Stuttgart kreeg ik het bericht van zijn dood.

We hebben Tak in Middelburg waardig begraven. Zijn familie, deftige Middelburgers, had de wens uitgesproken, dat er bij het graf geen redevoeringen zouden worden gehouden. Er kwam een grote stoet van arbeiders en andere partijgenoten, voor een goed deel uit de kring van de Diamantbewerkersbond, doch ook uit andere plaatsen dan Amsterdam, naar Middelburg om Tak de laatste eer te be-

wijzen. We hebben voorafgaand aan de begrafenis toen een bijeenkomst gehouden in een zaal van Schuttershof. Daar hebben partijgenoten gezegd wat hun op het hart lag. De stoet achter de lijkkoetsen was een gebeurtenis in Middelburg. Een broer van P. L. Tak, een notaris, kon zijn verbazing niet verzwijgen, dat de massa mensen die gekomen waren, nu allemaal „werkmensen” waren.

Na Tak's dood heb ik het laatste nummer van „De Kroniek” doen verschijnen. Het was zijn blad geweest. Nu hij er niet meer was, moest het verdwijnen. In het laatste nummer van Zaterdag 31 Augustus 1907 heb ik in een afscheidswoord over hem geschreven; van hem als redacteur van „De Kroniek” het volgende gezegd:

„Zo heeft „De Kroniek” — en dit was van de oprichting af zijn wil en zijn roem — de grote verdienste gehad, de gezichtskring van zijn lezers in elke richting ruimer te maken. Zo heeft hij ook — en dit was voor mij een vreugde en trots — verscheidene jonge en goede krachten tot zich getrokken en tot goede stevige strijders gemaakt. Er was een sterke opwekking en kracht in de frisheid van geest, die tintelde in de artikelen van Tak. En er was een weldadige lach voor wie als hij zin voor humor had en die aankweekte als een kostelijk goed. Maar er was vooral het hogere, het vlijmend scherp treffen van het valse en het lelijke. En het nog meerdere van het pakkende, heldere woord, dat verklarend maar voortstuwend dreef in de strijd.”

Er is nu een leegte die lang wordt gevoeld.

Persoonlijk voel ik die leegte nog steeds. Ik hoor Tak nog dikwijls zeggen: „Jongeman, er is veel kool in de wereld en ze groeit op alle velden.” Zijn levenswijsheid was groot. Maar mijn grootste verering voor Tak gaat uit naar zijn volledige overgave aan de arbeidersbeweging in de laatste jaren van zijn leven.

„Aan het rusten dus geen denken, de strijd zal met de dag zwaarder worden, dus de strijders meer vreugde bieden.” Zo eindigde Tak een artikel „Na tien jaren”, in de jaar-

gang van „De Kroniek” 1904. Het zou een goed opschrift geweest zijn op een grafsteen voor Tak. De vreugde om te mogen strijden voor wat hij het mooiste had gevonden, het enig mooie, de strijd voor de machtsvorming van de arbeidersklasse, was voor hem het enige geworden.

Zo heeft deze man in de negen jaren na zijn vijftigste jaar sterker geleefd dan in heel het voorafgaand tijdperk. Hij had zeker in zijn eerste vijftig jaar veel genoeglijks beleefd, ook velen veel genoeg geven. Maar zijn levensvreugde lag in het laatste negental jaren; met volledige kennis des onderscheids en met volgehouden verfijning genoot hij wat de strijd hem, die wel wist dat de overwinning niet nabij was, aan geluk heeft geboden. Met volledige overgave gaf hij zich geheel aan de beweging, die voor hem het enige was geworden.

Tak is in 1907 gestorven op een ogenblik dat wij verwachtten veel samen te kunnen werken en te kunnen doen voor de partij, die ons lief was en in het bijzonder voor de gemeentepolitiek, die ons lief was.

Het was een groot verdriet voor mij. Ik heb nooit iemand getroffen, die voor mij in zijn plaats kon komen. Dat zal het geval geweest zijn met velen, die zelfs verder van hem af stonden dan ik, maar die in hem in moeilijke omstandigheden een wijzen raadgever vonden. Wanneer men mij vraagt in een paar woorden te zeggen hoe ik Tak heb gezien, dan zeg ik het zo: Tak was een van de weinige mensen die ik heb gekend, die met volkomen volledigheid, los van iedere persoonlijke overweging, de zaak heeft gediend, aan wier dienst hij zich had gegeven. Dienen was hem plicht geworden. Elkander dienen zag hij als mensenplicht. In dat dienen werd hij niet overtroffen.

LIDMAATSCHAP VAN DE GEZONDHEIDS- COMMISSIE 1907—1914

EIND 1907 werd ik gekozen in de gezondheidscommissie. Ik kwam er in de plaats van mijn vriend P. L. Tak. Tak had mij wel verteld van het werk van die commissie. Maar een juist denkbeeld van wat het lidmaatschap voor mij worden zou had ik daaruit niet gekregen. Mijn deelneming aan het werk van de gezondheidscommissie heeft grote invloed gehad op mijn verder optreden voor verbetering van de volkshuisvesting.

Aan de gezondheidscommissie was opgedragen de uitvoering van de Woningwet, wat betreft het aantal bewoners toegelaten in een bepaalde ruimte, verbetering van woningen, die aan de voorschriften der bouwverordening niet voldeden, en voorbereiding van onbewoonbaarverklaring.

Ik ben tot 1914 lid van de gezondheidscommissie geweest, tot mijn optreden dus als Wethouder voor de Volkshuisvesting. De gezondheidscommissie vormde uit haar midden sub-commissie's om de onbewoonbaarverklaring van woningen voor te bereiden, allereerst de noodzakelijkheid daarvan te beoordelen. Bij deze beoordeling der noodzakelijkheid kwam het aan op de beslissing of de woning voldoende verbeterd kon worden om als woning gebruikt te blijven. Dat was uiteraard in hoofdzaak een technische beslissing, waarbij de leden der gezondheidscommissie moesten afgaan op de adviezen van de dienst van „Gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht”.

Van deze dienst kregen de leden der gezondheidscommissie de lijsten van woningen, die niet voor verbetering in aanmerking kwamen, doch vermoedelijk onbewoonbaar moesten worden verklaard. Deze werden dan door de sub-commissie onderzocht. Kwam de sub-commissie tot de conclusie, dat de woning onbewoonbaar moest worden verklaard, dan bracht die advies uit aan het bureau der gezondheidscommissie, die het dan in behandeling

bracht in de maandelijks vergadering. In de regel volgde dan een advies aan de gemeenteraad tot onbewoonbaarverklaring.

De toestanden die wij bij ons onderzoek vonden, waren vaak hartverscheurend.

Ik herinner mij een woning op de Wittenburgergracht, waar twaalf gezinnen woonden. Een steil trapje voor alle twaalf. Eén privaat, niet doorlopend, voor alle twaalf gezinnen. Ik herinner mij een groot aantal woningen, waar een groot gezin met zes, zeven, acht kinderen, in één kamer woonde. In die kamer, die ene, werd gewoond, gekookt, gewerkt, ook wel huisarbeid verricht en geslapen. In die ene kamer was in de regel één bedstee. Daar sliepen de ouders. Soms waren er ook één of twee ledikanten, maar dat was volstrekt geen regel. Als er veel kinderen waren, was in de bedstee van de ouders een verdieping getimmerd, waar dan een matras op lag en dekens. En waar een paar kinderen sliepen. Eén kind, het jongste, sliep in de regel aan het voeteneind van de bedstee van vader en moeder.

De overige kinderen, waar geen ledikant voor was, sliepen op de grond. In zeer grote gezinnen waren er dat nog dikwijls vier of meer. Aan de ene kant van de kamer sliepen de jongens, aan de andere kant de meisjes. Wat dat betekende, wanneer er vier of zes kinderen waren, jongens en meisjes van tien tot zeventien jaar, kan men zich voorstellen.

Ik vroeg aan een moeder, of dat altijd goed ging. „Niet altijd” zei zij. „Maar als ik ’s nachts maar de minste beweging hoor kom ik uit bed en ransel ze. Dat helpt wel. Ik kan het goed.” Een andere moeder vertelde hetzelfde. Wie zich beweegt, zodat ik het bemerk, krijgt ransel. Direct, zonder dat kom je er niet. Er is één jongen en één meid bij, die hun billen zien altijd bont en blauw. Ze hebben geen rust om te bekomen. De kinderen slapen allemaal met onderbroeken aan.”

Ik herinner mij, dat ik met een lid van de gezondheids-

commissie van een woninginspectie op de Eilanden, waar de woningtoestanden toen het toppunt van slechtheid hadden bereikt, met de tram naar huis ging. Ik hoorde naast mij snikken, het was mijn medelid. Eenschijnlijk nuchter onbewogen man. „Het is ontzettend” zei hij. „Het is lang niet bekend genoeg, dat zoveel mensen slechter wonen dan beesten.”

Ik had een afzonderlijk pak, uitsluitend voor deze woningbezoeken. Thuiskomend ging het weer op zolder. Vaak bracht ik ongedierte mee. Als ik thuis kwam ging ik terstond onder een douche en deed schoon ondergoed aan. De tonelen, die het woningbezoek opleverde, waren niet steeds hartverscheurend. Het ging ook dikwijls om de beoordeling of kelders die thans in Amsterdam nog niet geheel, maar toch voor een goed deel zijn verdwenen, onbewoonbaar moesten worden verklaard. Om diepe ligging, onvoldoende licht, onvoldoende luchtverversing. Dat waren de moeilijkste beslissingen. De onbewoonbaar verklaarde kelderwoningen zagen er dikwijls jammerlijk uit. Dan lag die beslissing voor de hand. Maar vaak zagen ze er knap uit en goed bewoond. Dan was de beslissing moeilijk. De bewoners jammerden tegen de commissieleden: „Gut, Mijnheer, laat ons toch wonen. Ik ben vierenzestig. Ben hier in deze kelder geboren. Mijn man is zesenzestig en vindt het ook best. Nooit een dokter. Als we lucht willen hebben gaan we op straat. Twaalf kinderen hier groot gebracht. Het slapen te regelen was een hele toer. Maar het ging best. Want ik was als de duvel zo streng. Mijn man hoefde er nooit aan te pas te komen. Ze beefden van angst als ze hebben moesten. Maar het was een goed gezin. Allemaal getrouwd, twee dood, allemaal gezond,” enz. enz.

Zo moesten nu die adviezen om kelderwoningen onbewoonbaar te verklaren, veelal voortspuiten uit overwegingen van zuiver hygiënische aard.

Van 1907 tot 1912 werden in Amsterdam enige honderden

woningen per jaar onbewoonbaar verklaard. Omstreeks 1910 begon er in de gemeenteraad verzet te komen. De sub-commissie van de gezondheidscommissie echter zorgde dat voor elke woning de voordracht goed gemotiveerd was. Tijdens dit verzet moest er over elke woning afzonderlijk worden gestemd. Soms was er over een woning een lang debat. Ik herinner mij dat ik gedurende de behandeling van een voordracht, tussen de middag- en de avondzitting van de Raad, met een medelid nog enige woningen heb bezocht en opgemeten om een in de Raad gehouden betoog met cijfers te kunnen weerleggen.

Van ingrijpen in „overvulde woningen” kwam niets. Er waren er veel te veel. Aan stelselmatige krotopruijing had Amsterdam reeds meer dan de handen vol.

Ik herinner mij een geval van overvulling waar in één bedstee drie slaapverdiepingen boven elkander waren. Ook die verbetering moest nog enige tijd worden uitgesteld.

In 1912 moest de gezondheidscommissie de Raad adviseren, onbewoonbaarverklaring van woningen voorlopig stop te zetten. Er waren voor de verdreven krotbewoners geen woningen in voldoende mate en tegen enigermate bereikbare huur beschikbaar. De tijd van toeslag geven op de huur om voor krotbewoners, die slechts lage huur konden betalen, het betrekken van een betere woning mogelijk te maken was er nog niet.

De beraadslaging, voorafgaande aan het uitbrengen van het advies van de gezondheidscommissie aan de Raad, was belangrijk. Er waren leden die beweerden: „het is beter met onbewoonbaarverklaringen door te gaan, zeker zal men dan slechte toestanden scheppen, doch die zullen zo slecht zijn, dat ze het gemeentebestuur zullen dwingen om maatregelen te treffen.”

Ik was van mening, dat het voor de gezondheidscommissie niet verantwoord zou zijn, op dit advies in te gaan. Trouwens in het advies werd niet verzwegen, dat er aan meer woningen voor arbeidersgezinnen met lage inkomsten

grote behoefte was. Mijn werk in de gezondheidscommissie is, zeide ik reeds, voor mijn optreden in het openbaar van grote invloed geweest. Ik heb er geleerd, dat het uitgangspunt voor verhoging van beschaving in de arbeidersklasse moet liggen in verbetering van de woningen. De invloed van een slechte woning op het gezin is zo noodlottig, dat veelal iedere bemoeiing om te komen tot hogere beschaving er schipbreuk door lijdt. Mijn werk in de gezondheidscommissie leerde mij echter nog iets anders. Namelijk dat bouwen tot verruiming van de woningvoorraad, stelselmatig bouwen, goed is. Maar niet voldoende. Op dezelfde lijn moet staan het aanpassen van de huur aan het inkomen van het gezin. Dit laatste beginsel was in de tijd van mijn lidmaatschap in de gezondheidscommissie nog voor vele, overigens sympathieke en toegewijde woninghervormers onaannemelijk. Ze waren tot veel bereid voor verbetering van de volkshuisvesting: beschikbaarstelling van het bouwkapitaal tegen lage rente, beschikbaarstelling door de gemeente van goedkope grond, het een en het ander vonden ze goed. Gratis beheren van woningcomplexen vonden ze ook best. Overwegen of begunstiging op belastinggebied voor bepaalde groepen woningen wettelijk mogelijk is, vonden ze ook best. Maar willens en wetens aan arbeidersgezinnen met regelmatig inkomen, dat boven de grens der bedeling ligt, een huur te laten betalen in verhouding tot hun inkomen, dat vonden ze uit den boze. Ook bij het beste toezicht en de toepassing dat men bedenken kon.

Reeds tijdens mijn lidmaatschap van de gezondheidscommissie echter heb ik de overtuiging gekregen, dat naast stelselmatige zorg voor de woningvoorraad, verhuren van woningen beneden de kostprijs aan gezinnen, die op grond van hun inkomen niet in staat kunnen worden geacht de volle huur te betalen, in de verbetering der volkshuisvesting een onmisbaar element is.

Sedert mijn lidmaatschap van de gezondheidscommissie

is deze opvatting tot een sterke overtuiging geworden. Gebouwd op uitgebreide waarnemingen, nationaal en internationaal. Zorg voor de woningvoorraad is een deel van het woningprobleem. Vaak echter slechts het kleinste deel. Aanpassing van de huur aan de arbeidsinkomsten is veel moeilijker, doch minstens even nodig. Deze steeds sterker gegroeide overtuiging, heeft richting gegeven aan mijn optreden in gemeenteraad, in Eerste Kamer, in geschriften, in internationale congressen, in de leiding van het internationale „Verband für Wohnungswesen”.

VERKIEZING ALS GEMEENTERAADSLID IN 1907

ALLENGs groeide dus in mij de overtuiging, dat mijn werk moest liggen op het gebied van de gemeentepolitiek.

In die beslissing lag geen geringschatting van de betekenis der parlementaire politiek. Ik begreep natuurlijk heel wel, dat een democratische landspolitiek nodig is voor wetgeving, die een opgewekt en diepgaand gemeentelijk leven en vergaande gemeentelijke bemoeiingen wil bevorderen. Maar ik wist, dat het in de S.D.A.P. aan mensen, die deze mooie taak om daarvoor op te komen en in de landspolitiek voortdurend de socialistische propaganda voor ogen te hebben, niet ontbrak. En ik was mij bewust, dat de politieke strijdvaardigheid, die in de parlementaire strijd ook toen evenals nu een zeer belangrijk element is, niet mijn sterke kant was. Daarnaast overwoog ik, dat op het gebied der gemeentepolitiek in onze partij nog geen overvloed van mensen was, die er zich geheel aan konden wijden. Dat versterkte mijn beslissing.

In 1907 was er weder een gemeenteraadsverkiezing. Ik woonde toen drie jaar in Amsterdam. Het was nog de tijd van het districtenstelsel. De evenredige vertegenwoordiging met lijstenstelsel hadden we nog niet. Amsterdam was verdeeld in negen districten, en er was er in 1904 nog

maar één, waar de verkiezing van een sociaal-democraat tot lid van de gemeenteraad mogelijk was gebleken. Henri Polak was die eerste. Deze overweging, dat vestiging in dit district bevorderlijk zou zijn om in de gemeenteraad gekozen te worden, was een vrij sterk element geweest bij het bepalen van onze woonplaats op de Weesperzijde, behorende tot District III.

Toen ik in 1904 in Amsterdam kwam, ging ik mij ijverig met het afdelingsleven in „drie” bemoeien. Er werden wel nu en dan voordrachten gehouden, die gemeentepolitiek raakten. Maar grote perspectieven voor gemeentelijke bemoeïing openden ze meestal niet. J. C. Ceton was toen secretaris van afdeling drie en tegelijkertijd een strijdvaardige kracht in de Nederlandse Bond van Onderwijzers. Ceton hield wel voordrachten over gemeentepolitiek. Maar ze beperkten zich vrijwel uitsluitend tot een strijd voor een betere rechtspositie voor onderwijzers, in het bijzonder van die welke vielen onder de gemeentelijke verordening van Amsterdam.

Ik heb steeds het belang gezien om aan onderwijzers een goede rechtspositie te geven, een belang niet enkel voor henzelf doch vooral voor de school en voor de opvoeding der kinderen, waarin de school een grote rol moest spelen. In die tijd nog groter dan thans. Maar onder de voordrachten van Ceton heb ik mij toch wel nu en dan afgevraagd, of er in de socialistische propaganda voor een afdeling van de partij toch niet meer ruimte moest worden gegeven aan het opkomen voor eisen van sociaal-democraten in de Gemeente, en of er in afdeling drie niet al te veel aandacht werd gegeven aan de Amsterdamse verordening op het onderwijs.

Intussen was er ook buiten de afdeling nog het leven, dat de arbeiders voor socialistische propaganda toegankelijk maakte. Henri Polak was in de Raad gekozen in 1902, toen volgde Tak in 1904. Henri Polak had in die tijd zulke eenzware taak voor de organisatie van de diamantbewerkers, dat hij

zich niet lang aan de gemeentepolitiek kon wijden. In 1906 trad hij af. In 1905 was Jos Loopuit gekozen. In 1906 Vliegen. Voor de verkiezing in 1907 werd S. J. Pothuis candidaat gesteld. Ik begreep heel goed dat hij door zijn langjarig werk voor de arbeidersbeweging oudere brieven had dan ik, om voor gemeenteraadslid gecandideerd te worden. Maar het besef, dat het dus nog wel enige jaren zou duren eer ik in de Gemeenteraad kon worden gekozen, was mij toch wel een teleurstelling. Op mijn kamer werken aan vraagstukken van gemeentepolitiek was een mooi ding. Maar de drang om met de praktijk van de gemeentepolitiek in aanraking te komen werd er toch sterker door. Toen kwam een uitnodiging van het bestuur van district negen, om een candidatuur voor de gemeenteraad te aanvaarden. Dat was een uitkomst. Ik nam de uitnodiging met blijdschap aan. Wollring zou naast mij candidaat worden gesteld. Op een Zondagochtend zou in de afdeling een bespreking zijn van de te voeren propaganda voor de gemeenteraadsverkiezing. Ik had daar het woord te voeren en stelde mij al dadelijk op het standpunt dat de verkiezing van twee sociaal-democraten in district negen verzekerd zou zijn, indien de partijgenoten het wilden. Ze hadden het in de hand door onvermoeid werken in de tijd, die ons nog van de verkiezingsdag scheidde.

Men vond mij een optimist. Dat is mij wel meer overkomen. Maar ik heb soms wel eens gedacht, dat optimisme een sterke prikkel is tot levendige actie.

In district negen was kort tevoren Mr. Byleveld voor de Tweede Kamer gekozen tegenover Troelstra. Dat stemde dus wel tot matige verwachtingen ten opzichte der gemeenteraadsverkiezingen. Maar prikkelde anderzijds tot activiteit. We spraken af, dat we in district negen een ongewoon sterke verkiezingspropaganda zouden voeren. Ik stelde mij beschikbaar om iedere avond te spreken. En ook nog om 's middags als het mogelijk was, meetings te beleggen.

Zo hebben we het ongekende aantal van omstreeks 40 ver-

kiezingsvergaderingen in dat district gehouden. Als gelegenheid om propaganda te maken was het vroegere districtenstelsel zeer verre te verkiezen boven het tegenwoordige lijstenstelsel. Tegenwoordig heeft er bij een gemeenteraadsverkiezing van iedere partij, die kandidaten heeft gesteld, één grote vergadering plaats. Daar spreekt dan de candidaat, en daar komt ook pers. Doch dan is de grootste vergaderingspropaganda ook verricht. Er wordt dan verder gewerkt met huisbezoek en met verspreiding van kleine geschriften, biljetten enz. Eerst in 1935 heeft men een nieuw stelsel van propaganda, het geven van revue's ontdekt. En met succes toegepast.

In 1907 was het dus nog heel anders. Een groot deel van de 40 vergaderingen werd uiteraard in kleine lokalen gehouden. Doch ongeveer op elke vergadering, kleine en grote, kwam er debat. Dat prikkelde de belangstelling en werkte gunstig voor bezoek op volgende vergaderingen.

De eerste avond waarop ik sprak, in een heel klein lokaal, was Charles Boissevain gekomen om te debatteren. Hij zat in de gemeenteraad voor de Vrijzinnig Democratische partij en was een goed lid. Maar hij was geen sociaal-democraat. Mijn naastbijliggende plicht in de verkiezingsstrijd in district negen was dus, om hem en zijn partij in de gemeentepolitiek zo sterk mogelijk te bestrijden. Dat deed ik.

Zijn debat was heel behoorlijk. Ik wil ook thans wel bekenen, dat het niet op alle punten helemaal onjuist was. Maar dat bekende ik toen niet. Ik ging hem met felheid te lijf. De vergadering had er veel plezier in. Ik heb den heer Boissevain gedurende de verkiezingspropaganda niet meer op vergaderingen ontmoet. We hebben later in allerlei verhoudingen vriendschappelijke omgang gehad. Een enkele maal heb ik daarbij nog wel eens aan dat debat in het herbergje van negen gedacht. Maar ik heb er maar niet over gesproken.

We maakten een heerlijke verkiezingstijd. Er kwam onder de partijgenoten hoe langer hoe meer belangstelling voor

de strijd in negen, en hoeveel vergaderingen de afdeling ook belegde, aan sprekers ontbrak het haar niet. Ik herinner mij de laatste avond voor de verkiezing, toen de vergadering belegd was, in het Rechthuis op het eind van de Overtoom. Het was een grote vergadering. Er spraken P. L. Tak en ik. Waarschijnlijk door de ligging van het lokaal waren er een aantal schippers en schippersknechts gekomen. De rede van Tak maakte hen zo opgewonden, dat ze hun schipperspetten in de hoogte gooiden. Het werd een zeldzaam enthousiaste vergadering. We gingen met de tram naar huis. En toen we in de buurt van hotel Americain kwamen, werd besloten om daar nog even te zitten. Mijn vrouw en onze oudste dochter Josine, een meisje van 16 jaar, waren mee geweest naar de vergadering. In „Americain” gezeten werd eerst nog tussen Tak en mij over de vergadering gesproken. Maar weldra spraken we over allerlei andere dingen. Plotseling barstte mijn dochter Josine in tranen uit. Wat haar scheelde vroeg ik. „Dat jullie na zo'n pracht van een vergadering weer dadelijk over gewone dingen kunt praten net of er niets is gebeurd, dat vind ik afschuwelijk!”

Wollring en ik werden in district negen gekozen. Pothuis werd gekozen voor district drie. Zo kwamen we in September 1907 met zes sociaal-democraten in de Raad, inplaats van met drie. Het dubbele aantal dus.

Het was den Burgemeester, Mr. van Leeuwen, te sterk. Waarschijnlijk dacht hij aan een meetkundigereeks 3.6.12. In elk geval kon hij zich bij onze installatie niet beheersen. De gewone formule bij zo'n installatie luidt: „Ik wens U geluk met het vertrouwen door de kiezers in U gesteld”. Doch Burgemeester van Leeuwen voegde aan de formule toe, dat hij vertrouwde, dat de nieuwgekozen leden spoedig zouden inzien, dat het in de Raad niet aan kwam op grote woorden, doch op ernstige studie en ernstig streven in het belang der Gemeente.

Er was voor de drie geïnstalleerde sociaal-democraten niet-aanstands gelegenheid tot debat. Het toeval heeft gewild, dat ik voor het aftreden van Van Leeuwen als Burgemeester, enige jaren later, het incident nog heb vermeld. Doch ik geloof, dat dit van mijn kant niet verstandig was, omdat het toen al zolang was geleden.

In de raad had Burgemeester van Leeuwen veel moeite om er zich rekenschap van te geven, dat naar alle verwachting de sociaal-democratische invloed nog zou toenemen. Het zou bij zes leden niet blijven. Als hij daar sterk aan dacht tijdens een of ander debat, kon hij in grote ontstemming geraken. Een eigenaardigheid was, dat hij dan zijn geklede jas verkeerd dichtsloeg. De kant waar de knopen zaten, boven die met de knoopsgaten. Zo doet men een jas nooit dicht.

Ik heb Mr. van Leeuwen na zijn aftreden als Burgemeester nog ontmoet als commissaris der Koningin in de provincie N.-Holland. Onze persoonlijke verhouding, in het begin gespannen, was geleidelijk beter en allengs zeer goed geworden. Hij was een zeer intelligent man, van grote eerlijkheid en sterke overtuiging.

De zes leden in de gemeenteraad (in de plaats van Tak was J. Oudegeest gekozen) deden dapper hun best. Zij dienden bij het begin van het nieuwe werkjaar een aantal voorstellen in. De leiding in de Amsterdamse Gemeenteraad was toen geheel bij de liberale partij. De heer Zeehandelaar was haar woordvoerder in de Raad. Hij zorgde er voor om al die voorstellen te stellen in handen van B. & W. tot praeadvies. Daaruit zouden we leren, al zei hij dat er niet bij, dat er dan in de eerste tijd niet veel meer van werd gehoord.

Het werk van de sociaal-democratische fractie in de Gemeenteraad was voor een goed deel gewijd aan de verbetering der volkshuisvesting. Daar was de tijd toen rijp voor. De heer Ir. J. W. C. Tellegen, de latere Burgemeester, was toen directeur van Bouw- en Woningtoezicht.

Daarnaast was op het gebied van arbeidszaken verbetering van arbeidsvoorwaarden een groot terrein voor ons werk.

De fractie had uiteraard de arbeid verdeeld. Zij hadden mij in 1907 als haar voorzitter aangewezen. Dat had echter geen andere betekenis dan hare bijeenkomsten te leiden. Vliegen behandelde voor de fractie de algemene politiek. Ook bij de begroting. Hij was strijdvaardig en parlementair geschoold. Pothuis behandelde veelal arbeidszaken. Loopuit gaf zich ook daaraan en aan culturele bemoeiingen. Wat niet wil zeggen dat er een sterke begrenzing tussen ons was, wat het optreden in de Raad betrof. Wie wat te zeggen had, deed het in overleg met den voorzitter.

Met de lonen van het personeel in Gemeentedienst was het toen nog allertreurigst gesteld. Ik herinner mij, dat we een voorstel deden om het loon der gehuwden te stellen op 11.84 gulden per week. Het bedroeg toen voor gehuwden en ongehuwden f 11.24 per week. Het was dus een heel erg bescheiden voorstel. De ontsteltenis echter van Burgemeester van Leeuwen over dit voorstel in zijn principiële betekenis was sterk. „We komen zo ongeveer,” zeide hij, „in een omgekeerde wereld. In mijn tijd zou je gewacht hebben met trouwen tot je die zestig cent had. Nu krijg je zestig cent per week, omdat je trouwt.”

Zo lag dan de noodzakelijkheid van verbetering van arbeidsvoorwaarden voor het grijpen.

Mijn bizonder werk lag op het gebied van het woningvraagstuk waarbij ik gesteund werd door Wollring. In de bladzijden die ik gewijd heb aan mijn lidmaatschap van de gezondheidscommissie, kan men lezen hoe het met de woningtoestanden was gesteld. Directeur Tellegen was een krachtig strijder voor de verbetering. Op zijn initiatief kwam er een afzonderlijke commissie van bijstand voor zaken van volkshuisvesting tot stand. Ik werd er lid van. Directeur Tellegen stond nog altijd op het standpunt,

Dr. F. M. Wibaut.
Naar een tekening van Jordaan.

Wibaut in gesprek met den componist Schonberg op een boottocht door de Gemeente aangeboden.

N.V. Polygoon Foto-Persbureau.

Huldiging van Eduard Verkade op het toneel van de Stadsschouwburg.

dat verruiming van de woningvoorraad zonder meer, aanbouw van woningen dus, over de hele lijn van de Volkshuisvesting verbetering zou brengen. Het was de theorie van het opschuivingsstelsel. Indien er maar voorraad was van betere woningen zouden de krotbewoners en de bewoners van slechte woningen in die betere woningen trekken. Dan kwamen vanzelf de slechtere woningen leeg te staan en die konden dan, voor zover ze daartoe geschikt waren, worden verbeterd volgens de woningwet en overigens onbewoonbaar verklaard.

Ik had toen reeds de opvatting, dat de verruiming van de woningvoorraad het vraagstuk van de Volkshuisvesting voor de arbeiders slechts gedeeltelijk oploste. Het bracht die oplossing slechts voor dat deel der arbeiders, die slecht woonden, doch die volgens hun inkomsten een hogere huur dan zij thans verwoonden voor een betere woning konden betalen.

Er waren echter een groep arbeiders — hoe groot ze was wist ik niet en wist niemand precies, maar dat ze er was wist ik heel zeker — voor wie nog iets anders moest worden gedaan dan de woningvoorraad verruimen. Om hen aan een betere woning te helpen moest het beginsel worden aanvaard van verhuring van woningen beneden de kosten van bouw en exploitatie. Verhuring van woningen dus tegen een bedrag, dat lager lag dan rente en aflossing van bouwkosten, verhoogd met onderhoud en kosten van beheer. Het beginsel was, naar ik steeds beweerde, niet nieuw. Ik vond aanwijzing in de woningwet 1901, dat er bij de opstellers van die wet aan gedacht was. Immers onze woningwet kent de bijdrage in de huur. De toepassing van dit beginsel van bijdragen was echter tot nu toe beperkt tot een enkel geval van bewoners, die een krot moesten verlaten wegens onbewoonbaarverklaring en van wie het tastbaar was, dat ze geen hogere huur dan ze tot nu toe betaalden konden opbrengen. Daarnaast waren in enkele gemeenten bijdragen verleend,

om verdreven krotbewoners in staat te stellen een betere woning te betrekken, waar het ging om krotopruiming. Er was hier tevens het beginsel bij dat de menschen allengs dienden te worden opgevoed tot het begrip, dat ze een groter deel van hun inkomen moesten afzonderen voor woninghuur. Maar daarmee was het beginsel van verhuring beneden kostprijs, zo nodig op grote schaal, voor gezinnen wier regelmatige inkomsten niet reikten om de economische huur, de huur dus die alle kosten van stichting en exploitatie dekte, te betalen, nog niet aanvaard. Tot die aanvaarding werd een krachtige stoot gegeven door een voorstel van de sociaal-democratische Raadsfractie, tot de bouw van 2000 woningen op de grondslag van het hier omschreven beginsel.

Dit voorstel werd uiteraard in handen van Burgemeester en Wethouders gesteld, tot prae-advies. We begrepen toen wel, dat dat prae-advies niet heel spoedig zou worden gepubliceerd, want dat het voorstel een uitgangspunt zou zijn voor directeur Tellegen tot een algemeen onderzoek van de verhouding tussen geldende woninghuren en gezinsinkomsten van de bedoelde groepen arbeiders, en voor de grondslagen op welke voorziening dit deel van de verbetering van de volkshuisvesting zou moeten berusten. De sociaal-democratische fractie wachtte dus met vertrouwen.

In die tijd werd ook het stelsel van uitgifte van gemeentegronden in erfpacht aan de orde gesteld. Het eerst door Mr. M. W. F. Treub, die toen Wethouder was van Publieke Werken, de afdeling, die aankoop van grond en verkoop van grond behandelde en waaronder ook de Volkshuisvesting behoorde.

Bij Wethouder Treub bestond de drang om met het bestaande stelsel van verkoop van grond, die de gemeente eenmaal had verkregen, te breken. De verkoop van grond, de handel in bouwgrond, leidde en moest leiden tot speculatie in grond, die voor woningbouw was be-

stemd en dit was strijdig met het streven naar verbetering der woningtoestanden.

Het stelsel van uitgifte in erfpacht is door de gemeente Amsterdam aanvaard. De eerste verordening kwam tot stand in het jaar 1896. Toen bij de toepassing van het stelsel bleek, dat er gegronde bezwaren bestonden bij hypotheekgevers tegen sommige bepalingen der verordening, werd deze gewijzigd. In het jaar 1915, werd de nieuwe verordening ingevoerd, die aan de hypotheekgevers, voornamelijk de hypotheekbanken, bevrediging schonk.

Het beginsel dezer verordening was de uitgifte van gemeentegronden in erfpacht voor 75 jaar, met mogelijkheid tot verlenging der erfpacht bij het eindigen dier termijn. Doch met het recht van de gemeente, om die termijn niet te verlengen, in welk geval een regeling van vergoeding van de waarde der opstallen, die zich dan op de grond zouden bevinden, werd getroffen.

Er werd veel strijd gevoerd tussen hen die in het erfpachtrecht een verzwakking zagen van het instituut van de grondeigendom, en hen wier wens het was de grondeigendom niet in de weg te doen staan aan de behartiging van het algemeen belang bij de verbetering van woningtoestanden. Ik heb in 1911 in een nota over het erfpachtstelsel o.a. het volgende gezegd:

„Voor ondergetekende is de grote betekenis van uitgifte in erfpacht van gemeentegronden deze, dat bij de bestemming aan gemeentegronden in de tegenwoordige tijd gegeven, gelet wordt op de zo doeltreffend mogelijke voorziening in de woningbehoefte der bevolking, in verband met de eisen van het bedrijfsleven, evenwel op zulke wijze dat rekening wordt gehouden met de belangen van volgende geslachten, dat met name volgende geslachten geen onnodige moeilijkheden worden in de weg gelegd, om in woningtoestanden, Stadsbebouwing en Stadsindeling zulke wijzigingen te brengen, als waaraan dan de behoefte

zou worden gevoeld. De regeling der gemeentelijke erfpacht is voor ondergetekende het middel, om het tegenwoordig geslacht de gemeentegronden te doen gebruiken tot zijn grootste gerief. Doch tegelijk op zulk een wijze, dat volgende geslachten in het gebruik volgens de dan waarschijnlijk veranderde inzichten niet worden belemmerd: Het middel om gelijktijdig de belangen, in het bijzonder de huisvestingbelangen van het thans levende en van volgende geslachten in harmonie met elkander te behartigen. Waarmede wel is gezegd, dat hoe meer het stelsel van erfpacht nadert tot eigendom, zoals de meerderheid der commissie hoopte te bereiken, hoe verwerpelijker het voor ondergetekende wordt.

Dit vooropgesteld ligt ook nog een belangrijke betekenis van de gemeentelijke erfpacht, ook voor ondergetekende hierin, dat het stelsel aan de gemeente de gelegenheid biedt, om bij vernieuwing van het erfpachtscontract haar een eventuele tussentijds ingetreden waardevermeerdering van de grond, door de verhoging van de canon te doen toekomen. Het betoog, dat deze eventuele waardevermeerdering van de grond veroorzaakt is door de ontwikkeling en het leven der Gemeente en daardoor aan haar en niet aan de toevallige gebruiker van de grond toebehoort, behoeft hier niet te worden gehouden”.

Uit deze korte aanhaling blijkt, dat de bevordering van het erfpachtstelsel voor uitgifte van gemeentelijke grond inderdaad een betekenis had in overeenstemming met het streven der sociaal-democratie op een belangrijk punt. Het geven van gemeentegronden uitsluitend in erfpacht breekt met de eigendom als vorm van grondbeheer. De grondeigendom, ieder weet het, is een der sterkste grondslagen van het kapitalistische stelsel, waaronder wij leven. Een gemeenteraad kan dit stelsel niet in zijn wezen aantasten, maar het erfpachtstelsel voor gemeentegronden door mij voorgesteld en krachtig bevorderd, kan wel aan het instituut van de gemeentelijke grondeigendom de nieuwe be-

tekenis geven, de maatschappelijke nadelen van de grondeigendom voor een deel op te heffen.

Ik heb mij steeds verwonderd, dat er in gemeenteraden in gemeenten, waar grondbeheer van betekenis is, van sociaal-democratische zijde, vaak niet of niet sterker voor het stelsel van erfpacht van gemeentegronden is opgekomen. Ik zie wel de voordelen voor het ogenblik van gemeentelijke grondhandel. Er zijn gemeenten waar uit verkoop van gronden belangrijke baten ten gerieve van de gewone uitgaven worden verkregen. Dat is politiek van de dag. Maar het vestigen van het stelsel van uitgifte van gemeentelijke gronden is politiek die verder ziet, en die vandaag de grote belangen van volgende geslachten behartigt.

Intussen was omstreeks 1913 de betekenis van onze raadsfractie in de Amsterdamse gemeenteraad zo sterk geworden, dat het logisch leek, een sociaal-democraat in het college van Burgemeester en Wethouders te hebben. Daarbij kwam en dat was wel het sterkste motief, dat het met de behandeling van ons belangrijk voorstel tot de bouw van tweeduizend woningen, op de grondslag van het nieuwe beginsel van verhuring beneden kostprijs, voor zover wij konden waarnemen, niet opschoot. Onze fractie stond op het standpunt dat het beter opschieten zou, wanneer een van haar leden Wethouder was en voor hem een afzonderlijk departement voor de Volkshuisvesting werd ingesteld.

Zo werd bij de behandeling van de begroting eind 1913 tot de uitbreiding van het aantal Wethouders tot zes besloten. De zesde zou dan Wethouder van de Volkshuisvesting zijn. Ik was de aangewezen persoon om dit te worden. Die stand van zaken bracht met zich mee, dat ik iets, wat ik vroeger gemeend had te zien als een beginsel, moest opgeven. Ik had namelijk wel het standpunt verdedigd, dat sociaal-democraten geen deel moesten uitmaken van het Dagelijks Bestuur der Gemeente, zolang ze niet de

meerderheid hadden in de gemeenteraad. Hoe langer hoe meer had mijn ervaring op het gebied van gemeentebestuur mij reeds doen inzien dat deze stelling meer een dogma was dan een beginsel. Het kostte mij niet veel moeite het dogma op te geven. Ik heb dat in mijn leven nog wel eens meer gedaan. Ik gaf het gaarne op, omdat voor mij tastbaar geworden was, dat de deelneming van een sociaaldemocraat in het Dagelijks Bestuur, met de vooropstelling, dat hij de bijzondere zorg voor de Volkshuisvesting te behandelen zou krijgen, voor de arbeidersklasse van zo groot belang was, dat hier de logica der feiten sterker was dan welke dogmatische redenering ook.

Ik zou dus Wethouder van de Volkshuisvesting worden. Het duurde echter nog tot Maart 1914, eer ik het feitelijk werd. De moeilijkheid was, dat er op het stadhuis geen ruimte werd gevonden om aan den nieuwen Wethouder een goede kamer te geven. Deze moeilijkheid werd echter, ik veronderstel door volharding in het zoeken, overwonnen. Zo trad ik in Maart 1914 op als Wethouder van Amsterdam. Ik ben het gebleven tot September 1931. Met een tussenpoos van ongeveer twee jaar, van welke wij de oorzaak nog nader behandelen. Het was, naar ik nader zal vertellen, in hoge mate bevredigend werk. In 1931 heb ik er afscheid van genomen. Niet omdat ik het niet meer kon. Ik had toen al enige jaren de gewoonte om mij een paar keer in het jaar door mijn dokter te laten onderzoeken. Dat was in het voorjaar van 1931 ook weer gebeurd. Ik vroeg hem toen, wat hij dacht over het voortzetten van het Wethouderschap, dat voor een 72-jarige toch wel zwaar werk was, en dat eigenlijk indien men zich beschikbaar stelde, voor vier jaar moest worden aanvaard. De uitspraak van mijn dokter na zijn onderzoek was, dat er geen enkel bezwaar was. Ik kon, zei hij, nog een hele tijd onverzwakt mee. Ik heb mij toen toch voor een herbenoeming niet beschikbaar gesteld. Men moet een moeilijk ambt, ook al is men aan de vervulling nog zo sterk gehecht, kun-

nen opgeven eer de mogelijkheid zich voordoet, dat het te zwaar zou blijken.

CANDIDATUREN VOOR DE TWEDE KAMER

IK ben driemaal candidaat geweest voor de Tweede Kamer. Eens in Zierikzee, eens in Zutphen en eens in Leeuwarden. Zierikzee en Zutphen waren telcandidaturen. Zo noemden we het optreden in districten waar voor een sociaal-democraat geen kans was om gekozen te worden, of in herstemming te komen.

Ik nam die telcandidaturen graag aan. De vergaderingen in verkiezingstijd, waar steeds debat was, brachten den spreker voor een gehoor, dat hij in een gewone vergadering door een afdeling van de S.D.A.P. belegd, niet had. Dat gaf mij de gelegenheid om ook in die verkiezingsvergaderingen over socialisme te spreken. Ik zeg „ook”, want ik heb wel ervaren, dat dit niet bij al mijn partijgenoten gebruikelijk was. Het ging natuurlijk in die verkiezingsvergaderingen om de politiek van de dag. De tegenstanders moesten worden bestreden, hun zondenregister moest worden uitgesteld, daaraan moest worden vastgeknoopt de verwachting dat er van hen voor de arbeidersbeweging in Nederland niets goeds te verwachten was.

Uiteraard kon ik mij van dit programma niet geheel onthouden. Dan zou het geen verkiezingsvergadering zijn geweest. Maar ik begaf mij toch zo weinig mogelijk in kleinigheden, hield mij bij voorkeur aan de grote lijnen van de beginselen, althans van de programma's der politieke partijen. Maar ik verzuimde nooit daarbij zo uitvoerig als het maar even kon, over socialisme te spreken. Want ik had toch het gevoel, dat dit het beste was, dat ik de mensen kon bieden. Mocht dat dan tot gevolg hebben, dat ik als telcandidaat een paar stemmen miste, omdat ik niet uitvoerig genoeg had gesproken over al de onderdelen van de politiek van de dag, dan zou de partij daarin wel berusten, want

voor telcandidaten was toch naar mijn mening de algemene propaganda verreweg het voornaamste.

Mijn telcandidatuur in Schouwen verschaftte mij enige goede vergaderingen. Behalve in Zierikzee zelf, ook in Brouwershaven, Dreischor, Bruinisse, enz. Het was een liberaal district, maar uit het debat kreeg ik gauw de indruk dat er verscheidene bezoekers waren die voor het nieuwe dat het socialisme hun bood, wel toegankelijk zouden blijken.

Zutphen was ook een liberaal district. Maar lang niet zo vast als Zierikzee. Toen ik er telcandidaat was, zat de heer Lieftinck voor het district Zutphen in de Tweede Kamer. Maar er was een zeer sterke rechtse minderheid in dit district. De heer Lieftinck had niet veel te verliezen. Op verzoek van onze afdeling Zutphen ging ik een paar maal debatteren in dorpen waar een talrijke vergadering te verwachten was. Ik debatteerde volgens de manier die ik hier boven heb aangegeven. Dus niet zonder bestrijding van de liberale beginselen. Toen ik een paar avonden met den heer Lieftinck gedebatteerd had, kreeg ik een bezoek van een paar notabele liberalen van het district, die mij graag eens over de verkiezingen wilden spreken.

Het kon toch niet mijn bedoeling zijn, werd mij uitgelegd, om aan de rechtse partijen een zetel te bezorgen. Maar als ik bleef debatteren zoals ik deed, dan zou dat het gevolg zijn, wijl ik dan stemmen aan den liberalen heer Lieftinck onttrok. Ik wist ook wel dat de zetel van den heer Lieftinck niet sterk was. Ik was in dit onderhoud zo beleefd als men bij zulke ongewone gelegenheden verwachten kan.

Ik zei tot de heren die mij bezochten, dat hun optreden nog al ongewoon was, maar dat ik de drijfveren daartoe wel kon eerbiedigen. Toezeggingen echter over mijn wijze van debatvoeren, kon ik hun niet doen. Daarbij wees ik hun er op, dat ik mij in een debat van alle persoonlijke aanvallen op het optreden van den heer Lieftinck had onthouden. „Ja,” zeiden zij, „dat was het juist.” Mijn debat was vol-

komen principieel. En dat deed in het district Zutphen het meeste kwaad. Ik heb toen met een glimlach van mijn bezoekers afscheid genomen. Zij begrepen daaruit wel dat de laatste opmerking niet erg gelukkig was.

In een van de dorpen, waar ik sprak, ging het merkwaardig toe. Het was het dorp Rijssen, waar kort geleden door textielarbeiders een staking was verloren. De vergadering was uitgeschreven tegen acht uur. Ik was op tijd, maar er was letterlijk niemand. Ook nog niemand van het bestuur van de afdeling. Ik wachtte een kwartier, toen was er nog niemand. Ik werd ongerust en sprak met den herbergier van het lokaal, waar de vergadering werd gehouden. „Hebt u maar geduld,” zei hij, „het is nog niet donker genoeg. Straks komen ze wel. De arbeiders durven hier niet, zolang het licht is, naar socialistische vergaderingen te gaan.” Na nog een kwartier kwam er een lid van het bestuur van de afdeling. Hij was maar gekomen, zei hij, om mij niet te lang in onzekerheid te laten, maar het was voor de vergadering nog veel te vroeg. Over een half uur, als het helemaal donker was, zouden de mensen wel komen. Inderdaad gebeurde dit. Omstreeks negen uur kwamen de bezoekers langzaam binnengeslopen. Twee voor twee. Maar het zaaltje werd toch vol. Ik heb toen, geloof ik, nogal met vuur gesproken. Na afloop der vergadering heb ik nog aan een paar bezoekers gevraagd waarom ze zo laat waren gekomen.

„Mijnheer,” zeiden ze, „wie gezien zou worden als hij naar de vergadering ging, zou zeker Zaterdag bij de uitbetaling op de fabriek gedaan krijgen. Ze zouden dan zeggen, dat het zo slap was.”

Ik ging naar Zutphen terug, diep onder de indruk van de slaafsheid der industrie-arbeiders in het liberale kiesdistrict Zutphen.

Mijn candidatuur in Leeuwarden was een zeer ernstige candidatuur. Leeuwarden was vertegenwoordigd geweest door Troelstra, maar de zetel was voor onze partij verloren

gegaan. Mijn vriend Krijgsman, de voorzitter van de afdeling Leeuwarden, kwam mij in het najaar van 1904 deze candidatuur aanbieden. Het spreken in Friesland trok mij sterk aan. Ik was er een paar maal met grote voldoening geweest. Maar te worden gekozen tot lid van de Tweede Kamer trok mij niet aan. Want toen was de neiging om mij aan de gemeentelijke politiek te wijden, op een wijze die niet kon samengaan met het lidmaatschap voor de Tweede Kamer, al heel sterk bij mij. Ik vroeg toen aan Krijgsman mij ronduit te zeggen, hoe het stond met de kans om gekozen te worden. Die kans was er volgens hem eigenlijk niet. De liberale candidaat zou Kapitein Thomson zijn, voor wien ontzaglijk werd gewerkt. Er zou een katholieke candidaat zijn, die omstreeks duizend stemmen zou krijgen. Treub zou candidaat zijn voor de Vrijzinnig Democraten. Ik zou met Thomson, als we een goede verkiezing maakten, in herstemming komen. Bij de herstemming zou dan een groot deel van de Katholieken zich onthouden. Een ander deel op Thomson overgaan, en zo zou het ook staan bij de Vrijzinnig Democraten. In elk geval zou bij herstemming Thomson worden gekozen met een vrij stevige meerderheid.

Ik besprak het geval nog eens met het partijbestuur, waarin ik toen zitting had. Op dit punt waren er veel meer ervaren leden dan ik. Men achtte het uitgesloten, dat ik in Leeuwarden zou worden gekozen. Toen nam ik de candidatuur aan.

Het was onder het Ministerie Kuyper. De politieke strijd was heel fel. En ik begreep, dat in de eigenlijke verkiezings-tijd uitsluitend over de politiek van de dag zou moeten worden gesproken. Daarom regelde ik met het verkiezingsbestuur in Leeuwarden de zaak zo, dat ik tweemaal telkens gedurende ongeveer vijf weken in het district zou verblijven. De eerste maal vroeg in het jaar, en de tweede maal in de weken onmiddellijk voorafgaande aan de verkiezingsdag.

De eerste tournee zou dan gewijd zijn aan socialistische propaganda zonder meer. Het verkiezingsbestuur in Leeuwarden vond dat best. Zo had ik dan in het begin van het jaar in alle dorpen van het district, ook in de zuiver Katholieke dorpen, mooie vergaderingen. In sommige plaatsen trad duidelijk aan het licht, hoezeer een aantal afdelingsleden er onder geleden hadden, dat ze op vergaderingen te weinig over het socialisme hoorden. Ze waren opgetogen, dat het nu eens werd hersteld. Ik sprak er met klimmende opgewektheid. Het zijn de beste weken, die ik voor socialistische propaganda ooit heb gehad. Zelfs werden er vriendschappen gesloten met partijgenoten, die me sedert herhaaldelijk schreven.

Tegen de verkiezingstijd begon dus de ernstige verkiezingspropaganda. Er werd geregeld, dat ik driemaal met Kapitein Thomson zou gaan debatteren en driemaal met Treub.

De eerste keer, toen ik in een vergadering van Thomson kwam, vond ik hem voorlezende uit een cahier. Hij las goed voor, maar een rede voorlezen staat toch ver achter bij een rede uitspreken.

Kapitein Thomson had in deze voorgelezen rede geen aanleiding tot scherp debat gegeven. Ik hield mij dus heel rustig in het debat, maar verzuimde een aansporing om boven hem aan een sociaal-democratische kandidaat de voorkeur te geven, uiteraard niet.

Toen kapitein Thomson het woord verkreeg voor beantwoording van mijn debat, bleek hij een strijdvaardig en zeer gevat debater. Het was niet aantrekkelijk, om op de twee andere avonden, dat ik met hem moest debatteren, weer dezelfde rede te horen voorlezen. Ik kwam dus wat laat. In de rede kwam ook iets voor over President Kruger. En toen ik binnen kwam ging ik Thomson voorbij en vroeg hem zachtjes of we President Kruger al gehad hadden. „Nee,” zei hij, „hij komt dadelijk!”

Mijn debat met Treub bood meer bekoring. Treub en ik

waren met elkander bevriend. We logeerden in hetzelfde hotel. Aten samen. Dan werd hij door zijn partijgenoten afgehaald in een landauer om naar het dorp te gaan waar hij spreken zou. Ik werd afgehaald met een oude hotel-omnibus, die door een partijgenoot geëxploiteerd werd en thans voor de verkiezingen gebruikt. In een dorp onderweg moest dan worden gerust. Dan zat Treub met zijn vrienden aan de ene kant van de deur, mijn vrienden en ik zaten aan de andere kant; er werd geen woord met elkander gewisseld zoals onder politieke tegenstanders leek te passen.

De eerste avond was het debat tussen Treub en mij uitvoerig en principieel. De volgende avond werd het in dezelfde geest herhaald. Er werd in die verkiezingsvergaderingen in Friesland pauze gehouden, voor dat er gelegenheid was voor repliek. In Stiens kwam in de pauze de dokter naar mij toe. „Het is prachtig,” zei hij, „zoals Treub en u met elkander debatteren. Maar je maakt mij niet wijs, dat dit geen afgesproken werk is. Daartoe slaat alles veel te goed op elkaar.” Ik zei hem, dat dit toch niet gebruikelijk was. Maar verder dan een ongelovige glimlach, bracht ik het bij hem niet.

In al onze verkiezingsvergaderingen was de stemming heel goed. We maakten een mooie verkiezing. Ik verkreeg enige honderden stemmen meer dan Kapitein Thomson.

Dat verwekte al dadelijk in de liberale kringen grote onrust. Kapitein Thomson had zich onderscheiden door het uitspreken van zeer geavanceerde meningen op militair gebied. Dat moedig optreden had hem veel sympathie bezorgd, vooral ook in de kiesvereniging Leeuwarden. Maar het had hem zeer gehaat gemaakt bij zijn chefs in de militaire dienst. Hij had reeds moeilijkheden gehad en er was reden tot vrees, dat die zouden toenemen, en dat men zich van hogerhand zou wreken op zijn overmoedig optreden.

Hij moest dus gekozen worden in de Tweede Kamer, dan kon hij zijn optreden ongehinderd voortzetten.

De vader van Troelstra was een van de liberale leiders van Leeuwarden, en een warm strijder voor de candidatuur Thomson. Op zijn verzoek bracht ik hem tussen de eerste stemming en de herstemming met Troelstra een bezoek. Het bezoek was typisch. De vader van Troelstra was een merkwaardig man. Hij kon niet nalaten mij op het hart te drukken, dat het werkelijke landsbelang toch met de verkiezing van Thomson gediend zou zijn. Deze was toch meer deskundig in de militaire zaken van de eerstvolgende jaren dan ik. Dat kon ik niet ontkennen. Het geval was ietwat pijnlijk, omdat de vader van Troelstra zich erg warm maakte voor Thomson's candidatuur. Maar hij begreep toch wel, dat de herstemming de gewone gang moest hebben. Ik was toen nog in de mening dat de Katholieken op Thomson zouden stemmen. En dan was zijn verkiezing verzekerd.

Een paar dagen daarna ontmoette ik toevallig den voorzitter van de Katholieke kiesvereniging. „U wordt gekozen,” zei hij, „wij hebben gisteren in de centrale Katholieke kiesvereniging van het district besloten om bij de herstemming aan u de voorkeur te geven.” Van dat voor nemen bemerkte ik ook iets op een van mijn vergaderingen in een Katholiek dorp. Er waren zeer veel Katholieke kiezers gekomen. Een ervan kwam, nadat ik gesproken had, naar mij toe en vertelde mij, dat de pastoor gezegd had, dat ze maar eens naar die vergadering toe moesten gaan, het was wel goed om dien candidaat eens te horen.

De afdeling Leeuwarden der S.D.A.P. bereidde zich voor op een grote overwinning. Op de avond van de herstemmingsdag, als ik gekozen zou zijn, zou een grote feestvergadering plaats hebben. Daar moest mijn vrouw voor overkomen. Want op zulk een dag mocht die niet ontbreken.

Mijn eigen gemoedsstemming was zeer verdeeld. In het succes van de partij om een zetel in Leeuwarden te winnen, verheugde ik mij hartelijk. Ook in het verdiende succes van de vrienden in Leeuwarden, die zo hard hadden

gewerkt. Maar ik zag mijn voorkeur voor gemeentelijke politiek, die toen reeds vaststond, toch wel heel sterk in het gedrang komen.

Met mijn vrouw sprak ik telefonisch af, dat zij voor het verkiezingsfeest zou overkomen. Ik zou haar in Enkhuizen komen afhalen.

De volgende ochtend was ik vroeg op weg naar het station om over Stavoren naar Enkhuizen te reizen. Ik kwam een boekhandelaar tegen die Katholiek bleek, waar ik wel eens wat kocht. „Mijnheer Wibaut,” zei hij, „het is mis. Gisteravond om kwart voor acht, is er een telegram gekomen van den Bisschop van Utrecht, dat de Katholieken op Thomson moeten stemmen.” Het was te laat, vertelde hij mij, om nog drukwerken te verspreiden. Maar heel de nacht waren er op de Katholieke sociëteit berichten geschreven aan de kiezers over de ingetreden verandering, waardoor ze op Thomson moesten stemmen, en die berichten waren nog door het hele district verspreid. Naar alle dorpen waren boden gegaan, er was dus geen twijfel of Thomson werd gekozen. Ik dankte hem voor de mededeling, deed mijn best om teleurgesteld te kijken. In Enkhuizen stond mijn vrouw mij af te wachten om samen naar Leeuwarden te gaan. Ze begreep mijn stemming, zei ze. Het was ellendig dat ik nu toch gekozen zou worden. Maar ik moest er mij maar in schikken. Ik vertelde haar spoedig van de ingetreden verandering.

’s Middags in Leeuwarden in het hotel kregen we bezoek van Krijgsman, den voorzitter van de federatie. Het ging, zei hij, in de stembureaux niet goed. Er werden meer stemmen uitgebracht op Thomson dan bij de eerste stemming. Men begreep het niet goed. Misschien kwam het nog terecht. Ik hield hem toen niet verborgen, wat ik ’s ochtends had vernomen. De verdere uitkomsten in de stembureaux bevestigden dit. Kapitein Thomson verkreeg de meerderheid en werd gekozen.

De bijeenkomst van de afdeling Leeuwarden moest toch

doorgaan. Maar feestelijk was ze niet. De mensen waren diep teleurgesteld. Ik heb hen natuurlijk in een rede bedankt voor hun ijver en toewijding bij de verkiezing en de herstemming en vastgesteld dat, al was ik nu niet gekozen, de propaganda voor onze mooie zaak ons toch veel goed had gedaan. Ik hoop dat dit voor velen een troost was, maar een sterke indruk daarvan kreeg ik niet.

Ik heb later van goed ingelichte zijde vernomen, dat de Bisschop van Utrecht er te elfder ure opmerkzaam op was gemaakt, dat ik een afvallig Katholiek was, die van zijn uittreden uit de Katholieke kerk wel niet onnodig had gesproken, maar er toch nooit een geheim van had gemaakt. Van dit elfde uur had de Bisschop toen nog het gebruik gemaakt, dat aangewezen was, om de hulp van de Katholieken voor deze verkiezing te voorkomen. Van zijn standpunt gezien, heb ik dat zeer goed begrepen. Zelfs was ik in mijn binnenste niet helemaal zonder dankbaarheid. Maar die kwam den Bisschop toch eigenlijk niet toe.

WETHOUDERSCHAP IN AMSTERDAM

IN Maart werd ik gekozen tot Wethouder van Amsterdam. Ik ben het bij elkander ongeveer 17 jaar geweest. Eerst van 1914 tot 1927, met een onderbreking van enkele weken, toen van 1929 tot September 1931.

Het is de beste tijd van mijn leven geweest. Ik was niet jong meer, toen ik de taak aanvaardde. In die tijd vonden de mensen 55 jaar al oud. Maar ik was in de volle kracht van het leven en bleef dat tot ik in 1931 het ambt neerlegde.

Waarom was het de beste tijd van mijn leven? Omdat ik eerst in de uitoefening van dit ambt allengs de grote waarde van democratische gemeentepolitiek zou ervaren, als voorbereiding van een geestesgesteldheid bij grote groepen mensen, die eerste vereiste is, om op de duur te komen tot een constructief socialistische opbouw.

De lezer moet hier niet uit opmaken dat in het College van Burgemeester en Wethouders in Amsterdam, toen ik er in kwam, veel over constructief socialisme zou worden gesproken. Ik herinner mij niet, dat het ooit is gebeurd. Maar zoals ik uiteen heb gezet in mijn beschouwingen over gemeentebeheer, bevat democratische gemeente-

De Amsterdamse Raadsleden vinden in de Provinciale Staten van Noord-Holland hun vroegeren burgemeester als Commissaris der Koningin terug. „Patroon hier zijn we weer,” zeggen Pothuis, Vliegen en Wibaut.

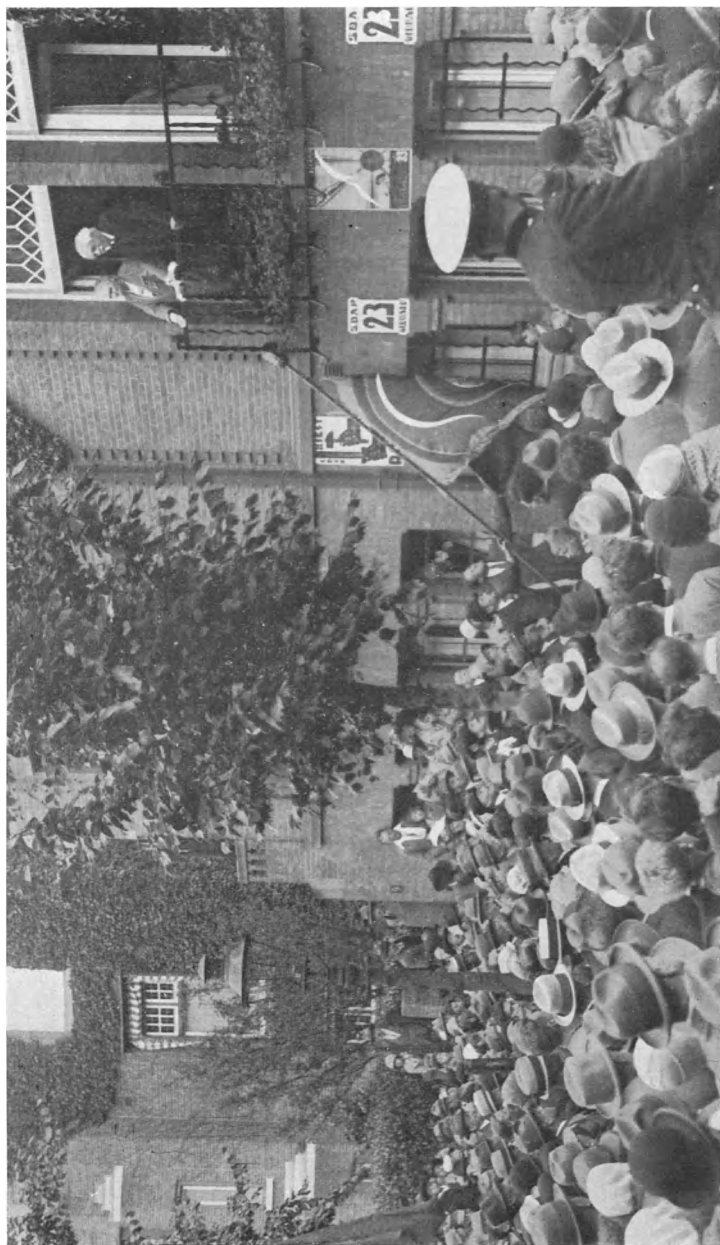
politiek de kiemen waaruit de praktijk van de collectieve verzorging van alle leden, die met el-
kander de gemeente vormen, kangroeien. Ik zeg kàn groeien, hetgeen iets anders is dan zàl groeien. De mogelijkheid van het kunnen wordt beheerst door de samenstelling van de gemeenteraad. De samenstelling van de gemeenteraad wordt beheerst door de politieke economi-

sche constructie der gemeente en door de wijziging, die deze economische constructie in de loop der tijden ondergaat.

Het gebruik, dat de ingezetenen van het orgaan der gemeente zullen maken voor voorziening in hunne collectieve behoeften, wordt beheerst door de algemene economische ontwikkeling. Het is dus niet zo, dat een Wethouder die sociaal-democraat is, en bezielde is met een drang naar collectieve voorziening in de behoeften der ingezetenen, zonder meer op dat gebied veel kan tot stand brengen. Dat kan hij alleen in samenwerking met het college van

„Wat-doen-we-er-mee?“ (Paleis-Raadhuiskwestie).
Naar een tekening van Herman Moerkerk.

Huldebetuiging op mijn 70ste verjaardag,

Burgemeester en Wethouders, wanneer de samenstelling van de gemeenteraad zodanig is, dat hij vatbaar is, om in het gemeentebestuur het bij uitstek geschikte orgaan voor verzorging in collectieve behoeften te zien. Hij moet daarbij ook bereid zijn de verantwoordelijkheid op zich te nemen voor de lasten, veelal in de vorm van belastingen, die van

Ingang van het Stadhuis.

de ingezetenen zullen worden vereist om de kosten der collectieve voorziening te dekken.

Zeker is ook op dit gebied wisselwerking noodzakelijk. De Raad kan het college van Burgemeester en Wethouders drijven in een richting van bestuur, die voor collectieve voorziening gunstig is. Aan de andere kant kan ook een college van Burgemeester en Wethouders de Raad sterk beïnvloeden om de noodzakelijkheid van zulk optreden te erkennen en te aanvaarden.

De grote waarde van het werk voor een sociaal-democraat in een college van Burgemeester en Wethouders, een college samengesteld uit vertegenwoordigers van verschillende politieke richtingen, zelfs indiensamengesteld uit een meerderheid van sociaal-democraten, is, dat zijn positie als

voorbereider van aan de Raad voor te leggen voorstellen, hem dwingt om zich van de uitvoering, allereerst van de uitvoerbaarheid dier voorstellen, in alle onderdelen rekening te geven.

Ook in het belangrijke onderdeel om te zorgen dat de kosten van bepaalde verzorgingen op het laagste peil blijven, waarbij doelmatigheid verzekerd is, ook in het vinden en het kiezen van de middelen om de kosten dier voorzieningen te dekken langs een weg die, gezien de economische constructie der gemeente en de daarmee samenhangende samenstelling van de gemeenteraad, de meest verkieslijke is.

Toen ik Wethouder van Amsterdam werd was de gedachte mij niet vreemd, dat er in het College van Burgemeester en Wethouders veel strijd zou moeten worden gevoerd. Die opvatting is niet geheel onjuist gebleken. Er doen zich telkens gevallen voor, dat er moet worden gestreden. Om de ene opvatting boven de andere, tenminste door een meerderheid van het college aanvaard te zien. Maar die strijd, men bemerkt het als nieuweling in deze kring spoedig, heeft toch een gans ander karakter dan politieke strijd in de gemeenteraad of in het parlement in de regel heeft en moet hebben. Immers in het college van Burgemeester en Wethouders komt het er op aan, regelingen te treffen, voorstellen voor te bereiden, die somtijds rechtstreeks voortspruiten uit wensen in de Raad krachtig tot uiting gekomen, of die door het college gezien worden als gewenst of noodzakelijk in verband met de economische en culturele ontwikkeling en haar invloed op de ingezetenen. Deze taak leidt er toe, om de geschillen tussen de leden, voortspruitende uit persoonlijke politieke inzichten, niet zwaarder te doen wegen, dan bij het collegiale werk noodzakelijk is. Immers, het collegiale werk is veelal voorbereiding van raadsbesluiten, het komt er dus allereerst op aan, dat de gezamenlijke voorbereiding aan hoge eisen voldoet. De beslissing is toch bij de Raad.

Naast dit feit staat het andere, dat het karakter van het werk van het college van Burgemeester en Wethouders ertoe leidt, dat in de strijd argument tegenover argument moet worden gesteld. Indien het college uit verstandige lieden is samengesteld, hetgeen toch nog vaak voorkomt, dan zullen de argumenten ten opzichte van elkander zorgvuldig worden gewogen. Het zal dan veel voorkomen, dat tenslotte

het beste argument, het onweerlegbare argument, bij de uitkomst van het overleg de doorslag geeft.

Zo en niet anders kan ik verklaren het feit, dat in al de tijd van mijn Wethouderschap het houden van stemmingen in het college van Burgemeester en Wethouders niet veelvuldig voorkwam, bijna uitzondering was. Zo vond ik de toestand, toen ik in het college de enige sociaal-democratische Wethouder was. Zo bleef die vrijwel, toen er twee sociaal-democratische Wethouders waren, of drie van de zes. Zeker, stemmingen kwamen voor. Indien ze voorkwamen, dan stond bijna steeds beginsel tegenover beginsel, zo scherp dat argumenteren geen zin had. Doch overal, in alle gevallen waar deze situatie zich niet voordeed, en dat zijn in het bestuur van een stad de meeste gevallen, stond in de beraadslagingen argument tegenover argument. Zo heb ik in de tijd van mijn Wethouderschap geleerd de collegiale vorm van democratisch beheer.

Democratisch beheer sluit in, dat de Wethouders gekozen worden, niet enkel door de Raad, maar ook uit de Raad.

Er komt in de loop van de tijden herhaaldelijk een streven naar boven om de Nederlandse gemeentewet in die zin te veranderen, dat Wethouders kunnen gekozen worden buiten de Raad. Het argument is dan, dat de verkiezing uit de Raad geen waarborgen biedt voor deskundigheid.

Ik acht dit argument waardeloos. Het staat vast dat de gekozenen uit de Raad tot leden van het Dagelijks Bestuur, tot Wethouder dus, in het gunstigste geval slechts in zeer beperkte mate kunnen beschikken over de bijzondere deskundigheid op bepaalde gebieden. Daartegenover staat echter, dat zij over de bevoegdheid beschikken, beschikken moeten, om zich op elk gebied waar ze beslissingen hebben te nemen, te laten voorlichten door een of meer deskundigen, die het college dan naar beste inzicht kan kiezen. Dit geeft een veel grotere waarborg voor deskundige behandeling, dan verkregen wordt bij de verkie-

zing door de Raad, van Wethouders buiten de Raad. Immers, het is niet denkbaar, dat men personen zou vinden, die bijzondere deskundigheid op elk der grote gebieden, waarin door het gemeentebestuur moet worden opgetreden in zich verenigen. Daarmede vervalt dus het argument van de deskundigheid voor het kiezen van Wethouders buiten de Raad.

Er is nog een ander argument, dat ik vaak heb gebruikt. Het werken van raadsleden, die zich met toewijding aan de gemeentezaken geven, en dus ook, en in nog sterkere mate, het werken van wethouders, kweekt een algemene deskundigheid, die daarin bestaat, dat men de waarde van adviezen, ontsproten aan speciale deskundigheid, allengs beter kan schatten. Wij bedoelen de bestuursdeskundigheid, wier wezen daarin ligt,

dat adviezen van deskundigen waar men die nodig heeft niet enkel worden gevraagd maar ook gewogen. Het is een grote en bijzondere verdienste van het democratisch beheer, dat het deze algemene deskundigheid aankweekt.

Ik onderzoek nu niet, of de voorstanders van het kiezen van Wethouders buiten de Raad nog verzwegen politieke bedoelingen hebben. Ik neem voor het oogenblik aan, dat het die voorstanders alleen erom gaat de waarborg te verkrijgen, dat de in gemeentebeheer te nemen beslissingen door deskundigheid zullen worden geleid.

Toen ik in 1914 als Wethouder in het college trad, werden mij de afdelingen Volkshuisvesting en Arbeidszaken toegewezen. Dat voor Volkshuisvesting mijn bijzondere zorg werd gevraagd stond reeds maanden van tevoren vast, eer ik als Wethouder kon optreden.

Ik had met dat optreden grote haast. Er lag al sedert meer dan een paar jaar een voorstel van de sociaal-democratische raadsfractie om een groot aantal woningen te bouwen, die beschikbaar zouden worden gesteld tegen huurprijzen aanzienlijk lager dan de zogenaamde kostprijs, namelijk de huurprijs die vereist wordt om rente en aflossing van de bouwprijs, onderhoud enz. van woningen te dekken.

Voor de uitvoering van dit voorstel moest dus gerekend kunnen worden naast rijksvoorschot voor de bouwkosten, op een bijdrage van rijkswege.

De Nederlandse woningwet staat het verlenen van zulke bijdragen toe. Bijdragen dus tot dekking van de tekorten op de exploitatie der woningen, ontstaan door de verhuuring der woningen beneden de kostprijs.

Dit beginsel in de woningwet neergelegd, was reeds in een aantal gevallen in de provincies Friesland, Groningen en Overijssel toegepast. Maar overal op min of meer kleine schaal. De aanvaarding van het voorstel van de sociaal-democratische raadsfractie eiste toepassing op grote schaal. Ten opzichte van tweeduizend woningen om te beginnen. In die zin was het voorstel dus nieuw, ook nieuw voor Amsterdam, omdat het vroeg, eveneens op grote schaal, gemeentelijke woningbouw en gemeentelijke woningexploitatie. Zo nieuw was de toepassing op grote schaal van het beginsel neergelegd in de woningwet, dat veel jaren later na de toepassing in Amsterdam met de volle medewerking van de Regering, waarover we aanstonds zullen spreken, het mij meer dan eens is overkomen bij hoofdambtenaren in rijksdienst, belast met uitvoering van de woningwet, dat zij getuigden in de woningwet de erkenning van dit beginsel nooit te hebben gevonden. Zelfs is het mij in de Eerste Kamer een paar maal voorgekomen, dat een Minister voor Volkshuisvesting ontkende, volhardend hardnekkig ontkende, dat het beginsel in de Nederlandse woningwet was neergelegd. In welk feit een

aanwijzing ligt, dat ook Ministers mensen zijn, sommigen van hen, met enkele onvolkomenheden.

Kort nadat ik was opgetreden als wethouder voor de volkshuisvesting, kwam de heer Tellegen, toen Directeur van Bouw- en Woningtoezicht, in overleg met mij tot het besluit, om zich terstond te zetten aan het uitbrengen van een prae-advies op het voorstel Wolring van de sociaal-democratische raadsfractie tot het bouwen van tweeduidend woningen. Het voorstel was 5 Augustus 1911 door Burgemeester en Wethouders in zijn handen gesteld, om „te dienen tot bericht en raad”. Het feit dat tussen die twee data, 5 Augustus 1911 en 25 Juni 1914, de dagtekening van de indiening van het rapport van Directeur Tellegen bij Burgemeester en Wethouders, bijna drie jaar liggen, is reeds een sterke aanwijzing, dat de directeur van Bouw- en Woningtoezicht hier voor een moeilijke beslissing had gestaan, voor welke hij aanvankelijk was teruggedeeind.

De toestand toch was in Amsterdam zo, dat door woningbouwverenigingen, die werkten met rijksvoorschotten op de voet van de woningwet, stijgende activiteit werd aan de dag gelegd. In het voorstel van de sociaal-democratische raadsfractie werd gevraagd om woningen te bouwen en te exploiteren door de gemeente op grondslag van een huur, die belangrijk beneden de huur zou liggen die bereikt werd om de kosten der voorziening te dekken.

De heer Tellegen zegt in zijn rapport hiervan: „Het geven van voorrang aan bouw van arbeiderswoningen door verenigingen, ook al zijn de huren van deze woningen aan de hoge kant, achtte ik ook daarom gewettigd, wijl ik nog steeds de hoop koesterde, bij krachtige aanbouw van woningen, als bedoeld, opschuiving op woninggebied, belangrijke zo niet voldoende uitkomst zou geven. Uit het verdere gedeelte dezer nota zal blijken, dat ik, door in de laatste jaren opgedane ondervinding en de gegevens, welke in die jaren verzameld konden worden, deze hoop heb moeten laten varen”.

En op een andere plaats van zijn rapport aan Burgemeester en Wethouders, schrijft de directeur Tellegen:

„Uit het bovenstaande volgt: dat niet heeft plaats gehad, wat ik hoopte te zullen zien geschieden, een daling van de huren van oudere en minder goede woningen door de aanbouw van nieuwe woningen. De aanbouw van nieuwe

Wibaut in zijn element.
Een virtuoos naar wien heel Amsterdam
luistert.

woningen is daarvoor niet alleen te gering geweest in verhouding tot de toename van het aantal woningzoekenden en de sterke cityvorming, maar het omgekeerde verschijnsel is waargenomen. Door de te geringe aanbouw zijn de huren van goedkope woningen gestegen. Het is bij mij dan ook nu niet meer aan twijfel onderhevig, dat men er met het opschuivingsstelsel alleen niet meer komt, doch dat afdoende verbetering van de woningvoorraad moet worden verkregen door

aanvulling zowel van boven als van beneden”.

Het rapport van den „Directeur van Bouw- en Woningtoezicht” was zeer omvangrijk en tot in alle onderdelen zorgvuldig bewerkt. Hij had het wijze besluit genomen, om zich enige weken af te zonderen in zijn woning, waar hij veel minder werd opgebeld dan op zijn bureau, om dit knappe stuk werk te maken.

Toen het mij 25 Juni 1914 bereikte, had ik geen rust. Er moest aanstonds op grond van dit rapport, dat tot de conclusie kwam, dat er als eerste maatregel 3500 woningen moesten worden gebouwd, die verhuurd zouden moeten worden tegen huren tussen f 1.80 en f 2.75, een voordracht

voor de Raad worden gemaakt. De verhuring op deze grondslag zou op de exploitatie een tekort opleveren van 244 duizend gulden per jaar waarbij werd gerekend, dat de helft van dit tekort, een bedrag van 122 duizend gulden, door het Rijk zou worden gedragen op de voet van de woningwet.

Het is gebruikelijk, dat voordrachten voor de Raad worden ontworpen door den Directeur van de Dienst of van het Bedrijf waartoe ze behoren. Ik was nog zo jong Wethouder, dat ik dat gebruik niet kende. De oprechtheid gebiedt echter erbij te zeggen, dat ook indien ik het gekend had, ik toch de voordracht aan de Raad op de voet van het rapport van den directeur persoonlijk zou hebben gemaakt. Want ik wist, dat door het voorstel aan de Raad voor te leggen een nieuwe weg zou worden ingeslagen op het gebied der Volkshuisvesting. De weg van bouw van woningen door de gemeente, exploitatie van woningen door de gemeente met vooropstelling dat de voorziening een belangrijk tekort zou opleveren.

Ik wilde dus, dat in de voordracht ieder woord dat betrekking had op aanvaarding van dit beginsel zou voortspuiten uit mijn eigen overtuiging op dat punt. Zeker zou ik dat ook hebben kunnen verkrijgen indien de voordracht in concept door den Directeur van Bouw- en Woningtoezicht ware gemaakt. Dat heb ik later ervaren. Maar toen wist ik het nog niet. Ik maakte dus, met enige hulp van mijn Dienst op onderdelen, de voordracht zelf. Toen ik ze daarna voorlegde aan den heer Tellegen, was hij zo vriendelijk zich niet verstoord te tonen. Hij wist klaarblijkelijk dat jeugdig enthousiasme niet altijd de voortvarendheid in enge grenzen houdt. Wij waren het echter, zoals bleek, over de inhoud eens. Nu kwam het er op aan om op deze conceptvoordracht spoedig de goedkeuring van het college van Burgemeester en Wethouders te verkrijgen. Ik had alle reden, om op de steun van den Burgemeester, toen Jonkheer Mr. Röell, te rekenen. In de

Raad had ik die indruk gekregen. Ook het feit dat Jonkheer Röell bij zijn promotie een proefschrift over de verbetering der volkshuisvesting had geschreven, waarin hij zich op een ruim standpunt had gesteld, versterkte deze verwachting.

Zo kwam in de tweede helft van Juli deze voordracht in

De kruik gaat net zo lang te water tot zij breekt.

concept bij Burgemeester en Wethouders. Op mijn verzoek stelde de Burgemeester als datum van behandeling in het college vast de 30ste Juli. De 30ste Juli vond mij volkomen voorbereid tot verdediging der voordracht. Maar de 30ste Juli was ook de datum, dat de wereldoorlog reeds was losgebroken. Wie wist toen wat er in de eerstvolgende tijd in Europa en in Nederland zou gebeuren? Niemand. Zo begreep ik zeer goed dat de Burgemeester

in de aanvang van de zitting van het college op 30 Juli mij de vraag stelde, of ik toch volhardde bij mijn verzoek de zaak die dag te behandelen. Ik betoogde in antwoord aan den Burgemeester, dat ik inderdaad behandeling die dag dringend wenste. Ik was het volkomen met hem eens, dat gezien de feitelijk reeds ingetreden oorlogstoestand de gemeente voor allerlei nieuwe zorgen en allerlei moeilijkheden zou komen te staan. Doch voor mij was dat een reden om te zeggen: „Laten we dan vandaag afdoen, wat we van belangrijke zaken nog kunnen, ook al is de gedachte ons niet vreemd dat de mogelijkheid dreigt dat de verdere behandeling der zaak, de verbetering der volkshuisvesting op grote schaal, door de oorlogsomstandigheden

aanzienlijke vertraging zou ondervinden.” Het college van B. en W. handelde naar mijn wens. Ik bespeurde bij sommigen van mijn medeleden wel de uitdrukking op hun gezicht, dat wat we nu gingen doen slechts te verklaren was uit optimistische verwachting van jong enthousiasme. Maar zij wilden dat gevoel niet teleurstellen. Er werd een paar uur ernstig gediscussieerd, slechts een paar maal onderbroken door een oorlogsbericht. De uitkomst was, dat de voordracht door het college werd aanvaard. Daarbij werd echter bepaald, dat opneming in het gemeenteblad niet, zoals gebruikelijk was, terstond zou geschieden, doch op nader te bepalen datum. Deze datum werd 2 October 1914. De behandeling van de voordracht in de gemeenteraad

had plaats op 31 Maart en 1 April 1915. Over hare lotgevallen spreken wij nog nader. Ik was zeer verheugd, dat deze voordracht, die voor de verbetering van de volkshuisvesting een nieuwe weg insloeg, reeds door Burgemeester en Wethouders van Amsterdam was aanvaard. Maar die vreugde werd sterk getemperd door de telkens stijgende zekerheid, dat de wereldoorlog in Europa zou losbarsten, eigenlijk al losgebarsten was.

Thuisgekomen vond ik een bericht dat er die avond een grote meeting door de Sociaal-democratische arbeiderspartij zou worden gehouden op het terrein van de IJscub, waar ik uitgenodigd werd om een van de sprekers te zijn. Ik heb er gesproken. Ik heb niet gesproken over den aanvaller of de aangevallenen. Ik heb gesproken over de diepe ellende van de oorlog, die thans over de wereld

Na de motie Romme. Nou is ze gebroken.

zou komen. Er waren onder de sprekers nog enkelen die geloofden, dat de oorlog nog kon worden voorkomen, of van korte duur zou kunnen zijn bij sterke uiting van de volkswil. Die hoop had ik niet. Ik zag voor mij de verschrikking van een mensenslaching, die zich zou uitstrekken tot verschillende landen, de verschrikking van een wereldoorlog, die lang zou duren. Dat ook Amerika erin zou worden betrokken, daaraan dacht ik toen niet. Maar dat een wereldoorlog, onverschillig hoe hij uitviel, Europa zou terugbrengen tot de slechte verhoudingen tussen de volken, welke wij juist in de laatste jaren bezig waren in sterke mate te boven te komen, stond voor mij vast. Ik hield een zeer pessimistische rede. Het ergste is, dat mij naderhand bleek, dat ik in mijn trieste verwachting gelijk heb gehad. Dat was de 30ste Juli 1914.

Zaterdag de 31ste Juli was de werkelijkheid van een wereldoorlog onherroepelijk. Er kwam toen in Amsterdam een grote schrik onder de bevolking! Wat zou er gebeuren? Zou in Nederland, ook wanneer het buiten de oorlog kon blijven, geen gebrek ontstaan aan allerlei voedingsmiddelen, die uit het buitenland moesten worden aangevoerd?

Een wereldcatastrophe, als de wereldoorlog, werkt verschillend op verschillende gemoederen. Ik herinner mij nog, dat op die Zaterdagavond een partijgenoot van mij, die gewoonlijk aan zijn schrijftafel zat, gezien werd met een grote boodschappenmand aan zijn arm ter begeleiding van zijn vrouw, die ook een grote tas meevoerde, omsamen levensmiddelen te gaan inkopen. Een kaas, een hoeveelheid boter en andere spijzen voor dagelijks gebruik.

Hij was niet de enige. Er was al dadelijk een sterke drang bij zeer velen, om aan spijzen en dranken nog in huis te halen wat ze krijgen konden. Volgens het beginsel: Ieder voor zich. Het zou alles wel duurder worden, dachten ze, en wat nog erger was, alles zou schaars worden! Daarom was het goed voor voorraad te zorgen. Ze zagen er geen kwaad in.

Het gebeuren om mij heen deed in mij de gedachte rijpen, dat er terstond door de gemeente zou moeten worden opgetreden op het gebied van levensmiddelenvoorziening. De gemeente zou maatregelen moeten nemen, waarbij samenwerking met het Rijk zeker nodig zou zijn, om te zorgen, dat wat er aan voedingsmiddelen in voorraad was en verder kon worden verkregen, aan de bevolking als geheel op gelijke voet ten goede zou komen. Dat zou moeten leiden tot een sterk ingrijpen door de gemeente. Zondagochtend 1 Augustus was voor mij vast komen te staan dat ik niet mocht nalaten naar Middelburg te gaan. Tot voor een paar maanden toch was ik daar de leidende Directeur van een Naamloze Vennootschap geweest, die een grote houthandel dreef. Zeker, er waren nu andere directeuren. Doch de plotselinge verandering in de wereldtoestand, met al haar mogelijkheden van moeilijkheden in credietvoorziening, enz., enz., maakte toch een onmiddellijke bespreking met de directie gewenst. Ik besloot dus Zondagavond naar Middelburg te gaan. Maar ik zat al vroeg aan mijn schrijftafel, om een lange brief aan Burgemeester Röell te schrijven. Ik schreef hem dat ik naar Middelburg moest en zou zorgen Dinsdagochtend weer terug te zijn. Doch dat ik niet zolang kon wachten om hem een plan voor te leggen, waarvan de uitvoering dringend was. Er moest, betoogde ik, terstond van gemeentewege ingrijpen in de levensmiddelenvoorziening worden georganiseerd. Er moest een gemeentedienst komen om deze grote taak te behartigen. Daarnaast moest uit alle groepen van de burgerij een levensmiddelencommissie worden samengesteld. Mijn verwachtingen van deze commissie waren tweeledig. Zij zou in haar besprekingen raadgevingen omtrent de gemeentelijke bemoeiing op de voorgrond kunnen brengen als advies aan Burgemeester en Wethouders. De levensmiddelencommissie zou bovendien aan de bevolking tonen, dat de moeilijkheden, welke zich in de voorziening van levensbehoeften zouden voordoen, in brede

kring, waarin vele deskundigen en vakmensen op het gebied van de handel in levensbehoeften zitting hadden, een punt van dagelijkse zorg van het gemeentebestuur uitmaakten. Dit moest ook bereikt worden door het uitgeven elke dag, van een verslag, van hetgeen in de levensmiddelencommissie was besproken. Voor deze verslagen diende dagelijkse opneming in de pers te worden verzekerd. Ik verzocht Burgemeester Röell om maatregelen van voorbereiding te willen nemen voor samenstelling dier commissie, die ik uiteraard aan hem overliet en voor hare bijeenroeping, om te worden geïnstalleerd door den Burgemeester op Dinsdagochtend 3 Augustus op het stadhuis. Ik herhaalde mijn verzekering, dat ik dan uit Middelburg terug zou zijn. Ik nam als vanzelfsprekend aan, dat ik als voorzitter van die commissie zou optreden, indien mij, zoals ik verwachtte, de bijzondere zorg voor een in te richten gemeentelijke dienst voor de levensmiddelenvoorziening zou worden opgedragen.

Ik was met het schrijven van die brief juist gereed, toen mij een bezoek van Professor Meyers uit Leiden werd aangekondigd.

Professor Meyers was lid geweest van de gemeenteraad van Amsterdam. We waren bevriend met elkander. Hij verontschuldigde zich, dat hij mij op een Zondagochtend kwam storen, maar wat hij bespreken wou, kon geen uitstel lijden. Het betrof de levensmiddelenvoorziening van Amsterdam, nu de oorlog was ingetreden. Ik onderbrak Professor Meyers en liet hem de brief lezen, die ik juist voor Burgemeester Röell had geschreven. Hij had er feitelijk niets aan toe te voegen of te veranderen. We bleven nog een tijd praten. Aan de brief aan Burgemeester Röell voegde ik nog toe, dat ik toevallig in de gelegenheid was geweest de inhoud ervan met Professor Meyers te bespreken en dat deze het geheel eens was met de uiteenzetting van hetgeen moest gebeuren.

De Zondagmiddag van 1 Augustus was niet rustig. Er was Zaterdag al het begin van een „run” op de spaarbank van de coöperatie „De Dageraad” geweest. Zondag kwamen de bestuurders mij zeggen dat ze het niet zouden kunnen houden.

Wat was er gebeurd? De coöperatie „De Dageraad” had een deel van de gelden, haar in een spaarbank toevertrouwd, gebruikt voor de bouw en de inrichting van een melkinrichting. Dat geld lag dus zo vast als een muur.

Ik ben nooit in het bestuur van „De Dageraad” geweest, doch gold wel als raadsman van de instelling. In dit geval had de raadsman zich ook zo sterk mogelijk verzet tegen het aanwenden van ook maar één cent van de spaarbankgelden voor belegging in vaste goederen. Ik had ook al de oprichting van een spaarbank ontraden. Ik gaf de voorkeur aan de postspaarbank, waar de spaarders naar mijn mening onder geen omstandigheden risico liepen. Voor een particuliere spaarbank als die van „De Dageraad” zag ik geen voldoende rechtvaardiging en ik zag, ook bij voorzichtige belegging, risico, die de instelling niet mocht lopen.

Men had deze raad van den raadsman niet gevolgd. Dat komt meer voor.

Maar bij de belegging, aldus had men verzekerd, zou de uiterste zorg voor liquiditeit der spaargelden worden betracht.

Toen bij sommige bestuurders het plan opkwam om spaargelden voor de melkfabriek te gebruiken vond dit bij mij het krachtigste verzet. Maar ze waren in Hamburg geweest bij de coöperatie „Die Produktion”. Die had het ook gedaan op grote schaal. Er was geen enkel gevaar of nadeel van gebleken. Ik had toen zelfs in mijn bestrijding het woord oorlog genoemd. Maar ook dat hielp niet.

Ik moest toch bedenken dat de spaarders allen leden van de vereniging „De Dageraad” waren, en dat die ook in

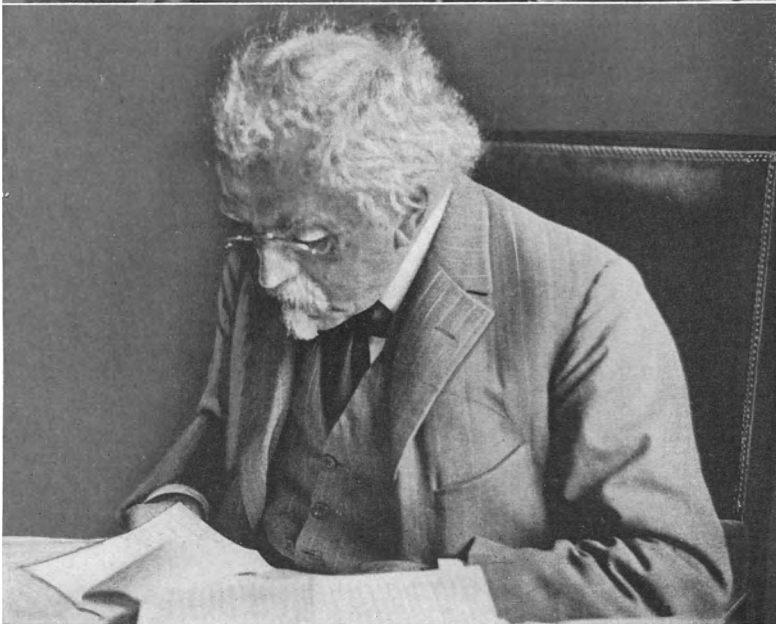
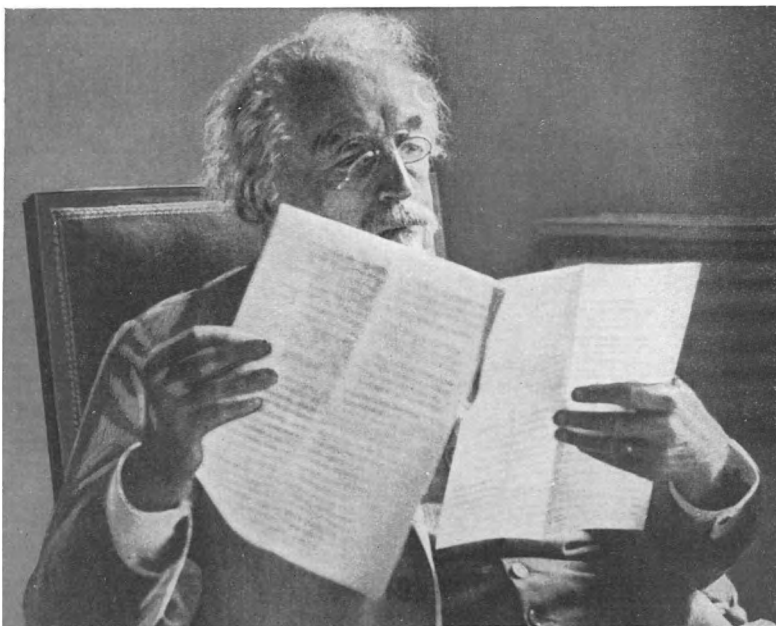
een zeer bijzonder geval zoals oorlog, hun geld niet zouden opvragen, indien hun duidelijk werd gemaakt, dat ze daarbij hun coöperatie in gevaar zouden brengen! Ik kon alleen antwoorden, dat zij, bestuurders, daarmee begonnen de coöperatie in gevaar te brengen.

Op die Zondagmiddag van de eerste Augustus was de ontsteltenis groot. Een ernstige bespreking leidde tot de slotsom, dat het bestuur de volgende dag moest voortgaan met de gelden, die rechtmatig werden opgevraagd, terug te betalen. Er zou voor gezorgd worden, ook met hulp van de Nederlandse Bank, dat het kon. Die terugbetaling moest dan in een ietwat langzaam tempo geschieden. Dan zou er wellicht in de grote drang om de spaargelden op te vragen verbetering komen.

Het is met de spaarbank van „De Dageraad” verder zonder ongelukken afgelopen. Maar het vooruitzicht was op die Zondagmiddag toch zeer zorgelijk.

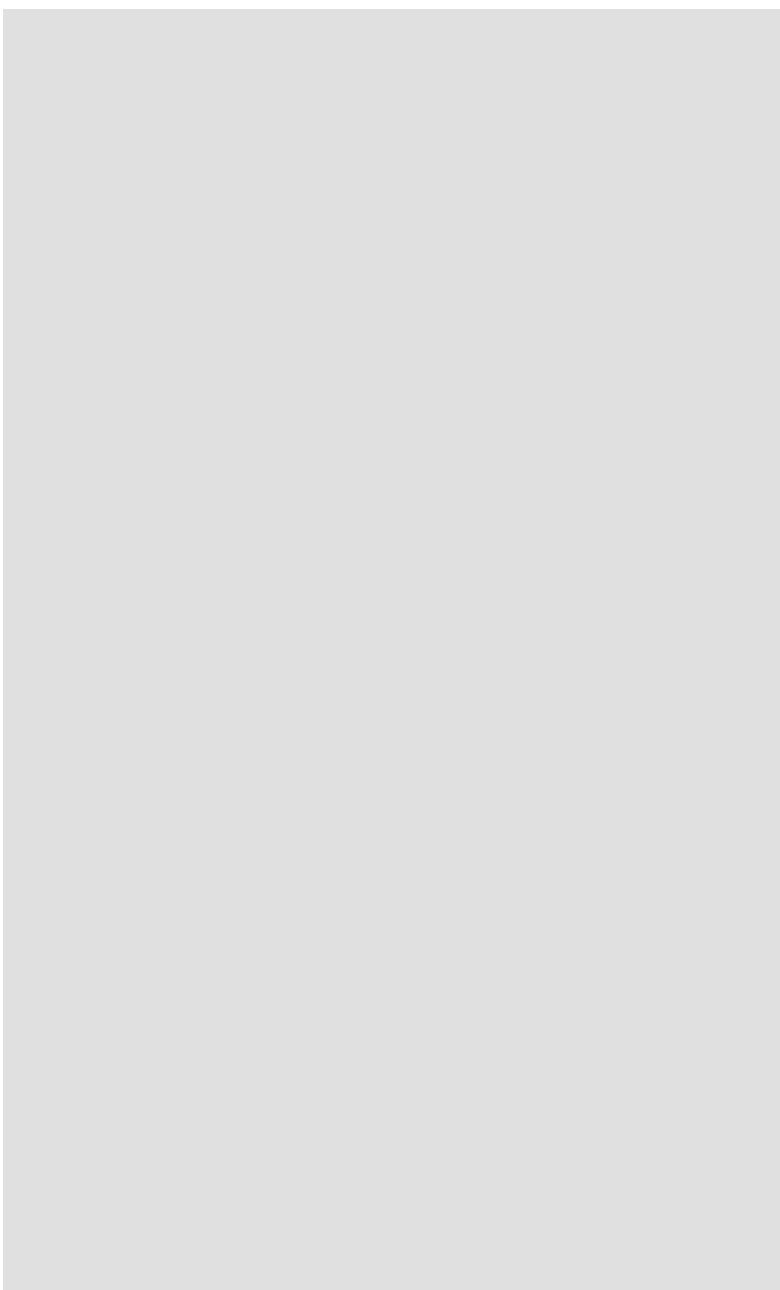
Tegen de avond moest ik dus naar Middelburg. Zondags kwamen onze twee gehuwde zoons met vrouw en kinderen in de regel in het ouderlijk huis middagmalen. Die middag zou mijn eerste kleinzoon, die veertien dagen oud was, voor het eerst meekomen. Ik moet bekennen, dat ik toen niet naar het knaapje heb omgekeken met de vreugde die bij deze eerste ontmoeting paste. Er was geen stemming voor. Teleurstelling voor de jonge moeder.

In Middelburg aangekomen ging ik logeren in hotel „De nieuwe Doelen” op de Grote Markt. De volgende dag zou de kermis beginnen. De markt stond vol met kramen, carroussels, spellen, enz. Toen ik het hotel binnentrad, zei de oberkellner die mij begroette: „Mijnheer, het is verschrikkelijk.” Ik dacht dat hij de wereldoorlog bedoelde. „Ja,” zei ik, „het is ontzettend.” „U begrijpt wel,” zei de kellner verder, „dat van de hele kermis niets terecht komt.” Toen heb ik het gesprek niet lang meer voortgezet. De Middelburgse kermis had wel vaak mijn belangstelling gehad, maar op die dag was die niet aanwezig.

Welwillend afgestaan door Dagblad „De Telegraaf”.

F. M. Wibaut als wethouder.

F. M. Wibaut als wethouder.

Op Maandagmorgen vroeg werd op het kantoor van de firma Alberts de bespreking gevoerd, waarvoor ik was gekomen. Het liep vrij vlug af, we waren het spoedig eens over wat er gebeuren moest. Ik was toen gedelegeerd-commissaris.

Zodra we gereed waren met onze besprekingen, wilde ik terug naar Amsterdam. Juist een kwartier tevoren was bericht gekomen, dat er in Zeeland geen treinen meer liepen. Dan moest ik een sleepboot hebben, zei ik, die mij naar Rotterdam bracht. Er ging terstond iemand uit om een boot te huren. Maar toen hij kwam op de plaats waar dit gewoonlijk mogelijk was, waren alle boten weg.

De firma had een auto, maar had geen benzine. Er was Zaterdag 31 Juli door het toen reeds ingestelde militaire intendancebureau alle benzine van particulieren opgeëist. Maar, zei men mij, als ik er zelf heen ging zouden ze mij wel benzine willen lenen, mits ik waarborg geven kon, dat de auto terstond uit Amsterdam zou terugkomen en dan een hoeveelheid benzine mee zou brengen voldoende om de geleende hoeveelheid aan de intendance terug te geven. Ik kon dit geredelijk beloven, want ik wist dat de gemeente Amsterdam over een grote hoeveelheid benzine beschikte en dat deze niet of slechts gedeeltelijk zou worden opgevorderd.

Ik ging dus in goede verwachting naar het bureau van de intendance, legde het geval waarvoor ik kwam uit, vroeg om aan de gemeente Amsterdam voor welke ik optrad, de vereiste hoeveelheid benzine te leveren, onder verplichting die de volgende dag weer met dezelfde auto terug te zenden. De kapitein, die mij ontving was zeer vriendelijk. Hij begreep de positie, waarin ik mij bevond en zag in de inwilliging van mijn verzoek geen enkel bezwaar. Maar hij moest het geval aan zijn chef voorleggen. De chef was ook erg vriendelijk. Maar zei, dat hij aan mijn verzoek niet kon voldoen. Zijn plicht verbood hem om ten opzichte van de benzinevoorziening ook maar het kleinste risico te lopen.

Wat nu te doen! De stoombootdienst op Rotterdam was stilgelegd. Amsterdam was te ver van Middelburg om er heen te lopen. Er voer om vier uur nog een boot naar Zierikzee, en dan zou ik per tram over de eilanden in Rotterdam kunnen komen.

Ik was tijdig op de boot. Een paar minuten voor het vertrek kwam er een telegram aan den kapitein: de tramdienst op de eilanden was gestaakt. Ik moest snel een besluit nemen en besloot op de boot te blijven. Ik bedacht dat er ook nog een tramdienst was naar Steenbergen. Dan kwam ik dicht bij Dordrecht. Er werd, toen ik in Zierikzee was, naar Steenberge getelefoneerd om bij aankomst der tram een auto te zenden. De auto stond er. Die zou mij naar Willemsdorp brengen, daar zou ik dan met een schippersveer worden overgezet, en dan zou ik zien hoe ik op de beste manier verder kwam naar Rotterdam. Toen we even met de auto op weg waren, vroeg de chauffeur of het niet beter was mij naar de Moerdijk te brengen? Dat was een veel betere overtocht en hij wist zeker, dat de Moerdijkpont nog voer. Ik vroeg hem of hij benzine genoeg had; dit zag hij na en antwoordde bevestigend. „Dus naar de Moerdijk,” zei ik. Toen we een uur gereden hadden, hadden we er ongeveer moeten zijn. Maar dat leek er niet op. Ik had in de streek waar we waren wel eens gewandeld, en zei tot den chauffeur: „Vriendje bent verdwaald.” „Ja Mijnheer,” zei hij, „het spijt mij erg, maar dat geloof ik ook.” „Dan moeten we,” zei ik, „aan de eerste hofstede die we zien, de mensen wekken en naar de weg naar de Moerdijk vragen. We reden weer een uur en hoorden toen de fluit van de Moerdijkpont. Het was toen dicht bij twaalf uur. De chauffeur zette toen zijn wagen in de snelste vaart die mogelijk was, en blies telkens met zijn hoorn om te trachten de pont het sein te geven, te wachten. De pont lag er nog, we reden er met de auto op. Daar klonk een stem: „Goeden avond, mijnheer Wibaut.” Het was de agent van de Nederlandse

Bank in Den Bosch, die op weg was naar Rotterdam om zilver te halen. We legden toen de weg naar Rotterdam gezamenlijk af. In Rotterdam gekomen, om 3 uur 's nachts, hadden we nog ruim drie uur voor de eerste trein naar Amsterdam ging. Die wilde ik in een hotel doorbrengen. We reden naar Hotel Weimar. Daar was geen plaats. We reden naar Hotel Coomans, daar was ook geen plaats. Maar de portier zei: „Stapt U maar uit mijnheer Wibaut. Ik zal een leuningstoel voor U in de biljardzaal zetten, dan kunt U toch wat rusten, morgen vroeg roep ik U voor de trein.” Zo kwam ik in Amsterdam, ging mij thuis verfrissen en was om negen uur op het stadhuis. Burge-meester Röell was verbaasd mij te zien. In de bladen had hij gelezen, dat alle spoorwegverkeer en alle stoombootverkeer in Zeeland was stilgelegd. Ik vertelde hem, hoe ik gereisd had, we hadden nog ruim de tijd om te spreken over de installatie van de levensmiddelencommissie, die om tien uur was gesteld.

De levensmiddelencommissie zou staan onder voorzitterschap van den Wethouder voor de levensmiddelen. Zij zou samenwerken met de leden van de militaire verplegingscommissie voor de stelling Amsterdam die als leden in de levensmiddelencommissie zitting hadden.

De levensmiddelencommissie was veelzijdig samengesteld uit vertegenwoordigers van groepen van groothandel en kleinhandel, naast vertegenwoordigers van de burgerij, in het bijzonder van de arbeiders. Zij vergaderde aanvankelijk iedere ochtend. Allengs minder. Haar eerste vergadering werd gehouden op 3 Augustus 1914, de laatste op 13 Mei 1919.

Minister Treub had reeds 3 Augustus een wetsontwerp bij de Staten Generaal ingediend, dat aan de gemeenten grote bevoegdheid verleende om levensmiddelen, grondstoffen voor levensmiddelen, huishoudelijke artikelen en brandstoffen in bezit te nemen en ter voorziening in de behoefte

van de bevolking of van in de gemeente bestaande bedrijven beschikbaar te stellen. De wet bedoelde, dat door de gemeente zou worden ingegrepen, indien zich gevallen voordeden, dat de prijzen enigszins belangrijk werden verhoogd, ook wanneer handelaars voorraden terughielden, of particulieren aanmerkelijke voorraden zouden verzamelen.

De belastingfactor wordt vastgesteld.

Mochten deze gevallen zich voordoen, dan zouden de gemeenten van den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel machtiging verkrijgen om deze voorraden in bezit te nemen. Er werd een lijst vastgesteld van maximum-prijzen, waartegen de meest voorkomende artikelen moesten worden geleverd.

De gemeente verkreeg een grote zelfstandigheid onder deze wet. In de praktijk kon zij zelfstandig maatregelen nemen tot uitvoering van alles, wat in het belang van de levensmiddelenvoorziening nodig werd geacht. De gemeente Amsterdam maakte van deze bevoegdheid een volledig, volgens sommigen een zeer ruim gebruik. Die sommigen hadden gelijk.

Het gemeentebestuur stond op het standpunt, dat alles moest worden gedaan om aan de bevolking van de gemeente, als geheel, de mogelijkheid tot het verkrijgen van levensmiddelen en levensbenodigdheden tegen de vastgestelde prijzen te verzekeren.

Zo was de toestand tot de invoering van de distributiewet

1916. In die tijd reeds kwamen er diepgaande meningsverschillen tussen de regering en de gemeenten voor. Amsterdam achtte het zijn plicht vlug te handelen en waar nodig sterk in te grijpen. Het gemeentebestuur van Amsterdam stelde zich op het standpunt, dat, gezien de samenstelling van de bevolking, alleen het gemeentebestuur beoordeelen kon in welke bijzondere behoeften moest worden voorzien, en dat het de taak van de gemeente was om daarin te voorzien, ook al was de regering op een aantal punten van andere mening, wijl immers de regering veel minder in de gelegenheid was de bijzondere behoeften te beoordeelen dan het gemeentebestuur, voorgelicht door zijn levensmiddelencommissie.

Het is maar een belastingkies.

Na de inyoering van de distributiewet 1916, welke de verhouding van Rijk en gemeente in onderdelen uitvoerig regelt, neemt de belangrijkheid van de handelingen van het gemeentebestuur om met zelfstandigheid maatregelen te nemen af, en heeft Amsterdam zich evenals andere gemeenten te houden aan de voorschriften, welke haar uit Den Haag worden gegeven. Doch dat heeft Amsterdam niet verhinderd, om de regering herhaaldelijk te wijzen op maatregelen, die voor de gemeente nodig waren, en voortdurend te trachten de regering adviezen te geven, die uit de omstandigheden in Amsterdam voortsproten. Deze adviezen werden niet altijd of niet steeds te rechter tijd opgevolgd. Dat gaf aanleiding tot grote moeilijkheden. In een enkel geval, dat we nog nader zullen vermelden, tot een groot onheil.

Een zeer uitvoerig verslag van de levensmiddelenvoorziening in Amsterdam, samengesteld door Mevrouw H. Ide-Bottenheim, is door het gemeentebestuur van Amsterdam uitgegeven. Het loopt over het tijdvak van Augustus 1914 tot Augustus 1917. Het bevat de uitgebreide correspondentie tussen de regering en hare organen en het gemeentebestuur van Amsterdam. Het geeft ook de verslagen van alle vergaderingen van de levensmiddelencommissie.

De grote moeilijkheid met de verzorging der levensmiddelenvoorziening in oorlogstijd in een gemeente als Amsterdam, lag in de eerste tijd daarin, dat niemand uit het personeel der gemeentedienst feitelijk vertrouwd was met handelsverrichtingen en wat er mee in verband stond. Ook was in Amsterdam de administratie niet ingericht op grote spoed, evenmin als in andere gemeenten. Een belangrijke brief werd de ene dag geconcipeerd, de volgende dag besproken met den Burgemeester, of enige dagen later in het college van Burgemeester en Wethouders, en ging de daarop volgende dag of nog een dag later uit. Wij spreken hier over brieven van belang aan de regeringscolleges. Dat moest nu ineens anders worden. Er ontstond de noodzakelijkheid van een levendig schriftelijk en telegrafisch verkeer tussen de Haagse Departementen en Amsterdam. Ook daarop was de gemeentelijke secretarie, en dus ook die van de afdeling levensmiddelen, aanvankelijk niet ingericht. Er was in het jaar 1914 onder het uitgebreide personeel in Amsterdam nog niemand, die stenografisch kon opnemen. Behalve dan de stenografen, die voor het gemeenteblad werkten. Ik moest dus beginnen met die stenografen te gebruiken voor het dicteren van lange brieven en lange telegrammen naar Den Haag. Na enige maanden werd dat beter; toen waren er een paar ambtenaren te mijner beschikking, die stenograferen konden, en die geheel voor mij konden werken. Later kreeg ik een eigen secretares, die mij jarenlang grote diensten bewees. Maar het eerste jaar, of eigenlijk wel de eerste twee

jaar, bleef het een werk van ontzaglijke inspanning. Immers feitelijk kwam de leiding van de voorziening in alle goedkope levensbenodigdheden in handen van het gemeentebestuur. Dat wilde dus zeggen, van den Wethouder voor de levensmiddelen. Er moest met allerlei commissies herhaaldelijk worden vergaderd, er moest veel naar Den Haag worden gereisd. Dientengevolge bleef er voor het gewone werk, zeker in de kantooruren, niet veel tijd over.

Het gevolg was, dat besprekingen met hoofdambtenaren van de afdeling levensmiddelenvoorziening, die allengs groter uitbreiding verkreeg, dikwijls moesten plaats hebben des avonds bij den Wethouder thuis. Die werden dan in den regel niet voor 11 uur beëindigd. Dan was de dag, om negen uur 's ochtends begonnen, lang genoeg geweest. De soort van het werk, dat van de afdeling levensmiddelenvoorziening en dus van den Wethouder verwacht werd, maakte noodzakelijk, dat hem een grote zelfstandigheid werd verleend. De telegrammen naar Den Haag, er waren er veel, moesten door den Burgemeester worden getekend. Mijn eerste gang in de ochtend was meestal naar de kamer van den Burgemeester — in de eerste tijd Burgemeester Röell, later Burgemeester Tellegen — waar ik dan een korte uiteenzetting gaf van wat er op het gebied van de levensmiddelenvoorziening in verhouding met Den Haag aan de hand was. De telegrammen in de loop van de dag te verzenden, werden dan eenvoudig den Burgemeester voorgelegd, die ze in volle vertrouwen tekende.

Gelukkig had ik door mijn langdurige werkzaamheid in de handel voldoende bekendheid verkregen met handelsverrichtingen, om, waar het aankwam op eigen voorziening door de gemeente, met vertrouwen te kunnen optreden. Allengs verkreeg de afdeling levensmiddelen voldoende personeel. Maar de eerste maanden waren zeer zwaar. Op een mooie Octoberdag zei Burgemeester Röell mij: „U moet mij wat beloven. Er staat voor U een zeer zware winter voor de boeg. Het is nu mooi weer, U hebt

helemaal geen vakantie gehad, U moet er nu enige dagen uitgaan." Ik vond, dat hij gelijk had. Ik vond mijn beide zoons bereid om een wandeling met mij te maken langs de Bondsweg naar Arnhem. Het was prachtig weer. We spraken af, dat wie gedurende de wandeling over oorlog sprak, 's avonds na den eten geen sigaar kreeg. Deze maatregel

Begroetingsliederen.

was voor mij nodig, om gedurende de zes dagen die onsterbeschikkingstonen, geestelijk uit te rusten.

Op een avond kwamen we tegen donker bij „Nol in 't bos", het bekende hotel in de buurt van Wageningen. Er waren geen gasten meer, maar de hotelhouder zei, dat wanneer we hem een half uurtje tijd gaven, hij zorgen zou voor een behoorlijke maaltijd. Hij hield woord. Toen we een kwartiertje in het hotel zaten,

kwam de hotelhouder met het eerste blad van de „Nieuwe Rotterdamse Courant" bij ons. „Het is juist gekomen," zei hij. En hij verwachtte, dat wij er gretig op zouden aanvallen.

Ik zei: „Dank U mijnheer. We lezen geen kranten. Ik heb vakantie." De man keek ons met grote verbazing aan, begreep er niet veel van en nam zijn krant weer mee.

De lezer zal niet verwachten, dat we in dit boek ook maar een kort overzicht van de levensmiddelenvoorziening van Amsterdam kunnen geven. Wij vermelden slechts hier en daareengeval waaraan een persoonlijke kant zat.

Het gemeentebestuur van Amsterdam had het als plicht gezien alles in het werk te stellen, om zich van de voor-

naamste voorraden van artikelen voor levensonderhoud te verzekeren.

Ieder, die in de oorlog de stemming van de bevolking in de distributietijd heeft nagegaan, zal weten dat het moeilijkste punt ervan lag, althans voor de grote steden, in de voorziening met aardappelen. Wat Amsterdam betrof, moest vrijwel de gehele hoeveelheid die de bevolking nodig had, per schip worden aangevoerd, voor het grootste deel uit het Noorden des lands. Dat geschiedde vrij regelmatig in samenwerking met een groep groothandelaren in aardappelen, met wie de gemeente een overeenkomst had aangegaan. Maar hoe zou het gaan in de winter? Wie kon verzekeren, dat bij iet-

VAN MIJN BEGROOTING
BLIJF JULLIE AF !!

wat langdurige vorst geen storing zou ontstaan in de aanvoer van aardappelen over de Zuiderzee en ook uit Zeeland. Goede voorzorg vereiste het dus om een grote opslag van aardappelen te maken. Zo werd inderdaad een voorraad van honderdduizend hectoliter opgeslagen. Zo iets was nooit vertoond. Maar toch was het door de voorzichtigheid geboden. Er werd een aardappelberg van honderdduizend hectoliter opgebouwd. Deze aardappelen waren alleen bestemd om te worden gebruikt in tijd van nood, wanneer de normale wekelijkse aanvoer zou stoppen. Het is tenslotte zo gelopen, dat deze wintervoorraad niet gebruikt behoefde te worden. Die is toen met behulp van de groothandelaren geleidelijk in de handel gebracht.

Maar behalve de regelmatige beschikbaarheid van aard-

appelen was ook de prijs voor de bevolking een belangrijk element. In Januari 1917 bestond bij de regering het voor-nemen de prijs van aardappelen te verhogen. Van $5\frac{1}{2}$ op $6\frac{1}{2}$ cent per kilogram. In een bijeenkomst in Den Haag met den Minister werd door verschillende vertegenwoor-digers van grote gemeenten getracht deze prijsverhoging te voorkomen. De Minister was hiertoe echter niet bereid; zelfs was hij nauwelijks bereid om de argumenten van de vertegenwoordigers der gemeenten aan te horen. Nog dezelfde avond werd bekend gemaakt dat de prijs van aardappelen op $6\frac{1}{2}$ cent per kilogram zou worden gesteld, terwijl de gemeenten op grond van vroegere toezeggingen mochten verwachten, dat geen verhoging zou intreden. Toen hebben Burgemeester en Wethouders van Amster-dam gebruik gemaakt van artikel 2 en 3 der distributie-wet om de prijzen van beschikbaar gestelde levensmiddelen lager te stellen dan de maxima door de regering vast-gesteld. Zij hebben toestemming van de Raad gevraagd en verkregen om de prijs van aardappelen te houden op $5\frac{1}{2}$ cent per kilogram. In dezelfde voordracht vroegen Burgemeester en Wethouders toestemming van de Raad om de prijs van rijst te brengen van 14 op 10 cent per pond, voor zover dit voedingsmiddel het tekort aan aard-appelen zou moeten aanvullen.

Het kwam nog wel eens voor, dat er geen aardappelen ge-noeg waren om het vastgestelde rantsoen per week te hand-haven, maar wel rijst genoeg om het rantsoen van dit goede voedingsmiddel, geleverd tegen een buiten verhouding lage prijs van 10 cent per pond, te verhogen. Rijst was er ge-noeg. Aan verzoeken van de gemeente Amsterdam om grote hoeveelheden rijst te harer beschikking te stellen werd door de regering steeds voldaan. Evenwel ging elke verlaging van het aardappelrantsoen, met verhoging dan van het rijstrantsoen, niet zonder moeilijkheden onder de bevolking. In het bijzonder onder de bevolking van de Eilan-den en van de Jordaan. Ik herinner mij, dat op een ochtend,

toen in de levensmiddelencommissie was vastgesteld, dat het rantsoen van aardappelen gedurende een week moest worden verlaagd, en het rantsoen van goedkope rijst gedurende een week was verhoogd, een vijftal vrouwen van de Eilanden zich op het stadhuis aanmeldden om mij dringend te spreken. Ze kwamen in mijn kamer en zeiden het doel van hun komst. Ik trachtte de vrouwen met alle ernst uit te leggen, dat de verlaging van het aardappelenrantsoen althans voor die week een bittere noodzakelijkheid was. Om aan alle gezinnen een zekere hoeveelheid aardappelen toe te wijzen, moet, verklaarde ik, de totale hoeveelheid, die beschikbaar is, toereikend zijn. Dat was voor het ogenblik niet het geval. Ten spijt van alle pogingen van het gemeentebestuur. Maar er was rijst genoeg, van beste kwaliteit tegen een zeer lage prijs. „Rijst mijnheer,” zei een der vrouwen, „als ik mijn vent ’s middags rijst voorziet, krijg ik op mijn donder.” „Ik ook,” zei een tweede vrouw. De drie andere vrouwen lieten zich niet uit ten opzichte van hare bekendheid met dit onderdeel der huwelijksverhoudingen. Maar wat verder in die bijeenkomst gezegd werd, versterkte nog bij den wethouder de overtuiging, dat de aardappelvoorziening het zwaartepunt was van de voorziening van levensmiddelen als geheel. Er was bij de aardappelvoorziening nog een groot bezwaar. De Amsterdamse bevolking is gewoon kleiaardappelen te eten. Die waren er niet altijd genoeg. Maar dan werden er zandaardappelen gezonden. Zandaardappelen, niet van de kwaliteit, die door de aardappelmeelfabriek wordt verwerkt, maar van een veel betere kwaliteit, dan die in verschillende landen met graagte worden gekocht en gegeten. De Amsterdamse bevolking moest echter van zandaardappelen niets hebben. Beklaagde zich bitter, wanneer die een deel van het aardappelrantsoen vormden. Hun klachten konden op dit punt echter niet baten. Wat er niet is, kan men onder de bevolking niet verdelen.

In de tijd van de distributiewet waren er onder Minister

Posthuma vrij regelmatig bijeenkomsten van de Burgemeesters van enige grote gemeenten, waarin dan ook over nieuwe maatregelen door den Minister het advies van de Heren Burgemeesters werd gevraagd. Ik trad bij zulke gelegenheden op als plaatsvervanger van den Burgemeester. Verscheidene Burgemeesters voerden dan het woord. Er was tussen hen geen voorbespreking geweest. Het kwam wel voor, dat wanneer er vier of vijf gesproken hadden, er drie of somtijds vier adviezen aan den Minister waren uitgebracht. Dan zei Minister Posthuma met een zeer ernstig en strak gezicht: „De Heren begrijpen dat niets mij liever is dan het advies van deze bijeenkomst te volgen. Maar er hebben nu vijf Heren gesproken en ik heb vier verschillende adviezen. Wat moet ik nu doen? Ik kan nu natuurlijk niets anders doen, dan mijn eigen advies, mijn eigen mening, volgen.”

Wanneer ik den Minister dat had horen zeggen, keek ik ook steeds ernstig. Maar ik had toch wel eens moeite om niet te lachen. Wjl ik toch den Minister in de grond gelijk moest geven. Immers hij moest handelen.

De bemoeiingen van de gemeente op het gebied van de distributie van levensmiddelen vinden wij opgesomd als betreffende aardappelen, brood, groente, peulvruchten, rogge, varkensvlees, raapolie, schapenvlees, rijst, eieren, geneesmiddelen, kaas, rundvet, brandstoffen, boter en suiker, enz. Tijdelijk zijn ook nog sajiet, schoeisel en kleding, zoals leder en enkele andere artikelen voor verstrekking in aanmerking gekomen.

Een belangrijke afdeling van het levensmiddelenbureau was het onderzoek naar verborgen voorraden. Het aantal ingezetenen, die grote voorraden van allerlei artikelen hadden aangelegd en deze, naar gelang ze iets krijgen konden, onderhielden, was procentsgewijze niet zo groot. Maar het feit, dat het gebeurde en waar het gebeurde, kon voor de burenen niet onopgemerkt blijven en wekte dan veel beroering. Er gingen over het houden van verboden voorraden allerlei over-

dreven geruchten. Maar er waren ook wel heel sterke feiten. Zo herinner ik mij een bezoek op mijn wetshouderskamer van een zeer geacht ingezetene van Amsterdam. Hij had gemerkt, dat hij verdacht werd grote voorraden te houden. De levensmiddeldienst zou hem, naar hij vreesde, dezer dagen wel een inspecteur zenden om dat te onderzoeken. Nu kwam hij mij vragen om consideratie te gebruiken. Zijn vrouw had een slechte gezondheid en had sommige dingen nodig, die zeer moeilijk of niet te krijgen waren. Daar had hij een voorraad van. De slotsom waar hij toe kwam was, om hem met rust te laten. Hij zou niets meer bijkopen bij wat hij had. Ik legde mijn bezoeker uit, dat ik niet mocht doen wat hij mij vroeg. Het enige standpunt dat het gemeentebestuur kon innemen bij de uitvoering van de bepalingen ten opzichte van de levensmiddelenvoorziening, was om die voor allen stipt gelijk toe te passen. Wat zijn zieke vrouw betrof merkte ik hem op, dat er regelingen waren getroffen, waarbij voor zieken op attest van den dokter bijzondere levensmiddelen in door den dokter wenselijk geachte hoeveelheden konden worden verstrekt. Ik raadde hem dus heel sterk aan, om van zijn voorraad vrijwillig afstand te doen, in overleg met het levensmiddelenbureau, dat dan de zaak zo goed mogelijk zou regelen en zo rustig mogelijk. Maar dan moest hij binnen drie dagen daartoe het initiatief nemen. Ik wachtte acht dagen. Bij informatie bleek mij toen, dat het bureau van de levensmiddeldienst niets van mijn bezoeker had vernomen. Ik gaf toen order om het onderzoek door te zetten. Er werden gevonden o.a. 1200 eieren in kalk bewaard, 100 bussen cacao, 75 flessen slaolie en nog enkele andere fantastische hoeveelheden van andere artikelen. Het werd alles weggehaald, dat bracht veel beroering in de deftige buurt waar de heer woonde. Het toezicht op het vormen van verboden voorraden was streng en werd door mij streng gehouden, want ik achtte het hoogst onrechtvaardig om daarmee voor wie en onder

welk motief ook de hand te lichten. Dit en staaltje, ik weet er wel meer, is wel een aanwijzing, dat het toezicht niet streng genoeg kon zijn. Vermeld dient hierbij te worden, dat heel dikwijls bij het levensmiddelenbureau aanwijzingen kwamen ten opzichte van verboden voorraden, die bij onderzoek ongegrond bleken. Maar wat mij wel sterk trof

Amsterdam aan den rol.

in de gehele oorlogstijd was dat het houden van verborgen voorraden, op verre na geen algemene afkeuring vond. Ik heb het verscheidene malen in gezelschap bijgewoond, dat iemand die op dit vergrijp betrapt was, beklagd werd. Gemeenschapszin bloeide toen niet sterk. Ik zou niet durven zweren, dat in onze tijd de bloei van die deugd vollediger is geworden.

Hoe voorzichtig men moest zijn met vrijstellingen van welke soort ook, bleek uit het volgende. Er werd op een goede dag door het gemeentebestuur een regeling getroffen, dat zieken op recept van hun huisdokter bijzondere door hem aangewezen levensmiddelen konden verkrijgen. Het gevolg was, dat de woningen der geneesheren op hun spreekuur werden overstroomd door menschen, die zich aanmeldden als patiënten met verzoek om zulk een recept. Het bleek dat een aantal geneesheren niet in staat of niet bereid waren, de rechtmatigheid van deze verzoeken van deze patiënten na te gaan. Een paar dagen later waren er reeds een aantal geneesheren, die 's ochtends aan hun bedienden een aantal receptenpapiertjes met hun handtekening ter hand hadden gesteld, die dan aan de deur

werden afgegeven aan de patiënten, die zich voor extra levensmiddelen aanmeldden. Die konden dan zelf invullen wat ze nodig meenden te hebben.

Aan deze onhoudbare toestand moest fors een einde worden gemaakt. Er werd terstond een geneeskundig bureau door de gemeente ingesteld, waartoe alle zieken, die extra voedingsmiddelen meenden nodig te hebben, of huisgenoten die voor hen opkwamen, zich moesten richten. De aangestelde gemeentegeneesheer moest elk geval onderzoeken, uiteraard met de nodige hulp, en beslissen, wat op de aanvraag van levensmiddelen moest worden toegestaan of geweigerd.

De maatregel werkte snel en afdoend. Een paar dagen nadat zij in werking was, was de hoeveelheid extra levensmiddelen voor zieken, welke plotseling bliksemsnel in de hoogte was geschoten, gedaald tot op een tiende gedeelte van wat op de drukste dagen vóór het invoeren van de nieuwe regeling was verstrekt.

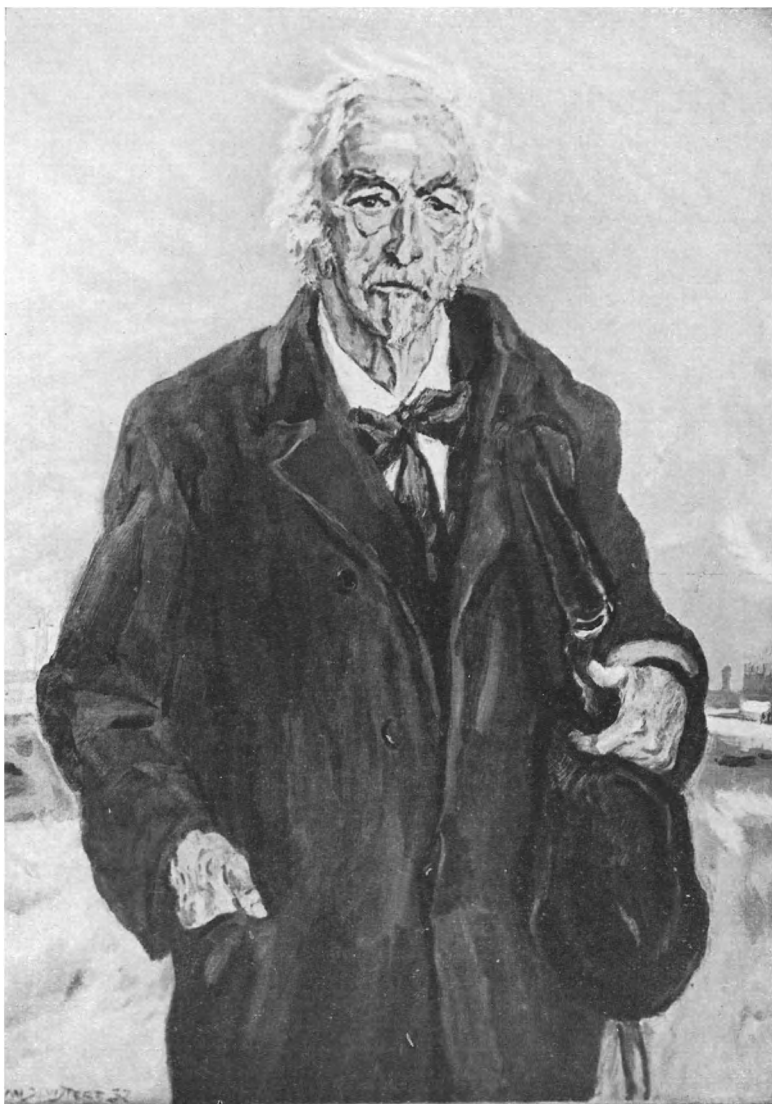
Dit was vrijwel de enige gelegenheid, die aan een raadslid aanleiding gaf in de Raad inlichtingen te vragen. Het was een raadslid-geneesheer, die vond, dat men zieken niet moest onthouden wat ze nodig hadden. Hij kreeg antwoord van den Wethouder, dat het er enkel om ging om aan zieken of wie er zich voor aanmeldden, niet grote hoeveelheden voedingsmiddelen te verkwisten, die ze niet nodig hadden. Want dat er van de meeste levensmiddelen schaarste was, en het dus de plicht van het gemeentebestuur was om te zorgen, dat geen bijzondere levensmiddelen werden verstrekt waar ze niet vereist waren. Ook niet op in blanco getekende receptenpapiertjes van doktoren, die het druk hadden. De getroffen maatregel heeft uitstekend gewerkt. De zieken kregen ten volle wat ze nodig hadden en er werd niets verspild.

Ik noemde dit ene geval een uitzondering op de verhouding tussen den Wethouder voor de levensmiddelen en de gemeenteraad. Deze verhouding was voortreffelijk.

Alles wat Burgemeester en Wethouders voorstelden in het belang van de levensmiddelenverzorging, levering tegen lagere prijzen dan in de distributiewet als maximum-prijs was bepaald, aanvoer en verkoop tegen lage prijzen van artikelen, die buiten de distributiewet vielen, maar toch nodig waren. Aanvoer op grote schaal van stokvis uit Noorwegen, waarop we nog terugkomen, kortom alles wat Burgemeester en Wethouders meenden te moeten voorstellen in het belang van de voeding der bevolking, werd door de Raad zonder voorbehoud toegestaan. Vaak zonder discussie of met discussie, die enkel bedoelde zich rekenschap te geven of het niet nog beter kon dan Burgemeester en Wethouders het voorstelden. Op dat punt had de Wethouder voor de voedingsmiddelen het inderdaad heel gemakkelijk.

Ik sprak reeds over de verboden opslag door particulieren. Dikwijls werd ook het opkopen, opslaan en verzenden van levensmiddelen als beroep uitgeoefend. Niet zeer dikwijls maar soms toch in zeer belangrijke mate. Die hoeveelheden werden dan onttrokken aan de voorraden voor de eigen bevolking bestemd en benodigd. Dat kon uiteraard niet worden geduld. De levensmiddelendienst trad er streng tegen op. Een bijzondere omstandigheid, die daarbij aan den dag trad was de volgende:

Wanneer er opkopers betraapt werden en de zaak werd onderzocht, dan bleek bijna steeds, dat zij handelden voor rekening van een derde. Die derde leverde hun bedrijfskapitaal, gaf hun een salaris en een aandeel in de winst, betaalde de boetes wanneer die toegepast werden, doch alles zonder dat zijn naam bekend werd. Hij was de grote geheimzinnige, hoewel de wethouder voor de levensmiddelen zijn naam zeer wel kende. De geheimzinnige woonde in een groot huis, had een mooie auto, wat in die tijd nog een bijzonderheid was. Hij maakte, wanneer een van zijn zetbazen tot boete veroordeeld was of bij in beslagnemingen nooit enig bezwaar. Alle beslissingen van den

N.V. Polygoon Foto-Persbureau.

Wethouder op weg door het Vondelpark naar het Stadhuis.
Naar een schilderij van Jan Sluyters.

Houtsnede van M. Bleekrode.

Wethouder werden door de zetbazen vlot aangenomen. De geheimzinnige kon dus steeds op de achtergrond blijven. Hij bleek een onbeperkt afzetgebied te hebben in Duitsland. Ook kwam het in de loop van de tijd voor dat hij in België afnemers had. Hij heeft zich op het raadhuis nooit vertoond. De Wethouder voor de levensmiddelen en de grote leider van de grote groep opkopers hadden met elkander geen enkel persoonlijk contact. Het aantal opkopers, dat voor den groten geheimzinnige werkte bedroeg ongeveer veertig. De boetes konden vlot worden betaald, wjl de geheimzinnige op de partijen die hij aan Duitsland, later ook wel aan België, leverde, zeer grote winsten maakte.

't Kan verkeren.

In het voorjaar van 1917 deed zich de behoefte gevoelen van het verstrekken van bereid voedsel. De toestand was nog zeer ernstig wat de regelmatige levensmiddelenvoorziening betrof. Er was ook schaarste aan brandstoffen, welke het wenselijk maakte maatregelen te nemen tot gezamenlijk koken van voedsel op grote schaal. Op 30 Maart 1917 dienden Burgemeester en Wethouders een eerste voordracht in op dit punt; het inrichten van een centrale keuken die er op berekend zou zijn, per dag bij tweemaal koken 25000 porties te kunnen leveren. Voor de kosten van stichting, op 57 duizend gulden geraamd, verleende het Nationaal Steuncomité een belangrijke bijdrage. Drie maanden later bleek de installatie reeds te klein en werd tot uitbreiding

besloten. Aan die voordrachten bij de gemeenteraad was een bezoek van een sub-commissie uit de levensmiddelencommissie van Keulen en Hamburg, waar grote centrale keukens in werking gesteld waren, voorafgegaan.

Het was bekend, dat de schaarste aan levensmiddelen in Duitsland sterker was dan in Holland. Ik had dus de leden van de sub-commissie aangeraden om een goede hoeveelheid boterhammen met wat er bij hoort, mee te nemen. Niet enkel voor de reis, maar ook omdat wat er overbleef, nog wel te pas kon komen in de volgende dagen. Ons bezoek in Keulen was vluchtig, wijl we het er spoedig over eens waren, dat het daar toegepaste stelsel niet dienstig zou zijn voor Amsterdam. In Hamburg logeerden we in „Hamburgerhof”, toen het voornaamste hotel. De portier, die mij kende van vroegere bezoeken, zei mij ’s ochtends na het ontbijt: „Mijnheer, U moet hier met Uw gezelschap vooral niet eten. U krijgt een aantal gerechten, maar alles bij elkaar is het niets.” „Waar moet ik dan eten?” vroeg ik. Ieder van het gezelschap had voor zijn verblijf in Duitsland een kaart gekregen. De portier wees mij een restaurant, waar het naar zijn zeggen dan nog het beste was. We gingen er ’s middags heen. De middagmaaltijd was voor mij volledig voldoende, maar voor verscheidene van mijn reisgenoten veel te klein. Meer was er echter niet te krijgen. Niet voor geld en niet voor goede woorden. De uit Holland meegebrachte boterhammen kwamen dus nog goed te pas.

Onze commissie zag in Hamburg wat ze wenste te zien, en was eenstemmig in het aan Burgemeester en Wethouders uit te brengen advies. De commissie reisde rechtstreeks terug. Ik moest voor een paar dagen naar Berlijn, voor allerlei besprekingen. In Berlijn logeerde ik in Hotel Bristol. Een van de beste hotels. Maar je kreeg er heel erg weinig te eten. Mooie porceleinen borden, het soepbord met een dun vocht erin, dat voor soep gold. Overigens nog verschillende gelijkwaardige gerechten, stukjes bloem-

kool met een beetje melksaus, een erg onschuldig dessertje, en daarmee uit.

Op een avond dat ik omstreeks het etensuur in Hotel Bristol terugkwam, was er grote beroering. Overal lachende, blijе gezichten. Ik dacht, dat zal een grote Duitse overwinning zijn, en informeerde bij den ober-kellner. „Neen,” zei hij, „bericht van een overwinning is er niet, maar er wordt aan het avondeten speenvarken geserveerd.” Het was een groot feest.

De volgende dag reisde ik naar Amsterdam, doch door de een of andere oorzaak, miste ik de aansluiting in Hannover. Ik kon toen die dag niet verder komen dan Rheine. Ik vroeg in de trein twee adressen van hotels, maar ik vond ze beide vol. Men verwees mij naar wat men noemde een tweedeklas hotel, in een zijstraat. Daar had de Wirtin plaats voor me. Maar, zei ze, het avondeten is op. Ik zei, dat ik dacht, dat ze toch nog wel wat voor me zou hebben, omdat ik nog niet gegeten had die dag. Ze zou zien zei ze. Aan tafel kreeg ik eerst soep met heel veel vlees er in, ossetong enz. Die werd gevolgd door een grote kalfskop. Daarna kwamen er nog dikke pannenkoeken. Het was niet moeilijk om mijn eetlust te bevredigen. Toen ik 's ochtends weg ging maakte de Wirtin excuses over het avondeten. Ik zei, dat ik in normale tijd eens terug zou komen om te zien wat ze dan zou geven, als het avondeten niet „Alle” was. Maar dat er gisteren veel meer was, dan ik in Holland aan tafel in een hele week bij elkander zag.

Zo bleek, dat er, wat de levensmiddelenvoorziening betreft, ook in Duitsland evenals in Holland, ontzaglijk groot verschil was tussen de ene gemeente en de andere, de ene landstreek en de andere. In Berlijn en Hamburg was het naar ik waargenomen had heel, heel erg. In Rheine was er klaarblijkelijk nog overvloed.

Zo was het ook in ons land. Bij mij thuis hielden we ons strikt aan de rantsoenering. Dan kreeg je genoeg om geen honger te hebben, maar verder kwam je niet. Doch dat

was geen maatstaf; mijn vrouw en ik waren dicht bij de zestig jaar; dan heb je geen jeugdige honger meer. Doch voor gezinnen met opgroeiende kinderen was de toestand heel moeilijk. En de voeding was in de grote steden zeer eentonig. In een aantal provincieplaatsen was het precies het omgekeerde. Een enkele maal kwam ik in Middelburg,

In het najaar voor de begroting. In het voorjaar na de begroting.

daar was overvloed van het beste. Ook in een aantal andere streken van ons land. Maar in de grote steden was het slecht.

Bij de reeds vermelde eerste uitbreiding van de Centrale Keuken werd tegelijkertijd de gelegenheid geschapen voor het bereiden van spijzen volgens rituele voorschriften in een afzonderlijke keuken. Meer dan een jaar later, bij voordracht van

30 Augustus 1918 werd besloten tot het stichten van een veel grotere inrichting. De bestaande Centrale Keuken had een capaciteit van 60000 porties per dag, die bij uitzondering kon worden opgevoerd tot 70000. Door de stichting van de nieuwe zouden er 150000 porties per dag kunnen worden geleverd. De kosten van de nieuwe inrichting werden geraamd op 640000 gulden. In dit bedrag zou het Koninklijk Nationaal Steuncomité een bijdrage geven. De Centrale Keuken heeft in Amsterdam voortreffelijke diensten bewezen. Het eten werd geleverd tegen 15 cent per portie voor de middagmaaltijd tussen 12 en 2 uur, en twaalf cent per portie voor de avondmaaltijd tussen 5 en 7 uur. De kostprijs van het eten bedroeg tussen 1 Januari en 30

Juli 1918 22 cent per portie, het tekort op de levering van 5.312.288 porties bedroeg in dit tijdperk 450000 gulden. In dit tekort werd van het Rijk een belangrijke bijdrage verkregen. De kostprijs van dit eten leek veel mensen zéér hoog. Zij rekenden daarbij niet dat in het arbeidersgezin het werk van de huisvrouw voor de bereiding van het eten niet wordt betaald. In de Centrale Keuken echter waren daarvoor gesalarieerden.

Er was in die tijd een groep der bevolking die felle strijd voerde tegen de Centrale Keuken, zij noemde die instelling „de Centrale Trog”. Voor mij heeft steeds vastgestaan, dat zonder die inrichting de inzinking van de volksgezondheid zeker veel dieper zou gegaan zijn dan nu het geval was.

Ik sprak reeds over een ontzettend gebeuren in Amsterdam in verband met de levensmiddelenvoorziening. Het is het aardappeloproer in de week van 2 tot 7 Juli 1917. Ik was Zaterdag 2 Juli naar Noordwijk gegaan om enige dagen vakantie te nemen. Juist toen ik mijn hotel binnentapte kwam de hotelhouder naar mij toe: „Mijnheer er is telefoon voor U uit Amsterdam.”

Ik vond Wethouder Josephus Jitta aan het toestel die toen waarnemend Burgemeester was. Hij deelde mij mee dat een groep vrouwen uit aardappelschepen, die er lagen, omdat door een bijzondere omstandigheid de aardappelen verzonden moesten worden, een hoeveelheid aardappelen hadden geroofd. De politie was niet gewapend opgetreden.

Ik maakte mij zeer ongerust, omdat de aardappelpositie in Amsterdam op dat ogenblik ongunstig was. Het was het tijdstip, dat de voorraad aardappelen van de vorige oogst ongeveer opgebruikt was, en dat van de nieuwe oogst er nog niet volop was. Er kwam bij, dat van de nieuwe oogst, naar de regering aan met haar vergaderende vertegenwoordigers van gemeentebesturen medegedeeld had, een belangrijke hoeveelheid van de eerste nieuwe aardappelen

aan Duitsland moest worden geleverd en een even belangrijke hoeveelheid aan Engeland. Duitsland had de aardappelen nodig en verlangde die tegenover zijn leveringen van steenkolen enz. Engeland had ze niet nodig, maar verlangde ze omdat hoe meer aardappelen van de nieuwe oogst er naar Engeland zouden komen, hoe minder er zouden overblijven voor Duitsland.

Het is een argument, dat tussen twee elkander bevechtende landen zeer goed past. Trouwens in een tijd, waarin wij thans leven, horen we argumenten van deze geestelijke hoogheid ook verkondigen.

De regering had mij overtuigd, dat ze in een noodpositie verkeerde. Alleen dan zou er in de aardappelenvoorziening geen verstoring komen, wanneer de nieuwe oogst heel vroeg was. Ik drong toen bij de regering er op aan, om terstond voor nieuwe aardappelen het distributiestelsel op kaarten, dat was ingetrokken, weer in te voeren. De regering weigerde. Ik verkreeg, dat voor Amsterdam een grote hoeveelheid rijst beschikbaar zou worden gehouden, die zonder meer kon worden gebruikt wanneer aardappelgebrek dreigde. Het weer werkte tegen, de nieuwe oogst was verscheidene dagen later dan de Minister verwacht had. Ik had van deze stand van zaken mededeling gedaan in de vergadering van de levensmiddelencommissie op 28 Juni 1917. Op aandringen van de commissie werd toen door den Burgemeester nog een telegram aan de regering gezonden, om in elk geval onverwijld rantsoenering weder in te stellen en te handhaven. Na de mededeling van Wet-houder Josephus Jitta kon ik die dag niets doen. De volgende dag was Zondag.

Op Maandag 2 Juli gebeurde toen voor mij het ontzettende. Er waren nieuwe aanslagen op de aardappelvoorraden gepleegd. De politie trad op, er werd geschoten, er vielen doden en gewonden.

Ik kom niet terug op de beschouwingen, die aan het voorval in het parlement zijn gewijd, ook niet op hetgeen het

dagblad „Het Volk” daarover redactioneel heeft gezegd. Het was voor mijn gevoel onverdraaglijk, dat ook in Amsterdam met een volkomen democratischen Burgemeester als hoofd der politie, en met een hoofdcommissaris van politie, dien ik kende als een zachtmoedig man, die afkeer van geweld had, geen ander middel was gevonden om de daad der oproerigheid te stuiten dan schieten. Ik schreef in „Het Volk” van Dinsdag 10 Juli 1917 een artikel onder de titel „Een vraag van democratisch Gemeentebestuur”. Daaraan is het volgende ontleend.

„Schieten met grote tegenzin, maar toch schieten! Schieten zonder te willen doden. Met de vooropgestelde wil om niet te doden. Maar toch noodlottig met gevolg van te doden. Hier wordt de vraag, de voor ons land nieuwe gesteld. Enkel gesteld. Er ligt in het stellen geen zweem van kritiek op het optreden van Amsterdam's Burgemeester en van Amsterdam's hoofdcommissaris van politie in de dagen van 2 Juli tot en met 7 Juli. Zij hebben, het is voor wie dit schrijft geen gissen doch weten, wijl in hen is het meevoelend begrijpen van hetgeen de opstandigen aanzet, het wonden en doden door schieten willen ontgaan. Zij hebben door sterke beheersing van politie en militairen het wonden en doden door schieten gehouden binnen de engste grenzen, die mogelijk waren, mogelijk in het stelsel dat ook door hen wordt toegepast. Zelfs door hen moest worden toegepast, omdat er geen ander was. Maar wij zeggen: Omdat er nòg geen ander stelsel was. En wij vragen van denkers en durvers in hun vak, zoals de hoofdcommissaris van politie in Amsterdam er een is: Zoek een ander middel om ontoelaatbaar optreden van opstandigheid te betomen en af te weren. Zoek het en vind het.

Wij zien Uwe moeilijkheden, wij weten het wel, dat de belagers van politie en soldaten, in deze dagen, niet vooral zij waren, die door levenszorgen tot opstandigheid waren gedreven: Wij weten het wel, dat het waren „de opge-

schoten jongens, andere uitwas van het kapitalisme, de losbandige jeugd”. Wij weten het ook, dat bij deze in het kapitalisme verwaarloosde jeugd met wijze toespraken niet veel is te bereiken. Ook zijn zij aan hardhandigheid zo gewoon, dat bij hen de politiestok geen grote uitwerking heeft.

Wij zeggen ook niet, laat maar plunderen, de aangebrachte plunderschade kan wel door de gemeenschap worden gedragen. Want wij begrijpen met U, dat al zou de gemeenschap plunderschade vergoeden, gegeven de harts-tochten, die door het kapitalisme bij een aantal individuen zijn gekweekt en bevorderd, het niet krachtdadig intomen van plunderuitspattingen tot veel erger kwaad zou moeten leiden.

Maar wij zeggen: Schieten is doden. En doden mag een democratische overheid niet willen. Wie bij ontoelaatbare beroeringen niet doden wil moet een ander middel vinden om de opstandigheid en daarnaast de losbandigheid in toom te houden, dan schieten. De democratie, zoals die levend is in het hele doen en laten van den Burgemeester van Amsterdam en van den hoofdcommissaris van politie, wortelt in het willen begrijpen van wat de arbeidersklasse beweegt. Wat haar beweegt, in haar reeds geschoolde strijd tegen de heersende klasse. Wat haar beweegt, ook in de kringen waar nog niet is georganiseerd en waar geprikkeld primitief gevoel oplaait tot onstuimig verzet”. En verder: „De democratie ontkent het niet, ook in haar regime is maatschappelijke orde te verdedigen en te beschermen. Het oude regime heeft door de toestand waarin het een groot deel van het proletariaat heeft gebracht en gelaten, de oorzaken van het voor het nieuwe regime ontoelaatbare optreden veelvuldig gemaakt. Deze moeilijkheid kan het nieuwe regime niet ontgaan, maar het mag, waar de moeilijkheden zich voordoen, zich niet tevreden stellen met dezelfde middelen om ze te bezweren, die het oude regime heeft gebruikt. Het moet andere mid-

delen zoeken, zoeken en vinden. Wij zijn, wij herhalen het, ons tenvolle bewust, dat wij aan dat vraagstuk van democratisch bestuur zelf niet een begin van oplossing geven. Wij hebben het enkel gesteld”.

En tenslotte:

„Het nieuwe regime moet zich ook daarin van het oude kunnen onderscheiden, dat het dit oude redmiddel niet meer zal behoeven te aanvaarden. Indien het gisteren nog niet kon, moet het morgen kunnen. Het zal kunnen, wanneer zij, die met elkander het oude regime hebben gebroken en het nieuwe hebben gevestigd, het met elkander willen. De democratie ontkent hare moeilijkheden niet. Maar zal ze overwinnen.”

Dat schreven we in 1917. Ik zou het niet uitvoerig herhalen, indien niet voor mij vast stond, dat de houding, die de democratie zeer vaak inneemt ten opzichte van geweld, nog geen blijk geeft, dat het oude standpunt is verlaten of spoedig zal worden verlaten.

Nog elke dag treft het mij, dat ten opzichte van geweld, geestelijk geweld en oorlogsgeweld, niet anders dan geweld als geneesmiddel, althans als redmiddel, wordt aanbevolen. Ik geloof niet in dat redmiddel. Ik geloofde er niet aan in 1917. Ik geloof er nog veel minder in vandaag.

Het gebeuren in het aardappeloproer is in dit betoog voor mij niet de hoofdzaak. De hoofdzaak voor mij is de blijvende, ik vrees dat ik moet zeggen de groeiende geestegesteldheid: „Tegenover geweld kan slechts geweld staan”. Sterker geweld dan. Ik geloof niet, dat langs die weg het geweld kan worden onderdrukt. Niet het geestelijke geweld. Niet het politieke geweld. Niet het oorlogsgeweld. Ik ben overtuigd, dat het langs die weg alleen maar wordt bestendig. Ik acht mij verplicht ook in dit boek dit vraagstuk te stellen.

Er is in de trieste tijd van het aardappeloproer in Amsterdam gesproken over honger, die in de hoofdstad zou zijn geleden, als gevolg van gebrek aan aardappelen. Ik heb

dit steeds ontkend en ontken het nog. Er was rijst van goede kwaliteit tegen zeer lage prijs voor ieder verkrijgbaar. De bevolking in haar geheel heeft in die opstandige week van de rijst, die te harer beschikking stond, nauwelijks de helft gebruikt. Dit werd ten duidelijkste aangetoond door de staten van voorraad en aflevering, die op het levensmiddelenbureau dagelijks werden bijgehouden.

Ik heb in een verkiezingsvergadering, enige maanden later, deze staten meegebracht, voor het geval dat daar in verband met het aardappeloproer van gebrek aan voedingsmiddelen zou worden gesproken. De cijfers toonden zeer duidelijk aan, dat niet de helft van de rijst, die gedistribueerd kon worden, gebruikt is. Ik had echter niet de indruk, dat mijn cijfers en mijn staten veel indruk maakten op dat deel der vergadering voor hetwelk nu eenmaal vaststond, dat het aardappeloproer uit honger was ontstaan.

Het vraagstuk van het gebruiken van geweld door een democratisch gemeentebestuur laat ik nu maar rusten. Op dit punt lijkt het, dat we niet verder zijn dan toen. Maar naar mijn overtuiging is dat slechts schijn. De afkeer van geweld, geestelijk geweld, wapengeweld, politie-geweld, neemt in alle landen sterk toe. Er is geen enkele reden om te wanhopen, dat de drang tot het uitschakelen van geweldsmiddelen bij het herstel van de orde niet in sterke mate zal groeien en een oplossing vinden. Het is in de geschiedenis meer voorgekomen dat een gedachte, die zich langzaam baanbrak, plotseling overheersend geworden bleek.

Ik herinner mij een voordracht van Henri George, die, naar ieder begrijpt, die hem kent, over Landsnationalisatie liep. Hij wilde toen waarschijnlijk maken, dat deze hervorming onverwachts grote steun zou verkrijgen. „Toen we een jaar getrouwd waren,” vertelde hij, „was ons een kind geboren. Op een avond dat het rustig in zijn wiegje lag en mijn vrouw en ik rustig naar hem keken, stelde mijn vrouw de vraag: „Zou hij het nu beleven, dat

in de Verenigde Staten van Noord-Amerika de slavernij volkomen afgeschaft wordt?” Ik durfde niet „Ja” zeggen. Ik zei: „Als we er goed voor blijven strijden, kan het wel gelukken.” Eer de jongen 8 jaar was, was inderdaad in de Verenigde Staten alle slavernij afgeschaft.”

Zo is het meer gegaan in de wereld. Wat vandaag nog een utopie lijkt, kan volgend jaar werkelijkheid zijn.

In de publicatie van de gemeente Amsterdam, waarin de communiqué's van de Levensmiddelencommissie voorkomen, vind ik, dat de laatste vergadering van de commissie plaats had op 13 Mei 1919. Burgemeester Tellegen sprak in die zitting de welgemeende dank uit van het gemeentebestuur voor de diensten door de commissie bewezen. Inderdaad waren deze diensten belangrijk geweest. De lezer moet bedenken, dat voor de wereldoorlog 1914—1918 de gemiddelde Nederlander niets afwist van de wijze waarop hem iedere dag de melk, het brood en de aardappelen enz. werden bezorgd, welke hij nodig had. Vele ingezetenen in die tijd hadden de gemeente nooit anders gekend dan in hare hoedanigheid van belastingheffer en van politicagent. Doch tijdens de wereldoorlog hadden zij op vele plaatsen en in een aantal gevallen de gemeente leren kennen als de verzorgster van het leven der burgers.

Er is geen twijfel aan, dat in alle landen waar tijdens de wereldoorlog en nog enige tijd daarna de regering en de gemeenten leiding hadden gegeven aan de levensmiddelenvoorziening, in het bijzonder het bestuur van de gemeente, als orgaan van het openbare leven, in eng contact is gekomen met de ingezetenen. Een contact tussen het gemeentebestuur en de ingezetenen met betrekking tot het dagelijkse leven der burgers, dat men in de eeuw, aan de wereldoorlog voorafgegaan, niet mogelijk zou hebben gedacht. Er is velerlei bemoeiing in de tijd van de wereldoorlog geweest die ook in de middeleeuwen in het belang der bevolking was voorgekomen.

Doch deze bemoeiingen werden, wat de levensmiddelen-

voorziening betreft, vrijwel opgeheven, ze werden evenwel voortgezet — althans hun geest bleef leven — in keuringsdiensten voor levensmiddelen en soortgelijke instellingen. Maar daarmee liep dan ook de bemoeiing af.

Voor mij is er geen twijfel, dat de samenwerking tijdens de wereldoorlog, die ontstaan is tussen de bevolking en het bestuur der gemeenten, heeft nagewerkt, thans nog nawerkt en ook verder nawerken zal. Het feit dat alle distributiematregelen zijn opgeheven verandert daaraan niets. Het besef, dat de goede werking der levensmiddelenvoorziening der gemeente een onderdeel is van de taak van het gemeentebestuur, is gebleven en breidt zich steeds verder uit.

Ik heb nog niet vermeld, dat de gemeente Amsterdam in de oorlogsjaren geheel zelfstandig is overgegaan tot de aanvoer van stokvis op grote schaal in scheepsladingen, ter verstrekking van gemeentewege aan de bevolking. Er werden verschillende scheepsladingen uit Noorwegen aangevoerd en een groot deel der bevolking maakte van het goede en goedkope voedsel een gretig gebruik. Anderen spotten er mee: „De gemeente handelt in stokvis!” Voor mij staat vast, dat de tijd komende is, dat de gemeente zich zal bemoeien met de verschaffing van alle levensbehoeften der bevolking, die beter collectief kan geschieden, dan door elk ingezetene of door een groepje ingezetenen afzonderlijk. Waarmede niet gezegd is, dat deze gemeentebemoeiing dan precies op dezelfde lijn zal staan, als de handel tegenwoordig. Het zal voorziening zijn in het beste belang der ingezetenen, een bemoeiing, die andere eisen stelt dan de particuliere handel.

Hoe is het verder gegaan met de woningbouw en de gemeentelijke woningexploitatie waarover wij op een andere plaats in dit hoofdstuk hebben gesproken? Het is voor zover het rijksbestuur en het gemeentebestuur dat in de hand hadden, zeer goed gegaan. Rijksbestuur en gemeentebestuur hebben op dit punt van voorziening elkander gevonden.

Ik bedoel niet te zeggen, dat het Rijk met Amsterdam een overeenkomst heeft aangegaan om voortaan rijksvoorschotten en bijdragen te verlenen voor alle woningen die de gemeente in verband met de woningbehoefte zou bouwen en exploiteren. Dat zou het uiterste, alleruiterste geweest zijn, dat de gemeente Amsterdam had kunnen wenschen. Ik ben altijd bescheiden geweest. Ik verkreeg van Minister Cort van der Linden de toezegging van rijksvoorschotten en rijksbijdragen voor alle woningen, die Amsterdam wenste te bouwen, op de voet van de Woningwet. Dit omvatte onbewoonbaarverklaring en onteigening volgens artikel 26 van deze wet. Dat konden in de eerstvolgende jaren duizenden woningen zijn. De toezegging omvatte niet woningbouw, die nodig geworden zou zijn door stadsverbetering. Doch wie artikel 26 der woningwet nagaat en zich daarbij rekenschap geeft, dat in Amsterdam nog verscheidene duizenden krotten dienden te worden onbewoonbaar verklaard, kon zeggen en moest zeggen, dat deze toezegging buitengewoon belangrijk en veelomvattend was. Buitengewoon belangrijk, omdat daarmee ruime toepassing van de woningwet wat betreft bijdragen in woningbouw en exploitatie werd aanvaard. Buitengemeen omvangrijk, omdat daarmee de bijdrage werd verzekerd voor enige duizenden woningen.

Het was eigenlijk niet heel moeilijk geweest om deze belangrijke toezegging van Minister Cort van der Linden te verkrijgen. De moeilijkheid, die haar verkrijging aanvankelijk tegenhield, lag enkel daarin, dat Minister Cort van der Linden overstelpt was met werk; dat hij mij toegezegd had de beslissingen in deze aangelegenheid zelf te nemen, maar dat het enkele maanden moest duren eer hij in dit geval tot een uitspraak kon komen.

Het Departement van Minister Cort van der Linden werd, wat de Volkshuisvesting betreft, waargenomen door Mr. J. B. Kan, den lateren Minister. Ik heb herhaaldelijk met Mr. Kan geconfereerd, maar veel verder kwamen we niet.

Hij vond wat Amsterdam vroeg, van zo grote betekenis, ook van principiële betekenis en van zo grote financiële betekenis, dat hierin de Minister zelf een beslissing moest nemen. We kwamen tot de conclusie, dat we dan maar moesten wachten tot Minister Cort van der Linden tijd zou hebben om deze belangrijke aangelegenheid persoonlijk te

Twee principes.

Min. Kan: „Wee, wee o wijze gemeente.

Wees zuiniger of je gaat fatsji foetsji.”

Nee, o wijze vader, wie bouwt voor de toekomst bouwt nu.

bestuderen en om mij dan voor de behandeling ervan te ontvangen.

De voordracht van Burge-meester en Wethouders aan de Gemeenteraad was gedagtekend 2 October 1914. B. en W. zetten uiteen dat het aantal woningen die in de jaren tussen 1916 en 1922 nodig zouden zijn, liep van 3.500 tot 8.300.

Op een goede dag kreeg ik bericht van den Minister, dat hij mij op een bepaalde dag kon ontvangen. Dat onderhoud heeft toen vrijwel een volle voormiddag van zijn tijd in beslag

genomen. Maar toen was de zaak, wat het Rijk betreft, voor de gemeente in orde. De enige door het Rijk te stellen voorwaarde, was, dat de te bouwen woningen niet ook verhuurd zouden worden of verhuurd blijven aan personen, die een vaste betrekking hebben buiten de gemeente of op de duur geregeld buiten de gemeente werkten, en voor wie het niet noodzakelijk en ook niet wenselijk was dat zij de woningvraag in Amsterdam vergrootten. Het behoeft geen betoog, dat deze voorwaarde volkomen aan-nemelijk was. Op de bereidverklaring van het Rijk kon worden gerekend, ook namens den Minister van financiën.

De voordracht aan de Raad, deze woningbouw betreffende, is gedagtekend 2 Februari 1915, de behandeling had plaats 31 Maart en 1 April 1915. De Raad aanvaardde de voordracht van Burgemeester en Wethouders met 31 tegen 13 stemmen. Met deze beslissing was dus feitelijk het doel bereikt, dat de sociaal-democratische raadsfractie zich gesteld had, toen zij besloot dat ik als enige sociaal-democraat zou optreden in het college van Burgemeester en Wethouders.

Een bijzonder element in de beraadslagingen in de Raad over deze voordracht, was een rede van den Wethouder van financiën S. de Vries, die er een sterke verdediging van gaf, tegen de verwachting en de hoop van een aantal leden in dat hij zou terugdeinzen voor de uitgave, waarmee de voordracht gepaard ging.

Toen deze grote voordracht aangenomen was, moesten de woningen nog worden gebouwd. De gevolgen van de wereldoorlog werden met iedere dag ernstiger. De oorlog duurde tot eind 1918. De prijzen van een aantal bouwmaterialen stegen sterk. Het werd met elke dag duidelijker, dat de kostprijs der woningen veel meer zou bedragen dan iemand had kunnen verwachten. Dat liep zo ernstig, dat op een goede dag Ir. Keppler, Directeur van de Woningdienst, bij mij kwam om mij te laten zien wat nu de woningen, tot welker bouw besloten was, zouden kosten. Het verschil was ontzaglijk. Voor enige blokken meer dan het dubbele van wat aanvankelijk begroot was. „Wat zullen we doen?” vroeg de Directeur van de Woningdienst mij, „de uitvoering van het besluit opschorten of bouwen?” „Bouwen,” antwoordde ik. „Er zal na de oorlog veel te regelen zijn, want er zal veel veranderd zijn in de wereld. Of de huurders van de woningen dan de huur zullen kunnen betalen in de verhouding, die wij mogelijk achtten bij de opzet der exploitatieregeling, weet ik niet. Ik wil wel zeggen, dat ik het niet waarschijnlijk acht. Maar wat ik zeker weet is, dat wanneer we nu onverwijld een

paar duizend goede woningen bouwen, deze er tot heil der bevolking zullen staan. Die kunnen ons niet meer worden afgenomen. Dit belangrijke begin, dat zo bitter nodig is voor verbetering der volkshuisvesting is dan alvast verkregen.”

De lezer begrijpt dat we niet verder uitweiden over de lotgevallen dezer woningbouw gedurende de wereldoorlog en daarna. Waar het ons met de behandeling van dit onderwerp in dit boek om te doen is, is enkel om aan te tonen, dat voor de werkelijke verbetering en volkshuisvesting een heel veel ruimere toepassing was verkregen. Ruimer in de zin van omvangrijker, maar ook ruimer in de zin van wetsuitlegging. Hier was in elk geval op de juiste weg van de verbetering der volkshuisvesting een grote stap gezet.

De lezer zal van mij niet verwachten, dat ik nu zal stilstaan bij alle belangrijke maatregelen op het gebied van gemeentebeheer tijdens mijn Wethouderschap door mij bevorderd en door de Raad genomen. Ik doe er slechts hier en daar een greep uit. En beperk mij tot voorvallen van principiële betekenis.

Op een goede dag kreeg de Wethouder voor de financiën, schrijver dezes, een bezoek van een bankier. Hij was lid van een der beide groepen, die in de regel de leningen door de gemeente Amsterdam aan de markt gebracht, overnamen. Zulk een groep of syndicaat garandeerde dan de plaatsing der lening tegen een koers van uitgifte met Burgemeester en Wethouders overeengekomen, en door de Raad in besloten zitting goedgekeurd.

Mijn bezoeker zei, de opdracht te hebben van zijn medebankiers om mij te zeggen, dat Amsterdam nogal dikwijls met leningen aan de markt kwam. Zijn groep had tot nu toe aan de uitgifte gaarne medegewerkt. Maar daar kon wel eens een eind aan komen. Mijn gelaat was klaarblijkelijk geheel onbewogen. Toen de bezoeker ophield met spreken, vroeg ik hem, of hij zijn mededeling nog nader wilde

Mijn Vrouw, in de vijftig.

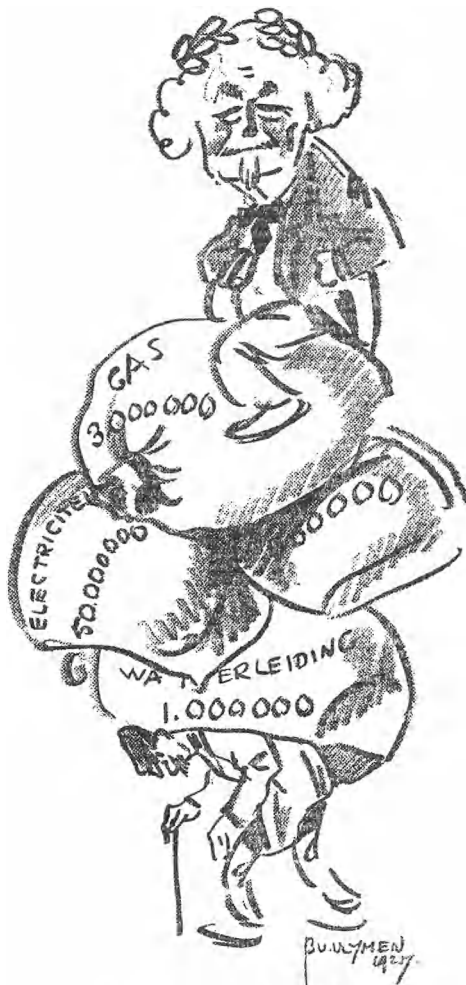
N.V. Intern. Persbureau.

Excursie in Drenthe met Minister Kan voor grondverbetering.

Toespraak voor „Volkenbond en Vrede” te Delft bij het standbeeld van Hugo de Groot.

toelichten. Hij zeide, dat hij aan toelichting geen behoefte had, en dat zijn mededeling voor zichzelf duidelijk was. Ik dankte toen mijn bezoeker voor zijn mededeling en deze ging heen. Ik begreep van zijn boodschap niet veel en dacht op dat ogenblik aan een gril. Op die dag hield ik de zaak inderdaad niet voor ernstig. De bankier, die bij mij was, veronderstelde ik, was door het een of ander gebeuren wat pessimistisch gestemd en was door zijn vrienden uitgenodigd om mij deze mededeling te doen. Het duurde echter maar enkele weken, of er kwam bezoek van twee andere bankiers. Met dezelfde mededeling. Zij deden het minder onhandig, maakten de zaak naar hun eigen veronderstelling aannemelijk, maar de betekenis van het bezoek was dezelfde. Ik zei hun, dat ik geloofde, dat zij en hun vrienden zich toch op een verkeerde weg begaven. Immers, de beoordeling van de toelaatbaarheid van een gemeentelening lag bij Gedeputeerde Staten van de provincie. Die ontvingen, eer tot een gemeentelening werd overgegaan, een staat van de objecten, wier kosten met het leningsgeld zouden worden gedekt. Op de weg van dit college lag dus de beoordeling of een lening, welke een ge-

De winsten uit de bedrijven.

meente wilde aangaan, door het belang der gemeente werd geboden. Het onderhoud duurde iets langer dan de eerste keer. Het was van mijn kant ook iets minder strak. Maar de betekenis was geheel dezelfde als van het eerst-vermelde onderhoud. De betekenis was deze: „Mijne heren bankiers, gij gaat buiten uw bevoegdheden, wanneer gij wilt bepalen welk bedrag aan geldleningen een gemeente aan de markt zal brengen. Er is niemand die u verplicht die gemeenteleningen over te nemen. Hebt gij er geen lust in, doe het dan niet.” Zo verlieten mijn bezoekers de Wethouderskamer. Ze hebben spoedig deze houding opgegeven.

Tussen het eerste bankiersbezoek en het tweede waren enkele weken verlopen en in die tijd was komen vast te staan, dat Amsterdam wel eerdaags met een lening aan de markt diende te komen om de uitgaven voor verschillende door de Raad goedgekeurde werken enz. te dekken.

Ik had reeds enige keren een bezoek gehad van den heer Kiek, lid van de grote Bankiersfirma Erlanger in Londen, die mij over leningen kwam spreken. Steeds had ik hem geantwoord, dat ik geen uitzicht zag om met hem zaken te doen, ik vond het voor de gemeente Amsterdam aangegeven om haar leningen op de Amsterdamse Markt te plaatsen en niet op de Londense. Of ik dan, als ik op een gegeven ogenblik anders dacht, hem eens wilde schrijven, vroeg hij, ik zou zijn firma steeds bereid vinden om een lening van de gemeente Amsterdam over te nemen. Dit laatste had ik hem reeds toegezegd zonder dat ik echter kon verwachten, dat er moeilijkheden op de Amsterdamse Markt zouden ontstaan.

Toen mijn twee bezoekers waren vertrokken, besloot ik echter den heer Kiek een briefje te schrijven, waarin ik hem voorstelde mij eens te bezoeken, wanneer hij in de buurt van Amsterdam moest zijn. Het was nog vóór de tijd van het vliegvervoer. Maar de heer Kiek stond voor mijn ogen op het vroegste ogenblik, dat ik hem had

kunnen verwachten. Ik zei hem, dat ik bereid was — ik had er intussen over gesproken in het college van Burgemeester en Wethouders — om voorstellen van de firma Erlanger, voor uitgifte van leningen op de Londense markt in ernstige overweging te nemen. Principieel, zei hij, was zijn firma al sinds jaren bereid. Dat wist ik wel uit zijn bezoeken. Hij raadde mij alleen aan, om, wanneer wij op de Londense markt een lening wilden geplaatst zien, een aanzienlijk grooter bedrag te vragen dan wij gewoonlijk in Amsterdam deden. In Amsterdam namelijk was het bedrag van de uitgifte van een gemeentelening gewoonlijk tien millioen gulden. Had men meer nodig, dan was het beter om het over twee plaatsingen te verdelen. Het bleek mij, dat de Londense Bankier dezelfde gewoonte had als vroeger, toen ik nog in de handel was, ook wel door mij werd gevolgd. Het liefst zou hij de zaak met ons in orde maken en eerst naar Londen teruggaan, wanneer die in orde was. Dit was mij best. Ik gaf aan mijn afdeling financiën opdracht om aan den heer Kiek alle inlichtingen te verschaffen op het gebied van bezittingen en schulden der gemeente, waarover wij beschikten. Twee dagen later stond vast, dat de firma Erlanger bereid was een lening van $2\frac{1}{2}$ millioen Pond Sterling (dat was toen 30 millioen gulden) van de gemeente Amsterdam over te nemen tegen een voor de gemeente aannemelijke koers. De rente zou $5\frac{1}{2}$ procent bedragen.

Er werd een concept voordracht aan de Raad gemaakt, die werd behandeld in de Commissie van bijstand voor de Financiën, die voor een spoedvergadering was bijeen-geroepen. Verkreeg daarna de goedkeuring van Burge-

Bij de begroting.

meester en Wethouders. Intussen was de Raad dezelfde dag bijeengeroepen voor een spoedvergadering over een geldlening. De voordracht zou aan de leden in de Raad worden overhandigd in de zitting.

Deze laatste maatregel was genomen, ook op verzoek van den Londensen Bankier, om het gevaar te voorkomen, dat de leningvoornemens van Amsterdam bekend werden, eer de Raad zijn toestemming er aan had gehecht.

In de namiddag van die dag had een spoedvergadering van de Raad plaats, waarin de leningvoordracht werd aangenomen. Dat was de gebruikelijke manier van Amsterdam bij de behandeling van een leningvoordracht.

Des avonds was er een groot diner ter ere van het honderdjarig bestaan van de Nederlandse Handelmaatschappij. De leiders van de Amsterdamse geldwereld waren onder de vele genodigden. De Wethouder van financiën was ook genodigd en verscheen. Die Bankiers hadden dus in het avondblad van het aangaan van een lening in Londen voor een groot bedrag vernomen. Sommigen van hen maakten op mij de indruk van lange gezichten. Er was er maar één, die naar mij toekwam en zei: „Wethouder, dat heb je nu kranig geleverd. Ik weet ook de preciese voorwaarden. Je hebt een goede zaak gedaan, de Amsterdamse Bankiersgroepen hadden het zo niet kunnen doen.” Het diner duurde heel lang en was nogal vervelend. Mij werd een enkele maal de opwekking geboden, dat één van de bankiers met een zuur-zoet gezicht iets over de lening zeide.

Sedert heeft Amsterdam tijdens mijn Wethouderschap nooit meer een lening aangegaan buiten de Amsterdamse geldmarkt. Wanneer Amsterdam nu geld nodig had vond de gemeente een of meer der Bankiersgroepen, evenals vroeger, tot overneming op redelijke voorwaarden bereid. Hier was dus een sterke aanslag op de democratie afgeslagen.

Dit hield ik voor zeer belangrijk. De opvatting van Ban-

kiers of van Bankierssyndicaten, dat zij het zijn, die beslissen mogen of de gemeente een geldlening op lange termijn zal aangaan, of tot welk bedrag in een gegeven jaar gemeenteleningen mogen worden aangegaan, diende met kracht bestreden te worden. Zeker zullen bankiers tot op zekere hoogte de gemeente adviseren over het juiste tijdstip, tot het uitgeven ener lening. De Bankiers kunnen zeggen, wacht een maand. Wacht tot dat deze of die grote aanvraag van geld op de Nederlandse markt is afgedaan. Het zou een onverstandige wethouder van financiën zijn, die zich op zulke punten niet naar de bankiers, die zich met de emissie zouden moeten belasten, zou richten. Deze beoordelingen behoren tot hun vak. In de beoordeling van die omstandigheden zijn de bankiers specialisten. De bankiers kunnen ook zich aangewezen achten om, wanneer de gemeente een groot bedrag willen, te adviseren, dit te doen in twee uitgften, gescheiden door enige weken.

Ook op dit punt zijn zij specialisten. Een verstandig wethouder van financiën zal met hun raad rekening houden. Maar ten opzichte van het bedrag dat de gemeente, voor haar beheer en voor haar bemoeiingen, uit leningen op lange termijn wil opnemen, moeten de bankiers zich van ieder advies onthouden. Hier ligt de volle verantwoordelijkheid en dus de vrije beslissing bij het gemeentebestuur, terwijl in laatste instantie Gedeputeerde Staten, zoals we reeds hebben vermeld, de toelaatbaarheid ener lening beoordeelden.

Het is begrijpelijk, dat groepen bankiers, die tenslotte enige risico lopen bij de plaatsing van de door hen overgenomen leningen, in de mening verkeren, dat zij in die uitgifte een groot woord hebben mede te spreken. Zeker dragen zij bij

De jaarrekening valt mee.

de plaatsing verantwoordelijkheid, zeker lopen zij daarbij de risico een deel van de gemeenteobligatiën gedurende enige tijd in portefeuille te moeten houden, maar tegenover deze risico ontvangen zij over het volle bedrag der lening een procentsgewijze vergoeding. Het is behalve het belang van de bankiers ook het belang van de gemeente, dat een aan de markt gebrachte lening prompt en gaarne door de geldbeleggers wordt genomen. Om dit te bereiken is samenwerking tussen gemeente en bankiersgroepen in hoge mate gewenst. Maar de beslissing hoe hoog de gemeente haar kapitaalsuitgaven zal maken voor de dekking van allerlei bemoeiingen, ligt nooit bij de bankiers maar steeds bij de gemeenteraad. Bankiers, die zich hiermee zouden willen bemoeien, laten zich verleiden tot een politiek, waarvan zij de gevolgen niet kunnen overzien en tot een inmenging in gemeentebeheer, waartoe zij de bevoegdheid missen. Moet dan toch aan het bedrag, dat door een gemeente zal worden geleend een grens worden gesteld en wie moet die grens trekken?

Zonder twijfel moet die grens worden gesteld. Maar zonder twijfel ook is het alleen de gemeenteraad, met voorbehoud van de rechten en de bevoegdheden van Gedeputeerde Staten, die deze grens kan trekken.

Het is alleen de gemeenteraad, die kan overwegen, of de lasten van rente en aflossing, die voortspruiten uit het aangaan van geldleningen op lange termijn, in de regel voor veertig jaar, door de ingezetenen in de komende jaren kunnen worden gedragen.

De gemeenteraad, die voor bepaalde werken of bepaalde inrichtingen leningen op lange termijn aangaat, dient dus zorgvuldig tegenover elkander af te wegen de waarde voor de ingezetenen, niet enkel in de eerstvolgende jaren, maar gedurende laat ik zeggen veertig jaar, met hetgeen uit de leningsgelden zal worden tot stand gebracht, en de lasten daaruit voortvloeiende, die gedurende die jaren aan de ingezetenen worden opgelegd.

Kort uitgedrukt: de gemeenteraad moet beoordelen of de uitgaven door de leningsgelden te dekken productief zijn, in voldoende mate productief, om daar tegenover te dragen de lasten van rente en aflossing gedurende de leningstermijn. Immers uitsluitend de gemeenteraad beschikt over de bijzondere deskundigheid om te beoordelen of het aanvaarden dier lasten voor zijn bestuurskring aannemelijk is. Ik heb hierboven de eis gesteld, dat leningsgelden productief moeten worden aangewend. Dat is iets anders dan rendabel aangewend. Wanneer leningsgelden gebruikt worden voor een gasfabriek of voor een electriciteitswerk, dan bestaat aan rendabiliteit geen twijfel. Rendabel toch is een uitgave voor het stichten voor een of ander object, dat onmiddellijk na de totstandkoming door zijn exploitatie overschotten zal leveren, waaruit dan in de eerste plaats rente en aflossing moeten worden gedekt.

Wibaut aan het goochelen bij de jaarrekening.

Over de aanwending nu van leningsgelden voor rendabel geachte objecten uit gemeenteleningen, bestaat weinig strijd. Doch de gemeente wordt in haar ontwikkeling gedwongen tot grote kapitaalsuitgaven van welke niet kan verwacht worden, dat ze ooit rendabel kunnen zijn. Ik denk aan ziekenhuizen, bibliotheken, verenigingsgebouwen, wetenschappelijke laboratoria, enz. Doch deze inrichtingen, waarvan niet kan worden verwacht dat ze rendabel zullen zijn, kunnen zeer wel in hoge mate productief zijn, en zijn dit ook, wanneer de gelden verstandig besteed worden. Ik heb gedurende mijn wethouderschap van financiën vele malen bloot gestaan aan critiek ten opzichte van het door mij sterk verdedigde gemeentebestuur, om kapitaalsuitgaven

te dekken door leningen op lange termijn. Sommigen der critici meenden en menen nog, als argument om het totaal bedrag der gemeenteleningen laag te houden, te kunnen gebruiken een optelsom van de door de gemeente aangegane geldleningen. Zij geven daarvan een lijstje, waaruit blijkt dat bijvoorbeeld voor een grote stad in een bepaald tijdperk vijftig millioen gulden meer geleend is dan afgelost, en stellen de vraag, waar moet dat heen?

Mijn antwoord is steeds geweest, dat met optelsommetjes deze vraag niet is te beantwoorden. Waar het om gaat, is, dat iedere uitgave van een gemeente, die uit leningsgeld zal worden gedekt, voor de gemeente een voldoende maatschappelijke nuttigheid moet bieden voor de gehele termijn van de geldlening. Het is enkel de gemeenteraad, die het antwoord op deze vraag kan geven. En die dan ook voor dit antwoord de verantwoordelijkheid draagt.

Zeër dikwijls is de termijn van maatschappelijke nuttigheid van objecten met leningsgeld tot stand gebracht van veel langere duur dan de leningstermijn. Ook hier denken we aan Ziekenhuizen, parken, bibliotheken en allerlei kostbare, maar tegelijkertijd kostelijke gemeente-inrichtingen. Geen dezer uitgaven kan als rendabel worden beschouwd, doch ieder dezer uitgaven kan als productief worden beschouwd in verband met de volksgezondheid, de volksoontwikkeling, de volkskracht die er door zullen worden bevorderd.

De door een gemeente te voeren leningspolitiek wordt dus voor een groot deel bepaald door hare economische constructie en door de verwachtingen ten opzichte van het economische leven, die verantwoord zijn. Maar ik stel vast, dat de verantwoordelijkheid voor de beslissingen op dit punt nooit bij de bankiers zal liggen, maar steeds bij de gemeenteraad. Ik leg dus op dit punt in handen van de gemeenteraad een grote verantwoordelijkheid.

Ik ben als Wethouder van financiën van Amsterdam nooit teruggetreden voor de beschuldiging: „Rood is duur”.

Ik heb steeds de opvatting bestreden, dat uit het totaal van een gemeentebegroting in verhouding tot het aantal ingezetenen zou kunnen worden opgemaakt of het beheer van die gemeente goed is of slecht. Immers duur, betekent voor openbare uitgaven slechts, dat die uitgave groter is dan bij zuinig beleid vereist zou zijn. Ik heb altijd toegegeven dat in een gemeente met een sterke arbeidersbevolking en met een sterke bevolking van kleine middenstanders in handel en nijverheid, een te voeren democratisch beheer, nooit anders dan zogenaamd duur kan zijn. In zulk een gemeente toch zal de drang naar collectieve uitgaven gedurende enige jaren nog voortdurend stijgen. Gedurende die jaren zal het niet steeds, maar toch regelmatig voorkomen, dat belastingen moeten worden verhoogd. Dit gevolg van democratisch gemeentebestuur moet door democraten volledig worden aanvaard. Hun sterke plicht op dit punt is om te zorgen, dat voor al de uitgaven, waartoe het karakter der bevolking de gemeente dwingt, een eis van grote doelmatigheid wordt gesteld. Het is geen bezwaar voor een levende gemeente om voor een nieuwe voorziening in collectieve behoefte een som van honderdduizend gulden, of een millioen gulden uit te geven, wanneer de belangrijkheid der bemoeiingen en de mogelijkheid van dekking door de gemeenteraad is aanvaard. Doch het is wel een bezwaar, het is volkomen ongeoorloofd, dat, wanneer voor bepaalde bemoeiingen doelmatig met een uitgave van honderdduizend gulden kan worden volstaan, de uitgave tenslotte honderd en eenduizend zal bedragen. De vervulling van deze eis maakt een voortdurend toezicht nodig, uitgeoefend door een extra orgaan. In grote gemeenten van een zelfstandige dienst. Ik bedoel een gemeentelijke inspectie, die de bevoegdheid moet hebben bij alle diensten en bedrijven zich rekenschap te geven van het beheer in zijn volle omvang en naar aanleiding daarvan voorstellen tot reorganisatie of verbetering aan Burgemeester en Wet-houders te doen.

Ik ben er trots op, dat ik voor het instellen en doorvoeren van zulk een gemeentelijke inspectie, ten onrechte bezuinigingsinspectie genoemd, in Amsterdam het initiatief heb genomen, niet in een tijd van teruggang in het bedrijfsleven doch in een tijd van opgang van het bedrijfsleven. Want ook in tijden van opgang in het bedrijfsleven moet in

De jaarrekening is gunstig.

gemeentebeheer de grootste zuinigheid worden betracht. Wat niet zeggen wil, dat men eerbied moet gevoelen voor het domme potlood, dat in sommige gemeenten en in sommige tijden linksenrecht wordt gehanteerd.

Wat is mijn opvatting geweest van democratische belastingpolitiek? De-

mocratische belastingpolitiek zal streven naar heffing volgens draagkracht. Die kon vroeger benaderd worden, door de bepaling van de progressie bij de inkomstenbelasting, welke tot 1929 tot de bevoegdheid der gemeente behoorde, doch die thans bij het Rijk ligt. Er is zeker in de Rijksheffing ook belangrijke progressie. Doch ik ben er steeds tegen opgekomen, dat aan de gemeente het recht is ontnomen om die progressie te bepalen.

Doch wie daaruit de gevolgtrekking zou maken, dat in een democratisch gemeentebestuur de inkomstenbelasting naar draagkracht eigenlijk de enige belasting zal moeten zijn, begaat een grote fout op het gebied van belastingheffing.

Wij kennen geen enkele belasting, die het ideaal van hef-

ving naar draagkracht bereikt. De levensomstandigheden van de belastingbetalers zijn zo verschillend, dat hun beoordeeling onmogelijk in een belastingverordening tot uitdrukking kan komen. In progressieve inkomstenbelasting zal steeds, ook bij volkomen afwezigheid van de wil tot ontduiking, sterke afwijking van het beginsel: heffen naar draagkracht onvermijdelijk zijn. Gezondheidstoestand van het gezin, om er maar een te noemen, behoort tot de elementen, die de bedoelde draagkracht kunnen verstoren. Voor mij heeft dan ook steeds vast gestaan, dat het streven naar heffing naar draagkracht slechts kan worden bereikt door een samenstel van belastingen. Een samenstel waarbij de ene belasting als grondslag heeft het inkomen, waarbij de andere gebouwd is op verteringen of bepaalde groepen van verteringen.

Ik meende dus, dat in een grote stad een belasting op vermakelijkheden een goed element kan zijn. Zulk een belasting wordt in de grond betaald door de bezoekers der vermakelijkheden. Er is onder hen een groot percentage, dat van progressieve inkomstenbelasting weinig last heeft en ook door personele belasting niet sterk wordt getroffen. Voor zulke groepen is een belasting op vermakelijkheden aangewezen, omdat ze de heffing naar draagkracht van het belastingstelsel als geheel naderbij brengt.

Ik verwierp in dit verband de samenhang tussen vermakelijkheidsbelasting en gemeentelijke subsidies voor kunst. Gemeentelijke subsidies voor kunst, toneel, muziek, enz., enz. liggen op de weg van de gemeente, ook indien daar van vermakelijkheidsbelasting geen sprake is. Subsidies voor kunst behoren in een grote gemeente zonder twijfel tot haar taak. Goede uitvoeringen op het gebied van muziek, van toneel, somtijds ook van dans, liggen volkomen in de lijn van voorziening in collectieve behoefte. Wijl immers slechts een grote groep deze voorzieningen in de vereiste verscheidenheid kan verschaffen.

Er is, om een voorbeeld te noemen, een tijd geweest dat de

uitvoeringen van de vereniging „Concertgebouw” in Amsterdam zonder gemeentesubsidie werden gedekt. Er was toen een groep ingezetenen, die uit particuliere uitgaven de concertuitvoeringen, ook toen reeds staande op hoog peil, mogelijk maakten. Er is veronderstel ik, niemand die thans nog menen kan, dat het bestaan van het concert-

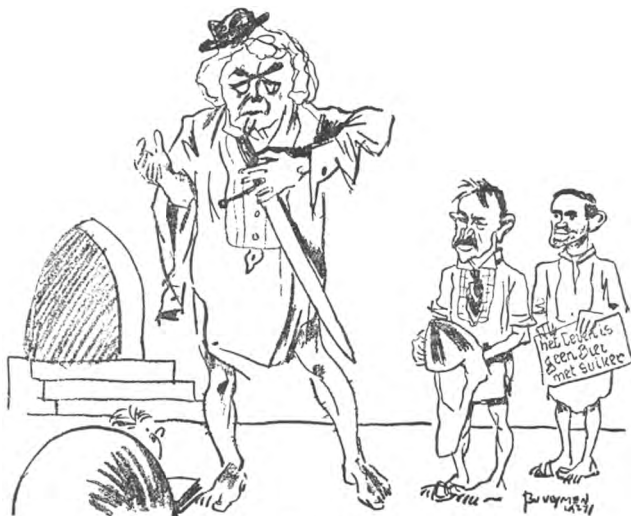

gebouworkest nog mogelijk zou zijn, zonder zeer belangrijke subsidies van degemeenteendaarnaast ook van de provincie en van de Staat.

Zo staat het eigenlijk ook met subsidies voor toneel. Op dit punt zullen wij maar heel weinig zeggen. Het is in onze toneelwereld zo, dat het aantal directeurs van een gezelschap, gevoegd bij het aantal van hen, die me-

nen dat zij ook directeurs zouden moeten zijn, tezamen geteld, niet heel veel kleiner is, dan dat van de toneelspelers en speelsters, die geen neiging hebben naar directeurschap. Dat dit de werkelijkheid is, heb ik tijdens mijn wethouderschap voor kunstzaken herhaaldelijk ervaren. Ik achtte het in het belang van Amsterdam in hoge mate wenselijk, dat er één gezelschap zou zijn, waarin een aantal voortreffelijke toneelspelers zouden zijn bij elkander gebracht, onder voorwaarden die voor hen de aantrekkelijkheid zouden bieden om bij elkander te blijven. Ik dacht hierbij aan Willem Royaards als de leider. Aanvankelijk leek dit

pogen te zullen slagen. Doch tenslotte mislukte het. Over het algemeen gaven de artisten wel toe, dat er één zulk toneelgezelschap in Amsterdam diende te zijn en daarnaast een zeker aantal, die ook over goede krachten beschikten, doch waar het gehalte als geheel niet kon klimmen tot dat van het ene keurgezelschap. In theorie waren de vooraan-

Gijsbrecht

staande toneelspelers, met wie ik hierover sprak, het op dit punt met mij eens.

Maar de uitvoering? Als ik directeur was zou ik er niet aan denken lid van zulk een gezelschap te zijn! En indien het gemeentebestuur, dat zich met de samenstelling van het gezelschap zou bemoeien, de eis stelde dat A en B lid van het gezelschap zouden moeten zijn, dan zou ik er niet aan denken om er directeur van te wezen. Hier zijn maar twee uitspraken van toneelspelers aangegeven. Zo waren er een aantal, zo was het alles bij elkander een hopeeloos geval. Zo was het reeds in de tijd, toen gemeentelijke subsidie voor het toneel veel ruimer kon zijn voor een leidend gezelschap dan thans. En zo is het gebleven.

Zo heb ik dan tijdens mijn Wethouderschap voor kunst-

zaken mij maar getroost, dat ik op dit gebied gedaan had in het belang van de kunst wat ik kon, en dat niemand in staat is het onmogelijke te doen. Ik deed dus maar mijn best om de subsidies belangrijk te maken.

Het vervullen van de democratische plicht van het democratisch gemeentebestuur om door kunstsubsidies het muzikaleven te bevorderen is wel in veel opzichten gebleken een aangename plicht te zijn. Wie min of meer regelmatig de goedkope volksconcerten bijwoont van het concertgebouworkest, krijgt de overtuiging dat er juist onder de bezoekers die maar weinig kunnen betalen een groot aantal is, voor wie het horen van goede muziek een onmisbare levensgenieting is geworden. Dat is althans bereikt op muzikaal gebied.

Op het gebied van het toneel is het nog heel ver verwijderd van juichen.

Bij het verlenen van subsidie aan toneelgezelschappen kan men verschillende methodes volgen. Ik zal op de verdiensten dier verschillende methodes niet ingaan. Ik stel aan alle de eis, dat ze zich zorgvuldig onthouden van een streven om de propaganda voor of tegen een bepaalde geestesgesteldheid, een bepaalde geestesrichting te bevorderen of tegen te werken. Aan dit doel moet de gemeentelijke subsidie geheel vreemd blijven. Deed zij dit niet, dan zou de subsidiëring niet de toneelkunst bevorderen, doch alleen de strijd om subsidie.

Ik heb daarvan een voorbeeld meegemaakt bij de opvoering van de „Gevangene”. Het was een goed toneelstuk, dat voortreffelijk werd opgevoerd. De hoofdpersoon was een vrouw, die verslaafd was geraakt aan homo-sexualiteit. Aan de eis van kiesheid bij het stellen van dit probleem ontbrak niets. Er kwam in de gemeenteraad de eis naar voren, dat het gemeentebestuur zulke stukken zou verbieden. Ik heb toen als Wethouder voor de kunstzaken in overeenstemming met het college van Burgemeester en Wethouders de stelling verdedigd, dat het weren van ver-

toningen in strijd met de openbare zedelijkheid de taak kon zijn van den Burgemeester der Gemeente. Maar dat een gemeentebestuur, dat subsidies uitkeert aan toneelgezelschappen ter bevordering van goede toneelspelkunst zich met de interpretatie van het wetsartikel dat de Burgemeester deze bevoegdheid verleent, niet mag bemoeien. Het is het enige geval, dat ik mij herinner, waar de strekking van een stuk aanleiding heeft gegeven tot verzet tegen subsidie in de Amsterdamse Gemeenteraad. Zij die dit verzet steunden vormden een kleine minderheid. Waar dit anders zou zijn, zou naar mijn mening de gemeente zich van iedere subsidie aan toneel moeten onthouden. Immers er zijn een zeer groot aantal toneelstukken, waarin stellingen worden verdedigd, die nog door een grote meerderheid der bevolking worden verworpen, ook toneelstukken, die stellingen verheerlijken, die in het oog van een deel der bevolking verderfelijik zijn. Een subsidiërende gemeente moet ten opzichte van al die strekkingen onzijdig kunnen staan. Kan zij dat niet, dan moet zij zich van subsidiëring onthouden.

De subsidiëring van goede muziek heeft uiteraard tot verschillen van deze soort geen aanleiding gegeven. Daar bepaalt de kritiek zich tot de verzuchting, dat er teveel of te weinig klassieke muziek of ook wel teveel of te weinig moderne muziek door het gesubsidieerde gezelschap wordt gegeven. Ook hieromtrent kan het subsidiërende gemeentebestuur geen redder zijn.

De lezer, die enigmater bekend is met de betekenis, die in Amsterdam de volksconcerten in het concertgebouw hebben verkregen, moet toejuichen, dat zulke uitvoeringen door belangrijke subsidie worden mogelijk gemaakt. Er komt in de volksconcerten onder het publiek een opgetogenheid voor goede muziek en voor een mooie uitvoering aan de dag, die aan verscheidene dirigenten een bekoring biedt, veel groter dan het dirigeren op dure abonnementsconcerten. Ik hoop dat, wanneer ooit bezuinigingsover-

wegingen het geven dezer volksconcerten zouden bedreigen, de Gemeenteraad van Amsterdam dit niet zal gedogen. De lezer, die zijn aandacht geeft aan de in dit boek opge-

Reproductie met toestemming van de „Haagsche Post”.

Minister de Geer en Wethouder Wibaut in de Raadhuiskwestie.

nomen caricaturen, zal allicht de indruk verkrijgen, dat in de Amsterdamse Gemeenteraad over het aan het belastingstelsel ten grondslag liggende beginsel, sterk werd gestreden. Die indruk is echter onjuist. Er was in de Ge-

meenteraad van Amsterdam eenstemmigheid over, dat de eigen progressieve inkomstenbelasting voor de gemeente de belangrijkste was, en dat deze progressieve inkomstenbelasting elk jaar moest verschijnen als sluitpost op de begroting. De geschillen in de gemeenteraad, die den groten tekenaar Louis Ramaekers zoveel aanleiding gegeven hebben tot talrijke geestige caricaturen, bepaalden zich tot

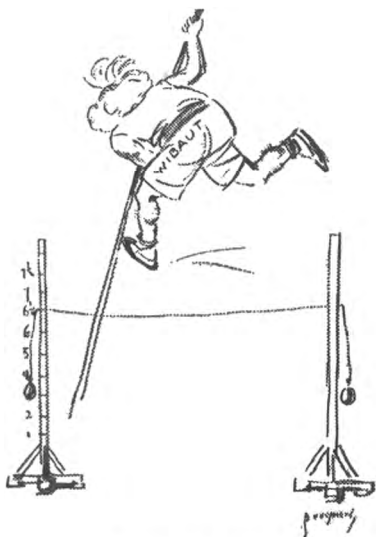

De Burgemeester als circusleider. Wibaut als clown.

de vraag, of bij de jaarlijkse vaststelling van het percentage geldende op de eigen inkomstenbelasting, somtijds meer werd genomen dan veel maanden later, bij het opmaken der gemeenterekening van het vorig jaar als onvermijdelijk aan den dag zou treden. Dan wel, of er in een voorafgaand jaar te weinig was geheven, waardoor in het volgende jaar de heffing groter moest zijn.

De geschillen tussen een deel van de Raad en het college van Burgemeester en Wethouders op dit punt, werden veelal veroorzaakt door het feit, dat ik als Wethouder van financiën geen waarzegger was, die in de toekomst kon

zien en vooruit kon bepalen hoe groot precies in een lopend jaar de belastingopbrengst zou zijn. Ik erkende deze onvolkomenheid bij voorbaat. Het kwam voor, dat de opbrengst der belastingen, ook de winstcijfers der bedrijven, groter waren dan zij bij zorgvuldige raming waren vastgesteld. Deze cijfers, en deze cijfers alleen, konden mij als Wethouder van financiën leiding geven bij mijn voorstellen

Wibaut als atleet.

voor vaststelling van de percentages van de eigen inkomstenbelasting.

Het verschil tussen de raming en de opbrengst bracht wel eens verrassingen in gunstige of ongunstige zin. Dan waren er raadsleden die veronderstelden, dat de Wethouder van financiën om de een of andere geheimzinnige reden juiste gegevens aan de Raad had onthouden.

De Wethouder van financiën verdiende deze verdenking niet. Hij was op dit punt zo

onschuldig als een pasgeboren lam. Hij schatte wel eens goed en ook wel eens verkeerd. Maar zijn beginsel was, dat voor ieder jaar de belastingfactor moest worden vastgesteld met zo nauw mogelijke aanpassing aan de toestand van dat ogenblik. Deze geschillen verloren spoedig ook in de Raad al hun betekenis. Het enige dat er van overbleef waren de geestige prenten vooral van Ramaekers, die op zichzelf verheugenis boden. Dat was voor velen niet weinig. Ik ga niet dieper op de opsomming in van wat ik als Wethouder van financiën door de Raad heb kunnen doen aannemen. Mijn positie, ook als er kritiek was op het heffingscijfer van de inkomstenbelasting, was volstrekt niet beklagenswaardig.

Voor mij was steeds van zeer groot belang dat er overeenstemming kon zijn met de fractie der sociaal-democraten in de Amsterdamse Raad, een overeenstemming die allengs gemakkelijker werd verkregen, toen het aantal Wethouders klom van een op twee en later van twee op drie. Het enige geschil van betekenis tussen de sociaal-democratische raadsfractie en mij als Wethouder van financiën betrof de lonen en salarissen van het gemeentepersoneel. En dan nog maar in onderdelen. Wanneer de lonen en salarissen van gemeentepersoneel veel hoger werden dan vergelijkbare salarissen en lonen in de collectieve contracten van het particuliere bedrijf, dan ontstond bij mij het bezwaar, dat hier een belangrijke bevoordeling intrad van het gemeentepersoneel, die betaald moest worden uit de belasting, op te brengen door alle ingezetenen en dus ook door de minst draagkrachtigen. Op dit punt heb ik in dit boek uitvoerig mijn opvatting uiteengezet. Maar overigens waren er tussen Wethouder en raadsfractie geen geschillen van betekenis.

DE MACHTIGE.

Gedurende mijn Wethouderschap kwam ook tot stand het „Georganiseerd Overleg” tussen de organisaties van het gemeentepersoneel en Burgemeester en Wethouders. En in verband daarmee ook de vraag van medezeggenschap van het personeel in de leiding van het bedrijf. Hierover wordt op een andere plaats nog gesproken.

Ik ben dit lange hoofdstuk begonnen met lof te brengen aan het college van Burgemeester en Wethouders als instituut voor gemeentebestuur. Nu ik hier mijn herinneringen over een groot aantal jaren op de voornaamste punten

te boek heb gesteld, verheug ik mij er in deze lof te kunnen herhalen en te versterken. Naar mijne overtuiging is de bestuursvorm van gekozenen uit de gemeenteraad, gekozen dus uit verschillende partijen, zolang we er nog verschillende hebben, een in principe voortreffelijk orgaan voor het vaststellen van gedragslijnen voor het gemeentebestuur van het ene jaar op het andere, of van de ene bestuursperiode op de andere. Er wordt hierbij uitgegaan van de veronderstelling, dat het alle Wethouders er om te doen is, om zoo veel mogelijk in het college tot eenheid te komen ten opzichte van de voorstellen, die aan de Raad worden voorgelegd, en die daarna weder door Burgemeester en Wethouders worden uitgevoerd.

Ik zei reeds, dat ik gedurende mijn Wethouderschap niet veel gevallen heb ontmoet, die het voeren van klassenstrijd in dit college tot noodzakelijkheid maakten. Ik ben allengs versterkt in mijn overtuiging, dat deze collegiale vorm belangrijke waarborg biedt voor goed besturen.

Zelfs ga ik verder. Ik meen dat, naarmate democratisch regeren en democratisch besturen in Staat en Gemeente daadwerkelijk regel zullen worden, de beginselen van bestuur voor de gemeente in de vorm van het College van Burgemeester en Wethouders neergelegd, van innerlijk voortreffelijk gehalte zijn als grondslag voor bestuur en bestuurszaken. Ik acht het van belang deze mening hier vast te stellen. Op een andere plaats in dit geschrift zal ik nog gelegenheid hebben haar nader te motiveren.

MIJN SPREEKUUR ALS WETHOUDER

„Mijnheer de Wethouder, wilt U spreekuur houden?” vroeg mijn bode kort na mijn optreden. „Het hoeft niet, sommige Wethouders doen het, maar de andere laten de mensen, die zich aanmelden, eerst schriftelijk aangeven waarover ze willen spreken. Dan krijgen ze schriftelijk antwoord of er wordt hun een uur aangewezen, waarop de

Wethouder ze kan wachten. Ook wanneer U een vast spreekuur houdt, zult U toch veel moeten ontvangen buiten het spreekuur." „Spreekuur houden, bode," zei ik. „En dan kan iedereen binnenkomen die zich aanmeldt." „Ze moeten toch natuurlijk eerst een kaart invullen," zei de bode. „Daar heb ik niets tegen," zei ik. „Ja," zei de bode, „anders gaat het helemaal niet. Uit de kaart kunt U dan zien of U ze wilt ontvangen, of dat U maar dadelijk wilt zeggen, dat U niet te spreken bent."

Er werd dus iedere week op Zaterdagochtend spreekuur gehouden. De bezoekers vulden een kaart in, die veronderstelde het onderwerp van het gesprek aan te geven. Maar veel bezoekers waren op dit punt slimmer dan de bode. Ze zetten op de kaart als onderwerp: „Persoonlijk" en kwamen dan binnen, zonder dat de bode veel wijzer was geworden.

Ik heb van mijn besluit, om ook in zeer drukke tijd een voor iedereen toegankelijk spreekuur te houden, veel voldoening gehad. Het was voor mij een soort opleiding om te komen tot de kennis van wat in veel groepen van de bevolking leefde. In veel gevallen bracht het mij tot begripen van wat ik vroeger niet begreep. In veel gevallen ook bracht het mens tot mens.

Afgevaardigden van Vakverenigingen kwamen om hun belangen voor te dragen. Voor die was oorspronkelijk het officiële wethouderlijke spreekuur ingericht. De voorzichtige wethouder luisterde dan heel goed, maar in de regel zei hij niet veel. Als het zijn beurt van spreken was, zei hij: „Ik zal de zaak nagaan en dan krijgt U schriftelijk bericht." Hij kon niet anders doen, want in de regel was

de zaak, waarover men kwam spreken, bij een van de afdelingen behandeld. Soms vroeg hij nog schriftelijke toelichting.

Belastingbetalers, althans in de belasting aangeslagenen, behoorden ook tot het gewone bezoek. Ik heb nog veel jaren meegemaakt, waarin de gemeente een eigen inkomstenbelasting had. In die tijd waren de bezoeken van aangeslagenen in de belasting vaak bijzonder leerzaam om de belastingheffing te bekijken van de kant van de belastingschuldigen. Een andere rubriek van bezoekers waren met straf bedreigde arbeiders, wier zaak voor het scheidsgerecht moest worden behandeld. Meestal kwamen dan hun vrouwen. Want met straf bedreigde mannen wisten gewoonlijk wel, dat het scheidsgerecht zijn gewone loop moest hebben en naar eigen inzicht uitspraak deed. Maar de vrouwen rekenden nogal vaak op haar welsprekendheid om aan den Wethouder te vertellen, dat de tekortkoming of het vergrijp ditmaal toch wel eens ongestraft mocht blijven.

Het was dus uitzondering, dat ik voor die gevallen iets deed. Maar het kwam ook voor, dat het geval bijzonder en belangrijk bleek. Dan bemoeide ik mij er persoonlijk mee, door mij nadere inlichtingen te doen geven.

Er kwamen ook veel schilders en beeldhouwers, die een kunstwerk, in ieder geval een stuk werk kwamen aanbieden. Aanbieden met drang, want het dwangbevel van de belasting was er dan al of was op komst. En de kruidenier wilde niet meer borgen. Op de kaarten van deze mensen stond dan „persoonlijk”.

Er waren ook een aantal bezoekers, die over een algemeen belang kwamen spreken. Veelal over nieuwe subsidies. Die kregen dan gelegenheid om alles te zeggen, wat ze konden aanvoeren.

De vrouwen van de met straf bedreigde arbeiders deden nogal eens vertrouwelijke mededelingen. Het belang van de verdediging bracht dat mee. Ik herinner mij het bezoek van een vrouw wier man in drift een superieur bedreigd

had en bijna geslagen. „Ja, Mijnheer de Wethouder, driftig is hij. Maar het is toch zo'n beste vent! En goed voor zijn werk ook. Hij is zo driftig, dat hij nooit een van de kinders mag aanraken, dat doe ik zelf. Ik maak er geen spelletje van, maar hij slaat veel te hard. Maar als zijn drift over is, is hij de redelijkheid zelf. Soms slaat hij mij, dan laat ik hem maar rustig begaan, want het is weer gauw over. Soms vind ik, dat ik het eigenlijk wel verdiend heb, dan zeg ik verder niets. Maar als ik dat niet vind, neem ik hem onder handen als hij rustig is en de kinderen naar bed zijn. En dan is hij zo zacht als een lam. Dan weet hij niet hoe hij z'n spijt moet tonen en beterschap beloven, en dat is alles oprecht.”

Een andere vrouw: „Mijnheer de Wethouder, nou ik toch hier ben wou ik Uw raad vragen. Ik heb een kind waar ik geen raad mee weet. Ik heb er zeven. Het is een meid van veertien jaar, op twee na de oudste. Ik ben goed voor de kinders, maar streng, dat moet je wel wezen als je er zeven hebt. Wie wat verdiend heeft, krijgt 's avonds voor hij naar bed gaat. Maar er zijn er wel drie of vier bij, die soms in geen veertien dagen hoeven te hebben. Dus dat is heel mooi. Maar die ene meid, daar kun je op slaan zoveel je wilt, maar het geeft niets. Als je klaar bent doet ze of zegt ze wat, dat je opnieuw zou kunnen beginnen.”

Twee arbeiders melden zich samen aan. „Wethouder kunt U niet zorgen, dat we in onze buurt ook een Montessori-school of Montessoriklassen krijgen. We hebben nu sedert een jaar twee kinderen op een Montessoriklas, maar U weet niet hoe goed dat is voor het hele gezin.”

„Wethouder, er is in onze buurt zo een behoefte aan een speeltuin. Er zijn veel kinders, en er komen er elk jaar meer zich aanmelden. Er wordt al sedert een hele tijd over gesproken, maar het schiet niet op. Kunt U er niet een stootje aan geven?”

Het behoorde niet tot mijn deugden, dat ik alleen over mijn eigen beheersafdelingen wensen of klachten wilde

aanhoren. Ik behandelde alles wat mij voor behandeling in aanmerking leek te komen. Uiteraard als het hun afdelingen betrof in de eerste plaats met mijn collega's, die op dat punt niet moeilijk waren.

Zo heeft het algemeen spreekuur wel veel goed gedaan. Het bleef niet onbekend, dat op het spreekuur van Wethouder Wibaut iedereen binnen kon komen en er naar iedereen rustig werd geluisterd. Dat is mij gebleken voor veel mensen een groot goed te zijn. Ik heb het dikwijls gemerkt, en het is mij dan ook meer dan eens gezegd, dat dit iets ongewoons was. Zo is het te verklaren, dat toen ik geen Wethouder meer was, ik nog al eens spijt heb gehad, dat daarmee mijn wethouderlijk spreekuur ook was vervallen.

Zo heeft zich ook door dat spreekuur de mening in mij bevestigd, wat een kostelijke eigenschap het is van de inrichting van het gemeentebestuur, dat tussen bestuurders en bestuurden geen afstand behoeft te zijn. Want dit is een van de beste eigenschappen van de democratie, dat ze zich gelijkheid tot plicht stelt.

Gelijkheid van bezit of gelijkheid van behoeftebevredestiging is in onze tijd nog ondenkbaar. Maar gelijkheid in de behartiging van belangen, die op de voorgrond worden gebracht, is het kenmerk der democratie. Democratie lijkt voor sommigen een toverwoord, dat een indruk wekt alsof plotseling alle onrecht, alle bevoorrechtiging zal worden opgeheven door een begrip. Het begrip van democratie is mooi, maar veel mooier is de daad. Als daad moet de democratie worden opgebouwd, en iedere handeling, die daaraan bevorderlijk is door de mensen te doen verstaan wat democratie in wezen is, is een dienst aan de mensheid bewezen.

MIJN AFTREDEN ALS WETHOUDER VAN AMSTERDAM

Ik wil hierover kort schrijven. Doch ik begin met te blozen. Blozen uit verlegenheid om de breedheid en de diepte van de huldiging mij bij mijn aftreden gebracht. Ik had

in mijn gevoel zeker recht op erkenning voor lange en volledige plichtsbetrachting bij vaak moeilijk werk in dat ambt. Ik schaam mij niet het recht op die waardering vast te stellen. Doch dat sluit niet in, dat ik een huldiging had verwacht, zoals die is geworden.

Op een Zaterdagmiddag nadat ik een afscheidsreceptie had gehouden, kwam op de binnenplaats van het Stadhuis een manifestatie van vele duizenden met veel banieren. Het waren zeker het meest partijgenoten. In de loop van de jaren heb ik wel geleerd in huldebetuigingen onderscheid te maken tussen echt en opgeschroefd. Maar in die stoet was zoveel echts, dat het mij aangreep. De manifestanten trokken mij allen voorbij onder het raam van mijn wethouderskamer, waarin ik volgens mijn eigen schatting het beste deel van mijn leven had doorgebracht. Ik

las in de gezichten der manifestanten en ik las in hun ogen. Ik las er in dat men door met toewijding de belangen der massa's te dienen, hun volle vertrouwen kan winnen. Was het daarom jammer, dat ik die sterke bewijzen van vertrouwen en genegenheid nu eerst bij mijn heengaan ervoer? Volstrekt niet. Want ik wist, dat het vertrouwen reeds jaren bestond. Het was langzaam verkregen. Maar eenmaal verkregen was het stevig. En ik wist, dat de grote waardering zeker mede den persoon gold, maar daarnaast in hoge mate den drager van het beginsel, dat zich in dienst van de massa had gesteld, om voor hen de zo bitter nodige gemeentebeoefening te verkrijgen, die hun moest verschaffen, wat zij in hun economische positie slechts door gemeentebeoefening konden verkrijgen.

Ik ben door verscheidene partijgenoten toegesproken. Ik vermeld de sprekers niet. Ook niet wat ze gezegd hebben en wat ik geantwoord heb. Het was alles van oprechte innigheid. Indien ik ooit twijfel had gehad, of mijn keuze om 15 jaar van mijn rijpe werkkraft aan het wethouderschap te besteden goed was geweest, dan ware die dag alle twijfel weggenomen. Die twijfel was er nooit geweest. Ik heb altijd gevoeld en toen voelde ik het heel sterk: indien ik nog kiezen moest, koos ik het weer.

Naast die openbare huldiging stond een andere, binnenskamers, bij den Burgemeester aan huis, waar deze mij de gouden medaille der Gemeente Amsterdam uitreikte, „uit hoofde van de grote verdienste” jegens de Gemeente „in het bijzonder als Wethouder”, zoals in de oorkonde stond vermeld. Dat was mijn persoonlijk afscheid van de raadsleden, het was in het bijzonder mijn afscheid van den Burgemeester. We zeiden elkander daar woorden van grote waardering volstrekt onvermengd met enige vleierij. Geen lettergreep die niet tenvolle gemeend was. Zo was tusschen Burgemeester Dr. W. de Vlugt en mij altijd de verhouding geweest. Toen ik als oudste Wethouder hem moest installeren, heb ik gezegd in de Raad, dat indien de bevolking ten opzichte van zijn benoeming haar wensen te kennen had kunnen geven, zeker zou zijn gebleken, dat deze door zijn benoeming niet werden vervuld. Mijn vriend Loopuit werd er bleek van. Ik liet deze woorden volgen door gemotiveerd vertrouwen uit te spreken in het kunnen en willen van den nieuwen Burgemeester. Doch ik had die woorden toch niet ondoordacht gezegd. Dezelfde oprechtheid beheerschte de verhouding, die tussen Burgemeester de Vlugt en mij is ontstaan gedurende de vele jaren, dat ik tijdens zijn Burgemeesterschap zijn oudste Wethouder was. Vaak ook zijn plaatsvervanger. We kenden van elkander het diepe verschil in beginsel. Ook op een aantal punten een verschil in de opvatting van de taak van gemeentebestuur. Maar we kenden ook van elkander en leerden die elke

dag nog beter kennen, de wil om het belang van Amsterdam te dienen. Zo kwam het, dat tussen hem en mij nooit een conflict is ontstaan. Zelfs nooit een ernstig verschil. Behalve somtijds als dit voortspruiten moest uit verschillend beginsel. Bij de herbenoeming van Burgemeester de Vlugt heb ik van mijn grote waardering voor zijn hoogstaande vervulling van het ambt getuigd. Met elkander leverden we het voorbeeld, hoe tussen twee mensen met groot beginselverschil de allerbeste samenwerking bij het dienen van het gemeentebelang mogelijk was.

Over collegiaal bestuur van de gemeente als voortreffelijke vorm heb ik reeds gesproken. Mijn werken met en naast Burgemeester de Vlugt heeft mijn waardering van die bestuursvorm nog aanzienlijk verhoogd.

Ik heb, voor ik dit hoofdstuk schreef, de pers van die dagen nog eens doorgekeken. Ik bedoel de pers van mijn politieke tegenstanders. Ik moest alweer blozen. Maar blozen niet zonder voldoening over het feit, dat er toch gelegenheden zijn, dat de waarneming der werkelijkheid de voorrang heeft boven het uiting geven aan politieke verschillen. De pers was in die dagen voor mij niets dan lof. Omdat ik daarbij wist als Wethouder steeds als sociaal-democraat te hebben gehandeld, in de zin van steeds het belang der arbeidersklasse te hebben gediend, kon ik mij in die lof van tegenstanders verheugen. Welgezien zonder blozen.

Lag nu in die houding van mijn politieke tegenstanders de aankondiging van de mogelijkheid, dat partijpolitiek niet noodzakelijk leidend zal blijven in de beoordeling van elanders daden? Indien het dat ook maar half was, zou het een grote vooruitgang zijn. Ik spreek hier namenlijk niet over partijpolitiek in de zin van verschil in beginselen, dat voorlopig ook nog in gemeentebeheer onmisbaar is. Maar van partijpolitiek, die niet juist kan of wil zien, wat tegenstanders beweegt.

Zolang we het niet met elkander eens zijn, alle politiek georiënteerden in de meest verschillende schakeringen, dat

deze soort partijpolitiek weg moet, weg moet bij alle partijen zonder een enkele uitzondering, zolang zijn we nog niet aan het begin van de verbetering, waarnaar de wereld snakt.

Er is dus naast blozen plaats voor hopen. Want het sterkst mogelijk pogen om elkander te verstaan, waar het gaat om het belang van het dienen der mensheid, en de vaste wil om, wanneer overeenstemming op dat punt geboren gaat worden, deze met kracht en volharding tot groei te brengen, en tenslotte te brengen tot beheersing van het dan gezamenlijke doel, dit is wat de mensheid het meest nodig heeft.

RONDOM DE CONFERENTIE VAN STOCKHOLM IN 1917

IN het jaar 1917 ondernam Troelstra een forse poging, om van de sociaal-democratische partijen in de oorlogvoerende landen een sterke drang te doen uitgaan de oorlog te beëindigen. Hij had zijn plan besproken in de eerste plaats met Camile Huysmans, die toen de gedelegeerde was van de Tweede Internationale en zich in Den Haag had gevestigd, en met mij, die voortdurend met Huysmans en Troelstra overleg pleegde.

Alvorens Troelstra aan zijn poging bekendheid gaf, had hij zich verzekerd van de instemming van de leiding der sociaal-democratische partij in Duitsland. Het ging er nu om, in de eerste plaats de Franse en de Belgische partij ook te winnen voor een gelijkgezind optreden. Troelstra vestigde het comité voor dit werk in Stockholm. Hij heeft in zijn Gedenkschriften over de uitgebreide en belangrijke bemoeiingen van dit comité uitvoerig gesproken.

Bij een bespreking in Den Haag werd ik aangewezen in de eerste plaats in België met de leidende partijgenoten, allereerst met Eduard Anseele, te spreken en daarna naar Frankrijk te gaan. Ik wist dat Anseele zich feitelijk niet

buiten Gent kon begeven en wilde hem dus in Gent gaan opzoeken. Doch daartoe was de medewerking vereist van de Duitse Intendantuur in Brussel. In de eerste plaats bracht ik een bezoek aan den Duitsen Gezant in Den Haag. Hij ontving mij zeer vriendelijk en werd een en al welwillendheid, toen ik hem het doel van mijn bezoek had uiteengezet. Hij zou mij alle medewerking verlenen, gaf mij een introductie aan de genoemde Duitse Autoriteiten in Brussel en schreef persoonlijk aan die Heren met het verzoek mij zoveel mogelijk terwille te zijn.

In Brussel werd ik door de Duitse Heren zeer vriendelijk ontvangen, maar mij een vrijgeleide geven naar Gent om Anseele op te zoeken, dat weigerden zij. Er werd, zeiden ze, gevochten in de buurt van Roulers. Het hielp niet of ik zei, dat ik daarbij geen belangstelling zou tonen. Maar als ik dan niet geholpen kon worden om naar Gent te gaan, dan zouden de Heren zorgen dat Anseele naar Brussel kwam. Ze zouden hem in Gent opzoeken en hem „zenden”.

De uitdrukking was wel sterk, maar in elk geval veelbelovend voor het bereiken van mijn doel. De volgende ochtend kwam Eduard Anseele bij mij in het hotel Metropole. Hij was erg blij dat hij Gent eens had kunnen verlaten. Hij was ook verheugd, dat zijn bezoek in Brussel op een Woensdag viel, de dag dat alle leidende mensen uit België op velerlei gebied elkaar daar ontmoetten, en dat ook regelmatig een bijeenkomst van een aantal leden van het Belgisch Partijbestuur plaats vindt.

Anseele had die dag veel vergaderingen met partijgenoten. Een ervan woonde ik bij. Mijn zo goed mogelijk verdedigd verzoek om een gedelegeerde naar Stockholm te zenden, om daar aan een bespreking deel te nemen, werd met grote beslistheid afgewezen. Het hielp niets of ik betoogde, dat de zending in zichzelf tot niets bond. Tot niets anders dan een rustige deelneming aan een bespreking van de feitelijke toestand in de oorlogslanden, en van de conclusies die daar-

uit waren te trekken. Het hielp niets. De Belgische partijgenoten bleven bij hun stellige afwijzing. Ze waren zeer vriendelijk, brachten aan Troelstra lof voor zijn poging, maar ze hadden toch moeite om hun wrevel te verbergen over het initiatief dat was genomen. Er was zelfs een minder vriendelijke spreker die het initiatief kwalificeerde als een Duitse manoeuvre.

Ook de volgende dag had ik nog besprekingen met Anseele en andere leidende partijgenoten, die voorafgegaan waren door besprekingen tussen Anseele en mij.

Soms had ik de indruk dat Anseele persoonlijk in zijn weigering niet zo scherp stond. Hij zag niet in, als ik hem goed begreep, dat deelneming aan een bespreking in Stockholm kon schaden. Maar tenslotte sloot hij zich aan bij de volstreekte weigering van zijn partijgenoten. Alle verdere pogingen, zei men, waren volstrekt vruchteloos. Er was, daar kon ik zeker van zijn, niemand die er aan dacht. Anseele bleef nog een paar dagen in Brussel en verheugde er zich in dat hij dit kon doen.

Ik had dit resultaat eigenlijk wel kunnen verwachten, maar het trof mij toch sterk, dat ik bij geen enkel partijgenoot dien ik ontmoette, de drang vond de oorlog met al zijn afschuwelijkheid spoedig te doen beëindigen! Dat einde moest zijn de volledige nederlaag van Duitsland. En dat bedoelde Stockholm niet. Elke poging mijnerzijds het gesprek op dit onderwerp te brengen gaf grote ergernis.

Bij allen overheerste het gevoel dat Duitsland, al zou het nog een tijd duren, de oorlog moest verliezen. Daarnaast de vreugde over wat aan Duitsland, wanneer het overwonnen was, zou worden aangedaan. Verder gingen de beschouwingen niet. De vraag of misschien de overwonnenen dan weer al zijn krachten zou richten om in een nieuwe oorlog overwinnaar te worden, kwam helemaal niet aan de orde. Als fel pacifist moest ik voorzichtig zijn om met mijn partijgenoten buiten heftige discussies te blijven.

Toen Anseele vertrokken was, bracht ik een bezoek op de

Intendantuur, om te bedanken voor de diensten die men mij had bewezen.

„U hebt nu toch wel gezien,” zeide de secretaris, „dat we niet zulke onmenschen zijn, niet zulke barbaren, als waarvoor men ons uitmaakt.” „Ik heb,” antwoordde ik, „mij volstrekt niet voorgesteld, dat ik in u barbaren zou ontmoeten.” „Goed,” zeide de secretaris, „maar dat is toch wat in België iedereen beweert.” Ik voelde de gelegenheid gunstig, om in die omgeving eens precies te zeggen wat ik dacht.

„Ja,” zei ik tot den secretaris, „dat is waar, maar dat is niet zonder reden. Kent u,” vroeg ik hem, „Tijl Uilenspiegel van Charles de Coster?” Ik wist dat het prachtige boek in Duitsland was vertaald en dat de vertaling door de Duitsers was gepropageerd, om de Vlaamse geest te strelen. „Ja,” zeide de secretaris, „dat boek ken ik heel goed.” „Dan weet u,” zei ik, „dat Uilenspiegel, wanneer hij bedacht dat alle mensen vijandelijk tegenover hem stonden, in zichzelf erkennen moest, dat hij door zijn daden het heel dikwijls daarnaar had gemaakt.” „Hoe bedoelt u dat?” vroeg de secretaris. „Ik bedoel het zo,” zei ik, „gij staat volkomen vreemd, zonder enig begrip ten opzichte van de psychologie van het Belgische volk. Gij schijnt zelfs niet te vermoeden, dat een Belgische natie met nationale gevoelens nog bestaat. Gij neemt besluiten die uwerzijds, ik twijfel er niet aan, somtijds wel goed zijn bedoeld. En gij vleit er u mee dat de Belgische bevolking u wel dankbaar zal zijn voor zekere maatregelen die gij wel wilt nemen. Maar gij vergeet volkomen, gij denkt er geen ogenblik aan, dat een door geweld overheerst volk u slechts als overweldiger kan zien en de maatregelen, die gij als vriendelijkheden bedoelt, zelfs niet vertrouwt of in het allergunstigste geval geringschat. Want gij verlicht de druk van uw overheersing niet doch gij verzwaaert die in verscheidene gevallen.” Van die gevallen noemde ik er een tweetal. Het gesprek begon te stokken. Ik begreep dat ik niet verder

kon gaan. Ik maakte er spoedig een vriendelijk slot aan. Maar ik had het toch eens goed gezegd.

In Frankrijk wachtte mij geen groter succes dan in België. De reis naar Frankrijk ging destijds over Zwitserland. De gemakkelijke manier van reizen was, van het Ministerie van Buitenlandse Zaken een pakje brieven mee te krijgen voor den Nederlandsen Gezant te Bern. Deze Gezant in Bern gaf dan weer brieven mee voor den Gezant in Parijs.

Kon men deze gemakken van gouvernementsstukken over te brengen, verkrijgen, en ik kon dat in die tijd, dan deed het wonderen. Wie zulke stukken had, zorgde ervoor ze aan iederen grensbeambte aanstonds te laten zien en dan ging alles vlot. Bagage werd niet verder open gedaan, er werd verder niets gevraagd, er werd vriendelijk gebogen en men zette zijn reis voort, alsof er in oorlogstijd geen grenzen waren.

Het overbrengen van deze brieven had ook nog wel het voordeel van met de gezanten somtijds belangrijke gesprekken te hebben. Het gebeurde ook, dat de gezant blij was, weer eens gelegenheid te vinden, om stukken aan een collega gezant te doen toekomen, die hij liever niet aan de post toevertrouwde. Ik ervoer, dat het vertrouwen in de post, dat alle briefzendingen onaangetast bleven, ook briefzendingen voor gezanten, niet overal onbeperkt was.

De functie van diplomatieke brieven over te brengen verschaftte mij ook het genoegen aan een lunch ontvangen te worden door den toenmaligen Nederlandsen gezant te Parijs, Jonkheer de Stuers. Het was een groot genoegen dezen fijnen man rustig te ontmoeten.

In Parijs was dus mijn taak om met de leidende partijgenoten over de Stockholmse conferentie te spreken. In de eerste plaats dus met de partijgenoten die minister waren. Huysmans, secretaris van de Tweede Internationale, was eerst naar Londen gegaan. Van daar zou hij naar Parijs komen en we zouden gezamenlijk de vereiste besprekingen voeren. Huysmans werd echter in Londen een paar dagen

opgehouden. Zo was ik wel aangewezen, ook wjl ik niet te lang uit Holland weg mocht blijven, om zonder hem te onderzoeken wat kon worden bereikt.

Ik gebruikte een week voor allerlei besprekingen, met Thomas, die toen Minister was en met Jules Guesde.

Met Thomas had ik een zeer uitvoerig gesprek. We kwamen veel dichter bij elkaar, dan met iemand in België mogelijk was geweest. Hij leed innerlijk zeer sterk onder de oorlog. Maar Frankrijk zou winnen. En iedere poging de oorlog te beëindigen met wat zou naderen tot een compromis, was voor Frankrijk volstrekt uitgesloten. Hier konden nu enkel de wapenen beslissen. Die zouden beslissen. Er was dus in Stockholm niets te bespreken.

Jules Guesde, vóór de oorlog bekend als internationalist bij uitnemendheid, was veel oorlogszuchtiger geworden dan Thomas. Klaarblijkelijk had hij al zijn vroegere opvattingen op het punt van internationale samenwerking tussen de volken naar later tijden verschoven.

De besprekingen die ik voerde, verschilden natuurlijk naar gelang van den persoon, met wien ik sprak. Maar het resultaat was overal hetzelfde. Overal hopeloos. Mijn vrienden hadden moeite, geen scherpe veroordeling uit te spreken over het initiatief voor Stockholm. Niet allenslaagden daarin. Cachin noemde iedere poging in de geest van Stockholm misdadig. Een aantal anderen zeiden het minder scherp dan hij, doch waren het met hem eens. Er was dus voor mij geen aanleiding om de komst in Parijs van Huysmans langer af te wachten. Met ons tweeën zouden we evenmin slagen om te bereiken, dat Franse gedelegeerden aan een bespreking in Stockholm zouden deelnemen, als ik alleen. Ik ging dus naar Holland terug.

Tijdens mijn verblijf in Parijs ben ik een paar maal bij Renaudel aan huis geweest, die een oud vriend van mij was. Hij leefde, zooals bekend is, actief de oorlog mee, door toezicht op de fronten en andere oorlogsbemoeiing. Hij drong een paar maal bij mij aan, dat ik met hem het

front zou bezoeken. Met een auto waren we op één dag heen en terug. Ik zou het interessant vinden en allicht tot de overtuiging komen, dat in Stockholm niets viel te bespreken. Ik dankte voor de uitnodiging.

Renaudel drong nog eens aan. Toen kon ik mij niet weerhouden. Ik zei, dat oorlogvoeren mij zo tegenstond, dat ik het allicht lichamelijk niet zou kunnen doorstaan, om al de aanwijzingen die hij mij aan het front zou geven, zonder onpasselijk worden te ondergaan. Renaudel begreep er niets van. We hebben het onderwerp verder maar laten rusten.

Op mijn reis naar Frankrijk over Zwitserland door Duitsland had ik nog een aandoenlijke ontmoeting. In Keulen kwam er een militair in de trein. Hij ging in een hoekje van de coupé zitten. Ik weet niet hoe, doch we raakten, toen er niemand anders meer in de coupé was, in een gesprek. Hij vertelde mij, dat hij bij een legercorps vliegeniersdiensten moest verrichten. Dat wil zeggen, hij steeg op in een vliegmachine om aanwijzingen te geven, hoe de aanvallen op den vijand moesten worden gericht. Het had, zei hij, soms groot succes. Maar er was niets juichends in hem over zulk succes. Zijn hele verschijning was droevig. Hij vertelde mij, dat het aan het front ook slechter werd wat de levensmiddelenvoorziening betreft. Ze moesten telkens het een of andere artikel in hun voeding missen. In de Duitse pers kon men daar geen berichten over vinden, zei hij met nadruk. Maar het was niet minder waar en voor die vechten moesten, was het heel erg. Hij was professor aan een Duitse universiteit en had nu een week verlof.

We raakten in een gesprek en ik slaagde er in voor een paar uur zijn gedachten van de oorlog af te wenden. We kwamen in Frankfort a. Main. Hij moest daar overnachten om de andere ochtend vroeg nog wat verder te gaan. Ik moest er een paar uur op een aansluiting naar Zwitserland wachten. We gingen samen om ons avondmaal te gebruiken naar de Ratskeller. Het was er vol en vrolijk. Waarschijnlijk,

dacht ik, had er iets van een overwinning in de krant gestaan. Er werd aan een aantal tafeltjes veel champagne gedronken en gelachen. Op een ogenblik werd het mijn reisgenoot te sterk. Hij barstte uit in tranen. Die vrolijkheid te zien en die weelderige uitgaven waar te nemen, nu het klaarblijkelijk voor Duitsland niet meer mogelijk was om op zijn front de voeding behoorlijk te verzorgen, maakte hem droevig. We stonden samen op en verlieten het lokaal. Het was nog een goed uur voor mijn trein zou vertrekken. We hebben samen door de Frankfortse straten gelopen. De arme kerel was pacifist! Hij was altijd pacifist geweest! Maar moest toch in de oorlog. En hij zei sarcastisch, dat hij aldoor maar niet werd gewond. Daarom moest hij aldoor met kleine tussenpozen van verlof, aan het front blijven. Toen mijn bemoeiing in België en Frankrijk tot een eind was gebracht, d.w.z. volledig mislukt, reisde ik in trieste stemming, ietwat moedeloos, naar Holland terug. Ietwat moedeloos. Er waren onder de partijgenoten die ik ontmoet had verscheidenen, die ik als pacifisten had gekend. Er was van dit gevoel niets meer overgebleven.

Ik moest tot de conclusie komen, dat zodra het in een land zover komt dat zijn legers in de oorlog trekken, alle hogere gevoelens verdwijnen. Dan is er enkel maar de kansrekening dat de vijand zal worden overwonnen en bij velen, wat nog erger is, de vreugde bij de gedachte van al het leed, dat de overwonnene zal kunnen worden aangedaan. Ik ben zelf een week in Stockholm geweest. Ik was er welkom maar overbodig. Troelstra had er de leiding in samenwerking met Branting en Camile Huysmans. Troelstra was onvermoeid. Hij gaf de hoop te zullen slagen niet op. Maar in die hoop werd hij teleurgesteld, Stockholm bereikte zijn doel niet.

In ons eigen land waren in de oorlogstijd pacifisten ook in slecht aanzien. Er was een organisatie ontstaan, „De anti-oorlogsraad”, wier werkzaamheid bestond in het houden van bijeenkomsten, waar de leden hun hart konden uit-

storten over de verschrikkingen van de oorlog en over hun vurig verlangen naar vrede.

Mijn vrouw en ik waren lid van de anti-oorlogsraad. Het werd ons door velen in onze partij kwalijk genomen. Pacifisme was een best ding, maar voor velen moest eerst Duitsland verslagen zijn. Dan kon men er weer over gaan denken. Ze zeiden erbij: „Na de oorlog.” Maar dachten veelal erbij: „als Duitsland eerst is verslagen!” Het was tastbaar dat alle humanitaire ideologieën door de oorlog waren gedood.

Alles wat ik toen reeds van de wereldoorlog ervoer, heeft het gevoel „nooit meer oorlog” in mij versterkt.

Allengs is voor mij komen vast te staan dat het uitbreken van een oorlog moet worden voorkomen. Doch dat de enige weg daartoe is de internationale ontwapening. Daar moet onze actie, de actie van sociaaldemocraten liggen. Want is een oorlog eenmaal verklaard, dan wijkt bij allen, met uitzondering van een paar op de duizend of op de tienduizend, alle vertrouwen in de mogelijkheid om de oorlogsneiging tegen te gaan. Dan heerst bij allen het nationaal gevoel, dat dan voor vaderlandsliefde geldt. Het gebeuren in Duitsland in 1914 was de eerste nekslag voor de sociaal-democratie. Want een sociaal-democratische partij, zo sterk als toen de Duitse was, die in een wereldoorlog gaat, een wereldoorlog die, in de twintigste eeuw, uit imperialistische begeerten moest ontstaan, kan niet meer volop voor de organisatie van de wereldvrede opkomen. Zij verliest dus een van haar sterkste grondslagen.

Deze houding van de sociaal-democratie is voor mij de eerste sterke aantasting geweest van mijn vertrouwen, dat de sociaal-democratische beweging onder alle omstandigheden als enig doel de voorbereiding van de socialistische voortbrenging zou zien en het voortdurend als haar plicht zou zien op economisch gebied al haar kracht te richten op de bevordering der wereldeconomie.

Dit vertrouwen kan slechts sterk zijn wanneer de uitscha-

keling van de oorlog tussen de volken, als eerste stap naar wereldvrede, de onmisbare grondslag voor opbouw van wereldeconomie, werkelijkheid wordt. Hier ligt voor mij de naastbijliggende taak van sociaal-democraten om dit met alle kracht rechtstreeks te bevorderen.

Zolang niet sterk leeft het besef dat alle geweld nieuw geweld opwekt, wordt deze weg niet betreden.

Ik herinner mij de dag in 1919, het was een Zondag, toen de vorige avond de veertien punten van Wilson wereldkundig waren gemaakt. Ik herinner mij mijn aandoening. Er was die Zondag een familiebijeenkomst en ik heb daar over de mogelijkheid van de verwezenlijking der veertien punten van Wilson, als grondslag voor wereldvrede, met hartstocht gesproken. Verstandige lieden, er zijn er onder de gelovers in oorlog veel, hebben sedert vastgesteld, dat deze Wilson een onpractisch mens was, een soort dromer.

Het tractaat van Versailles bracht een wapenstilstand. Zeker niet een grondslag voor wereldvrede. Het tractaat van Versailles bracht ook de Volkenbond. In de tijd dat we dit schrijven heeft de Volkenbond in de oorlog tussen Italië en Abessynië een krachtige positie ingenomen. De Volkenbond heeft Italië als de aanvaller verklaard en heeft aan zijn leden de eis gesteld van het voeren van een soort economische en financiële boycot ten opzichte van Italië, die men sancties noemt.

De Volkenbond heeft zich niet uitgesproken voor militaire sancties, voor gewapend internationaal optreden tegen Italië. Maar toch heeft de gedachte aan militaire sancties in grote groepen geleefd en leeft ze nog. De gedachte van militaire sancties vond sterke ondersteuning in de Engelse Labour Party. Ook in de arbeidersgroepen van andere landen.

Economische sancties kunnen het oorlogvoerende land zo diep treffen, dat het de oorlog moet opgeven. Maar als vast staat, dat ze niet door militaire sancties mogen worden gevolgd, kunnen ze toch niet tot een Europese

oorlog van de omvang van de wereldoorlog 1914—1918 leiden. Militaire sancties echter zouden onmiddellijk een Europese oorlog hebben ontketend. De economische sancties zijn geweld. Militaire sancties zijn wapengeweld.

Het feit, dat dit ontzettende gebeuren door grote groepen zou zijn aanvaard, werkt ontmoedigend voor wie wereldvrede voor de mensheid het eerst nodige achten. Voor wie vast staat, dat iedere oorlog, onverschillig welk doel hem wordt toegekend, noodzakelijk tot nieuwe oorlogen en tot voortzetting en uitbreiding van bewapening leidt. In sterke mate ontmoedigend is het ook, dat in een aantal kringen, niet enkel in Frankrijk, maar ook in andere landen, de gedachte leeft van wat men noemt een preventieve oorlog gezamenlijk te voeren tegen Duitsland, tegen het Hitler-regime, om te voorkomen dat Duitsland zijn bewapening zo sterk zal maken, dat ze tot een nog erger oorlog zal leiden, dan thans zou moeten worden gevoerd.

De voorstanders van zulk een preventieve oorlog leggen nu uit dat hier de weg ligt om tot internationale ontwapening te komen. Immers volgens hen is iedere stap op die weg onmogelijk, zolang Duitsland niet tot machteloosheid is gebracht!

Het is strelend om een hoofdstuk, waarin veel over oorlog en oorlogsgevoelens moest worden gesproken, te kunnen eindigen met de gedachte, dat de tijd waarop de oorlog moet uitgeschakeld worden uit het verkeer tussende volken, niet ver meer kàn zijn. Deze vreugde kan ik mijzelve verschaffen. Het wordt voor wie zich rekenschap geeft van de toenemende kracht, ontwikkeld in tal van verenigingen, uitgaande van de gedachte „nooit meer oorlog”, met elke dag meer aannemelijk dat de beweging voor de vestiging van wereldvrede hoe langer hoe veelzijdiger en algemener wordt. Zij wordt gevoerd op grond van religieuze, zij wordt gevoerd op grond van economische overwegingen, zij wordt gevoerd op grond van politieke overwegingen. Al deze over-

wegingen scheppen een kracht, die zal kunnen bereiken dat de leuze „nooit meer oorlog” werkelijkheid wordt. Wanneer het mogelijk is geworden, de oorlog uit te bannen, dan is de mogelijkheid geschapen voor het leggen van een grondslag voor wereldeconomie. En op een grondslag van wereldeconomie kan en zal de socialistische behoeftevoorziening, in volle volledigheid, voor de gehele mensheid worden gebouwd.

GEMEENTELIJK BEHEER

NA de uitslag van de verkiezing in Leeuwarden in 1905, was het kortstondig gevaar, dat ik in de landspolitiek in de Tweede Kamer zou betrokken worden, geweken.

Allengs rijpte in mij de vastheid van het besluit, mij geheel te wijden aan de gemeentepolitiek. Geheel, wil dan in de S.D.A.P. zeggen in hoofdzaak. Want wie zich eenmaal in haar dienst heeft gesteld, moet uiteraard elke taak vervullen, die van hem wordt gevraagd en die in het bereik van zijn kunnen ligt.

Ik heb reeds gezegd, dat de omstandigheid, dat ik in 1905 redacteur werd van het maandblad „De Gemeente”, voor mij aanleiding was om de mogelijkheden van gemeentepolitiek te doorgronden.

Dat moest noodzakelijk eigen werk zijn. Standaardwerken handelende over gemeentepolitiek, en dan nog wel gemeentepolitiek van sociaaldemocratisch standpunt gezien, waren er nog niet.

Er was wel op het Internationale socialistische congres van 1900 te Parijs een resolutie over „socialistische gemeentepolitiek” aangenomen.

Mijn vriend Emile Vinck, die later directeur van de Internationale Stedenbond zou worden, was van de commissie, die zich daarmee bemoeide, rapporteur geweest.

Ik heb in verdere verslagen van Internationale Socialisti-

sche Congressen van deze bemoeiing op het gebied van gemeentepolitiek niets meer gevonden. De met algemene stemmen aangenomen resolutie luidde als volgt:

„Overwegende dat onder „gemeentesocialisme” niet verstaan kan worden een bijzonder soort van socialisme, doch slechts de toepassing van de algemene socialistische beginselen in een bijzonder gebied van politieke bemoeiing,

Overwegende dat waar hervormingen, die tot stand kunnen worden gebracht op dit gebied, niet kunnen bereiken en niet moeten worden voorgesteld als te kunnen bereiken de collectieve gemeenschap, doch dat zij kunnen strekken om in een bepaald gebied, waar de socialisten kunnen optreden, deze socialistische samenleving voor te bereiden en te benaderen,

Overwegende dat de gemeente een voortreffelijk gebied kan worden van gedecentraliseerde economische activiteit, en tegelijkertijd een politiek werktuig van grote kracht in de handen van plaatselijke socialistische meerderheden, tegen de burgerlijke meerderheid van het centrale bestuur, wanneer eenmaal wezenlijke autonomie voor de gemeente zal zijn verkregen,

Spreekt het internationaal congres van 1900 uit: „Dat alle sociaaldemocraten tot plicht hebben, zonder daarbij de belangrijkheid van de algemene politiek te miskennen, om de activiteit op gemeentelijk gebied tot juist begrip en waardering te brengen, om aan de gemeentelijke hervormingen tenvolle het belang toe te kennen, dat voortspuit uit hun betekenis van: „Kiemen van de collectivistische samenleving”, en hun krachten te geven aan het instellen van gemeentelijke diensten: Gemeentelijk vervoer, verlichting, watervoorziening, distributie van beweegkracht, baden, washuizen, gemeentelijke winkels, gemeentelijke bakkerijen, gemeentelijke bemoeiing met levensmiddelen, onderwijs, gezondheidsdienst, ziekenhuizen, verwarming, tehuizen voor arbeiders, kledingverzorging, gemeentelijke politie, gemeentewerken, enz., al welke instellingen door

hen tot modelinrichtingen moeten worden gemaakt, zowel uit een oogpunt van openbaar belang, als van de voorwaarden, waaronder zij die er in werken, hundiendiensten verlenen,

Dat de gemeenten, die te zwak zijn om zelfstandig deze aanbevelingen in toepassing te brengen, daartoe federaties van gemeenten moeten vormen,

Dat in de landen waar de landswetgeving aan de gemeente niet toestaat om deze weg te betreden, de socialistische afgevaardigden de plicht hebben om al hun macht te gebruiken om aan de gemeentelijke organen de vrijheid en de zelfstandigheid te verschaffen, die zij voor de vervulling van deze taak nodig hebben.

Het Internationaal Socialistisch congres besluit, dat er aanleiding is, om een internationaal congres van socialistische gemeenteraadsleden bijeen te roepen.

Dit congres zal een tweeledige taak hebben:

a. regelmatig openbaarheid te geven aan alle hervormingen, die verkregen zijn op gemeentelijk gebied, en van de morele en financiële voordelen die hierdoor zijn bereikt.

b. In ieder land een nationaal bureau in te stellen, en daarnaast een internationaal bureau, die de opdracht hebben alle inlichtingen en documenten, die betrekking hebben op het gemeentelijke leven te verzamelen, teneinde de studie van de vraagstukken op gemeentelijk gebied te vergemakkelijken en te bevorderen.

De zorg voor de bijeenroeping van dit congres is de taak van het permanente internationale bureau."

Ik veronderstel dat, wanneer sociaaldemocraten of anderen, die zich op het gebied hebben bewogen van gemeentelijke bemoeiing, deze resolutie zullen lezen, zij met mij tot de conclusie zullen komen, dat ze van de uitvoering, althans van het laatste gedeelte, niets hebben bemerkt.

Ik zie in de inhoud van deze resolutie een en ander goeds. Maar in hare aanvaarding met algemene stemmen op het Internationale congres van Parijs, en in het feit dat

de betekenis van die aanvaarding in latere jaren niet belangrijk is geweest, zie ik de aanwijzing, dat de gestie om op internationale congressen regelen te stellen voor gemeentepolitiek van alle landen, uiterst twijfelachtig is. Precieser gezegd ben ik van mening, dat internationale resoluties op zulk een congres eigenlijk weinig effect kunnen hebben, waar het er op aan zou komen leidende voorschriften te geven.

Dit karakter toch kenmerkt zich door het feit, dat in elke gemeente de door de gemeenteraad gevoerde politiek moet voortspruiten uit de bijzondere behoefte der bevolking van die gemeente. Dit is van gemeentepolitiek de kracht, dit geeft haar voor het leven der ingezetenen een veel grotere en veel hogere betekenis dan de landspolitiek kan hebben.

Zonder twijfel worden er in de resolutie juiste dingen gezegd. Dat langs gemeentelijke weg het socialisme niet is te bereiken, staat thans zeker wel voor ons allen vast.

Er is een tijd geweest, dat vooral in Engeland de opvatting bestond, dat indien men slechts in een aantal gemeenten bereikte, dat sociaaldemocratische leden van de gemeenteraad een goede meerderheid vormden, daar plaatselijk een socialistische samenleving kon worden benaderd.

Het is een grote dwaling, die klaarblijkelijk in het jaar 1900 nog bestreden moest worden en die, wanneer ze nog aan de dag treedt, weer bestreden moet worden. Wij geloven echter dat ze niet meer tot uiting komt.

De resolutie stelt voorts vast, dat het eerst nodige voor het voeren van gemeentepolitiek dit is, dat de gemeente beschikt over de bevoegdheid, om binnen haar gebied zelfstandig haar beheer te voeren, en zelve door het gekozen orgaan, de gemeenteraad, over de omvang van hare bemoeiingen te beslissen. De vervulling van deze voorwaarden echter van gemeentelijke autonomie is niet enkel vereist voor sociaaldemocratische gemeentepolitiek, doch zij is vereist voor iedere zelfstandige gemeentepolitiek. Ik onthoud

mij dus niet van de erkenning, dat bij onze bemoeiing op gemeentelijk gebied, de resolutie van het Parijsche congres ons niet tot leidraad heeft te dienen. De opsomming van alles wat daar aan sociaal-democratische gemeenteraadsleden tot taak wordt gesteld, kan naar mijn oordeel niet als voorschrift voor hun optreden gelden. Want de eerste vereiste van gemeentepolitiek, die de steun van sociaal-democraten verdient is, dat zij democratisch zal zijn. Wat betekent het begrip democratisch voor gemeentepolitiek? Het betekent dat iedere groep van ingezetenen de volle gelegenheid heeft gehad haar oordeel over gemeentelijke bemoeiing uit te spreken. Het betekent eveneens, dat iedere groep van ingezetenen zich rekenschap heeft gegeven van gemeentelijk beheer bij de volledige erkenning van gemeentelijke autonomie. De volledige erkenning van gemeentelijke autonomie heeft tot uitgangspunt, dat iedere bemoeiing op gemeentelijk gebied in hare volle verantwoordelijkheid door de gemeenteraad wordt aanvaard. Het wil zeggen, dat de gemeenteraad zich op elk oogenblik er rekenschap van geeft, dat gemeentelijke uitgaven, die voortspruiten uit door de Raad besloten gemeentelijke bemoeiingen, moeten gedekt worden uit gemeentelijke inkomsten.

Hier ligt een punt van overwegend belang. Onze tegenstanders, althans verscheidenen van hen, stellen het voor, alsof gemeentelijke autonomie betekent, de vrijheid voor de gemeente, om roekeloos en ondoordacht uitgaven te doen en zich niet ten volle verantwoordelijk te achten voor hun dekking door inkomsten, door diezelfde gemeenteraad vastgesteld. Gemeentelijke inkomsten zijn in de regel geheel, slechts in enkele gevallen voor het overgrote deel, de opbrengst van belastingen in een of andere vorm. Waarbij wij dan de opbrengst van gemeentelijk bezit, erfpacht van gemeentegronden enz., onder die inkomsten rekenen, uiteraard zonder daarbij aan te geven, dat we deze als belastingen zien.

Iedere autonomie of ieder stelsel, dat zich die naam toe-eigent, en deze verantwoordelijkheid niet aanvaardt of niet ten volle vervult, is een spotbeeld van het kostelijke goed, dat de gemeentelijke autonomie in zichzelf is.

Wij spreken hier uiteraard over een verhouding tussen gemeente en landsbestuur, waarin de samenwerking tussen deze beide organen van het openbare leven als grondslag wordt aanvaard. Dat klinkt ietwat vreemd in de tijd nu wij dit schrijven. Najaar 1935.

Althans in Nederland laat die samenwerking, indien niet alles, dan toch zeer veel te wensen over. De landsregering, die door de crisis inderdaad in zeer moeilijke omstandigheden verkeert, heeft een onredelijk deel der crisislasten op de schouders der gemeente geladen. Dit is een vorm van samenwerking, die het karakter van de gemeente vernietigt. Het karakter der gemeente is, dat zij is een orgaan bij uitnemendheid aangewezen voor de verzorging van het leven zijner ingezetenen op vrijwel elk gebied.

In de twintigste eeuw zijn er geen groepen van ingezetenen die, op een of ander gebied, geen aanspraak moeten maken op bemoeiing der gemeente voor de vervulling van bijzondere en dringende behoeften van hun groep.

Het is een wanbegrip, dat de gemeentelijke bemoeiing zich enkel met de behoeften der arbeidersklasse zou moeten bezighouden. De resolutie van ons internationaal congres van 1900 biedt het gevaar van versterking van dit wanbegrip. Het is voldoende de begroting van een gemeente, die werkelijk democratisch wordt bestuurd, in te zien om te erkennen dat niet enkel de groepen met kleine inkomens, doch ook groepen met hoge en hogere inkomens de gemeentelijke bemoeiing nodig hebben ter voorziening in hun bijzondere behoeften. De tijd waarin zelfs de rijksten dat zelfstandig konden of moesten doen, is lang voorbij.

Men kan zich niet meer denken, dat een kleine groep ingezetenen, om van een enkele rijke niet te spreken, zullen

voorzien in de behoefte van een gemeentebibliotheek, ook al zou die niet verbonden zijn met een gemeentelijke leeszaal. Evenmin kan men zich deze zelfstandige voorziening door particulieren meer denken op het gebied van muziek en toneel, ook al maakt men deze voorziening los van de gedachte aan volksconcerten en volksvoorstellingen. Evenmin kan men zich de groepsgewijze voorziening denken voor verpleging van zieken, die geschiedt met alle middelen, waarover de moderne wetenschap en het moderne kunnen op chirurgisch gebied beschikt. Hier worden maar een paar voorbeelden genoemd, waarbij ook de meest welgestelde ingezetenen op gemeentelijke voorziening zijn aangewezen. Wat zij op deze gebieden zelfstandig, zonder enige gemeentelijke hulp, zouden kunnen tot stand brengen, zou in doeltreffendheid zeer veel lager staan dan met de gemeentelijke bemoeiing wordt verkregen.

Sociaaldemocratische gemeenteraadsleden, die werkelijk democraten zijn, zullen dit inzien. En voor deze gemeentelijke bemoeiing en voor nog verscheidene andere daarmede vergelijkbaar evengoed hun stem geven, hun volle medewerking geven als voor tastbaar meer rechtstreekse arbeidersbehoeften. Er zijn in de geschiedenis van het vroegste optreden van sociaaldemocraten in gemeenteraden wel voorbeelden te vinden, dat de afgevaardigden der arbeidersklasse zich tegen bemoeiingen van de gemeente verzetten onder de leuze „dat is voor de rijken, dat gaat ons niet aan”. Dat kwam dan voor in sterk industriële gemeenten waar de arbeidersbevolking, in de fabrieken werkzaam, de overgrote meerderheid vormde, en zodra ze zich ernstig met de toepassing van het kiesrecht voor de gemeente ging bemoeien, ook de meerderheid vormde in de gemeenteraad.

Het kwam ook wel voor dat dit optreden een wraakneming was over de vele tekortkomingen van de vertegenwoordigers der welgestelde klasse in de gemeenteraad, die bij de arbeiders, die na hen kwamen, nog scherp in het geheugen

lagen. Doch vastgesteld kan worden dat deze arbeiderspolitiek, gesteld dat ze het ooit is geweest, niet meer wordt toegepast. Er komt bij, dat goed opgezette bemoeiingen op het gebied van bibliotheekwezen, van bevordering van kunst en wetenschap, niet uitsluitend aan de welgestelde groepen der bevolking ten goede komen, doch aan de bevolking als geheel.

Zelfs aan de niet welgestelde groepen in vele gevallen in sterkere mate dan aan de welgestelde. Wie zich rekenschap geeft van het gebruik, dat in verscheidene plaatsen van gemeentelijke bibliotheken wordt gemaakt, kan zich hiervan overtuigen.

In onze tijd kan men dus zeggen dat de gemeentepolitiek, door sociaaldemocraten ondersteund, zich op het standpunt stelt, dat het de taak is der gemeente te voorzien in de behoeften, stoffelijk en geestelijk, van welke vaststaat dat de collectieve voorziening van gemeentewege doelmatiger is dan particuliere voorziening door groepen toegepast, zou kunnen zijn. En dat daarbij geen onderscheid wordt gemaakt door het stellen van de vraag of de voorziening wel in gelijke mate aan alle groepen der bevolking ten goede komt. Waarbij op te merken is, dat ook bij de beste regeling van de voorziening in collectieve behoeften door de gemeente, de grote verschillen in inkomsten steeds een grote moeilijkheid bieden.

Wie deze grondstelling voor gemeentebemoeiing tot de uiterste grens van het gemeentelijk kunnen, heeft aanvaard, moet ook op het standpunt staan, dat autonomie in haar beheer en haar besturen onmisbaar is. Immers de veelzijdigheid der gemeentelijke bemoeiing, die het kenmerk is van gemeentelijk democratisch besturen, sluit uit, dat de onderdelen van de uitvoering dezer bemoeiingen door een rijkswetgeving zouden worden beheerst. De uitvoering van de gemeentebemoeiingen kan niet anders, althans doelmatig niet anders worden geregeld dan plaatselijk, dat is dus, gedecentraliseerd.

Alles wat te dien opzichte het algemeen landsbestuur wil centraliseren, maakt de gemeentelijke bemoeiing ondoelmatiger, meestal veel ondoelmatiger, dan ze zonder die directe bemoeiing zou zijn. Hier ligt dus de aanwijzing, dat ten opzichte van alles wat voor de zorg van het openbare leven door de gemeente kan worden gedaan, wat de uitvoering betreft, door de Staat aan de gemeente moet worden overgelaten.

Aan de Staat blijft dan ook nog op het gebied van zorg voor het openbare leven een grote taak, die het meest doelmatig uit één middelpunt gecentraliseerd kan worden, beheerst en beheerd. Maar te beproeven, dat dit in het kleine Nederland uit ruim duizend middelpunten of b.v. in het grotere Frankrijk uit veertigduizend gemeentelijke middelpunten zou kunnen geschieden, op zoveel voorzieningsgebieden als bij uitnemendheid aangewezen zijn voor plaatselijke verzorging, is een droeve vergissing. Wij weten dat „vergissing” een zacht woord is. Alleen dan is het een vergissing, indien dit landsbestuur deze gedragslijn niet langer zou handhaven dan tot hare ondoelmatigheid zou zijn gebleken, dat wil zeggen tot een tijd dat de gemeentelijke activiteit op verzorgingsgebied voor de ingezetenen reeds veelzijdig was geworden en nog sterk groeiende was.

Uit deze overweging is te verklaren, dat in sommige landen, zoals Frankrijk, waar de rijkswetgeving aan de gemeente geen autonomie, althans in zeer onvoldoende mate in haar beheer toekent, de strijd van sociaaldemocraten en feitelijk van alle democraten moet gericht zijn op de verovering van de autonomie.

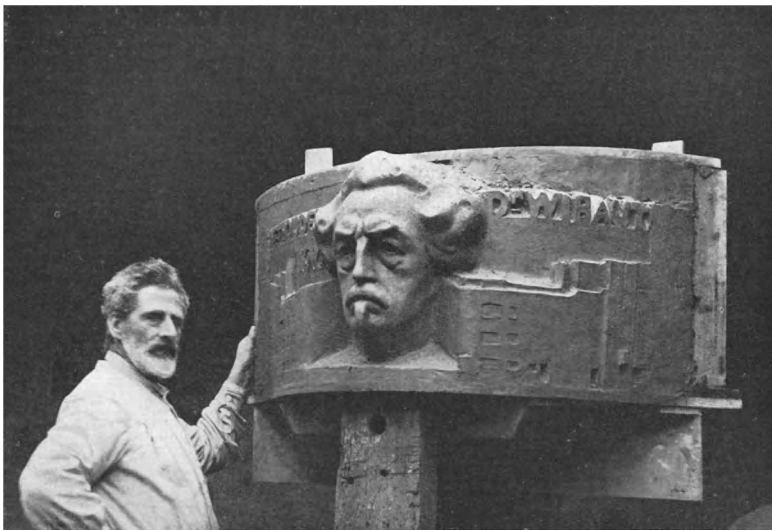
In Nederland staat het niet zo. In onze wetgeving staat autonomie nog duidelijk geschreven. Vooral in de grondwet. De toepassing der autonomie op het gebied waar het sterk op aankomt, het gebied van het financieel beheer, is echter zeer sterk beperkt door de noodlottige wet van 15 Juni 1929, die voorgaf de financiële verhouding tussen Rijk en Gemeente te regelen, doch die in hare toepassing en in de

uitbreiding daaraan gegeven — het moet worden gezegd — de financiële verhoudingen tussen Rijk en Gemeente, in die mate heeft verstoord, dat in Nederland de strijd van sociaaldemocraten en democraten moet zijn gericht op de ingrijpende wijziging van die wet.

Een der eisen voor de praktische bestaanbaarheid van gemeentelijke autonomie is, wij zeiden het reeds, een gemeentelijk financieel beheer, dat de volle verantwoordelijkheid draagt voor het dekken van de gemeentelijke uitgaven, die zelfstandig door de gemeenteraad zijn beslist. In deze eis van de gemeentelijke autonomie ligt grote opvoedkundige waarde. Een opvoedkundige waarde, die voor de versterking van de democratie, de democratie niet als leuze, doch de democratie als daad, niet kan worden gemist.

Er is geen beter democratisch middel, dan de eis aan de autonomie gesteld, dat zij onbeperkt de financiële gevolgen van haar beslissingen draagt. Waar dit zo is, heeft dus elk lid van de gemeenteraad zich rekenschap te geven hoe de dekking van de uitgaven van welke hij voorstander is, zal geschieden. De brede toepassing van dit belangrijke beginsel moet het wanbegrip opheffen dat belastingheffen een onrecht is, dat wordt aangedaan aan hen, die ze op moeten brengen.

In een democratisch gemeentebestuur geeft elk afgevaardigde, de afgevaardigde dus van elke vertegenwoordigde groep, zich rekenschap van de lasten, die aan al de ingezetenen als geheel, dus ook aan zijn groep, moeten worden opgelegd voor de dekking der uitgaven. Het wil zeggen, dat deze belastingen door de vertegenwoordigers der ingezetenen worden aanvaard. Staan zij op het standpunt, dat ze die belastingen niet wensen te aanvaarden, dan moeten ze niet de besluiten tot het heffen van die belastingen bestrijden, doch zij moeten verwerpen de besluiten, tot het doen der uitgaven voor wier dekking de belastingen nodig zullen zijn.

Welwillend afgestaan door „Algemeen Handelsblad”.

Onthulling buste Henriette Ronnerplein. Beeldhouwer Eisendraht

N.V. Polygoon Foto-Persbureau.

Begrafenis Troelstra.

Kop van een Partij-optocht in Amsterdam.

Zo worden eigenlijk de gemeenteraadsleden hun eigen heffers van belasting. Zij zelfden bepalen welke belastingen zij zich zelve zullen opleggen. Zich zelve in de betekenis van de groepen, die zij vertegenwoordigen en de gemeente als geheel. Het leidt geen twijfel, dat indien dit democratisch begrip van gemeentebeheer werkelijk levend is geworden bij alle gekozen vertegenwoordigers van de gemeenteraad, ook bij sociaaldemocraten, een aantal uitgaven naar een andere maatstaf zullen worden beoordeeld. Wij denken hierbij bijvoorbeeld aan de salarissen en arbeidsvoorwaarden voor het personeel in gemeentelijke dienst.

Er is een tijd geweest, dat men ook in Nederland een redelijke salarisregeling voor personeel in gemeentelijke dienst niet anders kon bereiken, dan als een verovering van de democratische vertegenwoordigers op hen, die zich aan democratie van de daad niet veel gelegen laten liggen. Uit die tijd stamt de opvatting, ook in sommige groepen sociaaldemocraten nog geldende, dat het de taak voor sociaaldemocraten is, om de lonen en salarissen voor personeel in gemeentedienst zo hoog mogelijk op te voeren, zonder rekening te houden met de salarissen in het particulier bedrijf, waar collectieve contracten door de vakverenigingen zijn verkregen. Particuliere bedrijven voorts, die te vergelijken zijn met de gemeentelijke ondernemingen.

Wij achten de doorvoering van dit standpunt niet juist. Naast hetgeen in collectieve contracten van vergelijkbare bedrijven is verkregen, zullen de arbeidsvoorwaarden van personeel in gemeentedienst, indien die collectieve contracten geen bepalingen bevatten ten opzichte van pensioenregeling, deze bepalingen voor het gemeentepersoneel moeten bevatten. Het is voor een gemeente onverdedigbaar de leden van haar personeel, die de gemeente hun gehele leven tot een vastgestelde leeftijd hebben gediend, onverzorgd te laten. De werkelijkheid is toch dat, behalve dan met uitzondering van de hoogst bezoldigden, in de salaris-

sen en lonen van gemeentepersoneel weinig ruimte is voor betaling van eigen pensioen. Doch ook afgezien daarvan heeft de gemeente de plicht om een behoorlijke pensioenregeling te aanvaarden. Alleen wanneer zij dit doet, naast de aanvaarding van collectieve contracten, kan men zeggen dat een grondslag is gelegd waar beneden de bezoldiging van gemeentepersoneel niet mag gaan.

Indien een salarisregeling van een gemeente hoger ligt, doch de afstand is niet groot, dan kan men dit beschouwen als een aansporing voor de arbeiders in de particuliere bedrijven, te trachten verbetering te verkrijgen. Dit is het voorbeeld, dat volgens vele sociaaldemocraten door de gemeente moet worden gegeven. Ik onderzoek nu niet of het geven van dit voorbeeld vaak heeft geleid tot verhoging van de salarissen in de collectieve contracten van vergelijkbaar particulier bedrijf.

Waar dit het geval is geweest, juich ik het toe. Doch ik zeg erbij, dat wanneer de afstand tussen de gemeentelijke salarisregeling en die in het particulier bedrijf naar boven groot wordt, ook dit voorbeeld geen betekenis meer heeft. Het particulier bedrijf toch moet rekening houden met de grenzen, waarin de salariëring zich kan bewegen, gezien de economische toestand van het bedrijf. De vakbeweging, die collectieve contracten sluit, houdt uiteraard tenslotte ook rekening met die grenzen. Alleen wanneer zij dat doet, kan zij rekenen op succes bij haar optreden, groter of kleiner succes, naarmate zij sterk is. Een belangrijk hoger bedrag boven de marge, die wij hier aangeven, van de gemeentelijke bezoldiging boven de collectieve contracten verkregen, krijgt het karakter van een ongemotiveerde bevoorrechting van het personeel in gemeentedienst. Een bevoorrechting echter waarvan de kosten uit de belastingen moeten worden betaald, en die tot gevolg kan hebben, dat voorzieningen die maatschappelijk gezien nodiger zijn dan deze opvoering van de gemeentelijke loonstandaard, achterwege moeten blijven of lager

gehouden moeten worden dan in democratisch beheer nodig zou zijn.

Gedurende mijn gehele werkkring in het gemeentelijk beheer heb ik deze inzichten verdedigd. Ik doe het nog. In Nederland ligt een grote moeilijkheid hierin, dat het personeel in gemeentedienst afzonderlijk in vakverenigingen is georganiseerd. In verscheidene andere landen, o.a. Engeland, is dit anders. Daar is het gemeentepersoneel georganiseerd met de arbeiders in de particuliere bedrijven in dezelfde vakverenigingen. Het collectieve contract, zoals het in verhouding met de economische toestand in de bedrijven en in overeenstemming met de machtsverhoudingen tussen werkgevers en werknemers kan worden tot stand gebracht, geldt dus gelijkelijk voor alle arbeiders in het beroep of in de groep, die verschillende beroepen omvat voor welke geen afzonderlijke organisatie bestaat.

Ik ben van mening, dat gezien uit zuiver democratisch oogpunt, deze grondslag voor gemeentelijke loonregeling beter is, dan die welke door zelfstandige vakverenigingen van gemeentepersoneel wordt beoogd. Want in democratisch beheer moet bewuste bevoorrechting uitgesloten zijn. Er zijn gemeenteprograms, o.a. in Frankrijk, waar verdedigd wordt het salaris van gemeentepersoneel elk jaar vast te doen stellen door de gemeenteraad, in verhouding tot indexcijfers van de kosten van levensonderhoud. Deze methode heeft ongetwijfeld het voordeel, dat zij discussies over de loonregeling voorkomt.

Zij omvat echter naar mijn oordeel het gevaar dat verbeteringen van de loonregeling in het particuliere bedrijf in de door ons aangewezen collectieve contracten, aan het gemeentepersoneel niet rechtstreeks ten goede zouden komen. Het feit dat in een werkelijk democratisch gemeentebestuur de strijd ten opzichte van gemeentelijke bemoeiingen, vergeleken bij zoals die vroeger was, in veel gevallen zijn scherpe kanten heeft verloren, veroorlooft sociaaldemocraten in gemeenteraden niet om met het verkregene op het

gebied van gemeentelijke bemoeiingen tevreden te zijn. De maatschappelijke behoeften nemen voortdurend toe. Het meest voor de grote groepen van arbeiders en kleine middenstanders, wier economische toestand met de hunne nagenoeg gelijk of in elk geval vergelijkbaar is. Het is de taak van sociaaldemocraten om de drang van voorziening in nieuwe behoeften niet te onderdrukken door de overweging: er is geen geld voor, doch die te bevorderen indien er redelijkerwijze geld voor te vinden is. Ik noem als voorbeeld de tandverzorging voor schoolkinderen. Dertig jaar geleden zou men gelachen hebben om het raadslid, dat een voorstel deed om die verzorging als gemeentelijke taak te aanvaarden. En toch heeft die verzorging een betekenis, die voor het verdere leven van de schooljeugd moeilijk is te overschatten. Duizenden ouders, die jaren geleden hebben en nog lijden onder het gemis aan tandverzorging in hun jeugd, kunnen dat bevestigen.

In onze tijd zijn er gemeenten, die de tand- en mondverzorging van schoolkinderen hebben ingevoerd. Amsterdam was hiervan een voorbeeld. Maar nauwelijks naderde deze verzorging ertoe zich uit te strekken over de gehele gemeente, of de moeilijke positie, waardoor de gemeente in haar financieel beheer was geraakt, gaf er aanleiding toe deze maatregel weer op te heffen.

Hier is een voorbeeld van de gevolgen van de crisispolitiek door de landsregering ten opzichte van de gemeenten gevoerd. Ik ga hier niet in onderdelen op in. Wij zeggen alleen, dat voor ieder tastbaar is, dat de economische crisis zoals we die in Nederland nog in vollen omvang kennen, gevolg is grotendeels van internationaal gebeuren, daarnaast van nationale omstandigheden, maar in geen opzicht aan de gemeenten kan worden geweten. Een juiste verhouding in de verzorging van het leven der ingezetenen tussen Rijk en Gemeente, zou meebrengen, dat van staatswege de crisis werd erkend als een internationaal gebeuren, waarvan de gevolgen voor elk land als geheel na-

tionaal en collectief moeten worden gedragen. Deze gedragslijn is door de Nederlandse regering niet gevolgd, zij weigert nog steeds die te volgen. Zo zien gemeenten zich verplicht om voorzieningen na te laten, die door de gemeenteraad noodzakelijk worden geacht, en waarvan de gemeenteraad de kosten gaarne zou blijven dragen, indien niet optreden van het Rijk het geldelijk beheer van de gemeente belangrijk had verstoord.

Hier komen we dus tot een eis op het gebied van geldelijk beheer door de gemeenten aan de rijkswetgeving te stellen. In een Staat waar op de voorgrond wordt gesteld dat de verzorging van het openbare leven zo doelmatig mogelijk moet worden verdeeld tussen Rijksbemoeiing en gemeentebemoeiing, moet de rijkswet er mede rekenen, dat de gemeenten, zo die het willen, over al de middelen kunnen beschikken, die vereischt zijn voor de uitvoering van al de bemoeiingen, welke niet tot het domein van de Staat behoren, doch van welke vaststaat, dat doelmatige voorziening slechts door de gemeenten kan worden bereikt.

Dit sluit in, dat het belastinggebied der gemeenten een grote rekbaarheid moet bezitten. In gemeenten, waar collectieve voorzieningen geen grote omvang hoeven aan te nemen, kunnen de belastingen veel lager zijn dan in gemeenten wier economische samenstelling dwingt tot zeer omvangrijke collectieve voorzieningen. Voor beide soorten van gemeenten moet hunne bevoegdheid tot belastingheffing voor voorziening in collectieve behoeften ruimte bieden. Een regeling van de financiële verhouding tussen Rijk en Gemeente, d.w.z. van de bevoegdheid van de gemeente om in voldoende mate zelfstandig belastingen te heffen, bestaat thans in Nederland niet. Zij heeft bestaan, ik zeide het reeds, tot in de maand Juli 1929, toen de nieuwe wet op de financiële verhouding is aangenomen. Zij moet weder worden verkregen indien democratisch gemeentebheer in zijn doelmatigheid voor voorziening in de behoeften der bevolking moet worden mogelijk gemaakt.

De mogelijkheid daartoe bestond vroeger in de bevoegdheid der gemeente om een eigen inkomstenbelasting te heffen en het bedrag daarvan jaarlijks te bepalen naar gelang der behoeften die door haar in de begroting waren vastgesteld.

Er bestaat nog steeds een opvatting, al is ze minder algemeen dan vroeger, dat de best beheerde gemeente die is, in welke de belastingen voor de ingezetenen het laagst zijn. Die opvatting is de volstrekte ontkenning van het karakter der gemeente. De opvatting is sterk aan het verouderen, maar helemaal uit de wereld is zij nog niet. Ik herinner mij dat in de tijd, toen in Amsterdam de gemeentelijke inkomstenbelasting veel lager was dan thans de gemeentelijke fondsbelasting met opcenten, een sterk argument in het gemeentebeheer was, dat er zoveel welgestelden de gemeente als woonplaats verlieten om naar Bussum, Hilversum, Baarn, Bloemendaal en andere lustoorden van lager gemeentebelasting te trekken. Die forensengemeenten, zeide men, werden goed bestuurd.

Ik spreek nu niet over de stand van het verschil tussen gemeentelijke belastingen in Amsterdam en in deze forensengemeenten, zoals die zich in de loop der tijden heeft ontwikkeld. Doch ik zeg dat het bedrag van de heffing van belasting in de gemeente in geen enkel opzicht een maatstaf is voor de kwaliteit van zijn bestuur.

Een gemeente met lage belastingen kan slecht bestuurd worden, omdat zij op het gebied van in haar verzorgingskring werkelijk vereiste collectieve voorzieningen achterlijk is. Een gemeente met hoge belastingen kan goed verzorgd genoemd worden, indien de inkomsten waar zij over beschikt doelmatig worden gebruikt voor de dekking van de kosten van in die gemeente werkelijk vereiste en door de gemeenteraad gewilde collectieve voorziening in behoeften der ingezetenen.

De vraag of een gemeente goed of slecht beheerd wordt, wordt beslist door het feit, of de uitgaven nauwkeurig beperkt worden tot hetgeen naar de beslissingen van de raad

nodig is, en uitgevoerd worden met gepaste zuinigheid. Hier ligt een taak van democratisch beheer der gemeente. Voor de vervulling dezer taak zal in grote gemeenten allicht een bizonder orgaan nodig zijn, dat voortdurend nagaat, of aan de doelmatigheid van het besteden der gelden voor gevoteerde uitgaven iets ontbreekt, en wat er aan moet verbeterd worden. Een orgaan ook, dat zich tevens rekenschap geeft van de vraag, of in de verschillende gemeentelijke diensten het werkelijk vereiste werk met minder personeel kan worden verricht, of met een andere indeling van het personeel besparing van uitgaven zou kunnen worden verkregen.

In een gemeente waar zulk een orgaan bestaat en goed werkt is een waarborg voor goed beheer verkregen.

Ik heb in het jaar 1919 zulk een orgaan voor de gemeente Amsterdam doen instellen. Men heeft het bezuinigingsinspectie genoemd. De naam was verkeerd, omdat hij de indruk wekte, dat vermindering van uitgaven zonder meer de opdracht van dit orgaan moest zijn. Inderdaad was die opdracht geen andere, dan toe te zien, dat op geen enkel gebied in de gemeentebemoeiing, voor een bepaalde verrichting of voor een bepaalde dienst, meer werd uitgegeven dan met bestaande salarisregeling enz. nodig was.

Is deze grondslag verkregen, dan is het duidelijk de plicht van het Dagelijks Bestuur der gemeente, een belastingregeling uit te werken, die elk jaar de dekking van alle uitgaven verzekert.

Toen ik de eerste maal in de Amsterdamse gemeenteraad als Wethouder van financiën de begroting moest verdedigen, heb ik drie stellingen aangegeven, die de theorie en de practijk van gemeentelijk financieel beheer ten volle beheersen.

De eerste is, dat een gemeente om een gulden te kunnen uitgeven, die gulden eerst moet hebben.

De tweede stelling is, dat de gemeente om een gulden te hebben, die eerst moet nemen.

De derde stelling is, dat de gemeente dezelfde gulden maar eenmaal kan uitgeven.

In deze zeer eenvoudige stellingen liggen eigenlijk de grondslagen voor goed financieel beheer omvat. Uitgaande van die grondslagen heb ik nooit geaarzeld de belastingen vereist voor dekking zo hoog voor te stellen, dat hun opbrengst menselijkerwijze gesproken voldoende zou zijn. Daarbij heb ik steeds het standpunt ingenomen, dat de progressieve eigen gemeentelijke inkomstenbelasting in die dekking door zijn opbrengst een belangrijk aandeel moest nemen. Maar bovendien, dat het bedrag, geraamd als opbrengst van de bij de begroting vastgestelde inkomstenbelasting, moest zijn de sluitpost der begroting. Hetgeen dus insluit, dat eerst de uitgaven worden vastgesteld bij de behandeling der begroting, dan de inkomsten, en als laatste post het aan de inkomsten ontbrekende, het geraamde bedrag van de opbrengst der vast te stellen progressieve inkomstenbelasting.

Er zijn jaren geweest, waarin de heffing van de hoogst aangeslagenen in die progressieve gemeentelijke inkomstenbelasting nogal hoog moest zijn. Ik herinner mij een jaar van 18 procent. Er waren toen gemeenteraadsleden, er waren ook wel schrijvers in tijdschriften, die mij toen verweten, dat ik belastingheffing wilde toepassen om het verschil in inkomsten van de ingezetenen der gemeenten kleiner te maken, de zogenaamde „egalisatie” der inkomens. In zijn consequentie ook het verschil in vermogen kleiner te maken. Tegen deze beschuldiging heb ik mij steeds verweerd. Zeker acht ik heffing van progressieve belasting op inkomsten een volkomen geoorloofd en somtijds aangewezen middel om de grote verschillen tussen netto inkomsten van de belastingbetalers kleiner te maken. Doch voor mij staat vast, dat dit doel aan den gemeentelijken belastingheffer volkomen vreemd moet zijn. Belastingheffing die dit doel heeft mag enkel worden toegepast door de Staat.

Hier toch geldt het de toepassing van een principieel ingrijpen waarvan de verantwoordelijkheid door de natie als geheel, door het parlement, moet worden gedragen. Ik ben voorstander van gemeentelijke autonomie, doch het toekennen aan de gemeente van de bevoegdheid tot belastingheffing met dit doel, zou van gemeentelijke autonomie een spotbeeld maken.

Daarvan ben ik nooit voorstander geweest.

Gesteld nu, dat in een gemeente werkelijk de toestand bestaat, dat in alle daartoe geschikte redelijke behoeften van alle ingezetenen, collectief en in voldoende mate, wordt voorzien. Gesteld daarbij dat de gemeenteraad vervuld is van de wil, om aan bestaande behoeften, waarin wordt voorzien, de voorziening van nieuwe behoeften toe te voegen, eveneens collectief, zodra de noodzakelijkheid of wenselijkheid daarvan blijkt. Gesteld dat deze gemeenteraad met het heffen van belastingen om de uitgaven voor deze collectieve behoeften te dekken zover gaat, als naar zijn overtuiging de ingezetenen kunnen opbrengen en wensen op te brengen.

Nadert dan eigenlijk zulk een gemeentebeheer niet tot de voorbereiding van een collectieve voorziening, die een der grondslagen is van de socialistische samenleving?

Op deze vraag blijft mijn antwoord ontkennend.

Ik ben bereid zulk een gemeente te prijzen om haar democratisch handelen. Zij heeft inderdaad democratisch beheer verheven van een mooi woord tot een nog veel mooiere daad. Maar socialistische regeling heeft zij feitelijk niet voorbereid. Wijl immers haar voortreffelijke zorgen zich slechts kunnen uitbreiden tot haar eigen kring. Slechts wanneer er zeer vele gemeenten zouden komen, in elk van een aantal landen, een groot aantal van zulke gemeenten, die deze waarlijk democratische gemeentepolitiek zouden toepassen, zou men kunnen gaan spreken van een gedeeltelijke voorbereiding van collectieve voorziening in socialistische geest. Wijl dan vast zou komen te staan,

dat in verscheidene landen een belangrijk deel der bevolking het standpunt zou hebben aanvaard, de voorziening in elkanders behoeften, het dienen van elkanders stoffelijke en geestelijke belangen als taak te stellen aan alle leden ener beheersgemeenschap.

Door de aanvaarding van dit standpunt, maar nog veel meer door de toepassing van het beginsel van elkan-der dienen, zou inderdaad de geest, die vereist is voor benadering van het socialisme belangrijk worden bevorderd. Geen enkele gemeente die op deze weg verder kan gaan dan andere, als gevolg van hare ruimere beschikking over inkomsten, voortspruitende uit hare economische constructie, mag zich daarvan laten weerhouden. De af te leggen weg is lang. Hij kan ook onder de beste omstandigheden slechts in gedeelten worden afgelegd.

Het ligt echter niet op de weg van een enkele gemeente, hoe groot ook, om in de bevordering van collectieve voorziening zich te begeven buiten haar eigen gebied. Hetzij dan in geordende samenwerking met andere gemeenten. De vraag of en in hoeverre de „Internationale Stedenbond” hier een taak kan verrichten wordt in een ander hoofdstuk besproken.

INTERNATIONALE SOCIALISTISCHE CONGRESSEN

IK heb sedert 1896 alle internationale socialistische congressen bijgewoond. Het ligt niet in mijn voornemen om van elk van die congressen iets te zeggen. Ik beperk mij tot een enkel, waar ik in de behandeling van een zeer gewichtig onderwerp, een belangrijk aandeel heb gehad.

In 1896 werd het congres in Londen gehouden. Ik was nog niet aangesloten bij de S.D.A.P., dat zou eerst het volgend jaar gebeuren, doch iedereen in Nederland kende mij sedert enige jaren als socialist.

Ik ontving een verzoek van de redactie van „De Telegraaf”.

„De Telegraaf” was toen nog geen rijke onderneming. De redactie vroeg mij een verslag voor dat dagblad te maken van het congres in Londen. Maar vermeldde er bij, dat ze er niet veel voor kon betalen. Ik antwoordde, dat ik bereid was het zonder vergoeding te doen, mits vaststond dat ze mijn verslagen zouden plaatsen zoals ik ze zond. Dat werd overeengekomen, doch deze afspraak werd niet gehouden. Het duurde uiteraard een paar dagen voor ik in Londen de verslagen ontving en toen bemerkte ik dat ze verminkt waren. Er was veel uitgelaten waaraan ik waarde hechtte het te vertellen.

De eerste dag had ik moeite, op het congres een persklaar verslag te maken, maar de tweede dag ging het al goed. Er werd toen op die congressen nog in drie talen vertaald; dat leverde dus tijd genoeg om wat in de oorspronkelijke rede niet voldoende was opgeschreven, nader aan te vullen. Wanneer het congres verdaagd werd, had ik dus die dag geen werk meer en kon ik omgang hebben met congresbezoekers, waarvan ik er reeds een aantal kende. Omdat ik geen afgevaardigde was, was ik als verslaggever aan de perstafel komen te zitten.

Het congres had een resolutie aangenomen waarbij zij, die men hield voor anarchisten, werden uitgesloten. Een vurige rede van Landauer had dit niet kunnen voorkomen. De eerste dag daarna hielden de uitgeslotenen een ander congres, dat in één dag afliep. De volgende dag kwam Domela Nieuwenhuis op het sociaal-democratische congres aan de perstafel. Het was een goede kennismaking. We zijn nooit persoonlijk vijandig geweest. Ik hoorde volstrekt niet tot de geestverwanten of halve geestverwanten van Domela Nieuwenhuis. Ik was sociaal-democraat uit eigen opgebouwde overtuiging. Maar reeds enige jaren voor ik mij bij de S.D.A.P. aansloot, had ik Domela Nieuwenhuis gevolgd, en vooral het begin van zijn optreden was mij sympathiek geweest. Op het laatst van zijn leven woonde Nieuwenhuis in Amsterdam in mijn buurt. We ontmoetten

elkander dan nog wel eens in de tram en hadden altijd een gesprek. Maar niet over de onderlinge strijd.

Er was in de Londense congresweek ook een vrije of bijna geheel vrije dag. Die heb ik besteed om met Bruno Schön-lank Oost-Londen te gaan zien. Hij had voor geleide gezorgd, geleide dat zich op korte afstand van ons hield. Dat werd in die tijd nodig geacht. Bruno Schönlank was een scherp, bekwaam auteur en een goed econoom, een sieraad van de Oostenrijkse partij. Hij is vroeg gestorven.

De indruk van de ontzettende ellende die we in Oost-Londen hebben gezien, zal ik nooit vergeten. Ik heb later die tocht nog wel eens gedeeltelijk herhaald, welke ook toen weer een sterke indruk op mij maakte. Een beschrijving ervan zal ik niet geven, dat is al heel dikwijls gedaan. Van de Hollanders waren in Londen Troelstra, Tak, van Kol, Nellie van Kol, die toen nog belangstelde in het socialisme, Henri Polak en enkele anderen.

Het punt dat in latere congressen het sterkst tot mij sprak was alles wat gedaan kon worden om oorlog te voorkomen. Voor mij stond toen reeds vast, en heeft sedert steeds vastgestaan dat de socialistische voortbrenging slechts kon worden voorbereid en gevestigd op een grondslag van wereldvrede. Daar volgde voor mij uit, dat de sociaal-democratie er al haar krachten op moet richten om de oorzaken van oorlog weg te nemen. Er zijn jaren geweest dat zij dit deed met haar volle kracht. Er zijn ook jaren geweest, we leven nu in zulk een tijd, dat ook voor sociaal-democraten het onder alle omstandigheden weigeren van deelneming aan oorlog niet wordt aanbevolen.

De verzamelnaam van de oorzaken van oorlog in onze tijd is het ongebreidelde kapitalisme dat, op de spits gedreven, economische oorlog verwekt en in stand houdt, en langs en door de economische oorlog de gewapende oorlog veroorzaakt.

Het congres van Kopenhagen in 1910 had als een van de onderwerpen: bevestiging van de wereldvrede. Het nam

een resolutie aan waarbij de toenemende bewapening, met name ter zee, aan de kaak werd gesteld en waarin werd betoogd, dat de aandrang daartoe, afgezien van het rechtstreekse belang van de machtige wapenindustrie en zijn geweldige invloed in regeringskringen, ontstaat uit de kapitalistische concurrentie op de wereldmarkt en waarin werd vastgesteld dat in de belangen der arbeidersbeweging geen enkele kiem voor oorlog aanwezig is. De resolutie sprak uit, dat indien oorlog dreigt, de arbeidersklasse in alle landen alles in het werk moet stellen om die alsnog te voorkomen, onder leiding van het internationaal bureau en met de middelen die in elk land mogelijk zullen zijn. Indien dan toch oorlog uitbreekt moet de arbeidersklasse opkomen voor spoedige beëindiging en tegelijkertijd de democratische en politieke stromingen, door de oorlog ontstaan, ten nutte maken in de strijd voor opheffing der kapitalistische maatschappij. Keir Hardie en Edouard Vaillant wilden in de resolutie uitspreken, dat als meest doelmatig middel om oorlogen te voorkomen, de algemene werkstaking aangegeven is, hoofdzakelijk in de industrieën, die voor de oorlogvoering wapens, munitie, transportmiddelen enz. leveren. Daarnaast zou dan voortdurend staan een krachtige agitatie in het volk, met de sterkste middelen gevoerd. De resolutie ondervond veel sympathie. Maar veel van de sympathiseerenden hadden het gevoel: het zou mooi zijn als het kon. Maar het kan niet. Toch wilde men de resolutie niet verworpen zien. Toen werd het gebruikelijke middel toegepast om ze te verwijzen naar het bureau ter behandeling op een volgend congres. Dit voorstel werd ondertekend door Van der Velde, Hillquit, Wibaut, Rosa Luxemburg, Victor Adler en Ebert, en eenstemmig aangenomen. Het congres waar het voorstel Keir Hardy, n.l. opzettelijke bevordering van werkstaking in alle bewapeningsindustrie, om oorlog te bestrijden, zou worden behandeld, ware zeker belangrijk geweest. Het zou in 1914 zijn gehouden, maar het werd verhinderd door de wereldoorlog 1914—1918.

Deze wereldoorlog verhinderde meer. De houding van de sociaal-democraten ten opzichte van de oorlog in Duitsland, bracht diepe beroering in de internationale sociaal-democratie. In het jaar 1923 had het eerste herenigingscongres in Hamburg plaats. Het duurde tot 1925, het congres van Marseille, eer de Internationale, gereorganiseerd tot de tegenwoordige S.A.I., zijn standpunt ten opzichte van „internationale socialistische vredespolitiek” opnieuw kon bepalen. Het werd een zeer belangrijk congres.

Voor mij het belangrijkste dat ik heb meegemaakt, omdat in de resolutie, daar met algemene stemmen aanvaard, de weg aangewezen werd voor de omwenteling van het kapitalisme tot socialistische voortbrenging. Ook werd aangewezen welke rol de Volkenbond, die er reeds was, zij het naar het oordeel van het congres zeer onvolmaakt, daarin met de volle steun der sociaal-democratische arbeidersbeweging zou hebben te vervullen.

Hier zijn een paar citaten uit de resolutie:

„De arbeiders eisen derhalve, een alle landen omvattende, en waarlijk democratische Volkenbond. Zij eisen dat de toepassing van artikel 19 van het Pact, hetwelk voorziet in de herziening van de vredesverdragen, met grote nauwkeurigheid, en zo snel mogelijk zal worden doorgevoerd. Zij eisen, dat naast het Internationaal Arbeidsbureau de bestaande economische organen van de Volkenbond omgezet worden in een waarlijk Internationale Economische Raad, in welke leiding ook de vakbewegingen de coöperatieve organisaties aandeel moeten hebben. Deze Economische Raad moet de internationale vraagstukken van productie en distributie onderzoeken, toezicht houden op de monetaire verhoudingen, het internationale verkeer en vervoermogelijkheden verbeteren, een rechtmatige verdeling van de grondstoffen voor alle landen verzekeren, het stelsel van hoge invoerrechten en het nationalisme in het bedrijfsleven bestrijden, en de toepassing en versterking der economische wetgeving doorvoeren.”

Er zou aan de rangschikking van de eisen wel iets te verbeteren zijn, doch afgezien van zulke correcties, ligt in dit citaat feitelijk een groot stuk van het program voor de omwenteling van het kapitalisme. Hier is wat de resolutie zegt ten opzichte van de reorganisatie van de Volkenbond: „Zo strijdt het proletariaat voor het verheven doel van de vereniging der souvereiniteit van de arbeid met de souvereiniteit der democratie en de veiligheid der volken.

Reeds thans beschikt het proletariaat over de macht om op de regeringen druk uit te oefenen en die te leiden op de weg die tot de wereldvrede voert. De arbeidersklasse is zich daarbij bewust dat oorlogsgevaaren nog versterkt zijn door zekere bepalingen in de vredesverdragen (van Versailles) in het bijzonder door die welke bepaalde internationale verdragen slechts op onvoldoende wijze geregeld hebben, of door andere bepalingen, die de positie der minderheden onrechtvaardig geregeld hebben. De arbeidersklasse weet, dat in het bijzonder het Volkenbondspact zelf niet die beperking der souvereiniteit der afzonderlijke naties heeft tot stand gebracht, die vereist wordt voor de solidariteit der volken. Dat in de Volkenbond verzuimd is aan de nationale regeringen het recht van oorlogsverklaring onvoorwaardelijk te onttrekken, en dat de gemeenschappelijke afweer tegen een van aanval beschuldigde staat onvoldoende geregeld is.

De in de S.A.I. georganiseerde arbeiders hebben de instelling van de Volkenbond aanvaard, doch zij verklaren dat dit instituut nooit aan de verwachting zal kunnen voldoen zolang niet alle naties met gelijke plichten en gelijke rechten er in zijn omvat. Zolang de Volkenbond niet de noodzakelijkheid van zulk een vredesprogram erkent, en zolang niet die internationale organisatie een vaste economische grondslag verschaft.”

En nog op een andere plaats roept de S.A.I. de aangesloten arbeidersorganisaties op om op de regeringen in Rusland en Duitsland, druk uit te oefenen teneinde hun te doen toetreden tot de Volkenbond.

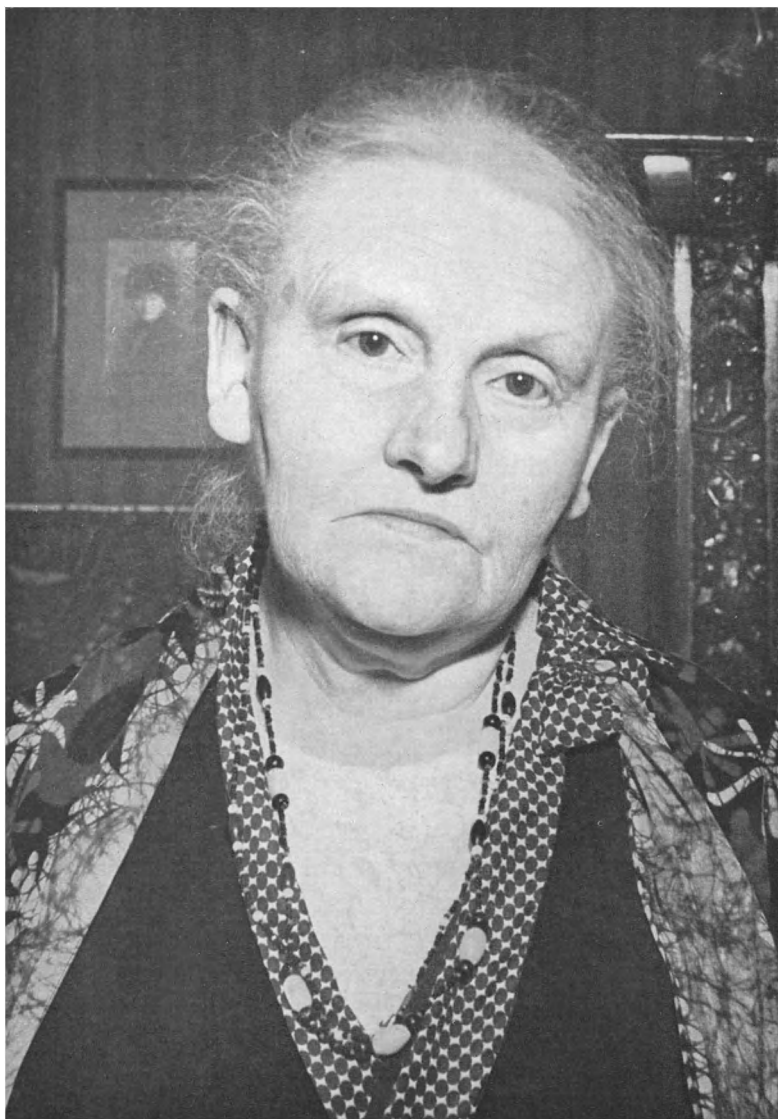
Ik zei reeds dat deze resolutie voor mij de belangrijkste is die sedert de wereldoorlog op het congres van de Socialistische Internationale is aanvaard. Dat wil niet zeggen, dat sedert de aanvaarding dezer resolutie volhardend alle krachten zijn ingespannen om de Volkenbond tot het orgaan te maken, dat hier werd verlangd. Ook niet dat alle krachten zijn ingespannen, om de aangeslotenen bij de Internationale aan te sporen, elk in hun land de economische omwenteling te bevorderen, die in de resolutie als noodzakelijk wordt geschetst.

In de laatste maanden aan dit geschrift voorafgaande, de laatste maanden van 1935, is inderdaad op de voorgrond getreden de volle bereidheid der S.A.I. om de Volkenbond te steunen in zijn optreden bij het Italiaans-Abessinisch conflict. Wij hebben dit optreden toegejuicht. Het versterkt de positie van de Volkenbond, die we moeten helpen nog beter maken dan hij is. In de voorafgaande jaren was over het algemeen bij de S.A.I. sterke onverschilligheid ten opzichte van de Volkenbond aan de dag getreden. Zo was het voor mij verheugend, dat in deze houding een omkeer kwam, en dat thans samenwerking in het huidige conflict met de Volkenbond als noodzakelijk werd aanvaard.

Ik mag er echter niet bij verzwijgen dat moet worden gehoopt dat de S.A.I. op deze nieuwe weg zal blijven voortgaan en krachtig de Volkenbond zal blijven steunen. Dit hoeft niet te verhinderen, dat aan hare reorganisatie wordt gewerkt. Hoe meer de S.A.I. er in pacifistische zin aan werkt, hoe beter zij naar mijn oordeel haar plicht nakomt. Maar zij moet zich voortaan bij dit werk, dat niet terstond resultaat zal hebben, ten opzichte van de Volkenbond, ondanks al zijn onvolmaaktheid, van onverschilligheid onthouden. Het is nu tien jaar geleden dat de resolutie van Marseille zo duidelijk en zo goed geargumenteed heeft gezegd, wat de Volkenbond, mits voldoende krachtig ondersteund door de volkenzelve, zou kunnen bereiken. Doch

Conferentie Internationale Stedenbond. Naast Wibaut staat Em. Vinck, Directeur.

Mijn Vrouw op 73-jarige leeftijd.

hoe weinig heeft de S.A.I. in die tijd van activiteit op dit punt naar buiten doen blijken.

Hoe ging het in de commissie, waar deze resolutie moest worden opgesteld en voor het congres voorbereid? De beraadslagingen in de commissie waren moeilijk en bewogen. Schrijver dezes was Voorzitter. Er was enige strijd over de benoeming van een rapporteur voor het congres. Renaudel, toen nog ten volle de vertegenwoordiger van de Franse partij, brandde van verlangen als zodanig te worden benoemd. Uit de vergadering was Wibaut genoemd. Ik wilde het wel zijn, doch ik wilde het ook graag aan Renaudel overlaten, die er in het bijzonder op gesteld bleek. Hij was een goed Frans spreker en in het congres populair. Maar Arthur Henderson zette er al zijn kracht op om mij benoemd te krijgen. Ik kreeg toen een Arthur Henderson te zien, zoals ik dien niet had gekend. Ik had Henderson enige jaren waargenomen als voorzitter van het uitvoerend bestuur van de S.A.I. Ook in heftige discussies bleef hij daar het toppunt van onbewogenheid, maar nu was hij in volle actie.

Wat was eigenlijk de reden dat Henderson mij als rapporteur wilde hebben en niet Renaudel? De reden was deze. Hij had in de discussie bemerkt, dat in mij een felle haat leefde tegen alle oorlogen, dat voor mij de uitspraak „nooit meer oorlog” de betekenis had, dat de sociaal-democratie nationaal en internationaal allereerst daarop al haar krachten moest richten. Henderson had ook bemerkt, dat Renaudel geen bezwaar maakte tegen een resolutie, waaruit die geest zo ongeveer sprak. Maar het was hem zeer duidelijk geworden, dat het sentiment van haat aan alle oorlog in Renaudel niet sterk leefde. Daarom moest Wibaut rapporteur worden. Henderson vocht er hardnekkig voor en won tenslotte het pleit.

Dit was de Henderson die door zijn onvermoeibare volharding als voorzitter van de vredesconferentie aan de wereld het voorbeeld heeft gegeven, hoe voor onze grote zaak moet worden gestreden. De teleurstellingen, die hij ervoer als

voorzitter van de vredesconferentie, waren ontelbaar. Een aantal ervan werd naar buiten bekend, een groter aantal drong buiten Genève niet door, doch moet hem toch ook hebben getroffen. Maar onvermoeid hield hij vol. Onvermoeid diende hij het grote doel, dat hij zichzelf had gesteld. Zo heb ik voor Arthur Henderson een grote verering gekregen. Hij was in de arbeidersbeweging een van de besten. De politieke strekking van de resolutie is, naar wij zagen, de Volkenbond te maken tot het opperstsovereine orgaan, dat wereldvrede kan handhaven. De economische strekking gaat nog daarboven uit; deze is om de Volkenbond en zijn organen te richten op de „Ordening der Wereldproductie en Werelddistributie”. Er is tussen het een en het ander innig verband en wisselwerking. De Volkenbond zal de opperste souvereiniteit van de bij haar aangesloten natiën niet verkrijgen voor zij aan de wereld getoond heeft, dat zij als orgaan der „Ordening der Wereldproductie en Werelddistributie” in staat blijkt deze arbeid krachtig in te zetten. Zo moest de aanvaarding der resolutie met algemene stemmen door de vertegenwoordigers van alle landen op het congres van Marseille, reden tot grote voldoening zijn. Toch gaf deze aanvaarding met grote bijval door het Marseiller congres mij niet de voldoening, die buitenstaanders ervan zouden verwachten. Ik voelde, dat de atmosfeer van dat congres, ten spijt van de sterke redevoeringen naar buiten van Henderson voor Engeland, Breitscheid voor Duitsland, Blum voor Frankrijk, de Brouckère voor België, niet onverdeeld sympathiek was. Ik voelde tegen mijn betoog van de morele ontoelaatbaarheid en de economische dwaasheid van de oorlog, de laatste getoetst aan de uitkomsten van de wereldoorlog 1914, verzet bij velen. Het werd niet in het openbaar uitgesproken. Turati (Italië) bestreed de resolutie omdat hij ze niet sterk genoeg vond. Enige partijen, o.a. Oostenrijk, sloten zich daarbij aan, onder verklaring echter dat ze terwille van de eenheid toch wel voor zouden stemmen. Maar telkens bemerkte ik tijdens mijn

inleiding, dat er bij vele groepen innerlijke tegenstand was. In mijn korte toelichting van de resolutie, had ik het volgende gezegd om de economische dwaasheid van de oorlog aan te tonen: „In het begin van de twintigste eeuw is het verschil tussen in de oorlog overwonnen en de overwinnende volken niet meer van hetzelfde karakter als in de veertiende en vijftiende eeuw. Het is de vraag of op het ogenblik de economische positie van de volken, die in de jongste wereldoorlog overwinnaars zijn geweest, gunstiger is geworden dan die van het overwonnen volk. Ik zou, werd de vraag mij gesteld, daarop met grote terughoudendheid antwoorden. Immers wij weten allen, om slechts één feit te noemen, hoezeer het overwinnaarsland Engeland thans lijdt onder de ontzaglijke werkloosheid, die men door geen maatregelen heeft kunnen verminderen. In de twintigste eeuw is de wederzijdse afhankelijkheid van alle landen van Europa zo sterk geworden, dat het althans van economische kant gezien, een grote vergissing zou zijn een overwinnaarsland met zijn overwinning geluk te wensen. Doch heel zeker begaat men geen vergissing met te zeggen, dat de oorlog is geworden een verderfelijk kansspel, waarin allen die er aan deelnemen, verliezers zijn. En dat overal waar wat te verliezen is, het steeds en overal de arbeidersklasse is voor wie de oorlogsgevolgen het hardst en het bitterst zijn.”

Ik had opzettelijk de economische dwaasheid van de oorlog zwakker voorgesteld, dan ik ze voelde. Toch kwamen er na mijn rede Franse vrienden naar mij toe, die zich bitter beklagden. „Maar Wibaut,” zeiden ze, „dat hadden we van U niet verwacht. Ons land heeft met ons aller steun de grootste offers gebracht om overwinnaar te zijn. En nu komt gij ons zeggen dat overwinnaar en overwonnenen gelijkelijk verliezers zijn.” Dezelfde ontstemming trad aan de dag in het merkwaardige feit, dat een belangrijk deel van de sociaal-democratische congrespers dit deel van mijn rede opzettelijk onvermeld liet.

Het is nu tien jaar later, en indien ik thans hetzelfde onderwerp behandelen moest, zou ik over de oorlog heel anders spreken. Het kan niet sterk genoeg worden gezegd, dat oorlog in de twintigste eeuw economisch gezien dwaasheid is, wijl alle economische doeleinden, die de oorlogvoerenden beogen, alle diepgaande veranderingen om de wereldvoortbrenging te verruimen en te verbeteren, veel beter zonder oorlog door samenwerking van een zeker aantal naties bereikbaar zouden zijn. Het is niet moeilijk om uit de jaren aan de wereldoorlog voorafgegaan, feiten te noemen die bevestigen dat zulk een samenwerking in volle ontwikkeling was. De wereldoorlog 1914—1918 heeft al die opkomende samenwerking verbroken. Daarom staat voor mij vaster dan ooit: „onder geen omstandigheden meer oorlog”. Ook niet wat men in bepaalde kringen noemt een preventieve oorlog teneinde het in 1914—1918 overwonnen land, Duitsland, te beletten zich volledig te herbewapenen. Om de goede reden dat iedere oorlogsvoorbereiding de natïen afleidt van het inzicht, dat enkel langs de weg van economische samenwerking een bevredigend nationaal leven voor alle natïen bereikbaar is. „Nooit meer oorlog”. Ook geen oorlog onder leiding van de Volkenbond als sanctie tegen een aanvaller. Indien het de Volkenbond ernst is om een aanvaller de werkelijke aanval op een ander land te beletten, dan staan hem bij eenparige wil der aangesloten leden allerlei sancties ten dienste die, als ze krachtig genoeg worden toegepast, den aanvaller moeten beletten de oorlog te voeren. Daartoe is de onderlinge verstrengeling van het economisch leven in de twintigste eeuw sterk genoeg, doch zeker is dan regeling nodig die thans nog ontbreekt. Immers het lijkt nauwelijks doorvoerbaar om van alle leden van de Volkenbond volledig en volhardend toepassing van zekere sancties te verkrijgen, indien vaststaat dat voor een bepaald land de doorvoering van de bepaalde sanctie offers vereist, die voor het economisch leven van dat land niet zijn te dragen. In het feit van het uitspreken dier sancties,

wij noemen hier bv. alleen het leveren van petroleum aan den aanvaller, ligt de uitdrukking dat door de voorkoming van de oorlog het belang van alle landen, die lid zijn van de Volkenbond wordt gediend. Bij deze aanvaarding behoort dus de moed om dan ook de economische gevolgen van toe te passen sancties gezamenlijk in een vast te stellen verhouding, door alle leden van de Volkenbond te doen dragen. Alleen wanneer soortgelijke regelingen tot stand zijn gekomen in redelijke overeenstemming met de landen die ze nodig hebben, kan van de zijde van de Volkenbondscommissie, die de sancties voorbereidde, op hun algemene trouwe uitvoering worden gerekend. Het is de eerste maal dat de Volkenbond sancties tegen den aanvaller toepast. Eigenlijk moet ik zeggen poogt toe te passen. Ik heb mij verheugd in dit initiatief. Het was de plicht van de Volkenbond. Maar voor mij staat vast, dat de tweede dringende plicht is een stelsel van toepassing van sancties te ontwerpen, dat hunne algemene doorvoering verzekert door de economische offers, die hun toepassing vereist, gelijkelijk te doen dragen naar vastgestelde schaal door de landen wier belangen er door worden gediend, dat is dus door alle leden van de Volkenbond.

Reeds sedert vele jaren, doch steeds meer en meer, ben ik tot de overtuiging gekomen dat uitbanning van de oorlog, uitbanning onder alle omstandigheden, het begin moet zijn van de verbetering der grondslagen voor het leven der mensheid als geheel.

Iedere oorlog, onder welke leuze ook, onder de leuze „voor de democratie”, „tegen de terreur”, „tegen den geweldenaar”, „tegen de dictatuur”, „in het belang der beschaving” betekent op zijn allergunstigst: vertraging in het begin van verbetering, naast de verwoesting van een groot deel der reeds verkregen beschaving. Iedere oorlog, onder welke naam ook, doet in de volken opleven het verdelgingsinstituut als strijdmiddel. Met het noodlottig gevolg dat uitbanning van oorlog op de achtergrond komt. Er is voor

de mensheid slechts één weg naar verbetering mogelijk: „Nooit meer Oorlog”. Hier ligt het grote werk van de sociaal-democratie.

INTERNATIONALE STEDENBOND

IN het jaar 1923 kreeg ik op het stadhuis een bezoek van iemand uit Boston. Hij werd mij aanbevolen door een paar professoren. Hij vertelde mij over pogingen door hem in de Verenigde Staten aangewend teneinde te komen tot samenwerking tussen gemeenten.

In het bijzonder in Boston had hij zich daarvoor bijzonder ingespannen. Aanvankelijk vond zijn denkbeeld veel aanhang en had hij succes gehad. Maar hij had het werk in Boston moeten opgeven door de houding die de federale regering te dien opzichte aannam. Hij wilde nu trachten in Europa te bereiken, wat hem in de Verenigde Staten niet was gelukt.

Ik had herhaaldelijk besprekingen met hem, die van zijn kant vaag werden gehouden, daar hij niet precies zeide wat hij eigenlijk wilde. Tenslotte trad zijn eigenlijke bedoeling aan den dag. Het ging hem om de oprichting van een Internationale Stedenbond, die positie zou nemen tegenover de Volkenbond. Zijn verwijt aan de Volkenbond was, dat deze niet optrad voor werkelijke internationale algemene levensbelangen op economisch en cultureel gebied, maar dat hij was geworden een politiek lichaam, waarin de grote mogendheden, overwinnaars in de wereldoorlog, de overmacht hadden en hun politiek doorvoerden.

Ik vroeg hem of het aldus omschreven doel de reden was geweest van de moeilijkheden, die hij in Boston had ondervonden van de zijde der Regering.

Hij zei, dat die houding der regering meer voortsproot uit haar opvatting, dat wat hij beoogde, niet uit kon gaan van particulier initiatief. Indien er ooit voor geijverd zou moeten worden, wat evenwel betwist werd, zou de actie alleen

uit kunnen gaan van de Regering. Hij hoopte nu in Europa de mogelijkheid te vinden om, niet gehinderd door regeringen, zijn plan te kunnen voorbereiden, en verzocht hiervoor mijn medewerking.

Ik was niet bereid om alles wat mijn bezoeker van de Volkenbond zei, te betwisten. Maar veel minder de weg op te gaan, die hij aanbeval. De Volkenbond was, wat er ook waar mocht zijn van de beschuldigingen van mijn Bostonsen bezoeker, nog een zeer jonge instelling. Voor een groot deel lag het in de macht van de kleinere landen, die waren toegetreten en nog zouden toetreden om de overmacht van twee grote mogendheden, Frankrijk en Engeland, te beperken.

Ik wees dus mijn medewerking tot zijn plan volkomen af. Maar door zijn optreden was ik gekomen tot de overweging, of de tijd niet rijp was, de „Internationale Stedenbond”, die in 1913, juist voor de wereldoorlog dus, in Gent was opgericht en die gedurende de wereldoorlog tot machteloosheid en onthouding van iedere activiteit was gedoemd, nieuw leven in te blazen. Voor de oprichting van een „Internationale Stedenbond” in 1913 was het initiatief uitgegaan van Emile Vinck te Brussel, ook thans nog haar directeur.

Ik raadpleegde Vinck over de vraag of de tijd rijp was de Internationale Stedenbond als zodanig weder op de voorgrond te brengen in het internationale leven. Wij waren het spoedig eens dat dit gepoogd moest worden. Ook werden wij het spoedig eens dat de eerste daad moest zijn het houden van een congres door de Internationale Stedenbond. Wij gingen na, waar dat mogelijk zou zijn. En kwamen tot de conclusie dat de internationale toestand nog zo wankel was, dat het enkel in een bij de wereldoorlog neutraal gebleven land kon worden beproefd. Nederland was dus aangewezen.

Ik sprak af met Vinck, dat ik onderzoeken zou of de uitvoering van ons denkbeeld mogelijk was. Ik sprak er over

met Burgemeester De Vlugt. Ik vond hem zoals ik verwachtte, sympathiek gestemd voor de gedachte de Internationale Stedenbond, van wier oprichting in 1913 ik hem enige mededelingen deed, weer in staat te stellen zijn werkzaamheden op te vatten. Maar hij weifelde toch, of Amsterdam nu wel het initiatief moest nemen daartoe. Het leek internationaal een tere zaak.

We kwamen overeen het oordeel te vragen van den Minister van Buitenlandse Zaken, dat was toen Jonkheer Mr. Van Karnebeek. Ik wist dat Jonkheer Van Karnebeek in 1913, als Burgemeester van Den Haag, onder de oprichters van de Stedenbond had behoord. Dat gaf mij wel de verwachting dat hij sympathiek ten opzichte van het plan zou staan. Burgemeester De Vlugt en ik hadden met Minister Van Karnebeek een bespreking. Ik herinner mij nog, dat er aanstonds glans in zijn ogen kwam, toen Burgemeester De Vlugt het doel van onze komst had ontwikkeld en ik er een paar woorden aan had toegevoegd. Hij vond het plan om de Internationale Stedenbond in de gelegenheid te stellen in Amsterdam een congres te houden, zeer aanbevelenswaardig. Hij achtte de tijd voor het hervatten der werkzaamheden voor de Internationale Stedenbond volkomen rijp. Hij raadde dus aan een congres in Amsterdam te houden. Op een vraag van den Burgemeester van Amsterdam, of de Nederlandse Regering inzake dit congres met Amsterdam zou willen samenwerken, antwoordde de Minister van Buitenlandse Zaken dat hij dat nog zou moeten ontraden, maar dat het ook voor het slagen van het congres volkomen onnodig was en dat Amsterdam overigens in deze aangelegenheid op de sympathie van de Nederlandse Regering kon rekenen.

Zo werd in 1924 in Amsterdam in het Stedelijk Museum een congres van de Internationale Stedenbond gehouden. Dat congres had eigenlijk geen ander doel dan de herleving van de Internationale Bond aan te kondigen. Maar gegeven dit doel was het een volledig succes.

Het is de gewoonte op internationale congressen om aan het slot een voorstel te doen ten opzichte van de plaats en de datum van het eerstvolgende internationale congres. Als voorzitter van het congres in Amsterdam stelde ik voor, het eerstvolgende congres te houden in 1925 in Parijs. Er was voor dit voorstel instemming. Doch de Burgemeester van Frankfort stelde de vraag of het bureau zich reeds had overtuigd van de geneigdheid der Franse regering om dit internationale congres te steunen, en om te zijnen opzicht de houding aan te nemen, dat de bezoekers van alle landen welkom zouden zijn. Ik antwoordde den Burgemeester van Frankfort, dat het bureau in de gegeven omstandigheden het voorbarig zou hebben gevonden reeds voor het bijeenkomen van het Amsterdamse congres besprekingen in de aangegeven geest te houden. Maar dat het bureau als vanzelfsprekend voorop stelde, dat indien het congres niet de volle sympathie en de volle medewerking van de Franse regering zou hebben, van het houden van dit congres in 1925 in Parijs zou worden afgezien. De burgemeester van Frankfort verenigde zich toen met het voorstel van het bureau om het derde congres dus te houden in Parijs in 1925.

Dit besluit, eenstemmig door de afgevaardigden van 21 landen genomen, gaf grote vreugde aan hen die vurig verlangden naar het hervatten van internationaal overleg tussen de volken, zoals dat, zij het ook nog zeer onvolmaakt, althans in toenemende mate, vóór de wereldoorlog had plaats gehad.

Na de zitting van dit congres waar dit bemoedigend besluit was genomen, verenigde ik aan een intieme maaltijd in het restaurant Polman enige afgevaardigden uit de landen die de wereldoorlog tegen elkaar hadden gevoerd! De overwinnaars en de overwonnenen. Aan tafel zat aan de ene zijde van mij de Burgemeester van Frankfort, aan de andere zijde de gedelegeerde van de gemeenteraad van Parijs. Ik bracht hen tijdens de maaltijd in levendig

contact met elkander. In een kort woord, aan tafel uitgesproken, wees ik op de betekenis van dit contact. Mijn woorden vonden hartelijke instemming van Duitse en van Franse zijde. Het waren aandoenlijke ogenblikken. Het internationale gevoel, zeiden sommigen van ons tot elkander, is toch nog niet dood.

Spoedig na dit congres brachten Emile Vinck, de Directeur van de Stedenbond en ik een bezoek aan de autoriteiten in Parijs. Van de zijde van de stad Parijs werd ons de meest sympathieke medewerking toegezegd, ook geldelijke ondersteuning. Hetzelfde viel ons ten deel van de zijde van den Conseil Generale de la Seine. Maar beide lichamen maakten het voorbehoud ten opzichte van de houding die de Regering zou aannemen. Daarop bezochten wij Minister Herriot. Hij sprak zijn voldoening uit over ons voornemen. Dat bezoekers uit Duitsland even welkom zouden zijn als bezoekers uit enig ander land was voor hem vanzelfsprekend. Wij vroegen hem om een regeringssubsidie. Toen keek hij erg bedenkelijk. Dat zou niet gaan. Ten eerste zou het erg lang duren om het in orde te maken. Doch bovendien was het met het oog op precedentes, antecedenten en consequenties zeer twijfelachtig of het zou gaan. Vinck en ik toonden ons zeer teleurgesteld. „Had je geld willen hebben?” vroeg Minister Herriot mij. Ik zei, dat dit wel de bedoeling was. „Hoeveel had je gedacht?” vroeg hij. Ik antwoordde: „50.000 franc.” Toen nam Minister Herriot een blocnote die voor hem lag, schreef er wat op en gaf dit aan Vinck, zeggende: „Wanneer u zich hiermee vanmiddag om drie uur aanmeldt aan loket x, zal men u 50.000 franc uitbetalen.” Er stond op het papiertje: „Payez à monsieur Emile Vinck, directeur de L'Union internationale des Villes, la somme de Cinquante mille francs”, de datum en de handtekening van den Minister. We dankten Minister Herriot hartelijk, maar Vinck en ik konden geen van beiden nalaten erbij te lachen. „Dat is volgens onze ervaring,” zei Minister Herriot, „de enige practische manier, om zulke

dingen te doen.” We dankten hem nog eens en gingen. ’s Middags ontvingen wij ter aangewezen plaats het geld. Wij dachten dat deze loop van zaken waarschijnlijk iets te doen had met wat men noemde „geheime fondsen”.

Het in 1925 in Parijs gehouden congres werd een groot succes. De onderwerpen, die er werden behandeld waren: „De stelsels van gemeentelijk bestuur van verschillende landen”, „de grondpolitiek der gemeenten” en het vraagstuk van „grote gemeentengroepen (aglomeraties) en de samenwerking ten opzichte van vraagstukken van gemeentelijk beheer die daarbij voorkomt”. Voor het eerste onderwerp was rapporteur G. Montagu Harris, die een merkwaardig rapport, merkwaardig van volledigheid en diepte uitbracht. Het tweede punt werd behandeld door den heer Drooglever Fortuyn, toen wethouder van Den Haag, in een eveneens zeer belangrijk rapport. Van het derde onderwerp was de behandeling merkwaardig. Onze vriend Henri Sellier had zijn verhandeling niet tijdig schriftelijk ingediend. Hij legde mij voor de aanvang van het congres uit, dat allerlei omstandigheden dit hadden verhinderd. Doch hij hoopte nog binnen een paar dagen een korte samenvatting aan het congres voor te leggen. Ook dat bleek niet mogelijk.

Toen het punt van behandeling op het congres aan de orde kwam, stond ik op om aan het congres mede te delen en te verklaren waarom dit punt thans niet kon worden behandeld en voor te stellen die behandeling te verdagen tot een volgend congres. Henri Sellier echter, die aan de bestuurstafel zat, schoot tijdig op mij toe en zei, dat hij zijn rapport zou geven. Hij hield toen zonder een stukje papier een merkwaardige redevoering over het moeilijke onderwerp van de verhouding tussen kerngemeenten en omliggende gemeenten. Het rapport muntte uit door helderheid en preciesheid. De voordracht was zo, dat ik voelde dat het wellicht jammer zou geweest zijn, wanneer hij het op schrift had gezet. Het enige wat onder

de loop van zaken leed, was het stellen van vragen en het voeren van debat. Want die waren waarschijnlijk beter tot hun recht gekomen, indien het rapport van Sellier vóór het congres aan de leden was toegezonden. Maar men kan niet alles tegelijk hebben, en de Voorzitter van het Congres was met de onverwachte prestatie van Henri Sellier uiterst tevreden.

Het vierde congres was dat van Sevilla en Barcelona in 1929. Het behandelde „De financiën van gemeenten en plaatselijke besturen”, generaal-rapporteur F. M. Wibaut en Henri Sellier. Voorts „De gemeentebedrijven” en „De onteigening voor algemeen nut”. Het congres werd gehouden in Maart 1929, tijdens de regering van Primo de Rivera. Primo de Rivera was een politiek dictator, van wien in democratische kringen veel kwaad werd verteld. Ook naar mijn mening terecht. Zeker terecht, gezien uit een oogpunt van democratisch beleid. Heel in het begin van de voorbereiding maakte ik mij wel eens ongerust of het congres onder deze omstandigheid niet zou lijden, maar bij de voorbereiding ondervonden wij alle gewenste medewerking van de regering. En bij de uitvoering van het congres nam die medewerking geheel onverwachte vormen aan.

Het congres werd voor de deelnemers een zeer bijzonder gebeuren. Er werd een grote reis door Spanje aan verbonden, die geheel in een extra trein, alleen voor de 200 congresdeelnemers bestemd, werd afgelegd. De reis begon in San Sebastiaan, toen naar Burgos, Madrid, Toledo, Granada, Sevilla, Valencia, en werd in Barcelona beëindigd. Op alle stations waar de extra trein stilhield kwamen delegaties van het gemeentebestuur en gemeentelijke autoriteiten het congres begroeten.

Ik had met het oog op dit congres Spaans geleerd. Niet genoeg om novelles in het Spaans te schrijven. Doch precies genoeg, om over het onderwerp van gemeentepolitiek, in verband met het congres, in alle plaatsen waar we ontvingen werden, korte redevoeringen te houden. Ook ge-

noeg om te verstaan wat bij de ontvangst tot ons gezegd werden ook om ter gelegenheid van de ontvangsten, opening en sluiting van het congres een toepasselijk woord te spreken. Doch daar hield mijn kennis van het Spaans mee op. We werden overal schitterend ontvangen. Vooral in de steden waar overnacht moest worden. Daar was altijd een grote maaltijd aangericht, die 's avonds eerst ongeveer halftien begon, maar dan toch niet later dan elf uur geëindigd was, met inbegrip van tafelredes en alles wat er bij hoort, een voorbeeld dus van snel bedienen, van meestal ongeveer driehonderd vijftig gasten. Na de maaltijd waren er dan nog vertoningen van Spaanse dansen en Spaanse zang. Er waren ook o.a. in Valencia en in Sevilla prachtige middagfeesten in parken en tuinen georganiseerd. Het bleek mij herhaaldelijk, dat Primo de Rivera die schitterende ontvangst door de gemeenten had bevorderd.

Het congres werd in Barcelona gesloten. De politieke dictator had de wens uitgesproken bij de sluiting van het congres een redevoering te houden. Hij deed dit, en wat hij daarin zeide over gemeentepolitiek was zo, dat ik in mijn antwoord niet anders kon doen dan mij namens de Internationale Stedenbond er ten volle bij aansluiten.

Mijn vrees, dat politieke dictatuur in strijd zou zijn met bevordering van gemeentepolitiek volgens de democratische inzichten, die de Stedenbond voorstaat, bleek dus in dit geval ongegrond. De veronderstelling die in vele hoofden leeft, dat alleen in een democratisch geregeerd land goede gemeentepolitiek kan worden bevorderd, bleek hier niet juist.

De werkelijk toe te juichen inzichten van Primo de Rivera op het gebied van gemeentepolitiek bleken mij ook in een vrij langdurig particulier onderhoud, dat Vinck en ik tijdens het verblijf van het congres in Madrid met hem hadden. Hij had ons een uur aangewezen, 's avonds negen uur, dat hij ons kon wachten. Toen we aan het regeringsgebouw kwamen, vernamen we dat Primo de Rivera in de Ministerraad was, doch men zou hem waarschuwen.

Hij kwam spoedig. Er ontplooidde zich een levendig en belangrijk discours. Ik vond het echter nodig om met het oog op de Ministerraad na een kwartier afscheid te willen nemen, om den President van de Ministerraad niet langer op te houden. Doch Primo de Rivera zei, dat hij helemal geen haast had, hij zette het gesprek nog meer dan een kwartier voort. En gaf ons ook toen de indruk zich ten opzichte van gemeentelijke bemoeiing ten volle sympathiek te stellen. „Blijf nog wat,” zeide de Dictator tot ons. „Er is weinig, wat me meer interesseert, dan de ontwikkeling van het gemeentelven in de verschillende landen. Daar moet het begin liggen van democratisch besturen, daar kan democratisch besturen meer zijn dan een woord of een leuze.” Het was eigenlijk een voorrede tot wat hij in Barcelona bij de sluiting van het Congres zeggen zou.

Ik zou uit een en ander niet graag de conclusie trekken dat de politieke dictatuur aan het gemeentelven bevorderlijk is. Maar ik vond het toch wel merkwaardig, persoonlijk te ervaren, dat het kan voorkomen, dat zij er niet mee in strijd is.

De natuurlijke drang tot zelfbestuur, wat betreft de collectieve verzorging van een groter of kleiner aantal plaatselijke behoeften door de gemeenten, blijkt zo logisch, dat er ook voor een politiek dictator niet noodzakelijk drang bestaat om die zelfstandigheid tegen te gaan.

Wat ik in Spanje op dit punt ervoer, mag een aanwijzing zijn, dat indien die drang bij de gemeenten sterk leeft, haar toepassing langs democratische methode tot uiting kan komen in elk nationaal politiek stelsel. Die toepassing is somtijds gemakkelijker in gemeentelijke kring dan in de Staat. Er wordt hier uitgegaan van de veronderstelling, dat de gekozenen in de gemeenteraad naar eigen overtuiging kunnen optreden, bijvoorbeeld op het platteland niet onder onnatuurlijke invloed van landeigenaars staan en in de steden niet onder onnatuurlijke invloed van machthebbers op een industrieel en com-

mercieel gebied. Trouwens deze invloeden komen voor onder alle politieke stelsels.

Het vijfde congres van de Internationale Stedenbond werd in Londen in Mei 1932 gehouden. In zekere zin sloot het nauw aan bij het Parijse congres van 1925. De behandeling van het onderwerp: „De vormen van gemeentelijk bestuur, van hun werk in de praktijk”, ingeleid door G. Montague Harris, was feitelijk een voortzetting ervan. Het tweede onderwerp in Londen was: „De opleiding van gemeentelijke beambten”, ingeleid door Herman Feiner van de Londense Universiteit.

Behalve congressen belegde de Internationale Stedenbond ook nog Conferenties, feitelijk Congressen van beperkte omvang. Zo een werd in Juni 1930 gehouden in Luik en Antwerpen, met de onderwerpen: „Gemeentelijke verzekering” en „Gemengd bedrijf”. Voorts in Juli 1934 een druk bezochte conferentie in Lyon met de onderwerpen: „Uitwerking van een wetenschap van gemeentelijk beheer en van de toepassing van haar conclusies”, en al tweede onderwerp een van zuiver technische aard: „Gemeentereiniging en Vuilverbranding”. De Internationale Stedenbond omvat thans 22 landen: Duitsland, Oostenrijk, België, Bulgarije, Canada, Spanje, Estland, Ver. Staten van N.-Amerika, Finland, Frankrijk, Groot-Britannië, Griekenland, Nederland, Brits-Indië, Letland, Litauen, Polen, Roemenië, Zwitserland, Tsjecho-Slowakije en Joego-Slavië. Bovendien als afzonderlijke steden: Rio de Janeiro, Alexandrië, Genua, Luxemburg, Esch-sur-Alzette, Tel-Aviv, Porto, Istanboel, in landen waar geen organisatie van gemeenten bestaat.

De Scandinavische landen zijn nog steeds niet tot aansluiting bij de Internationale Stedenbond overgegaan. Er wordt voortdurend aan gewerkt. Tot nu toe nemen de organisaties van gemeenten in Zweden, Noorwegen en Denemarken het standpunt in, dat ze op het gebied van internationaal overleg genoeg hebben aan bijeenkomsten van deze drie landen.

Er is sedert het vorig jaar eindelijk een veel nauwere aaneensluiting tot stand gekomen met de gemeentelijke organisaties in de Verenigde Staten. Een groot aantal gemeentelijke organisaties hebben met elkander een soort federatie aangegaan, gevestigd te Chicago onder de bekwame leiding van Louis Brownlow.

Er wordt op het ogenblik krachtig gewerkt, met sterke steun van de organisaties in de Verenigde Staten, aan uitbreiding van de invloed van de Internationale Stedenbond, in samenwerking met een andere organisatie, het Internationaal Instituut voor administratieve Wetenschappen, dat in Brussel is gevestigd. De Amerikaanse organisatie heeft Professor Egger uit Chicago in staat gesteld zich gedurende een jaar geheel aan dit werk te geven, met het doel de beide bemoeiingen van die beide internationale verenigingen beter en vollediger bij elkander te doen aansluiten dan tot nu toe het geval is geweest. Er is een comité gevormd: Gemengd comité voor administratieve documentatie, geleid door de bestuurders van beide verenigingen.

Er worden voorts onderhandelingen gevoerd met Sovjet-Rusland over aansluiting. Een der ondervoorzitters van de Stedenbond, Montague Harris, heeft het vorig jaar een grote reis gemaakt in een aantal landen van Europa, en overal, waar het kon, op aansluiting bij de Stedenbond aangedrongen. Van deze bemoeiing worden vruchten verwacht. In elk geval is de omvang van de aansluitingen bij de Internationale Stedenbond reeds zeer groot.

Is het nu toch de bedoeling om de Internationale Stedenbond te maken tot een orgaan dat uit een centraal punt leiding zal trachten te geven aan de gemeentepolitiek van alle landen? Zo omschreven is het de bedoeling niet. De bedoeling van de Stedenbond is gebleven wat zij van haar aanvang, van haar oprichting was: een internationaal middenpunt te vormen voor documentatie en inlichting op het gebied van gemeentepolitiek ten dienste van allen, die er zich aan geven en die er belang in stellen. Deze

documentatie wordt nu nog vollediger door de samenwerking met het Internationaal Instituut voor administratieve Wetenschappen.

Wat hoopt dan de Stedenbond met deze veelomvattende documentatie te bereiken? Zij bereikt er mee, in groeiende mate uitbreiding van bemoeiingen op gemeentelijk gebied en verbetering in de uitvoering der bemoeiing. Want hare internationale documentatie is een enige bron van inlichtingen, overal, men kan haast zeggen voor alle landen, ten dienste van de voorstanders van gemeentelijke bemoeiingen ten opzichte van wat op dit gebied in andere landen geschiedt. Langs die weg wordt bereikt dat geslaagde bemoeiingen in het ene land of in een bepaalde gemeente als voorbeeld kunnen dienen voor andere landen of voor andere gemeenten. Een voorbeeld dat uiteraard nergens letterlijk kan worden gevolgd, wijl gemeentepolitiek zich overal moet aanpassen bij plaatselijke omstandigheden.

Aldus voert de Internationale Stedenbond een wereldpropaganda voor gemeentelijke activiteit ter voorziening in alle collectieve behoeften, die in alle landen zonder uitzondering, in alle landen die in het wereldverkeer worden betrokken, om voorziening vragen.

Hoe is het te verklaren, dat deze drang naar voorziening in steeds meer collectieve behoeften van de ingezetenen, zich internationaal voordoet, feitelijk over de gehele lijn? Het is te verklaren uit de maatschappelijke ontwikkeling. De snelle groei van de steden gedurende de negentiende eeuw is een wereldverschijnsel. Die snelle groei heeft in alle landen in de tijd waarin wij leven en in voorafgaande tientallen jaren een aantal problemen op het gebied van gemeentewezen op de voorgrond gebracht. Sommige van die problemen zijn nieuw. Sommige zijn oud. Maar nieuw is voor beide categorieën, dat hun grote betekenis veel meer dan vroeger zich opdringt aan alle werkers op het terrein van het openbare leven. De gemeente, de grote het meest, doch niet uitsluitend de grote, ook de kleinere en de

kleine, wordt allengs meer het middelpunt van het leven van de moderne mens. In de gemeente vindt hij zijn opvoeding, zijn werkgebied, zijn culturele ontwikkeling, zijn ontspanningsgelegenheid, hij vindt er ook als hij ze nodig heeft, de instellingen voor steun in allerlei omstandigheden van het leven. Hij vindt er de waarborg voor de goede verzorging bij ziekte. In de gemeente komt feitelijk de samenwerking tussen de mensen in alle vormen tot uitdrukking. Die samenwerking vindt daar haar breedste en meest volledige toepassing in een samenstel van instellingen en diensten, die door dit orgaan voor het openbare leven, daartoe bij uitnemendheid geschikt, worden georganiseerd om de belangen van al zijn leden te dienen. De toeneming der beschaving die er toch, ten spijt van alle teleurstellingen op dit punt, in werkelijkheid is, ook in de meest achterlijke landen, is oorzaak dat overeenkomstige vraagstukken aan de gemeentelijke besturen over de gehele wereld worden gesteld.

Uit dit feit ontstaat de behoefte voor allen, die zich aan gemeentelijk beheer willen wijden in de eerste plaats, maar daarnaast ook voor de veel talrijkeren, die de betekenis van de gemeente als orgaan in het openbare leven inzien, om tot volledige kennis te komen, van wat in gemeentelijk beheer mogelijk is en uitvoerbaar is gebleken.

Er is op het gebied van gemeentelijke voorzieningen een ontzaglijke verscheidenheid. Er komen zelfs wat men in de biologie noemt „sprongvariaties” op dit gebied voor. Wij vonden er een in Warschau enkele jaren geleden. De gemeente heeft daar gemeentelijke woningen gebouwd, die grote verbeteringen aanwijzen bij wat vroeger aanvaardbaar was, maar die toch in verschillende opzichten nog achterstaan bij wat in andere landen als vereist wordt gezien. Zo vonden we in die gemeentelijke woningen, één W.C. voor twee gezinnen. Een toestand die in verscheidene landen onduidelbaar wordt geacht. Doch in datzelfde Warschau vonden wij een „Tehuis voor Ontoelaatbaren”, voor bewoners

dus die door hun gebrek aan goede woonzeden nog geschikt moeten worden gemaakt voor het bewonen van een gewoon woningcomplex.

Wij vonden daar op het gebied van kinderverzorging inrichtingen, die zeer hoog uitstaken boven het gemiddelde in landen met veel hogere woonzeden en veel betere sanitaire voorziening in de woningen. In het Warschause „Tehuis voor Ontoelaatbaren” had elk gezin maar één kamer. Maar voor de kinderen waren prachtige lokalen, met de allerbeste leermiddelen van Montessori, de allernieuwste spelletjes. Een groot aantal geschoolde verpleegsters en kinderleidsters was er werkzaam. Ik vroeg aan een der bestuursters van een dezer inrichtingen: „Hoe moet ik verklaren dat dit Tehuis voor Ontoelaatbaren op zoveel hoger peil staat, dan door uwe algemene woningverbetering kon worden bereikt?” „Wij willen ons best doen,” was het antwoord, „om te voorkomen dat de kinderen der ontoelaatbaren, ook weer ontoelaatbare huurders worden.”

Indien zoals wij zeiden, de Internationale Stedenbond er niet aan denkt te willen worden gezien als een centrum van waaruit aanwijzingen voor gemeentepolitiek voor een bepaald land zullen worden gegeven, heeft zij dan eigenlijk nog wel andere redenen van bestaan, nog wel andere voordelen dan te zijn een middelpunt waarin internationale inlichtingen over gemeentepolitiek worden verzameld, gerangschikt en ter beschikking van belangstellenden worden gehouden.

Indien de Internationale Stedenbond niet meer was dan dit, zou zij toch reeds veel zijn. Want het is voor geen enkele gemeente mogelijk, om werkelijk op de hoogte te blijven van wat in de wereld op het gebied van gemeentepolitiek gebeurt, indien zij niet een speciaal daarvoor ingericht eigen apparaat tot haar beschikking zou hebben. Ook als de gemeente zulk een documentatieapparaat bezit, zal het veel minder volledig zijn dan dat waarover reeds sedert

jaren de Internationale Stedenbond beschikt, en dat door deskundige leiding nog voortdurend beter wordt.

Maar de Internationale Stedenbond is wel degelijk meer. De Internationale Stedenbond is en wordt steeds meer de bouwer van een algemene democratische gemeentepolitiek, gericht op en geleid naar het hoogste peil van gemeentelijke voorziening, dat, ietwat verschillend naar plaats en naar tijd, economisch mogelijk en algemeen begeerlijk wordt geacht. Wij zeggen, democratische gemeentepolitiek. Wij zeggen dit niet, om daarmee aan te wijzen, dat de leiding van de Internationale Stedenbond zich op politiek gebied heeft te begeven door aanwijzingen voor gemeentepolitiek in een bepaald land, in bepaalde richting. De Internationale Stedenbond heeft een beginsel. Het is gegrift in de omschrijving van haar doel. Zij onthoudt zich van alle politieke bemoeiingen. Zij geeft zich geen rekenschap van de nationale politiek in een land waar zij haar afdelingen heeft en versterking zoekt, haar congressen en conferenties houdt. Zij geeft er zich rekenschap van, dat de nationale politiek in de verschillende landen bij de Bond aangesloten zeer sterk principieel en practisch verschillend kan zijn. Die verschillende nationale politiek gaat buiten de Bond om, ligt volstrekt buiten haar bemoeiing. Want de Internationale Stedenbond is naar waarheid internationaal.

Indien wij zeggen dat de Internationale Stedenbond naar waarheid internationaal is, dan bedoelen wij daarmee vast te stellen, dat de Internationale Stedenbond zich tot taak stelt uit de praktijk van de gemeentelijke politiek, zoals die in alle landen wordt gevoerd onder de meest verschillende stelsels van nationale politiek, naar voren te doen komen het zich steeds sterker tekenende feit van de grote overeenkomst in die verschillende en verschillend geregeerde landen.

Indien die gemeentepolitiek zich dus uitleeft onder zeer verschillende stelsels van landspolitiek, in welke zin kan

ik dan spreken van een algemene democratische gemeentepolitiek, die mede door bemoeiing van de Internationale Stedenbond, allerwege groeiende is?

Ik doe het in deze zin, dat ik daarbij op de voorgrond stel het verschil dat er is tussen de democratie als bestuursstelsel zonder meer, en de democratische richting van besturen die aan de bemoeiingen van de gemeente wordt gegeven, door het wezen zelve van de gemeente. Uit het wezen van de gemeente spruit voort, dat zij, op de grondslag van de democratische vorm van bestuur, voorziening in de bijzondere collectieve behoefte van elke afzonderlijke gemeente op de voorgrond brengt.

Indien aldus een grote overeenkomst ontstaat in de eisen van de vormen van collectieve voorziening door de gemeenten in de verschillende landen, dan mag daaruit worden vastgesteld, dat er in al die landen een gelijksoortige drang aanwezig is om die gelijksoortige voorzieningen te treffen. Deze gelijksoortige drang is die, uitgaande van internationale democratische gemeentepolitiek.

Gemeentepolitiek, aldus vatten we samen, moet democratisch zijn, het woord genomen in strikte zin van voortspuitend uit de volkswil, of zij zal niet zijn.

Indien wij nu hartgrondig verwerpen iedere gedachte dat de Internationale Stedenbond zou pogen te zijn of te worden een middelpunt waaruit een bepaalde gemeentepolitiek voor bepaalde landen zou worden gepropageerd, moet zij dan onvruchtbaar blijven op het gebied van internationaal handelen, moet zij zich dan onthouden van iedere activiteit op internationaal gebied? Op deze vraag luidt ons antwoord volstrekt ontkennend.

De Internationale Stedenbond moet, zoals iedere werkzame internationale organisatie, door nationale organisaties worden opgebouwd. Haar internationaal karakter valt niet uit de lucht, het wordt slechts verkregen door samenwerking van nationale organisaties. Dit verklaart, waarom de Internationale Stedenbond niet terstond bij haar op-

richting, en ook niet korte tijd daarna aan het ontplooiën van activiteit op velerlei gebied heeft gedacht. Zij moest eerst in vele landen nationaal groeien. Maar zij staat er nu anders voor. Zij acht nu de tijd rijp voor internationale activiteit op verscheidene gebieden.

Zij bereidt reeds voor, de internationale uitwisseling van vooraanstaande geleerden op het gebied van onderdelen van gemeentepolitiek. Ik denk aan specialiteiten op het gebied van urbanisme, stadsontwikkeling, enz. De Bond bereidt ook reeds voor het geven van cursussen in de verschillende landen door bij uitstek deskundigen op het gebied van enig onderdeel in gemeentebeheer. Hier ligt zeker een op zichzelf belangrijk, maar toch nog zwak begin van internationale activiteit. Er zijn nog verscheidene andere mogelijkheden, wier uitvoering niet ver meer hoeft te liggen. Uitwisseling van leerlingen en studenten aan gemeentelijke universiteiten, in het bijzonder aan gemeentelijke instellingen voor opleiding op het gebied van gemeentebeheer. Ook, in samenwerking met de regering, aan rijksuniversiteiten. Uitwisseling ook van ambtenaren op dit gebied. Alles met het doel van wederzijdse inlichting en wederzijdse volmaking van elkanders methoden. Dit is alles belangrijk, maar het is nog betrekkelijk weinig. Naarmate de tijd komt, die komen moet, dat voor de toonaangevende naties vast zal komen te staan, dat zij iets beters hebben te doen dan elkander op ieder gebied van het economisch leven te bestrijden, zal aan de dag treden, dat op een aantal gebieden, niet enkel op intellectuele, maar ook op economische gebieden, allerlei samenwerking van organisaties van gemeenten in verschillende landen mogelijk, dus begeerlijk wordt.

Wij denken aan tijdelijke verplaatsing van arbeidskrachten waar die tijdelijk in het ene land nodig zijn en in het andere kunnen worden gemist. Wij denken aan onderlinge verdeling van leveringen voor gemeentediensten en gemeentebedrijven, beheerst door de waarneming dat bepaalde gemeenten over de industrieën beschikken, die voor leve-

ringen aan gemeenten in een ander land bij uitstek in aanmerking komen. Er is geen twijfel aan dat economische wereldvrede een hele lijst zal doen ontstaan van mogelijkheden tot internationale samenwerking van gemeentelijke organisaties.

Wij noemen nog de tijdelijke uitwisseling van vooraanstaande personen op medisch en hygiënisch gebied om zich persoonlijk tijdelijk te kunnen wijden aan de leiding van voorzieningen in andere landen. Doch wij staken de moeite om voorbeelden te noemen, de toekomst zal ze in groot aantal brengen.

Al die verwachtingen, die voor mij voorspellingen zijn, gaan dus hiervan uit, dat de gemeente in al de landen, die deze vorm van internationale samenwerking zullen kunnen genieten, door de landswetten zal worden erkend als het meest doelmatige en dus het meest aangewezen bestuurs- en beheersorgaan voor de voorziening in al de collectieve behoeften der ingezetenen voor zover dit economisch mogelijk is.

Wij spreken nu niet over de landen waar de landsregering dit standpunt ten opzichte van de gemeenten niet inneemt. In landen waar deze toestand bestaat, zullen de gemeenten het als hun taak beschouwen door politieke strijd de Rijkswetgeving op dit punt te wijzigen. Deze politieke strijd moet in landen waar hij nodig is met eigen kracht worden gevoerd. Voor de Internationale Stedenbond ligt hier geen bemoeiing.

Doch afgezien hiervan is de mogelijke activiteit voor de Internationale Stedenbond nog maar in het allereerste begin van ontwikkeling. Zij is nog embryonaal, maar de kern is er. Uit die kern kan een uitgebreide internationale activiteit groeien. De totstandkoming van een „Internationaal orgaan” onder medewerking van een aantal regeringen ligt volstrekt niet buiten de gezichtskring. Vandaag zien we nog enkel de schemering van wat morgen op dit gebied mogelijk zal worden.

Is het dan te verwonderen dat de Internationale Stedenbond mijn volle liefde heeft? Mijn volle liefde voor wat zij reeds kan en doet vandaag en voor wat zij zal kunnen en doen, morgen? Is het te verwonderen dat ik haar zie als een krachtig orgaan, deels reeds werkend, deels zich ontwikkelend, tot een orgaan voor nieuw werk, om ook internationale gemeentepolitiek op te voeren tot een algemeen beschavingspeil, tot versterking van het toch wel levende, zij het vaak sterk onderdrukte internationale gemeenschapsgevoel.

Het zijn deze gedachten, deze verwachtingen, die mij voor de geest hebben gestaan toen ik afscheid heb genomen als Wethouder van Amsterdam, van de gemeentepolitiek in Nederland. Haar behartiging was vele jaren lang het liefste en het beste in mijn leven geweest. Het zou bitter zijn geweest van haar afscheid te nemen. Maar het was enkel van de gemeentepolitiek in het eigen land dat ik afscheid nam. Het tot stand brengen van een internationale samenwerking op het gebied van gemeentepolitiek, in internationale wedijver om haar steeds hoger op te voeren; de verwezenlijking van internationale gemeentepolitiek democratisch opgebouwd op alle gebieden waar zij doelmatig kan zijn, lag voor mij als taak.

Niet als nieuwe taak, als taak die ik in de Internationale Stedenbond reeds had gediend. Maar die ik, in de mij restende jaren, met nog meer toewijding zou kunnen dienen.

Naarmate de Internationale Stedenbond snel groeiende betekenis kreeg na haar herleving in 1924, heb ik mij herhaaldelijk de vraag gesteld of het toch niet aangewezen was dat een soort samenwerking tot stand kwam tussen de Internationale Stedenbond en de economische afdelingen van de Volkenbond.

Ik heb de Volkenbond steeds gezien als het orgaan dat in de toekomst sterke leiding, laat ik maar zeggen opperste

leiding aan het economische leven der mensheid moet geven. Ik zie de Volkenbond nog zo, al gaat het met de voorbereiding dier leiding veel langzamer, heel veel langzamer dan ik, die toch geen dolle enthousiast ben, had verwacht. Men moet zich aldoor nog meer wennen aan de gedachte, dat allerlei verstoringen in het verkeer der volkeren met snelheid tot stand komen en verbeteringen uiterst langzaam. Doch ook wanneer men volhardend poogt, zich daar telkens rekenschap van te geven, is de teleurstelling menigvuldig. Ik stelde mij de samenwerking tussen de economische afdeling van de Volkenbond en de Internationale Stedenbond zó voor dat aan twee gedelegeerden van de Stedenbond plaats werd gegeven in de economische afdeling van de Volkenbond. Voor mij stond vast, dat in die economische afdelingen wel niet in elke zitting, maar toch regelmatig gesproken zou worden over de voorbereiding van maatregelen tot verbetering van het economisch leven, ook van het culturele leven der mensheid. Dit vooropgesteld, behoeft het geen betoog, dat de plaats die de gemeente als orgaan van het openbare leven reeds heeft en in alle landen steeds meer krijgt, er toe zal moeten leiden, om bij alle beraadslagingen op dat punt in de economische afdelingen van de Volkenbond vertegenwoordigers van de Internationale Stedenbond te betrekken. Wijl deze toch aanwijzingen moeten kunnen doen, die sterke overweging verdienen.

Zo lag het dus op mijn weg, in overleg met mijn vriend Emile Vinck, die het ten volle met mij eens was, om bij passende gelegenheid pogingen in het werk te stellen, om tot dezesamenwerking te geraken. Ik meende die gelegenheid te vinden in mijn verblijf van enige weken in Genève tot bijwoning van de Economische conferentie voor opheffing van invoer- en uitvoerverboden in 1927. Ik maakte een memorandum gereed waarin ik mijn gedachten ten opzichte van die vertegenwoordiging van de Internationale Stedenbond in de economische afdelingen van de Volken-

bond uiteenzette. Ik besprak dit memorandum in de eerste plaats met Albert Thomas, directeur van het Internationaal Instituut voor de Arbeid die mijn vriend was, wiens breed inzicht ik kende en wiens oordeel ik op hoge prijs stelde. Ik gaf hem een exemplaar van mijn memorandum en had enige dagen daarna een uitvoerig gesprek met hem. Hij was het volkomen met mij eens, dat door aanvaarding van mijn voorstel een groot belang zou worden gediend. Hij raadde mij aan om tegelijkertijd dat ik mijn memorandum aan den directeur van de Volkenbond zond, het ook te doen toekomen aan een hoofdambtenaar dien hij noemde, een van de invloedrijke leiders, volgens hem den meest invloedrijken van de economische afdeling en het met dezen te bespreken, voor ik ontvangen zou worden door den directeur. Ik volgde zijn raad. Met den aangewezen hoofdambtenaar had ik een uitvoerig gesprek; hij was een zeer intelligent Italiaan. Mijn memorie had hij met aandacht gelezen en in ons onderhoud zeide hij mij al dadelijk, dat mijn toelichting niet uitvoerig meer hoefde te zijn, wijl hij de bedoeling volkomen had begrepen. Ik gaf hem dus een zeer korte toelichting. „Ja,” zeide hij, „uw bedoeling is zeer duidelijk, gij wilt de betekenis van de gemeente als orgaan in het openbare leven versterken. Ik wil oprecht tegenover u zijn. Daartoe zult ge mijn medewerking niet verkrijgen. Uiteraard zal ik mij erbij neerleggen, wanneer de directeur uw voorstel aanvaardt, doch ik zal het bestrijden zo goed ik kan omdat ik het principieel verkeerd acht.” Wij wisten dus precies wat wij aan elkander hadden. Enige dagen later had ik een gesprek met den directeur. Die had mijn memorie ook gelezen en stond zeer sympathiek ten opzichte ervan. Het zou hem verheugen wanneer hij mijn voorstel kon aanvaarden. Maar hij kon mij nog niets beloven voor hij enkelen van zijn adviseurs had geraadpleegd. Het raadplegen van die adviseurs had tot resultaat, dat hij mij berichtte, dat mijn voorstel niet door hem kon worden aanvaard. Deze ervaring leerde mij, dat

het ook in grote organisaties zoals de Volkenbond, ook indien ze sterke leiding hebben, toch lang niet altijd de verantwoordelijke leider is, die de principiële beslissingen neemt. Het zijn ook dikwijls raadgevers, die naar buiten geen verantwoordelijkheid dragen. Ik heb hierin moeten berusten, ik weet dat over mijn voorstel nog wel ernstig is gesproken. Ik had er de ondersteuning o.a. van Stresemann voor verkregen. Doch ook dat heeft niet gebaat. De niet verantwoordelijke adviseur bleef overwinnen. Zo stond het in 1927. Ik ben nu negen jaar ouder. Ik ben sedert die tijd bij de Volkenbond niet meer op het onderwerp teruggekomen. Gelukkig heeft de Internationale Stedenbond zich sedert die tijd sterk ontwikkeld, niet enkel wat de deelneming van een aantal landen betreft, doch ook wat haar innerlijke organisatie en haar werkvermogen betreft. Ik heb de overtuiging, dat zij als baanbreekster voor een democratische internationale gemeentepolitiek voortreffelijk werk verricht. Ik zie de niet ver liggende toekomst, waarin dit werk in het openbare leven van veel natiën veel sterker dan thans naar buiten zal treden. Ik acht het niet onmogelijk, dat wanneer het zover komt, dit werk ook door de Volkenbond zo zal worden gewaardeerd, dat zij de wenselijkheid van samenwerking op dat punt erkent. Zolang dit niet het geval is, gaat de Internationale Stedenbond zelfstandig haar gang. Wie geloven haasten niet, vooral wanneer dat geloven zoals in dit geval het feit is, zeer sterk nadert tot weten.

IN EN OM DE SOCIALISTISCHE ARBEIDERS- INTERNATIONALE

In het jaar 1925 werd ik door het Congres van de S.D.A.P. aangewezen als een van haar vertegenwoordigers in de Socialistische Arbeiders Internationale, de S.A.I. Ik bleef het tot 1935. Graag was ik het nog een paar jaar gebleven. Oud worden biedt enkele nadelen.

De Nederlandse Sociaaldemocratische Arbeiderspartij is aangesloten bij de Tweede Internationale der Socialistische Arbeiders, de S.A.I. Deze heeft tot voor korte tijd haar secretariaat gehad in Zürich; in 1935 is het overgebracht naar Brussel.

De organisatie wordt bestuurd door een Executieve, samengesteld uit leden, door de aangesloten partijen aangewezen. Een, twee of meer, naar gelang van de belangrijkheid der partij. Uit dit uitvoerend bestuur is een bureau gekozen met een secretaris, die zich aan dit belangrijke werk geheel wijdt.

Het uitvoerend bestuur der Executieve komt in gewone tijden slechts enkele malen per jaar bijeen. Het bureau iets meer. In zeer bewogen tijden, b.v. wanneer oorlog gevreesd wordt, of zoals het geval is in de tijd waarin wij dit schrijven, reeds gevoerd wordt tussen twee landen, komt de Executieve vaker bijeen.

De besluiten van de Executieve kunnen bindend zijn, althans worden bij ernstige gelegenheden bedoeld bindend te zijn.

Het is voor sociaaldemocraten van een bepaald land een voorrecht om deel uit te maken van de Executieve. Men ontmoet er de vooraanstaande partijgenoten uit de aangesloten partijen van alle landen. Er worden met een aantal van hen vriendschapsbanden gesloten. In gesprekken leert men de toestanden, de politieke verhoudingen in elk dier landen nog beter begrijpen dan door de behandeling op de vergaderingen. De Executieve heeft tot taak de voorbereiding van de Internationale Congressen.

Ik ben van het jaar 1925 af lid van de Executieve geweest tot midden 1935. De samenwerking in de Executieve, in de eerste plaats met den Secretaris Friedrich Adler, voorts met Bauer, Otto Wels, Hilferding, Bracke, Renaudel, Leon Blum, Jean Longuet, Branting, Henderson, Macdonald, Gillies, Dan, Seitz en vele anderen is een belangrijk element in mijn partijleven geweest en leeft nog lang in mij voort.

Wanneer men mij echter vraagt, een indruk te geven over de werkzaamheid van de S.A.I., dan is deze onbevredigend.

Ik zie, zoals ik nader ga betogen, als de taak van een Socialistische Arbeidersinternationale, dat wil dus zeggen van een Internationaal Orgaan, waarbij de vertegenwoordigers uit vele landen zijn aangesloten, allereerst en allereerst de bevordering der internationale samenwerking tussen alle volken op economisch gebied, die de grondslag moet worden voor de voorbereiding van de socialistische voortbrenging.

Na mijn veeljarig lidmaatschap van de S.A.I. moet ik verklaren, dat deze organisatie die taak niet als een haar opgelegde taak heeft gezien.

Wat heeft de S.A.I. gedaan en wat doet zij? Zij heeft zich bezig gehouden met grote en kleine politieke moeilijkheden, die zich voordeden bij de aangesloten sociaal-democratische partijen van alle landen in hun politieke verhoudingen.

Deze beraadslagingen zijn zeker van groot nut. Voor een politieke partij, die bij de S.A.I. is aangesloten, is het van het grootste belang, wanneer zich in de binnenlandse politiek een bijzondere moeilijkheid voordoet, daarover het oordeel van de in de S.A.I. aangesloten politieke partijen te kennen. Het kan voorkomen, en het is ook wel voorgekomen, dat door een discussie in de S.A.I. een sociaal-democratische partij in een of ander land, die zich in politieke moeilijkheden bevond ten opzichte van te nemen beslissingen in de nationale politiek, nieuwe gezichtspunten werden geopend met zoveel klaarheid en overtuigingskracht, dat deze partij een nieuw inzicht kreeg in de nationale politieke moeilijkheden en ten opzichte van de weg, die zij daarbij moest volgen. Ik onderschat het element niet. Maar tenslotte kan de uitkomst van de gehouden beraadslagingen toch niet tot meer leiden dan tot een raad, die de Executieve der S.A.I. geeft aan de aan-

gesloten partij, die zich in moeilijkheden van nationale politiek bevindt. Waarom kan het niet meer zijn dan een raad? Het kan niet meer zijn dan een raad, omdat een bindend voorschrift ten opzichte van gedragingen in de nationale politiek door een sociaaldemocratische partij zich richten moet naar de politieke verhoudingen in het betreffende land, die de eigen nationale partij het beste kent. Hiermede kan de regeringsvorm samenhangen.

Er is een tijd geweest, dat in sociaal-democratische kringen de reputatie van een republiek, een Republikeins Bestuur als waarborg werd gezien voor democratisch bestuur. Immers een president van een Republiek kan worden gekozen. Een koning niet. En deze verkiezing kan geschieden langs democratische weg, langs de een of andere methode van preciese toepassing van de beginselen van algemeen kiesrecht. Ik vrees geen tegenspraak wanneer ik zeg, dat de waarde die aan de Republikeinse Regeringsvorm werd gehecht boven een werkelijk constitutioneel ingesteld en ernstig constitutioneel gehouden koningschap, thans in de waardering van tal van sociaal-democraten veel geringer is dan vroeger.

De democratie, gebouwd op onbeperkt algemeen kiesrecht, kan in een republiek gedijen. Zij kan het ook onder een koningschap. Op dit punt is dus door een S.A.I. geen algemene leiding te geven.

Met politieke dictatuur, waarbij algemeen kiesrecht niet meer bestaat, of nog niet bestaat, of waarbij de werking van vroeger algemeen kiesrecht verwrongen of ondermijnd is, staat het anders. Daar kan inderdaad een sociaaldemocratische organisatie als de S.A.I. het parool uitgeven tegen politieke dictatuur.

De werkelijkheid echter is, dat in landen, waar politieke dictatuur overheerst, sociaal-democratische partijen, indien ze nog worden geduld, geen invloed van betekenis meer hebben op de politieke leiding van het land. Ook daar is dus een leiding uitgaande van de S.A.I., die in

onderdelen zou treden, niet denkbaar, wijl ze geen betekenis zou kunnen hebben. Een sprekend voorbeeld van de feitelijke onmacht der S.A.I. om aan de politieke leiding van de partij in een bij haar aangesloten land bindend voorschrift te geven, is juist in de allerlaatste tijd geleverd. Na de overweldiging door de politieke dictatuur in Duitsland, kwam meer dan vroeger in de S.A.I. aan de orde de samenwerking met communisten in bepaalde landen, samenwerking dus tussen sociaal-democraten en communisten in de taktiek van de arbeidersbeweging, in het parlement en daarbuiten.

Ik behoor tot hen, die menen dat onder bepaalde omstandigheden deze samenwerking in het belang kan zijn van het proletariaat. Ik weet dat het woord „samenwerking met communisten” in veel gevallen voldoende is, om goede sociaaldemocraten het bloed naar het hoofd te jagen. Samenwerking met communisten onder leiding, onder aansporing, vaak onder gebod van de opperste leiding der communistische organisatie in Sowjet-Rusland, welke de sociaal-democratie jaren lang heeft gesmaad en getart. Ik begrijp deze gevoelens. Maar ik bedenk daarbij, dat de kapitalistische bourgeoisie, die in een groot aantal landen de regering beheerst, ten opzichte van beide bewegingen, sociaal-democratie en communisme, vijandig staat. Om de goede reden dat beide organisaties, de sociaal-democratie en het communisme, hun kracht richten op de ondermijning van de eigendom van voortbrengingsmiddelen, de grondslag van de kapitalistische overheersing over de arbeiders.

De vraag, voor welke beweging, de communistische of de sociaal-democratische, de vijandschap en de haat van de kapitalistische bourgeoisie groter is, wordt bepaald door de machtsverhoudingen van elk dezer bewegingen in het eigen land.

Zijn de sociaal-democraten politiek sterk, dan gaat de strijd der kapitalistische bourgeoisie vooral tegen hen. Zijn

de communisten politiek sterk, dan wordt de strijd vooral tegen hen gericht. Deze werkelijkheid heeft er mij sedert enige jaren toe gebracht om in bepaalde omstandigheden en reeds in deze tijd, samengaan in taktiek tussen communisten en sociaal-democraten als gewenst te zien. Wijl toch immers bij alle grote verschillen tussen de ene organisatie en de andere, er deze grote overeenkomst is, dat het bij beide gaat om de opheffing van het kapitalisme.

De leden der S.A.I. echter, die deze mening voorstonden en die ze zoals ook ik deed, in geschriften uitspraken, waren in de S.A.I. een minderheid. Het communisme was en is bij velen in die mate de vijand, dat het in verscheidene landen in één adem met het fascisme werd genoemd en met dezelfde felheid bestreden.

Zo moest men zich niet verwonderen dat naarmate de communistische Internationale te Moskou haar pogingen versterkte om in bepaalde landen tot een eenheidsfront te geraken tussen sociaal-democraten en communisten, de aandrang in de S.A.I. om op dit punt een bindende uitspraak te geven, eveneens sterker moest worden.

In het begin van 1933 kwam deze uitspraak tot stand. Bij een resolutie van 27 Maart 1933 werd besloten, dat het nationale partijen verboden was een eenheidsfront met communisten aan te gaan zonder de uitdrukkelijke toestemming van de Executieve der S.A.I. te hebben verkregen. De uitspraak was dus niet: Nooit! Doch wie verder zag dan de bewoording der resolutie, wie de geest ervan kende, kon menen dat „Nooit” wel de uitspraak was in de geest der meerderheid van de aangesloten landen der S.A.I. Engeland, de Scandinavische landen, ook Nederland, waren de vurigste voorstanders van deze verbodsresolutie. Ongeveer een jaar later was in de Franse partij de eenheid tussen sociaal-democraten en communisten in hun taktiek werkelijkheid geworden. Ik constateer enkel het feit en ga niet in op de betrouwbaarheid welke betwist werd,

van de Moskouse leiding in de bevordering dezer eenheid. Het eenheidsfront was in Frankrijk een feit.

Wat heeft toen de S.A.I. gedaan? Hier was een geval van absolute insubordinatie. Frankrijk had zich niet gestoord aan het besluit van 27 Maart 1933, om voor het aangaan van deze overeenkomsten met de communistische leiding de uitdrukkelijk geboden toestemming van de S.A.I. te vragen. Frankrijk had feitelijk gedaan, alsof het besluit van 27 Maart 1933 van de S.A.I. niet bestond.

Heeft de S.A.I. toen de Franse partij gedesavoueerd? Heeft zij aan de Franse partij de eis gesteld, om op dit besluit terug te komen op straffe van bij weigering uitgesloten te worden uit de internationaal sociaal-democratische gemeenschap der S.A.I.? Niets van dit alles. De S.A.I. heeft het geval besproken. Heel uitvoerig besproken. Heel ernstig besproken. Zij heeft een commissie ingesteld om te trachten tot een conclusie te komen, die aan de organisatie niet zou schaden, maar toch haar standpunt ten opzichte van de onmogelijkheid van samenwerking met de communisten hoog hield. Deze commissie heeft vergaderd. Ernstig vergaderd. Langdurig vergaderd. Zij is niet tot een conclusie gekomen. Maar tot twee.

De ene, vooral gesteund door Engeland, de Scandinavische landen en Nederland, sprak zich afkeurend uit over de Franse partij en wenste de handhaving van het besluit van 27 Maart 1933. De andere, ondersteund door het bureau der Executieve, met name door den Secretaris Friedrich Adler, was in verzoenende geest gehouden. Zij wilde in elk geval scheuring in de S.A.I. voorkomen. Na veel vergaderen en veel discussie kwam het dus zo te staan: werd de resolutie van afkeuring aangenomen, dan kon de Franse partij niet in de S.A.I. blijven; werd de resolutie Adler aangenomen, dan liep dit uit op het verlaten der S.A.I. door Engeland, de Scandinavische landen, Nederland en waarschijnlijk nog andere partijen, die dan naar verwacht moest worden, een kleine S.A.I. op eigen gelegenheid zouden stichten.

Op het beslissende ogenblik stelde de voorzitter van der Velde, die zich in de discussie nog niet of nauwelijks had gemengd, na een zeer kort gesprek met mij een resolutie voor, waarbij het besluit van 27 Maart 1933 werd ingetrokken. Er werd nu vastgesteld, dat voortaan de beslissing omtrent eenheidsfront met de communisten moest worden beschouwd als een beslissing van nationale taktiek, die aan de nationale partijen moest worden overgelaten. Deze resolutie werd aangenomen door allen die geen breuk in de S.A.I. wilden. Dat was de overgrote meerderheid.

Hier was dus een sterke bevestiging van het feit dat bij nationaal politieke problemen, de beslissing zelfs indien die van zo grote draagwijdte is als in dit geval: het eenheidsfront met de communisten, niet anders dan nationaal kan zijn. Zulk een beslissing moet noodzakelijk door de nationale partij worden genomen.

Met het aanvaarden dezer resolutie werd voorkomen, dat in belangrijke geschilpunten tussen de aangesloten partijen ook voortaan beslissingen zouden worden genomen tegen bindend verklaarde uitspraken van de S.A.I.

Ik weet niet of het in de bedoeling ligt van de leiding van de S.A.I. de vraag van een eenheidsfront met de communisten, ter beslissing van de nationale partijen, waar de aandrang zich voordoet, op een Internationaal Congres aan de orde te stellen. Maar bij mij is weinig twijfel, dat indien dit geschiedt, het congresbesluit in dezelfde geest zal zijn als het hier vermelde jongste besluit van de S.A.I. Want ook dit congres zal begrijpen, wanneer het zich van de werkelijkheid rekenschap geeft, dat wereldleiding uit een centraal punt ten opzichte van nationale politiek en taktiek onmogelijk is. Trouwens, beslissingen in de S.A.I. enkele maanden later, die ik niet zal bespreken, gaan in deze richting. Zo staat het met de internationale politieke leiding van de S.A.I.

Hoe staat het met de leiding der S.A.I. op het gebied van Wereldeconomie?

Het staat er heel slecht mee! De S.A.I. heeft tot nu toe geen werkelijke poging gedaan om aan de wereldeconomie enige leiding te geven, of aan de voorbereiding daarvan enige socialistische bemoeiing te wijden. Het feit dat de S.A.I. nu en dan in een manifest wel eens iets verstandigs over wereldeconomie heeft gezegd, mag ons niet weerhouden dit vast te stellen. Want het staat zo, dat de S.A.I. willens en wetens tot nu toe nagelaten heeft enige ernstige poging aan te wenden om in de voorbereiding van wereldeconomie door de economische organen van de Volkenbond te worden betrokken.

Hoe staat het met wereldeconomie? Die is er vandaag niet. Voor de wereldoorlog 1914-1918 was die er ook niet. Doch toen trad bij ontwikkeling op economisch gebied nu en dan het besef aan den dag dat er samenwerking tussen de volken moest komen om tot wereldeconomie te geraken. Na de wereldoorlog is dit anders geworden. Met tussenpozen van opleving, waaraan dan in een wereldconferentie uiting werd gegeven. Deze uiting bleek dan zwak. Zover zij op enig onderdeel van wereldeconomie iets betekende, zakte hare poging spoedig ineen.

Er bestaat thans de onbestreden mening, dat de Economische wereldconferentie 1927 te Genève een mislukking is geweest. Dat zij dit zijn zou, stond echter tevoren niet vast. Weinige dagen voor haar begin was echter van de S.A.I. nog geen enkele poging uitgegaan zich rekenschap te geven van de vraag, of voor haar op deze wereldconferentie, al dan niet rechtstreeks, iets was te doen.

Toch kwamen nog enkele dagen voor de opening dezer wereldconferentie een aantal bevoegde partijgenoten bijeen, die met elkander er in slaagden een gedragslijn voor de houding van sociaaldemocraten voor deze wereldconferentie te trekken. Korte tijd na deze wereldconferentie werd door mij in de Executieve der S.A.I. een poging gedaan om in deze lijdzaamheid ten opzichte van wereldpolitiek van de zijde der S.A.I. verandering te brengen.

In een bijeenkomst der Executieve betoogde ik dat de Executieve zich tot taak moest stellen, zich vertegenwoordiging te verschaffen in daartoe aangewezen economische afdelingen van de Volkenbond. De S.A.I., betoogde ik, moest enige leden, die zij daartoe het meest geschikt achtte, aanwijzen om de voorbereiding van de economische politiek in de Volkenbond nauwkeurig te volgen. Zij moesten van de problemen die daar behandeld of voorbereid werden bijzondere studie maken. Het was hun taak te trachten op de adviezen van deze afdeling invloed uit te oefenen, die zou gaan in de richting van wereldeconomie zoals sociaal-democraten die moeten zien, als voorbereiding van collectieve voortbrenging.

De vertegenwoordigers der S.A.I. in de Volkenbond zouden met het secretariaat der S.A.I. in voortdurend contact staan. Op passende tijden zou in de Executieve van hun werkzaamheid mededeling worden gedaan.

Groot was mijn verwondering een aldus toegelicht voorstel te horen bestrijden op grond, dat het geven van internationale economische leiding niet de taak van de S.A.I. moest zijn, maar, als het er toe komen moest, hetgeen nog sterk betwijfeld werd, van de Internationale organisatie van Vakverbonden, de I.G.B. Ik bestreed deze opvatting. Zij werd verdedigd door Duitsland. Mij leek deze opvatting syndicalistisch.

In deze vergadering was wel te bemerken, dat er enige instemming was met mijn voorstel, doch er bleek niet hoe groot. Het bureau verklaarde zich bereid de aangelegenheid nader te overwegen, evenwel in samenwerking met het Internationale Verbond van Vakverenigingen, de I.G.B. Uiteraard had dit mijn volle instemming, omdat ook voor mij op de voorgrond stond, dat op dit belangrijke punt zoveel mogelijk eenstemmigheid tussen S.A.I. en I.G.B. diende te bestaan.

Ik zeg zoveel mogelijk, omdat, vooropgesteld de sterke wil van de Socialistische Arbeidersinternationale om op dit

punt in volledige overeenstemming te werken met de Vakverenigingsinternationale uit de moderne Arbeidersbeweging, toch in geval van geschil in hoogste instantie de beslissing bij de S.A.I. zou moeten liggen.

Na enige tijd bracht het bureau der S.A.I. bij de Executieve een voorstel in behandeling een commissie te benoemen, samengesteld uit een gelijk aantal leden, aangewezen door S.A.I. en I.G.B. die als studievergadering de opdracht zou krijgen hierboven reeds aangeduid.

Dit voorstel werd aangenomen. Het kwam niet te vroeg. Het was niet meer dan de erkenning, dat de voorbereiding van een wereldeconomie, zoals sociaaldemocraten die als noodzakelijk en ook als komende zien, de taak moest zijn der S.A.I.

Waarom nu kon deelneming, allengs groter wordende in de leiding der Wereldeconomie, wel op de weg liggen der S.A.I., en waarom kon het geven van politieke leiding in elk der aangesloten landen niet op haar weg liggen? De reden ligt voor de hand. Ten opzichte van de richting ener wereldeconomie, naar wier vestiging sociaal-democraten van alle landen moeten streven, kon onder hen geen verschil bestaan.

Alle landen leven onder dezelfde druk van hetzelfde kapitalisme. Deze druk kunnen zij niet anders dan gezamenlijk overwinnen. Voor deze overwinning is echter nodig eenstemmigheid ten opzichte van de inhoud der wereldeconomie. Indien op dit gebied verschillen zouden bestaan tussen het ene land en het andere, wat sociaal-democratische partijen betreft, dan zou het de taak zijn der S.A.I. die verschillen nationaal tot oplossing te brengen. Die verschillen zijn van andere soort dan die in de programma's der politieke partijen, wijl verschillen op economisch gebied het gevolg zijn van bijzondere opvattingen van personen of groepen, die bij dieper onderzoek en deskundige socialistische voorlichting tot oplossing moeten komen. Immers verschil in het einddoel der wereldeconomie zoals

sociaal-democraten die voorstaan, is er niet, kan er niet zijn. Zo ligt hier niet alleen een taak voor de S.A.I., maar het is in deze tijd een zeer dringende taak. Het duurde lang voor van het werk der ingestelde commissie, van welke ik deel uitmaakte, bestaande uit door de S.A.I. en de I.G.B. aangewezen personen, iets werd gehoord. Meer dan een jaar later vernam ik dat het Internationale Verbond van Vakverenigingen zelfstandig een uitgebreid plan van wereldeconomie had uitgewerkt.

Het secretariaat van de Bond van Vakverenigingen was toen nog in Berlijn gevestigd. Ik stelde mij daar op de hoogte en vernam dat inderdaad een plan bestond. Ik kreeg een exemplaar van dit plan. Nadat ik gelegenheid had gevonden het te bestuderen, had ik een onderhoud met den secretaris van het Internationaal Vakverbond, hetwelk er toe leidde, dat tussen hem en mij ten opzichte van dat uitgewerkte plan overeenstemming werd verkregen ook op het punt van enkele noodzakelijke daarin aan te brengen wijzigingen. Deze secretaris echter stelde uitdrukkelijk vast, dat die besprekingen tussen hem en mij het bestuur van het Internationaal Vakverbond in geen enkel opzicht bonden.

Weder verscheidene maanden later werd op mijn aandrang de eerste bespreking verkregen in de aangegeven commissie. In deze bespreking bleek, dat het bestuur van het Internationaal Vakverbond tenslotte niet bereid was, in samenwerking met de Socialistische Arbeidersinternationale, een plan voor wereldeconomie verder te behandelen.

Hoe verwonderlijk het moge lijken, stond dit bestuur werkelijk op dit standpunt, dat het op zijn weg lag en mogelijk zou zijn, zonder samenwerking met de Socialistische Arbeidersinternationale aan de wereldeconomie leiding te geven!

Leiding geven aan de wereldeconomie betekent niet minder dan het voorbereiden van een omwenteling in het economische leven van alle landen, die thans deelnemen in

internationaal ruilverkeer van goederen en economische diensten. Het betekent het in alle landen voorbereiden van omwentelingen in het nationale bedrijfsleven, die kunnen leiden tot het scheppen van evenwicht en het handhaven van evenwicht in de wereldhuishouding tussen productie en distributie. Dat wil niet zeggen tussen productie en behoefte, doch tussen productie en koopkrachtige vraag naar product. Dat wil ook zeggen, dat overeenstemming moet worden voorbereid ten opzichte van tempo en methode van beheersing van het productieapparaat, nationaal en internationaal.

Uitbreiding van de productiecapaciteit, waar die nodig is; overeenstemming ook in de houding door de internationale arbeidersbeweging als geheel ten opzichte van mechanisatie, industrialisatie en rationalisatie in de productie. Overeenstemming dus om rationalisatie, die enkel een ondernemersbelang is en niet aan de gemeenschap ten goede komt, te verbieden. Overeenstemming om mechanisatie, welke de arbeiders, die nog in dienst blijven, onredelijk afmat, eveneens te verbieden of te beheersen. Overeenstemming ten opzichte van het wereldprobleem om stelselmatig wereldcrisis in industrie, landbouw en verkeer te voorkomen.

De leiding van het Internationale Verbond van Vakverenigingen staat dus inderdaad op het standpunt, dat het zelfstandig, zonder de medewerking der georganiseerde sociaal-democratie en haar optreden in de parlementen van vele landen en in andere bestuursorganen, deze omwenteling kan tot stand brengen.

Het is ongelooflijk maar het is waar! Even ongelooflijk is, maar even waar, dat toen deze stand van zaken in de Executieve der S.A.I. werd besproken, deze organisatie er zich bij neerlegde. Na heel korte discussie.

In 't kort. Wijl althans in die zitting de wereldbeheersing van productie en distributie, de aangelegenheid waar het om ging, niet belangrijk werd geacht. Zij was immers in geen

enkel land als politiek vraagstuk aan de orde van den dag. De vraag zou nog kunnen worden gesteld, of wellicht de leiding van de wereldeconomie, gericht op opheffing van het kapitalisme, zou kunnen uitgaan van het opperste orgaan voor het economisch leven in Sovjet-Rusland, de communistische internationale. Deze vraag moet ontkennend worden beantwoord. Ieder, die het economisch gebeuren in Sovjet-Rusland volgt, weet dat het opperste bestuur al zijn krachten moet richten op de anti-kapitalistische leiding, die daar aan het gehele arbeidersleven moet worden gegeven. Aan het gehele bedrijfsleven, dat wil zeggen aan productie en distributie, aan uitvoer en invoer, enz. Het is, gezien deze taak, niet mogelijk, dat nog gepoogd wordt zich te bemoeien op internationaal gebied. Ik bespreek niet de vraag of de communistische internationale dit zou willen.

Ik stel alleen vast, dat zij op het ogenblik het niet zouden kunnen. De anti-kapitalistische omwenteling, die daar wordt voltrokken in dit ontzaglijk gebied, laat geen bemoeiing mogelijk voor verder optreden buiten het eigen grote land. Ik bespreek dus hier ook niet de vraag, of langs de weg gevolgd door de opperste leiding in Rusland, het socialisme kan worden opgebouwd. Voor mij staat nog steeds vast, dat socialisme als grondslag moet hebben collectieve productie in alle landen, die aan het wereldeconomisch leven deelnemen. Om te beproeven leiding te geven aan wereldeconomie, die dit bevorderen moet, daar zijn de communistische organen in Sovjet-Rusland nog niet aan toe.

Hierin ligt dus nog een bevestiging, waarom het in deze tijd uitsluitend de S.A.I. kan zijn en dus de S.A.I. moet zijn, die tot taak heeft zoveel mogelijk in samenwerking met de Volkenbond, aan de wereldeconomie de richting van voorbereiding tot collectieve productie te geven.

Er is nog een bijzondere reden op grond waarvan de bemoeiing van de S.A.I. zelfstandig, dus zonder medewerking van het Internationaal Vakverbond, in het belang van de

voorbereiding van wereldeconomie in hoge mate dringend is.

Als gevolg van de crisis, zover wij kunnen zien als enig gunstig gevolg, treedt thans in een aantal landen een sterke beweging aan den dag voor het onverwijd veroveren van grote wijzigingen in de nationale politiek op economisch gebied. In elk van die landen heeft de crisispolitiek, door de Regeringen gevolgd, haar onhoudbaarheid voor de arbeidersklasse, haar onhoudbaarheid ook voor een groot deel der andere maatschappelijke groepen, bewezen.

De sociaaldemocratische partijen in verschillende landen komen tot het vooropstellen van een eigen crisispolitiek, die zij stellen tegenover die van de Regering. In Zwitserland, Noorwegen, België en Nederland noemen zij de programma's der nieuwe crisispolitiek „Plan van de Arbeid”. Deze „Plannen van de Arbeid” zijn allereerst gericht op de opheffing van de ergste gevolgen der crisis in het eigen land. Deze gevolgen zijn in onderdelen verschillend, naar gelang van de economische constructie van het land. Doch wijl het plannen van sociaal-democraten zijn, kunnen en mogen zij zich niet beperken tot eng gehouden crisispolitiek, tot opheffing der ergste crisisgevolgen zonder meer. Zij moeten trachten verder te zien, over de crisis heen. Zij moeten trachten wijzigingen in economisch beheer in elk land te bevorderen, die gaan in de richting van voorkoming der crisis. Deze „Plannen van de Arbeid” doen dit min of meer. Het ene meer, het andere minder, een enkel heel weinig.

Hier ontstaat dus het gevaar van meer verschil in economische politiek door sociaal-democraten voorgesteld, dan op een gegeven ogenblik onafwendbaar voortspruit uit de bijzondere economische structuur van het land.

Hier is dus een voor enige jaren nog niet voorziene, maar toch dwingende taak voor de S.A.I., om te waarborgen dat er tussen die verschillende „Plannen van de Arbeid”, allereerst crisisplannen, de nodige mogelijkheid voor ge-

redelijke coördinatie bestaat, die voor wereldeconomie, voor de voorbereiding ervan vereist is.

Op het ogenblik dat deze bijzondere oorzaken, dat deze nieuwe aandrang voor bemoeiing van de S.A.I. zich voerde, een bemoeiing ditmaal buiten desfeer van de Volkenbond, viel mijn uittreden uit de Executieve der S.A.I. Ik heb dit uittreden zeer betreurd. Doch er waren bij de S.D.A.P. in Nederland overwegingen, die mijn vervanging in de Executieve der S.A.I. door den Voorzitter van het Partijbestuur wenselijk deden zien. Gaarne had ik de gelegenheid gehad persoonlijk in een zitting van de Executieve van haar leden afscheid te nemen. Tussen velen van hen en mij was het verkeer hartelijk en innig geweest.

Deze vorm van afscheid nemen bleek niet mogelijk. Ik heb toen, wjl het in mijn voornemen lag om, ware dit wel mogelijk geweest, mij nog aan een ontboezeming in de Executieve der S.A.I. te buiten te gaan, de briefvorm gekozen, om te zeggen, wat mij op het hart lag.

De 20ste Juni 1935 heb ik in een schrijven, gericht aan Voorzitter en Secretaris der Executieve, partijgenoten de Brouckère en Friedr. Adler, in de eerste plaats mijn dank betuigd voor een vriendelijk telegram bij een huiselijk feest, door hen namens de Executieve aan mij gericht. Daarnaast heb ik dank gezegd voor de vriendschap van de leden der Executieve ondervonden. Daarbij heb ik het echter in dit afscheidsschrijven niet gelaten.

„Ik wil echter geen afscheid nemen van de S.A.I., zo schreef ik, zonder een ernstige wens tot uiting gebracht te hebben. In één opzicht heeft de S.A.I. mij teleurgesteld. Ik heb, zoals gij weet, verscheidene malen gepoogd in dit orgaan het initiatief te wekken voor een regelmatige en stelselmatig georganiseerde bemoeiing met wereldeconomie. Al deze pogingen zijn mislukt. Ten dele als gevolg van onvoldoende belangstelling er voor in de Executieve zelve, ten dele als gevolg van de weigering tot samenwerking op dit gebied door het Internationale Verbond van Vakverenigingen, de I.G.B.

Desalniettemin blijf ik overtuigd, dat de S.A.I. niet meer wachten mag met zich te wijden aan een bevordering van wereldeconomie, die gericht is op de voorbereiding van collectieve productie als grondslag van een Socialistische samenleving.

Ik zie de vervulling van deze taak thans dringender dan ooit, nu in verschillende landen, België, Zwitserland, Noorwegen Holland, van de kant der sociaaldemocratie „Plannen van de Arbeid” gepropageerd en voorbereid worden. Het is onvermijdelijk, dat in deze tijd al deze plannen zich noodzakelijkerwijze moeten richten op de actieve politiek van den dag voor zover betreft de gevolgen der crisis in het bedrijfsleven. Hieruit volgt dat al deze plannen voor een niet klein gedeelte uit een oogpunt van de nationale economische toestand moeten worden gezien. Evenwel is het naar mijn oordeel daarbij socialistische plicht, dat deze „Plannen van de Arbeid” rekening er mede houden, dat socialistische economie slechts internationaal kan worden opgebouwd. En dat zij daaruit de gevolgtrekking maken, dat in deze nationale „Plannen van de Arbeid” vermeden moet worden, de ontwikkeling in de richting van internationale economie, van wereldeconomie, te schaden of te vertragen. Mijn conclusie is, dat er een orgaan moet zijn hetwelk al deze „Plannen van de Arbeid”, van sociaaldemocratische zijde naar voren gebracht, nauwkeurig onderzoekt, en dat over de bevoegdheid beschikt de nationale sociaaldemocratische partijen zo nodig te bewegen de „Plannen van de Arbeid” zo op te stellen of zo te veranderen, dat deze een nationalistische economie niet in sterkere mate bevorderen en niet langer bevorderen dan strikt onvermijdelijk is.

Dit orgaan moet tot taak hebben te bevorderen dat de „Plannen van de Arbeid” zo opgesteld worden, dat internationale coördinatie op economisch gebied in de richting van internationale economische samenwerking tussen alle landen doorgevoerd kan worden op ieder ogenblik dat

het mogelijk blijkt. Uit den aard der zaak kan alleen de S.A.I. dit orgaan zijn.

Ik hoop dat gij, het bureau der S.A.I. en de Executieve, mij niet van overmoed zult verdenken, wanneer ik de hoop uitspreek, en het vertrouwen dat dit schrijven ernstig overwogen zal worden.”

Dit was mijn afscheid. Of ik met dit uit te spreken iets bereikt heb, weet ik op het ogenblik niet. Maar dat het die weg op moet, staat voor mij vast. Ook dat het die weg op zal gaan, want de economische ontwikkeling gaat met elke dag sneller en sterker in de richting, die de voorbereiding van collectieve productie, uitsluitend gericht op collectieve voorziening der mensheid, noodzakelijk maakt. Deze noodzakelijkheid wordt ook buiten de kringen der sociaaldemocraten allengs meer gezien. Het is mijn vertrouwen, dat de S.A.I. zonder veel uitstel de zaak zal aangaan, die voor haar uit deze noodzakelijkheid voortspuit.

De tijd moet nu leren of de Socialistische Arbeiders Internationale deze taak zal gaan vervullen. Lang kan ze er niet mee wachten. Het constructieve socialisme moet langs deze weg worden opgebouwd. De tijd is er rijp voor. Zou de S.A.I. op dit punt niet werkzaam gaan optreden, dan verzuimt zij haar taak.

MIJN OPTREDEN IN GENÈVE

IK ben eenmaal afgevaardigde geweest van de Nederlandse regering bij Volkenbondswerk. Voor een conferentie in Genève eind 1927 werd ik daartoe aangewezen. Het betrof de behandeling van opheffing van invoerverboden en uitvoerverboden. De delegatie bestond uit oud-Minister Posthuma, oud-Minister S. de Graaf en mij. De opdracht kwam mij erg goed te pas, want door een politiek conflict in de Amsterdamse raad, voortspruitende uit een voor de S.D.A.P. ongunstige verkiezing, was ik werkloos

geworden, werkloos als Wethouder. Maar afgezien daarvan had ik aanvankelijk de illusie, dat ik in Genève deel zou kunnen nemen aan een belangrijk werk. De economische conferentie van 1927 had nog geen resultaat gehad. Ik verwachtte, dat de opheffing van invoerverboden en uitvoerverboden door een groot aantal Staten aanvaard, het eerste resultaat zou zijn. Dat zou nog maar een begin zijn van nadering tot internationale economie. Een zwak begin. Maar het was op de conferentie van 1927 wel duidelijk geworden, dat de vestiging van een grondslag voor internationaal samenwerken tussen de Staten, een grondslag dus voor de voorbereiding van wereldeconomie, een werk van jaren zou zijn. Des te meer reden om zo nodig mijn krachten te geven dit begin te doen slagen en mee te werken de opheffing van invoerverboden en uitvoerverboden algemeen afdoende te maken.

Mijn illusie op dit punt was al spoedig verzwakt. Toen ik kennis nam van de rapporten voor de conferentie, ervoer ik, dat er verscheidene waren, waarin de zaak uiterst zwak kwam te staan. In bijna al de betogen overheerste het nationale belang. Diezelfde toon klonk uit de inleidingen op het congres. Toen ik tot enkele van de congresleden de opmerking maakte, dat een van de sterk toegejuichte sprekers toch eigenlijk niet anders gedaan had dan de nationale belangen van zijn land verdedigen, beter gezegd wat hij voor nationale belangen hield, werd mij geantwoord „hij is zo knap”. Dan had ik reeds gemerkt, dat de sprekers, die de meeste bezwaren inbrachten tegen de opheffing van in- en uitvoerverboden, in de onderdelen van het onderwerp buitengewoon sterk gespecialiseerd waren. Maar dat is, zei ik aan de leden, die hun knapheid roemden, toch niet de soort knapheid, die dienstig kan zijn op een internationale conferentie als die thans bijeen was gekomen.

De hele atmosfeer op de conferentie prikkelde mij. Met goedvinden van mijn medegedelegeerden hield ik een rede. Ik kwam op tegen de raadgevingen, die ik had gehoord

toch vooral voorzichtig te zijn bij opheffing van uitvoerverboden. We moesten, zeide men, toch letten op elk nationaal belang dat door zulke uitvoerverboden werd gediend. En op het gevaar van benadeling van elke nationale industrie. Ik heb toen een korte maar krachtige rede over internationale economie, over internationale samenwerking tussen de landen op economisch gebied en over wereld-economie gehouden. Ik heb betoogd, dat in de economische ontwikkeling van de laatste tientallen jaren de tegenstelling van nationale belangen en internationale belangen in het goederenverkeer, in het geldverkeer, in het bedrijfsleven als geheel verouderd was, of de volledige veroudering nabij. Ik heb betoogd, dat in de twintigste eeuw het nationalistisch dienen van het bedrijfsleven een natie slechts in schijn voordeel kan brengen. Ik heb betoogd dat de tijd was gekomen dat Internationalesamenwerking tussen alle natiën, die elkander op de wereldmarkt ontmoeten, voor het nationale belang van elk dier natiën een vereiste was, en met elke dag in sterkere mate een onafwijsbaar vereiste zou worden.

De conferentie heeft mij voor deze rede geen bloemen gebracht. De openlijke instemming was erg matig. Maar toch zijn er in de eerstvolgende dagen verscheidene gedelegeerden naar mij toe gekomen om mij, zij het niet al te luid, hun persoonlijke instemming te betuigen. „Het zal wel heel moeilijk zijn,” zeiden ze, „de medewerking van vele landen voor de opheffing van in- en uitvoerverboden te verkrijgen, maar ik had toch volkomen gelijk. Het was het aangewezen begin van de weg, die we op moesten.”

De Nederlandse pers, ook een deel van de Zwitserse en een enkel vooruitstrevend Duits orgaan spraken over mijn rede zeer gunstig. „Er bleek nu wel,” zeiden sommige bladen, „dat mijn plaats eigenlijk in Genève was, daar kon ik veel meer bereiken dan als Wethouder van Amsterdam. Het werd tijd, dat dit werd begrepen.” Een ander lid van onze delegatie, de oud-minister Posthuma, hield een knappe rede

tegen buitensporig hoge invoerrechten. Immers die gaan, betoogde hij terecht, in dezelfde richting als uitvoerverboden, hebben dezelfde strekking. Want vaak zijn ze zo hoog, dat ze alle invoer onmogelijk maken. Dan is er feitelijk tussen invoerrecht en invoerverbod geen ander verschil dan in naam.

Er is meer dan één conferentie over de opheffing van in- en uitvoerverboden gehouden. Maar helaas werden de uitkomsten telkens kleiner. De eerste conferentie, 17 October geopend, bracht als resultaat een conventie door de vertegenwoordigers van achttien landen ondertekend; het zag er toen naar uit, dat die achttien landen er spoedig 27 zouden zijn. Het leek een zeer belangrijk gebeuren.

Dit grote succes was voor een groot deel te danken aan de leiding van den Voorzitter, Dr. H. Colijn. Minister Colijn bleek te beschikken over de bizondere bekwaamheid, de afgevaardigden van de verschillende landen met hun uiteenlopende bezwaren tegen de conceptconventie, toch op een volkomen bruikbare formule samen te brengen. Hij was in dit moeilijke werk een meester. Hij was onvermoeibaar. Een groot deel van dit werk moest feitelijk buiten de conferentie geschieden. In het hotel waar Minister Colijn logeerde hield hij voortdurend bijeenkomsten met de afgevaardigden, die hij voor het slagen der conventie het meest nodig achtte. Die bijeenkomsten duurden vaak tot in de nacht. Maar Dr. Colijn gaf de moed niet op. Hij wilde slagen, want hij begreep dat in de opheffing van uitvoerverboden, al was het dan in een aantal landen zelfs niet volledig, het begin lag van verbetering der internationale economische verhoudingen.

Ik heb in die tijd voor Dr. Colijn grote waardering gekregen. Gedelegeerden, die hij overtuigen moest de conventie te aanvaarden, waren geen bepaalde tegenstanders van het beginsel. Maar ze waren in die mate gespecialiseerd in de bijzonderheden van het onderwerp, dat ze steeds argumenten bij de hand hadden, om aan te tonen dat de

conceptconventie door hun land niet kon worden aanvaard. De eerste conventie slaagde dus. Het concept bracht niet het volledig verbod van in- en uitvoerverboden. Er waren twee lijsten van uitzonderingen opgenomen. Maar er kon worden gezegd dat het feit van die uitzonderingen, voor het ene land veel belangrijker dan voor het andere, toch

niet belette, dat de conventie, indi doorgevoerd, grote betekenis zou hebben. In elk geval was zij de sterke veroordeling in beginsel van in- en uitvoerverboden.

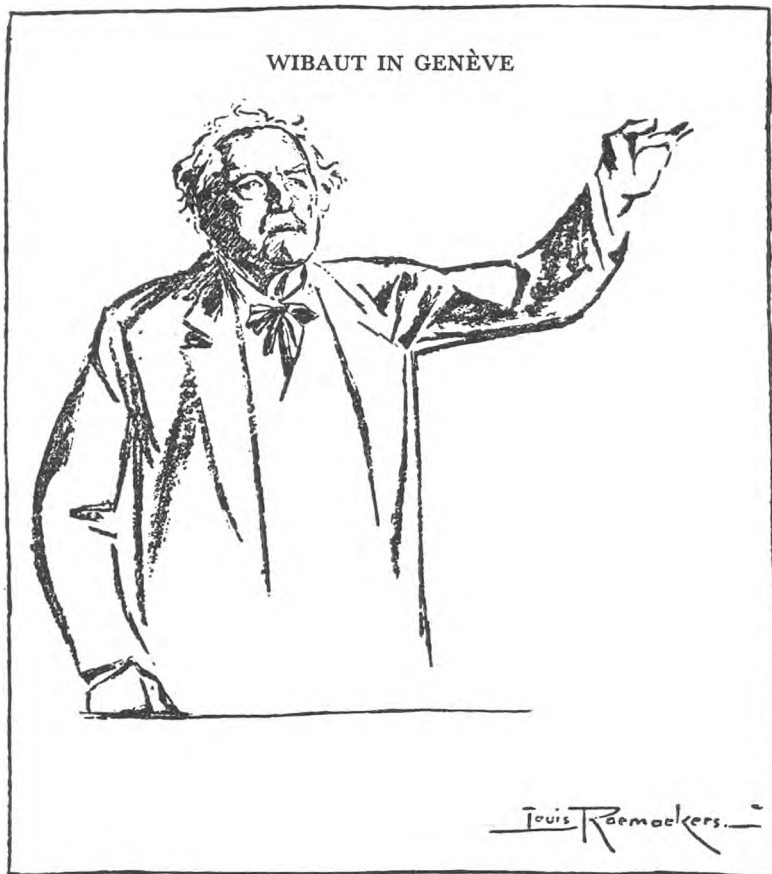
De tweede conferentie werd gehouden in Juli 1928. Ook weder onder voorzitterschap van Dr. H. Colijn. Het ging toen over de vaststelling van de methode voor ratificatie der eerste conventie. Te dien opzichte

waren verscheidene ingewikkelde voorstellen gedaan, die gedeeltelijk door de Nederlandse delegatie sterk werden bestreden, maar tenslotte aangenomen.

Het bleek, dat hoe meer tijd er verliep, hoe geringer de geneigdheid was om werkelijk de eerste stap te zetten op de weg ter verbetering der economische verhoudingen tussen de volken. Er werd een derde conferentie gehouden in Parijs van 5 tot 20 December 1929. Zij bracht een grote teleurstelling na hetgeen in 1927 en 1928 bereikt scheen.

Aan het eind van de conferentie in Parijs, weder onder de bekwame leiding van Minister Colijn, was geen beter resultaat verkregen, dan dat slechts zes landen de conventie, zoals die in 1927 en 1928 tot stand was gekomen, thans definitief aanvaardden, onder voorbehoud dat zij na 1934 het recht zouden hebben zich er aan te onttrekken, indien

op die datum de ratificatie niet had plaats gehad door minstens 18 Staten. Die zes pioniers voor onvoorwaardelijke verbetering in het economisch goederenverkeer waren: Groot-Brittannië, Japan, Noorwegen, Nederland, Portugal en de Verenigde Staten van Noord-Amerika. Elf andere

Wibaut: „Zolang de naties er niet in slagen haar economische conflicten op te lossen door achterstelling van nationale bij internationale belangen, zal er geen wereldvrede zijn.”

landen bonden zich niet langer dan 30 Juli 1930, enige maanden dus. Het waren België, Denemarken, Duitsland, Frankrijk, Hongarije, Joego-Slavië, Luxemburg, Oostenrijk, Zwitserland, Italië en Roemenië. Indien de 30ste Mei

1930 Tsjecho-Slovakije en Polen niet zouden hebben geratificeerd, zouden deze elf staten aan niets meer gebonden zijn. Wilden ze na die datum nog gebonden blijven, dan moesten ze het aan den Secretaris-generaal berichten. Wilden ze hun vrijheid hernemen, dan was zelfs een bericht onnodig. Op het einde van de derde conferentie was de toestand zo, dat eigenlijk niemand wist of een conventie voor in- en uitvoerverboden, in 1927—1928 in Genève vastgesteld, nu zou aanvaard worden door zes staten of door zeventien. Zes staten betekende uiteraard, dat er van een internationale conventie niet kon worden gesproken. Dit was inderdaad een triest resultaat. Het bevestigde, wat ik reeds opmerkte, dat hoe verder men zich verwijderde van 1927, hoe onmogelijker het werd, tussen de landen overeenstemming te verkrijgen over het eerst nodige om tot een begin van samenwerking in het economisch verkeer te geraken.

Het is sedert zo gebleven. Neen feitelijk met elke dag erger geworden. Aan betuigingen, dat het zo niet kan, ontbreekt het niet en een groot deel van de pers staat er elke dag vol van. Maar wat niet kan, schijnt wel lang te kunnen duren. Het trof me, dat voor de derde conferentie in Parijs, die toch eigenlijk een voortzetting was van de beide conferenties in Genève, de Nederlandse Regering niet meer de delegatie aanwees, die haar in 1927 en 1928 ten dienste had gestaan. Zij wees uitsluitend oud-Minister Posthuma aan. Of ze bedoelde daarmee uit te spreken, dat wat er te Parijs te wachten stond, meer op een begrafenis leek dan op voortzetting van actieve werkzaamheid, is niet gebleken.

Ik heb sedert 1927 van geneigdheid bij de regering om van mijn diensten gebruik te maken bij economische beraadslagingen van de Volkenbond, nooit meer iets vernomen. Mijn geneigdheid mijn krachten hier aan te geven bleef onverzwakt. Ik heb wel eens horen zeggen dat ik mij toen, in 1927, te radicaal had getoond. Dat ik in 1927 in Genève radicaal was opgetreden, is volkomen juist. Het is niet

waarschijnlijk, dat een ander optreden van mij kan worden verwacht. Het past hierbij te zeggen, dat er na 1929 geen conferentie meer gehouden is van de soort, als die bedoelde de opheffing van in- en uitvoerverboden. De economische wereld lijkt verder dan ooit verwijderd van het ogenblik, dat verstand zal terugkeren in de hoofden der regeringen en der organen, wier initiatief voor verbetering van het economisch wereldverkeer en van de verhouding tussen de naties in hun economisch leven onmisbaar is.

Zal dit nog lang duren? Wij weten het niet. Er zijn mensen die voorspellen, dat het zo erg geworden is, dat een plotse-linge ommekeer onvermijdelijk wordt. Wij weten het niet. Maar wij weten wel, dat zonder ommekeer de wereld als geheel aldoor dieper zakt in het moeras van economische razernij. Zo is dan het enige wat te doen blijft aan hen, die dit zien zoals ik, overal waar zij kunnen te getuigen zo sterk als mogelijk is. Met deze bedoeling werd dit hoofdstuk geschreven.

IN DE EERSTE KAMER

IN het jaar 1922 werd ik gekozen als lid van de Eerste Kamer. Ik had al werk genoeg, doch moest toch de benoeming aannemen.

De Eerste Kamer moet worden afgeschaft. Het staat geschreven in het program van de politiek van den dag van de S.D.A.P. Ook al stond het niet geschreven in dat program, dan zou het toch mijn mening zijn.

Sedert in Nederland algemeen kiesrecht en evenredige vertegenwoordiging worden toegepast, is er geen principieel verschil in de wijze waarop de Tweede Kamer en de Eerste Kamer worden samengesteld. Het feit dat de verkiezing van leden van de Eerste Kamer niet rechtstreeks geschiedt, doch langs de omweg van de Provinciale Staten, verandert aan het beginsel van de samenstelling dat er aan ten grondslag ligt niets.

Van het ogenblik af, dat deze hervormingen in Nederland in het kiesrecht plaats grepen, heeft de Eerste Kamer als orgaan voor herziening van uitspraken van de Tweede Kamer, zijn betekenis verloren.

Dit vooropgesteld heeft het mij in onze partij, de S.D.A.P., bij meer dan een gelegenheid getroffen, dat met gering-schatting werd gesproken over het feit, dat sociaal-democratische leden van de Eerste Kamer wat men noemt werk van hun baantje maakten. Dat wil zeggen, dat zij ook in dat lichaam het mogelijke deden naar hun beste inzicht de arbeidersbeweging, het socialisme, dus ook het landsbelang te dienen. Uiteraard zelden rechtstreeks. Evenals in de Tweede Kamer, waar wetsontwerpen waarvan kan worden aangetoond dat zij rechtstreeks het socialisme dienen wel voorkomen, maar toch niet dagelijks aan de orde zijn.

Op congressen van de S.D.A.P. ben ik meermalen getroffen door de houding van sommige leden van de Tweede Kamer, uit welke ten opzichte van de sociaal-democratische fractie der Eerste Kamer de opvatting sprak: wat maken jullie je toch warm. Je werk in de Eerste Kamer verdient niet de helft van de aandacht die jullie er aan geven. Daardoor geef je aan dat verouderde instituut een betekenis, die het voor Nederlandse sociaaldemocraten niet mag hebben. Ten opzichte van de Eerste Kamer hebben sociaaldemocraten maar één standpunt: die moet worden afgeschaft.

Mijn mening was de tegenovergestelde. Een enkele maal heb ik dat in het openbaar, ook op congressen der S.D.A.P., doen blijken. Ik meen, dat zolang de S.D.A.P. als politieke partij er toe medewerkt in de Eerste Kamer vertegenwoordigd te zijn, de sociaaldemocraten in dat lichaam gekozen, tot plicht hebben aan het werk dat zij daar te doen vinden, hun beste krachten te geven.

Indien de S.D.A.P. dat niet wil, zou zij in de bestaande omstandigheden moeten komen tot een voorschrift voor de leden der partij, die in de Eerste Kamer zitting hebben,

om zich van spreken te onthouden. Hun werkzaamheid daar zou zich moeten beperken tot het tekenen van de presentielijst en tot het uitbrengen van hun stem, steeds in overeenstemming met de uitspraak door hun partijgenoten in de Tweede Kamer gedaan. Naar mijn mening zou de partij zich met zulk een uitspraak belachelijk maken. Evenwel, zij heeft die uitspraak niet gedaan, en zolang zij die niet gedaan heeft, acht ik het voor sociaaldemocratische Eerste Kamerleden plicht, van het deelnemen aan dit stuk volksvertegenwoordiging het beste te maken dat mogelijk is.

Waar ik mij steeds op dit standpunt heb gesteld als lid van de Eerste Kamer en als voorzitter van de fractie van hare sociaaldemocratische leden, heb ik steeds bevorderd dat, waar het mogelijk was, de stem der sociaaldemocraten in de Eerste Kamer in dezelfde richting ging als in de Tweede. Waar het mogelijk was. Doch het was niet altijd mogelijk. Er komen in de organen van de volksvertegenwoordiging vraagstukken aan de orde ten opzichte waarvan partijprogramma's geen preciese voorschriften geven. Die vraagstukken zijn veelal onbelangrijk, maar somtijds belangrijk of zeer belangrijk. In die laatste gevallen mag van een sociaaldemocratisch lid van de Eerste Kamer niet worden verwacht dat hij, tegen zijn overtuiging in, de houding aangenomen door sociaaldemocraten in de Tweede Kamer zal steunen wanneer hij daartegen overwegende bezwaren heeft. Het enige dat van hem verwacht mag worden is, dat hij van zijn afwijkende mening behoorlijk rekenschap geeft.

Wat betrof het sluiten van een nieuw accord met België ter vervanging van het concordat van 1839, stond ik anders dan een groot deel van de S.D.-leden van Tweede en Eerste Kamer. Ten opzichte van de wet op de financiële verhouding tussen Rijk en gemeenten stond ik anders dan de gehele S.D. Tweede Kamerfractie en een groot deel van de S.D. Eerste Kamerfractie. Doch dat is niet de reden, waarom ik dit gebeuren in dit geschrift uitvoerig bespreek.

De reden is, dat ik beide wetsontwerpen zie als behorende tot de belangrijkste, die tijdens mijn lidmaatschap van de Eerste Kamer van 1922 tot September 1935 in behandeling zijn geweest.

Het wetsontwerp tot het aangaan van een nieuwe overeenkomst met België stond voor mij midden in de wereld-economie. Het werd behandeld en verdedigd door den Minister van Buitenlandse Zaken Jonkheer Dr. van Karnebeek. Het ging er om, dat aan de haven van Antwerpen de mogelijkheid zou worden verschaft, een gelijkwaardige verbinding te krijgen met de Rijn als Rotterdam heeft. Dit was niet het enige punt dat in het voorstel werd behandeld, doch voor mij het beheersende.

Mijn standpunt was in korte woorden gezegd het volgende: De Rijn is een internationale verbindingsweg in die zin, dat zij voor grote landstreken de enige of de beste waterweg is naar zeehavens, van waaruit het verkeer met overzeese landen wordt gevoerd.

Daaruit volgt dat alle havens die op deelneming in het verkeer zijn aangewezen, in de gelegenheid moeten zijn die deelneming te doen plaats hebben in gelijke omstandigheden, of in ten naaste bij gelijke omstandigheden. Deze stelling is de grondslag van Rijnactes en andere internationale documenten.

Ik meen mij van uitvoerige toelichting te kunnen onthouden. Zodra men zich op het standpunt stelt van wereld-economie, een standpunt, dat zeker doorsociaaldemocraten zonder voorbehoud moet worden ingenomen, dan behoeft het verder geen betoog dat geen enkele haven die aangewezen is op de Rijnverbinding als weg tot het zeevervoer, enige belemmering mag worden in de weg gelegd.

Wereldeconomie betekent een vorm van samenwerking tussen verschillende landen, waarbij alle het doel aanvaarden elkanders economisch belang te bevorderen als de beste methode om van elk land het nationaal belang te bevorderen. Deze gedachten aanvaardend, vervalt iedere be-

tekenis van de vraag, of havens op verschillende plaatsen gelegen, die alle dezelfde Rijnverbinding nodig hebben voor hun zeeverkeer, in hetzelfde land liggen. De Rijn stroomt wel door Nederland, maar niet door België. Rotterdam is in Nederland gelegen. Antwerpen ligt in België. Rotterdam en Antwerpen hebben beide de Rijnverbinding nodig. Antwerpen kan die niet zonder de medewerking van Nederland tot stand brengen, wijl zijn doelmatige verbinding met de Rijn door Nederlands gebied moet lopen. Uit een oogpunt van wereldeconomie is Nederland dus verplicht aan Antwerpen alle medewerking te verlenen, die het voor het tot stand brengen van zulk een Rijnverbinding door Nederlands terrein behoeft.

Deze stelling staat of valt niet met de preciese inhoud van het Nederlands-Belgisch concordaat van 1839. Gesteld dat dit concordaat er niet was, dan ware de stelling even juist als thans. Zo behoeven wij in ons betoog over de preciese inhoud van dat concordaat in het geheel niet te spreken. Bovendien, gesteld dat er bepalingen in voorkwamen die twijfel wekten of Antwerpen op een rechtstreekse waterverbinding met de Rijn door Nederlands gebied aanspraak kon maken, een andere verbinding dan het kanaal door Zuid-Beveland, dan zou er voor ons toch geen aanleiding zijn de aanspraken die Antwerpen maakt, niet onbevragen te onderzoeken en hun aanvaarding te bevorderen voor zover zij, gezien de economische ontwikkeling sedert 1839 aan den dag getreden, redelijk waren. Zo was uit een oogpunt van wereldeconomie het wetsontwerp door Jhr. Mr. van Karnebeek verdedigd, op dit beslissende punt voor mij op redelijke gronden niet bestrijdbaar. Maar bestreden is het wel.

Het had ook reeds belangrijke bestrijding ondervonden in de Tweede Kamer, waar het was aangenomen. Antwerpen, was het betoog der tegenstanders, voerde met zijn Rijnvaart en zijn Rijnvaartplannen oneerlijke concurrentie tegen Rotterdam. Want indien Antwerpen zijn betere Rijnver-

binding had verkregen, zou het op dit punt niet in even gunstige omstandigheden zijn gekomen dan Rotterdam, doch in gunstiger omstandigheden. Ten opzichte van Antwerpen bestonden namelijk een groot aantal sterke begunstiging op het gebied van internationaal vervoer door lage spoorwegtarieven, uit landen waar geen waterverbinding met Antwerpen was.

Deze oneerlijke concurrentie werkte minder schadelijk ten opzichte van Rotterdam, zolang Antwerpen met zijn Rijnverbinding in wat minder gunstige positie stond. Maar maakte men de positie in de Rijnverbinding gelijk met die van Rotterdam, dan bleef Antwerpen door de oneerlijke concurrentie met de uitzonderingsspoorwegtarieven begunstigd. Dat mocht geen eis zijn van internationale samenwerking of van wereldeconomie.

Tegenover deze betogen stond deze werkelijkheid: Rotterdam heeft evenveel en even belangrijke uitzonderingstarieven voor spoorwegvervoer als Antwerpen. Ik heb het indertijd in de Eerste Kamer aan de hand van officiële gegevens betoogd. Het betogen echter baatte niets. Want voor de tegenstanders van het wetsontwerp stond nu eenmaal vast, dat de spoorwegtarieven die Antwerpen genoot, veel gunstiger waren dan die van Rotterdam. Die dat niet toegaf was een slecht Nederlander.

De oppositie tegen het wetsontwerp werd heel veel sterker na de aanneming in de Tweede Kamer. Nooit heb ik een soortgelijke agitatie meegemaakt, die zulke verhoudingen aannam. Letterlijk iedere dag bracht voor leden van de Staten-Generaal nieuw drukwerk, nieuwe adressen, nieuwe verslagen, doch geen nieuwe argumenten. Er is toen wel beweerd, dat het comité dat deze propaganda voerde, gesteund werd met geldbedragen door belanghebbenden bij de onveranderd blijvende toestand. Het zou belangrijk geweest zijn, voor de kennis van de politieke zedelijkheid, naar die beweringen een scherp onderzoek in te stellen. Dit is niet geschied. Er is mijnerzijds niet op aangedrongen

en hierover is dus niet verder te spreken. Maar de propaganda was fel en luidruchtig en moet veel geld hebben gekost.

Een argument, bij de behandeling van het ontwerp in de Eerste Kamer gebruikt, was dit: Gesteld dat Nederland voor België alles zou doen, wat dit ontwerp aan voordelen voor Antwerpen wil brengen, wat doet België dan voor ons? Wat dit argument betreft stel ik op de voorgrond dat internationale samenwerking tussen verschillende landen, teneinde te komen tot wereldeconomie of in elk geval tot verstandige internationale economie op brede schaal, als eis stelt dat ieder der samenwerkende landen bereid is af te zien van zekere eisen, die voortspruiten uit nationaal belang of wat men er op dat ogenblik voor houdt. Bereid is offers te brengen om tot internationale overeenstemming te komen. In die zin aanvaard ik ten volle het argument, dat de vriendschap niet van één kant kan komen. Bij internationale samenwerking moeten allen aan die samenwerking deelnemen; zij moeten ernstig de betekenis overwegen van de nationale belangen, die door andere tot samenwerking bereidwillige landen op de voorgrond worden gebracht, en zij moeten deze erkennen, wanneer de betekenis van de internationale overeenkomst daaronder niet ernstig lijdt. Ik betwist dus niet dat regelingen, voorgesteld in de nieuwe Belgische overeenkomst of aanvullingen daarvan, het karakter zouden moeten hebben van de wederzijdse wil van de twee landen om ernstig elkanders economische belangen te dienen. Doch ik betwist met alle kracht, dat het nakomen van een plicht van internationaal recht ten opzichte van het ene land tegenover het andere, een recht zou scheppen op wat men noemt een contraprestatie van de kant van het andere land, waar het ging om de van Belgische kant rechtmatige eis van medewerking om voor Antwerpen een betere Rijnverbinding mogelijk te maken. De Eerste Kamer heeft met grote meerderheid het ontwerp van de overeenkomst met België verworpen. Wie

zich de beraadslagingen herinnert, of zich nog de moeite wil geven ze na te lezen, zal erkennen, dat ieder besef van solidariteitsbegrip tussen de volken, om elkanders economisch leven te dienen, daaraan ontbrak. Er waren maar vier voorstemmers voor het ontwerp, dat waren vier sociaal-democraten.

Voor mij betekende deze uitspraak dat dit deel van de volksvertegenwoordiging maling had aan wereldeconomie, maling aan internationale samenwerking tussen naties in het bedrijfsleven. De stelling was, ook internationaal: „Ieder voor zich, ieder houdt wat hij heeft, tracht meer te krijgen dan wat hij heeft, van wat hij heeft geeft hij niets prijs dan onder drang, die te sterk is om te weerstaan.”

Op één belangrijk punt heb ik mij bij die gelegenheid volledig vergist. Ik verwachtte, dat de verwerping van het ontwerp internationaal een slechte indruk zou maken en dat er van de zijde van andere mogendheden, die bij het tractaat van 1839 betrokken waren geweest, invloed zou zijn uitgeoefend de consequenties van dit tractaat, als hoedanig dit wetsontwerp kon worden gezien, te aanvaarden. Er is ons niets van dit alles gebleken. Er is plaats voor de mogelijkheid, dat zulke vertogen van bevoegde zijde wel zijn gehouden. Doch in de openbaarheid is er, zover ik weet, niets van doorgedrongen. Zo is hiervan niets anders te zeggen, dan dat de naties ten opzichte van elkander nog geen ander beginsel erkennen in het economische leven dan: Ieder voor zich.

Trouwens thans, negen jaar na de verwerping van dit ontwerp, staat het wat internationale verhoudingen betreft nog heel veel slechter. We leven thans in een tijd, dat op het gebied van economische verhoudingen tussen de naties de hoogste wijsheid is elkander te schaden en enkel tot zulke overeenkomsten te komen tot welke het enge nationale belang van het ogenblik dwingt.

Mijn tweede grote oppositie in de Eerste Kamer betrof de Wet op de financiële verhouding tusschen Rijk en Gemeenten. Deze Wet kwam niet uit de lucht vallen. De bestaande regeling dagtekende van 1897. Deze regeling was sedert jaren verouderd. Dat was de algemene opvatting van allen die haar betekenis kenden. Sommigen beweerden dat die regeling reeds verouderd was, toen ze tot stand kwam. Jaren lang was een Staatscommissie aan de arbeid geweest advies ten opzichte van een nieuwe regeling uit te brengen. Meer dan één. Soms had het geschenen, dat er verandering zou komen, maar telkens was alle hoop verdwenen.

De laatste Staatscommissie over dit onderwerp had haar rapport ingediend in Maart 1927. Toen kwam Minister de Geer met een wetsontwerp, dat velen van hem niet verwacht hadden.

Het werd een groot succes voor Minister de Geer. De Tweede Kamer nam het na uitvoerige discussies en na veel betoog, dat op scherpe bestrijding leek, zonder hoofdelijke stemming aan. De Eerste Kamer nam het aan met zeer grote meerderheid. En toch was het een verderfelijk wetsontwerp.

Ik ben nog altijd de ontsteltenis niet te boven gekomen, dat de sociaaldemocratische Tweede Kamerfractie niet tegen dit wetsontwerp heeft gestemd. Want aan de behandeling in de Tweede Kamer van dit wetsontwerp was voorafgegaan een drukbezochte vergadering van de „Vereniging van sociaaldemocratische gemeenteraadsleden”, bezocht ook door een aantal leden van Tweede en Eerste Kamer, waar een resolutie die het wetsontwerp tenscherpste veroordeelde met algemene stemmen werd aangenomen. Daarna was er nog een uitspraak van een commissie, samengesteld door het bestuur van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten, die voor het wetsontwerp ongunstig was.

Ik schreef over de aanneming van dit wetsontwerp in 1929 het volgende: „De aangenomen wet is naar onze overtui-

ging de slechtste wet die in onze herinnering in het Nederlandse parlement is tot stand gekomen. Wij schamen ons niet te verklaren op gevaar af voor „wereldvreemd” of „naïef” te worden gehouden, dat, indien wij drie maanden vóór het indienen van het wetsontwerp de preciese inhoud hadden gekend, wij het voor onmogelijk zouden hebben gehouden, dat zulk een ontwerp met de tijdens de behandeling aangebrachte wijzigingen, wet zou zijn geworden! Aangenomen in de Tweede Kamer, zonder „hoofdelijke stemming”.

In een uitvoerige rede — het onderwerp veroorloofde de uitvoerigheid — die afzonderlijk werd uitgegeven als brochure: „Per Expressrein... achteruit” (verschenen bij Ontwikkeling, Amsterdam) formuleerde ik zes punten van aanklacht tegen het wetsontwerp.

Het eerste punt van aanklacht was: De wet gaat in tegen het beginsel van belastingheffing naar draagkracht. Het tweede punt van aanklacht: De wet wil de opbrengst der personele belasting maken tot sluitpost op de gemeentebegroting in plaats van de eigen inkomstenbelasting. Dit is een sterke achteruitgang. Het derde punt van aanklacht: Opbrengst personele belasting is zeer ongeschikt als sluitpost op de gemeentebegroting. Het vierde punt van aanklacht: De wet wil de welgestelden tegen „overbelasting” beschermen. Doch stelt er de niet-welgestelden aan bloot. Het vijfde punt van aanklacht: De wet heeft de strekking verdere ontplooiing van gemeentelijk leven te belemmeren, en het zesde punt van aanklacht: Door de poging om verdere ontplooiing van het gemeentelijk leven te beperken, gaat de wet tegen de maatschappelijke ontwikkeling in.

De toelichting op deze punten van aanklacht behoort niet in dit geschrift. Voor wie ze wil kennen hebben we de bron aangewezen.

Wat was het wezen van de wet van 15 Juli 1929? Ze ontnam aan de gemeente de bevoegdheid tot heffing van een eigen inkomstenbelasting. Zij gaf aan de gemeente een

uitkering in de gemeentefondsbelasting en de bevoegdheid tot de heffing van een beperkt aantal opcenten op de hoofdsom dezer gemeentefonds-belasting. Zij gaf aan de gemeente de opbrengst der personele belasting met de bevoegdheid tot onbeperkte heffing van opcenten. Destrekking van deze hervorming spreekt duidelijk uit de punten van aanklacht. De toestand tot Juli 1929 was, dat de opbrengst der eigen gemeentelijke inkomstenbelasting de sluitpost was op de gemeentebegroting. Dat was de vereiste uitdrukking van de bevoegdheid der gemeente, om zelve te bepalen, welke lasten de gemeenteraad ter bekostiging van collectieve uitgaven voor alle groepen van ingezetenen, aan de belastingbetalers der gemeente naar draagkracht wilde opleggen. Deze grondslag voor democratisch gemeentebeheer werd door de wet van 15 Juli 1929 weggevaagd. Want een heffing van personele belasting tot vrijwel onbeperkte hoogte, is geen democratische belastingpolitiek, wijl in deze belasting zelve het element van draagkracht zwak is. Het is overbodig hierbij op te merken, dat bij de vroegere regeling met eigen inkomstenbelasting der gemeente, naar draagkracht, aan het Rijk de bevoegdheid was voorbehouden, tastbare misbruiken bij de regeling dier heffing te voorkomen. Deze bevoegdheid is door ons nooit betwist. Hoe verklaren wij nu de aanvaarding van zulk een wet? In de Tweede Kamer zonder hoofdelijke stemming, in de Eerste Kamer alleen met vier stemmen tegen. Er is voor mij maar één verklaring. De leden der volksvertegenwoordiging hebben zich bij hun stemming niet laten leiden door een beginsel. Ik bedoel de leden die de gemeente zien als het aangewezen orgaan voor de voorziening, binnen de grenzen van het mogelijke, in collectieve behoeften der bevolking. De leden, die de gemeente aldus zien, en toch voor de wet stemden, hebben rekensommetjes gemaakt.

Rekensommetjes, aan de ene kant van wat op dat ogenblik de heffing van hun eigen inkomstenbelasting opbracht, en

aan de andere kant van een bedrag, dat onder de nieuwe wet voor de gemeente te verwachten was. Indien uit deze rekensommetjes bleek, dat wat de wet bracht enig voordeel opleverde of althans geen nadeel, dan stemde men voor de wet.

Het pleit voor de grote menschenkennis waarmede de wet was uitgewerkt, dat het maken van deze rekensommetjes een grote meerderheid aan de wet bezorgde. Er was in de wet met grote cijferbekwaamheid naar gestreefd op het ogenblik van de indiening het overgrote deel der gemeenten niet in inkomsten te doen achteruitgaan. Er waren er zelfs een aantal die vergeleken met de wet van 1897 vooruit gingen, sommige die sterk vooruit gingen.

De afgevaardigden van al deze gemeenten stemden voor de wet. Waren ze tegenstanders geworden van gemeentelijke autonomie? Volstrekt niet. Zij waren voorstanders gebleven. Gemeentelijke autonomie bleef voor hen een mooi ding. Maar voor honderd procent volledig was ze toch nooit geweest. Met de beperking, die de wet bracht, zou het ook wel loslopen. Het voornaamste was toch maar hoeveel geld de wet aan de eigen gemeente verzekerde. Waar dat voldoende was, moesten verstandige mensen de wet aanvaarden.

De uitkomsten van de aanvaarding van deze wet door de Nederlandse volksvertegenwoordiging zijn evenwel toch van ander karakter geweest dan die van de overeenkomst met België. Bij de overeenkomst met België hebben de jaren na de aanneming der wet mij in de verwachtingen teleurgesteld. Bij de wet op de financiële verhouding van Rijk en Gemeente is het omgekeerde het geval. De uitkomsten hebben mij in het gelijk gesteld.

Ik acht het volstrekt niet gewaagd te beweren dat indien de wet van 15 Juli 1929 nog in behandeling moest komen, haar lot waarschijnlijk anders zou uitvallen. Door de toepassing van de wet zijn aan veel volksvertegenwoordigers de ogen open gegaan. Onder de invloed of onder het

voorgeven van de crisis, is de toepassing van de wet, gepaard gaande met wetswijziging zonder het stelsel van de wet aan te tasten, voor de gemeenten zeer ongunstig geweest. Aan die mogelijkheid hebben de voorstellers niet gedacht.

Zij ervaren thans, dat nu aan de gemeente eenmaal de financiële autonomie practisch is ontnomen door de opheffing van de bevoegdheid tot heffing van eigen inkomstenbelasting, het gemeentebeheer hoe langer hoe meer afhankelijk wordt van de inzichten van de regering van het ogenblik. Hetgeen wil zeggen, dat het karakter van zelfstandigheid der gemeente als orgaan van het openbare leven door die wet zeer belangrijk is verzwakt en door zijn latere wijzigingen nog meer is verzwakt. Zo is er voor werkelijke voorstanders van gemeentelijke autonomie alle aanleiding, opnieuw de strijd in te zetten voor een betere financiële verhouding tussen Rijk en Gemeente, in de eerste plaats dus tot opheffing van de wet van 15 Juli 1929.

In een brochure: „Meningsuitingen en beschouwingen” naar aanleiding van de wet op de financiële verhouding (uitgave van M. Samsom, Alphen aan den Rijn, 1929) heb ik de noodzakelijkheid van deze strijd aangekondigd.

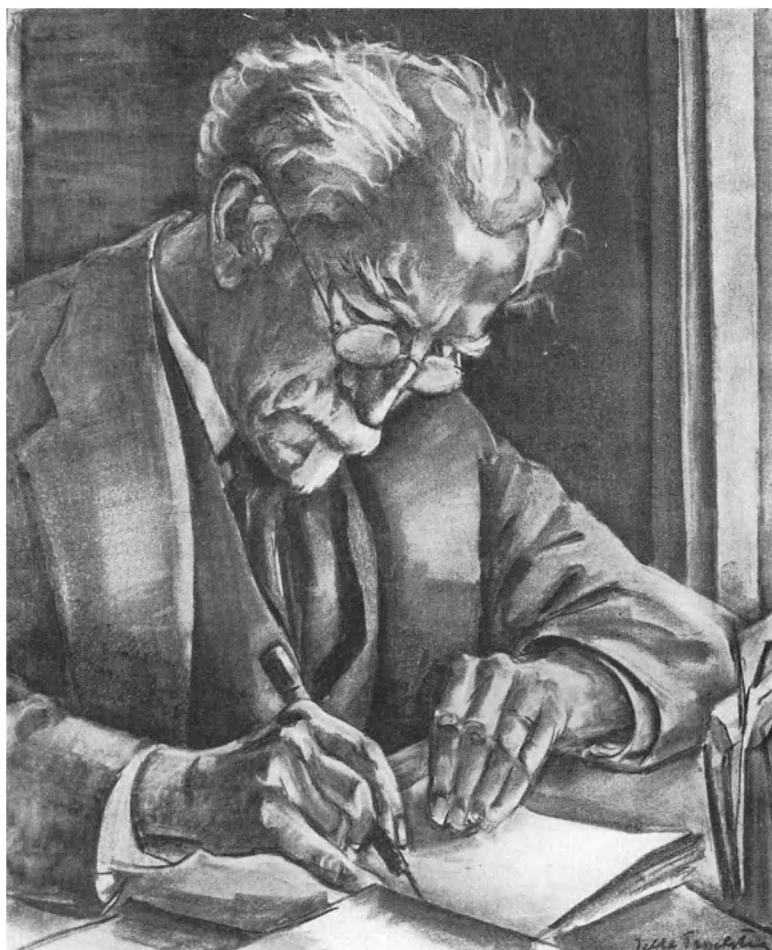
Aan het slot van deze beschouwing heb ik gezegd:

„Ons gaat het er om te vermijden en te voorkomen, dat door het gemeentelijke belastingstelsel de redelijke en normale ontwikkeling van het gemeentelijke leven zal worden tegengehouden of worden ingekrompen.” En verder: „Naar gelang aan de dag treedt, dat onze karakterisering van de nieuwe wet juist is, zal in kringen van gemeentebestuurders de behoefte gaan blijken, dat een „nieuwe strijd” wordt gevoerd. En dan komen er vanzelf geschikte personen om deze komende strijd te organiseren en op gang te brengen. Alles op zijn tijd. Wat economisch moet komen, komt.”

Zo staat voor mij vast, dat zodra in Nederland over iets

anders kan worden gesproken dan over crisismaatregelen, de strijd voor de gemeentelijke autonomie opnieuw zal ontbranden. Het is duidelijk, dat een regering — de tegenwoordige is er een sterk voorbeeld van — er onder bepaalde omstandigheden in kan slagen, om de gemeentelijke autonomie te belijden en tegelijkertijd te fnuiken. Doch wie gelooft in het voortbestaan en in de groei van democratisch bestuur in Nederland, zal inzien dat zulk regeringsoptreden in ons land slechts tijdelijk kan zijn.

Is er verband tussen mijn optreden in de twee aangelegenheden hier naar de voorgrond gebracht? Voor mij wel. In het geval van de overeenkomsten met België ben ik opgekomen voor Wereldeconomie. In het geval van de financiële verhouding ben ik opgekomen voor democratisch gemeentebestuur. Op het eerste gezicht lijkt er een afstand te liggen tussen het een en het ander. Maar die afstand is er niet. Wie zich rekenschap geeft van het feit, dat wereld-economie slechts denkbaar is door een democratisch willen, dat in alle of in een groot aantal naties tot sterke uiting is gekomen; wie zich daarnaast rekenschap geeft van dat andere feit, dat gemeentelijk bestuur naar democratische beginselen de beste scholing geeft voor steeds bredere toepassing van de democratische beginselen buiten het gemeentelijk gebied, ziet allengs nauwer het verband tussen het ene optreden en het andere. De waarheid is dat het aantal beginselen, dat de wereld-economie beheerst, niet talrijk is. Wel beschouwd is er maar één. De mensen moeten, om tot een goed leven te geraken, elkander willen dienen, nationaal en internationaal, op het gebied van het economisch leven. Van elkander dienen, nationaal en internationaal, is de democratie, niet enkel die van het woord, doch vooral die van de daad, de hoogste uitdrukking.

Tekening van Dr. F. M. Wibaut door Jelle Troelstra gemaakt omstreeks 1934.

Op een wandeling in Spanje met Albarda, mijn vrouw en mijn dochter Annamarie Witteveen—Wibaut.

N.V. Polygoon Foto-Persbureau.

Echtpaar Wibaut bij het Rode Valkennest op de Paasheuvel.

OVER VERBRUIKSCOÖPERATIE

ER is een tijd geweest dat mijn naam in de eerste plaats werd genoemd in de S.D.A.P., indien over verbruikskoöperatie werd gesproken.

Er was goede reden voor. Op het congres der S.D.A.P. van 1899 in Leeuwarden, had ik er de stoot aan gegeven, dat de partij zich met de verbruikskoöperatie zou gaan bemoeien. Zij zou de oprichting moeten bevorderen van verbruikskoöperaties voor arbeiders, die in hun statuten de bepaling zouden opnemen, dat een deel van de gemaakte overschotten zou worden bestemd om de arbeidersbeweging, zowel de politieke beweging als de vakbeweging, geldelijk te steunen in haar strijd.

Tot die tijd stond de verbruikskoöperatie in Nederland niet in de belangstelling van de S.D.A.P. Er werd door velen over de verbruikskoöperatie gesproken als over een burgerlijke beweging, die ten hoogste bereikte, dat de leden der verenigingen jaarlijks een uitkering kregen, in verband met een bedrag van hun aankopen bij de coöperaties. En dan moesten de zaken nog goed gaan. Het werd verlies van tijd geacht, en verlies van energie, voor leden van de S.D.A.P. om zich met de verbruikskoöperaties te bemoeien. Deze vrij algemene opvatting in de S.D.A.P. deelde ik niet. Over de opvatting dat de verbruikskoöperatie een burgerlijke beweging was had ik ook wel wat te zeggen. Ze was het in de meeste landen in de loop der jaren geworden. Maar heel zeker was ze het in haar opzet niet geweest. Wie kennis had van het optreden van Robert Owen, toch zeker de wegbereider voor de verbruikskoöperatie, wist dat het beginsel anti-kapitalistisch was. Zijn stelsel was het stichten van koloniën, waar de mensen door gezamenlijke arbeid in hunne gezamenlijke behoeften zouden voorzien. Zo was ook de latere beweging van de pioniers van Rochdale een anti-kapitalistische beweging. Het tegendeel van een burgerlijke dus.

De pioniers van Rochdale waren de eerste eigenlijke verbruikscoöperators. Zij omschrijven hun doel als volgt: „Het inrichten van een winkel voor levensmiddelen, kleren, enz. Het bouwen van woningen voor leden. Het kopen en in cultuur brengen van land om werkloze leden of slecht betaalde leden werk te verschaffen.” Maar tenslotte noemen zij als het hoger liggende doel: „Dat de vereniging zo spoedig mogelijk er toe overgaan zal om de voortbrenging, de verdeling (distributie) en de opvoeding en regering onder haar beheer te nemen. Of met andere woorden zal inrichten een zelfstandige kolonie van gemeenschappelijk leven, of andere verenigingen zal behulpzaam zijn in het stichten van zulke kolonies”.

De pioniers van Rochdale waren ten volle volgelingen van Owen. Zij geloofden in de mogelijkheid van communistische kolonies temidden ener kapitalistische maatschappij. Zij geloofden dat zulke kolonies de stoot konden geven voor een omwenteling in de voortbrengingswijze, die zou brengen het eind van de kapitalistische voortbrenging voor winst, het begin van de gemeenschappelijke voortbrenging voor voorziening in behoefte. Ik heb steeds behoord tot hen, die aan de mogelijkheid om langs de weg van zulke kolonies het socialisme naderbij te brengen, geen ogenblik hebben geloofd. Maar dat in elk geval de vroege kolonies, met dit doel opgericht, anti-kapitalistisch waren, staat voor mij vast. En is voor wie de geschiedenis op dit punt kent, voor bestrijding niet vatbaar.

Zeker lag er een grote afstand tussen de wens en de wil van de pioniers van Rochdale en de leden en bestuurders van verbruikscoöperaties van zestig jaar later. Maar een anti-kapitalistisch karakter hebben de verbruikscoöperaties in opzet en wezen steeds gehouden, ook al hadden ze talrijke leden, die tot de kapitalisten moesten worden gerekend. Immers, heel het streven was er op gericht, om door gezamenlijke voorziening in de levering allereerst van de levensmiddelen, later daarnaast van allerlei levensbeno-

digdheden, de ondernemerswinst uit te schakelen. De verbruikscoöperatie heeft op die wijze steeds haar anti-kapitalistisch karakter gehandhaafd. Wat vroeger in de bedrijven die ze nu zelf ter hand neemt ondernemerswinst werd, wordt dan een verkregen voordelig overschot tussen kostprijs en leveringsprijs aan de leden. Dit overschot mist volkomen het karakter van uitbuiting door economische macht of overmacht, dit overschot, al noemt men het ook in 99 van de honderd gevallen winst, is zorgvuldig gekweekt, men kan zeggen bespaard door de leden. Zij hebben dan ook de uitsluitende beschikking er over.

Wij kenden in 1899 de reeds toen bereikte, zeer belangrijke uitkomsten van de verbruikscoöperatie in sommige landen. Met name in Engeland, ook reeds opkomend in Zwitserland. Wij kenden de omvang, die de zaken der verbruikscoöperaties hadden verkregen en die het mogelijk had gemaakt om eigen industriële bedrijven in te richten, eigen bedrijven op allerlei voortbrengingsgebied, die hun industriële producten, straks ook landbouwproducten, zouden leveren tegen kostprijs, met inbegrip van een klein percentage voor risico. Aldus zouden ook deze bedrijven de ondernemerswinst uitschakelen en groeiende bedragen die vroeger ondernemerswinst werden, thans voor de verbruikers besparen in de vorm van lagere prijzen of wat verreweg de meest gebruikelijke vorm was bij verbruikscoöperaties, in de vorm van uitkeringen, om deze te gebruiken zoals de leden wilden.

Er was dus voor mij allerlei reden om te bevorderen, dat de S.D.A.P. zich met de anti-kapitalistische verbruikscoöperatie zou gaan bemoeien. Hiertoe deed ik een poging op het congres van Leeuwarden in 1899. De poging had succes. Het congres benoemde een commissie voor de coöperatie. De commissie bestond uit: D. de Clerq, toen reeds de voorstander van al wat goed was; J. A. Fortuin, van huis uit revolutionnair, doch niet zonder practische zin; R. Kollen, W. H. Vliegen en mij. De commissie besloot een brochure

te schrijven, waarin zou worden uiteengezet wat de verbruikскоöperatie kon wezen voor de arbeidersbeweging in Nederland, in het bizonder voor de arbeiders, georganiseerd in de S.D.A.P.

Ook toen reeds had het bezwaren om een brochure met vijf personen tegelijk te schrijven. Ik werd voor het schrijven aangewezen. De commissie stelde de inhoud vast en deed aan het partijbestuur het voorstel: „De brochure te doen drukken en een ruime verspreiding zoveel mogelijk te bevorderen”, blijkens het voorbericht gedagtekend Februari 1900.

Het besluit van het congres van 1899 om de verbruikскоöperatie te bevorderen had succes. Er werden in de volgende jaren een aantal verbruikскоöperaties opgericht. Sommige kwamen tot stevige ontwikkeling. Sommige bleven kwijnend. De oprichting was nergens gemakkelijk. De leden moesten aandelen nemen van 25 of 10 gulden, in termijnen te betalen. Bij de toenmalige stand van de lonen, was dat een vraagstuk op zichzelf. Een enkele keer werden in de statuten der vereniging de aandelen hoger gesteld, dan kwam het zeer zelden voor dat de aandelen werden volgestort. Het welslagen van sommige verbruikскоöperaties, Maastricht, Dordrecht, enz. werd voor andere gemeenten een aandrang om hun voorbeeld te volgen. Het grote bezwaar was echter, het bedrijfskapitaal en om dit bezwaar weg te nemen werd een vereniging opgericht onder leiding van A. J. Dorenbos te Delft en mij, die van welgestelde partijgenoten obligatiekapitaal bijeen bracht en dat aan op te richten of reeds bestaande verbruikскоöperaties uitleende, onder voorwaarde o.a. van toezicht op het beheer. Tot die voorwaarden behoorde ook, dat in de Statuten der vereniging de bepaling moest zijn opgenomen dat tien procent van de winst zou worden uitgekeerd aan de arbeidersbeweging.

Ik herinner mij de tijd dat de S.D.A.P. en de arbeidersbeweging als geheel veel van de verbruikскоöperatie ver-

wachtten. Er waren sprekers die in hun enthousiasme de verbruikscoöperatie zagen als „een derde arm”. De eerste arm was dan de politieke beweging, de tweede de vakbeweging en de derde de verbruikscoöperatie.

Het slot van de door mij geschreven brochure luidt: „De arbeidersverbruikscoöperaties te doen worden de machtige organisaties van de arbeidersbeweging, verschaffende en versterkende de strijdkassen, voor het voeren van de klassenstrijd op elk gebied”. Op een andere plaats spreekt de brochure over de bestemming van het statuair vastgelegde deel der overschotten: „Hier zal het zijn om de vakbeweging direct te steunen bij een uitsluiting of een werkstaking, daar zal het zijn om de voorvechters te zenden in de Raad of het Parlement, in de bestuurs- of wetgevende lichamen, waar verkregen arbeidsrechten moeten worden verdedigd, nieuwe veroverd. Overal zal het wezen om de arbeidersklasse op te heffen uit haar economische verdrukking. De klassenstrijd zelf zal de gevallen aanwijzen waar de steun het meest nodig is”.

De lezer moet bedenken, dat dit geschreven werd in 1899, toen het Nederlands Verbond van Vakverenigingen nog niet was opgericht. En toen de politieke organisatie, de S.D.A.P., nog slechts in haar opkomst was. Het was nog de tijd, dat er voor het steunen van de hier omschreven strijd ook regelmatig beroep werd gedaan op geldelijke steun van personen, die veelal niet aangesloten waren bij de S.D.A.P., voor een groot deel zich ook later niet aansloten, maar die sympathiek stonden ten opzichte van de opkomende arbeidersbeweging.

Zo heb ik lange jaren de verbruikscoöperatie gediend. Ik heb het ook nog gestuurd tot lid van de Coöperatieve Raad en tot lid van het bestuur van de Handelskamer, toen nog in haar kinderjaren, met alle kwalen, die sommige kinderen bestoken.

Vele malen heb ik in afdelingen over verbruikscoöperatie gesproken. Ik had er een mooi stel lichtbeelden bij.

Het heeft niet lang geduurd. Toen ik in 1907 lid van de gemeenteraad werd in Amsterdam, had ik het gevoel, dat ik mij nu op dat werk moest concentreren. Later heb ik begrepen, dat het wel mogelijk was om er nog een paar dingen bij te doen. Doch toen had ik mij aan de leiding van de coöperatieve beweging in Nederland al onttrokken. Ik heb er wel eens spijt van gehad. Maar berouw, hoe prijzenswaardig ook, komt veelal te laat. In die zin dat het een begane fout niet meer kan herstellen.

In het jaar 1906 werd er een vereniging van Nederlandse arbeiderscoöperaties gesticht. Aanvankelijk stond ze niet sympathiek ten opzichte van wat ze beschouwde als de burgerlijke coöperaties. Maar dat werd op den duur beter. Het is gekomen tot samenwerking tussen alle verbruikscoöperaties. Maar eer het daartoe kwam heeft de vereniging van arbeiderscoöperaties voor hare leden de verplichting opgeheven, om in hare statuten een vast aangewezen deel van de winst of overschotten voor de arbeidersbeweging te bestemmen. Daarmede verloren dus de arbeiderscoöperaties, door sociaal-democraten opgericht, de bestemming die hun door het congres van 1899 was aangewezen. Ik heb mij tegen deze maatregel niet verzet. En ben er ook niet tegen opgekomen. Ik ben er niet over geraadpleegd, maar indien ik geraadpleegd was, zou ik de maatregel niet hebben ontraden. Reeds enige tijd voor dat het bestuur der „Vereniging van arbeiderscoöperaties” dit besluit nam, was ik tot het inzicht gekomen, dat de indertijd door mij sterk aanbevolen en doorgezette verplichting voor arbeiderscoöperaties door sociaal-democraten opgericht, om in de Statuten vast te leggen: de uitkering aan de arbeidersbeweging van een bepaald percentage der overschotten, een fout is geweest.

Een verbruikscoöperatie toch kan slechts slagen, wanneer zij een vrij groot aantal leden verkrijgt. Dit vooropstellende, biedt in Nederland de bepaling hier besproken, grote moeilijkheden voor de groei der verbruikscoöperatie.

Slechts in enkele gemeenten was in die tijd het aantal sociaal-democraten, die ook tot een verbruikscoöperatie wilden toetreden, groot genoeg om een levenskrachtige vereniging te stichten. In ons land toch zijn de confessionele scheidingen, en de politieke scheidingen onder de arbeiders zo groot, dat de bepaling vele arbeiders terughield zich bij een nieuw op te richten verbruikscoöperatie aan te sluiten.

Daar stond de moeilijkheid tegenover, dat wanneer de bepaling niet in de statuten was opgenomen, een meerderheid der leden niet voldoende was om een deel van de winst voor een bepaald doel te bestemmen. Op grond van onze coöperatiewet kon ieder lid daar tegen in verzet komen. Het dilemma was dus: zonder die bepaling in de statuten bieden de verbruikscoöperaties geen waarborg van enige geldelijke steun voor de arbeidersbeweging. Met die bepaling kunnen ze slechts in enkele gemeenten groot genoeg worden om levenskrachtig te zijn. Zo stond het zeker voor twintig en vijftien twintig jaar. Vandaag staat het waarschijnlijk ten opzichte van enkele gemeenten anders. Maar alles tezamen beschouwd, geloof ik dat de verplichte bepaling een fout is geweest, waarvan ik mij zelf de schuld geef. Hoe sta ik thans ten opzichte van de verbruikscoöperatie? Nog steeds zeer sympathiek. Nu niet en nooit, heb ik in de verbruikscoöperatie het middel gezien om het kapitalisme te ondermijnen. De kapitaalvorming en de accumulatie gaat in de bedrijfsgebieden, die voor verbruikscoöperatie ontoegankelijk zijn: grote metaalindustrie, industrie van productiemiddelen enz., veel en veel sneller dan ze uit de overschotten van de verbruikscoöperatie kan worden gefinancierd. Maar sedert vele jaren heb ik in de verbruikscoöperatie gezien het middel om de arbeiders te leren dat zij door hunne organisatie als verbruikers elkanders stoffelijk en ideëel belang kunnen dienen. Stoffelijk door het uitschakelen der ondernemerswinst op het gebied, dat een coöperatie kan beheersen. Geestelijk door de arbeiders de

gelegenheid te geven zich te scholen in allerlei verrichtingen op commercieel en industrieel gebied, die buiten de verbruikскоöperatie worden gezien als uitsluitend tot de bekwaamheden van ondernemers of hun ondergeschikten te behoren. Overal heeft de verbruikскоöperatie personen uit de arbeiderswereld op de voorgrond gebracht die voortreffelijke leiders en goede organisators op het gebied van distributie en van productie in dienst der distributie bleken te zijn. Dat acht ik ideëel een groot voordeel.

Zo ben ik tegenstander van iedere regeling in het belang van de handeldrijvende middenstand, die de verbruikскоöperatie zou belemmeren of achterstellen.

Hoe zie ik nu de taak der verbruikскоöperatie in de toekomst? In de toekomstige ontwikkeling naar leiding der productie en distributie door nationale en internationale gemeenschapsorganen?

In mijn boek „Ordering der wereldproductie” heb ik de taak der verbruikскоöperaties in die toekomstige regeling als volgt geschetst:

„Wij achten het waarschijnlijk dat in enige gemeenten de organisatie der verbruikскоöperatie die reeds verkregen is, bij gemeentelijke regeling der distributie goede diensten zal bewijzen”.

„Wij zeggen de organisatie der verbruikскоöperatie. Het spreekt vanzelf, dat het karakter der verbruikскоöperatie zich geheel zal moeten wijzigen indien zij als orgaan in gemeentelijke distributie zoude worden ingeschakeld. Het gaat dan om de bediening van alle ingezetenen, niet van alleen de leden of verbruikers der coöperaties”.

„De organisatie der verbruikскоöperatie wordt dan een voortreffelijk en reeds geoefend distributieorgaan voor de „Ordering der Productie”, nationaal en internationaal van uitnemend belang.”

Waarmede ik maar zeggen wil, dat ik in mijn hoge waardering van de verbruikскоöperatie nooit ben te kort geschoten en nog niet te kort schiet.

DEMOCRATIE IN HET BEDRIJFSLEVEN

IK heb een bestuurder van een grote vakvereniging gekend, die in een gesprek met mij over „democratie in het bedrijfsleven” tot de volgende conclusie kwam: Over „Democratie in het bedrijfsleven” kunnen we niet eerder spreken, dan wanneer de vakbeweging, de vakvereniging in het bedrijf, of als het niet anders kan, een paar samenwerkende vakverenigingen in het bedrijf, zeggenschap hebben over de gehele bedrijfsvoering. Zij moeten de werktijd bepalen, de indeling van het werk, zij moeten kunnen beslissen over ontslag en aanstelling van personeel, zij moeten tenslotte ook de doorslag geven bij de loonsbepaling. Mijn vriend bemerkte wel terwijl hij sprak, hij deed het langer dan ik het hier heb samengevat, dat ik nu en dan mijn wenkbrauwen fronste. Ik deed het zeker, toen hij ook de loonsbepaling noemde, als liggende in de uitsluitende beslissing van de vakvereniging. „Ja,” zei hij, „ik begrijp, dat je dat gek vindt, en toch moet het zo worden. Want een bedrijf waar de patroon het loon bepaalt, heeft van democratie toch maar de schijn. Nu geef ik dadelijk toe, dat de vakvereniging, die al deze bevoegdheden heeft veroverd, er een verstandig gebruik van moet maken. Bij de loonsbepaling moet zij rekening houden met de kapitaalrente, die de ondernemingen toekomt. Rente over het hele bedrijfskapitaal, eigen kapitaal of geleend, berekend tegen de dan geldende rentestand.

Naast zijn rente moet een ondernemer of bedrijfsleider, indien het om een Naamloze Vennootschap gaat, ook winst worden toegekend. Alweder in overeenstemming met wat in goed ingerichte bedrijven in het eigen land of in een vergelijkbaar land gemiddeld aan winst boven de kapitaalrente wordt gemaakt. Zo komt het ook aan op een verstandige beslissing van de vakvereniging omtrent het personeel werkzaam in het bedrijf, van zijn aanstelling en ontslag. Ook van zijn plaats ten opzichte van de leiding.”

Hier onderbrak ik mijn vriend. „Rekent gij het ook tot de bevoegdheid van de vakbeweging om te bepalen wie de bedrijfsleider zal zijn? Of b.v. bij een naamloze vennootschap één directeur of meer directeurs zouden zijn?” „Ik zie volkomen in,” zei mijn onderhoudende vriend, „dat waar het een particuliere zaak betreft met eigen kapitaal, van ouds bestaande, de vakvereniging den eigenaar-ondernemer niet uit de bedrijfsleiding zal kunnen ontzetten. Maar indien hij onbekwaam blijkt, wat aan de dag kan treden uit de uitkomsten van het bedrijf, dan zal de vakbeweging daar rekening mede houden wanneer vastgesteld moet worden wat hem als winst toekomt. Bij een naamloze vennootschap zal het veel makkelijker zijn. Immers daar kan men den directeur vervangen. Dat alles bedoel ik,” zei mijn vriend, „met de eis van de vakbeweging: „boeken open”. We stellen die eis niet voor het genoeg om die boeken te lezen. Maar we stellen die eis om aan de hand van de feiten te kunnen beoordelen, hoever de vakbeweging in het stelsel waaronder wij nog leven, in het kapitalisme, kan gaan.”

„Ik besef,” voegde mijn vriend er aan toe, „heel goed, dat we aan die democratie in het bedrijfsleven nog niet toe zijn. Ik sprak daar straks van één vakvereniging, die eisen zou stellen of desnoods twee, in samenwerking met elkan-der. Maar eigenlijk bedoelt de vestiging van de democratie in het bedrijfsleven, dat er in elke bedrijfstak maar één vakvereniging moet zijn, waarbij alle beoefenaars van het bedrijf, het hele personeel dus, lid van die vakvereniging moeten zijn. Waar ik zei, desnoods twee vakverenigingen, bedoel ik dus, dat de tweede het met de andere geheel over de aan het bedrijf te stellen eisen eens moet zijn. En waar dat het geval is, is een tweede vakvereniging helemaal overbodig. Het zal,” besloot hij, „nog wel een ogenblik duren voordat we die democratie in het bedrijfsleven hebben veroverd. Maar daar moet het naar toe. Alles wat we kunnen verkrijgen als gedeeltelijke bevoegdheid in de

aangegeven richting, nemen we aan op afbetaling. Op afbetaling, in mindering van de volle bevoegdheid der vakvereniging. Maar naar die volle bevoegdheid moet het toe." Ik had tot dusver naar mijn vriend geluisterd met het meest vriendelijk gezicht. Toen hij met zijn betoog klaar was, zeide ik: „Nu wil ik ook wel eens wat zeggen. Het is geloof ik niet moeilijk, kort samengevat, om te betogen, dat deze democratie of wat je er voor houdt, in het kapitalisme niet zal zijn door te voeren. Ik denk, dat de kapitalisten, als een vakbeweging zo sterk is, dat ze deze eisen van wat gij voor democratie in het bedrijfsleven houdt kan doorvoeren, tot de arbeiders zullen zeggen, doe de rest nu ook maar zelf. De boeken liggen open, zorg nu maar, dat je ons het bedrijfskapitaal terug kunt betalen. We kunnen dan nog proberen het met jullie eens te worden over „goodwill” (een gedeeltelijke vergoeding van de te verwachten winst boven de kapitaalrente in de eerstvolgende jaren). De billijkheid daarvan zullen jullie wel moeten erkennen. Maar mocht het niet zo zijn, dan doen we het maar zonder.”

Mijn vriend had, waar ik sprak over „wat jullie houden voor democratie in het bedrijfsleven”, de wenkbrauwen gefronst. Ik begreep dat hij nadere toelichting verlangde. „Ja,” zei ik, „ik spreek zeer uitdrukkelijk over wat jullie houden voor democratie in het bedrijfsleven. Want met wezenlijke democratie heeft dat niets te maken. Wanneer de tegenwoordige macht van den ondernemer of patroon in het bedrijf de naam van autocratie of dictatuur verdient, verdient de „democratie” zoals die in uw hoofd speelt, de naam van even sterke autocratie of dictatuur. Ze wordt alleen maar door een andere macht uitgeoefend. Maar door een macht die voor het algemeen belang, voor het belang der grote massa mensen, even onduldbaar zou blijken als die van de kapitalisten.” We hebben nog lang gepraat, maar we zijn het niet eens geworden. Bij het beëindigen van ons gesprek was de indruk, die ik had, belang-

rijk versterkt, de indruk namelijk, dat ten opzichte van democratie in het bedrijfsleven ontzaglijke verwarring bestaat.

Intussen is wat mijn vriend voor „democratie in het bedrijfsleven” hield, vooral om de onwaarschijnlijkheid van de doorvoering, minder verwerpelijk dan een andere opvatting van democratie in het bedrijfsleven. De opvatting van de socialistische of communistische of altruïstische kolonie, waar ieder het werk doet wat hij kan, en ieder dan uit de opbrengst van het gezamenlijke werk verbruikt wat hij graag heeft, is nog verwerpelijker, omdat zij voor gedeeltelijke uitvoering in bepaalde omstandigheden min of meer geredelijk vatbaar is. Haar toepassing is daarom verwerpelijk, omdat de kolonisten na het teniet gaan van de kolonie, dat in de grote meerderheid van de gevallen niet lang uitblijft, teleurgesteld zijn. Dat is veelal jammer, omdat ze vroeger veelal vurige anti-kapitalisten waren. Na de mislukking van de kolonie echter, het is vrijwel overal de ervaring, hebben de kolonisten alle vuur verloren. Ze zoeken en vinden veelal hier en daar hun bestaan. Maar voor een anti-kapitalistische beweging zijn ze niet meer te vinden. Ze hebben het ernstig beproefd, zeggen ze, maar het ging helemaal niet. Ze beproeven het niet meer. Er is nog een andere vorm, die sommigen houden voor democratie in het bedrijfsleven. Het is de productieve associatie. We hebben er al over gesproken. Ze betekent een kring van vakgenoten, die uit hun midden een leider hebben gekozen, en nu voor gezamenlijke rekening werken, op de grondslag van gelijk loon, en van gelijke verdeling van het overschot, dat het bedrijf zal opleveren boven het uitgegeven loon en de onkosten. Het is op zichzelf een onschuldige vorm van samenwerking tussen vakgenoten. Zolang ze zich nog niet inbeelden en dus ook niet verkondigen, dat langs deze weg het kapitalistische productiestelsel zal worden hervormd op de voet van democratie. Overal heeft de ervaring geleerd, dat de productieve associatie

zich beperkt en beperken moet tot een klein aantal samenwerkende oprichters en dat ze bij uitbreiding er weldra toe komt om arbeiders op de gewone loonvoorwaarden van het particuliere bedrijf in dienst te nemen. De ervaring vrijwel overal is, dat de productieve associatie in wezen een kapitalistisch bedrijf is, gericht op particuliere winstmaking. Haar noodzakelijke geslotenheid en haar winstkarakter staat in rechtstreekse tegenstelling tot democratie en antikapitalisme.

De sterkste vorm van productieve associatie vindt haar uitdrukking in de leuze „De mijn aan de mijnwerkers”, „De bakkerij aan de bakkersgezellen”. Er is een tijd geweest, het was op het eind van de eerste helft der negentiende eeuw, dat in Frankrijk vooral, maar ook in andere landen in mindere mate deze leuze op de voorgrond kwam. Zij leek ook weder bijzonder democratisch. De mijnwerkers zouden de mijn exploiteren, met uitschakeling van de mineigenaars en met uitschakeling van bedrijfsleiders, die niet uit het midden der arbeiders waren aangewezen. Het is in het groot wat de productieve associatie in het klein doet. De mislukking van de toepassing van het beginsel „De mijn aan de mijnwerkers” is dienovereenkomstig ook groter geweest, naarmate op die grondslag de productieve associatie groter was.

Indien de lezer nu opmerkt dat ik tot nu toe over democratie in het bedrijfsleven vrijwel uitsluitend heb gezegd wat niet deugt, mag hij verwachten, dat ik nu ook eens zal trachten te zeggen hoe of het dan moet? Kan er democratie zijn in het bedrijfsleven? Hoe zal die er uitzien in het kapitalisme? Hoe zal ze er uitzien naarmate we naderen tot socialistische voortbrenging? Welke zullen in beide gevallen hare begrenzingen zijn? Hoe kan ze worden voorbereid? Ik erken mijn plicht om die vragen kort te beantwoorden.

Ik moet dus spreken over medezeggenschap in het bedrijf, immers dat is de gebruikelijke term voor „democratie

in het bedrijfsleven". De medezeggenschap in het bedrijf moet dus een bevoegdheid zijn der vakvereniging. Ik betwist dit niet. Het komt er slechts op aan de grenzen van die bevoegdheid te bepalen. Ik acht het hierbij allereerst noodig, een scheiding te maken tussen arbeidsvoorwaarden en medezeggenschap in de leiding.

De strijd voor het verkrijgen van goede arbeidsvoorwaarden is het werk van de vakbeweging; het vestigen van medezeggenschap in het bedrijfsleven is het werk van de gemeenschap, die hare toepassing ziet als een belang der productie. Dit wil niet zeggen, dat de vakbeweging geen belang zou hebben bij de invoering van medezeggenschap in een bedrijf. Haar belang kan in veel opzichten groot zijn. Want veel onderdelen van medezeggenschap kunnen twee belangen tegelijkertijd dienen, het belang der productie, dus het algemene verbruikersbelang en het belang der producenten, dus het belang der arbeiders in het bedrijf.

Ik heb niet de bedoeling aan de vakbeweging voor te schrijven welke eisen zij aan de ondernemers stellen zal. Uiteraard zullen die eisen wisselen naar gelang van de tijd waarop ze worden gesteld. Maar mijn uitgangspunt is, dat bij het stellen van eisen voor arbeidsvoorwaarden door de vakbeweging, zij aanstuurt op onderhandeling met den ondernemer. De vakbeweging kan in die handeling sterk of zwak staan naar gelang alle arbeiders in het bedrijf, nog sterker alle arbeiders in het vak, al of niet bij haar zijn aangesloten. Ook naarmate de economische omstandigheden gunstig of ongunstig zijn om van den ondernemer verbetering der arbeidsvoorwaarden te bedingen. Ik ben geneigd aan de vakbeweging bij die onderhandeling en bij die strijd alle mogelijke welslagen toe te wensen. Onder één voorwaarde, dat zij de regeling van de medezeggenschap met mij beschouwt als een ander terrein te beslaan dan de arbeidsvoorwaarden.

De medezeggenschap in een bedrijf mag nooit worden zeggenschap over de bedrijfsleiding. Zij gaat om buiten

het collectieve contract, waarin de arbeidsvoorwaarden door vakvereniging en ondernemer worden vastgesteld. Zij gaat ook om buiten de sociale wetgeving, die de taak vervult om de vakbeweging te steunen bij eisen, die rechtstreeks liggen in het gebied van het arbeidersbelang. De medezeggenschap echter moet de bedrijfsvoering dienen, uitgaande boven het collectieve contract. Haar terrein ligt daarbuiten en daarboven. Niet het collectieve contract, doch alleen de medezeggenschap kan de vorm zijn voor een democratisch element, voor de groeiende democratie in het bedrijfsleven. Doch dit kan zij alleen zijn, wanneer zij zich ver verwijderd houdt van elk soort dictatuur, dictatuur van den ondernemer en dictatuur van de vakbeweging. Alleen wanneer de medezeggenschap zich uitsluitend richt op de verbetering der productie, verbetering die bestaan kan in verruiming der productie. Verruiming, die verkregen kan worden langs verschillende wegen. Ook door verhoging van de arbeidslust van de arbeiders, verkregen langs de weg van betere indeling van het werk, of met andere middelen, met hetzelfde doel. Alleen dan legt zij de kiem voor de verbetering van de voortbrenging in haar bijzonder bedrijfsgebied, daarna en daarboven geleidelijk voor de verbetering van de voortbrenging in het hele productiegebied. Alleen dan legt zij de kiem van de socialistische voortbrengingswijze.

Want dit staat toch vast, dit staat vast voor strijdende producenten, strijdende arbeiders in de vakbeweging, zoals het vaststaat voor allen die begrip hebben van het algemeen belang, dat de grote verbetering die het socialisme moet brengen zal zijn de harmonie tussen producentenbelangen en verbruikersbelangen. Waarbij echter het verbruikersbelang in hoogste instantie de beslissing, de doorslaande beslissing, moet geven.

Wie zich indenkt in deze betekenis van de medezeggenschap, wordt zich bewust dat zij aan de leden der vakbeweging die er voor strijdt, zeker voordelen zal brengen.

Wellicht enkele stoffelijke voordelen, doch zeker grote geestelijke voordelen. Maar dat zij aan de arbeiders, leden der vakbeweging, grote verplichtingen oplegt. Op de vraag wat zwaarder weegt, de voordelen voor het ogenblik van de medezeggenschap voor de arbeiders, of de verplichtingen die zij mede aanvaarden moeten, is mijn antwoord zonder twijfel: voor het ogenblik zijn de verplichtingen groter dan de voordelen. De tijd waarop de voordelen veel groter zullen zijn dan de verplichtingen, komt eerst later. In deze geest heb ik in een brochure: „Een vraagstuk van medezeggenschap” als volgt geschreven:

„Wij bedoelen niet, dat wij zonder meer terstond van ietwat onzuivere toepassing van medezeggenschap in het bedrijfsbeheer van arbeiders uit het bedrijf zelve, zo gunstige resultaten zouden verwachten.

Wij geven er ons terdege rekenschap van, dat het uitoefenen van medezeggenschap in het bedrijfsbeheer door de arbeiders uit het bedrijf zelve of door hun vertegenwoordigers buiten het bedrijf, die zij zonder twijfel vaak ook daarvoor zullen aanwijzen, moet worden geleerd. Ook geven wij er ons rekenschap van, dat het niet eens gemakkelijk zal zijn de goede toepassing, de toepassing dus, die de productiviteit van het bedrijf zal verhogen, te leren. Het zal oefening en scholing vereisen. Het zal gepaard gaan met het maken van veel fouten. Maar voor ons staat vast, dat het geleerd moet worden, niet uitsluitend, zelfs niet in hoofdzaak, omdat het een eis is, die uit de arbeiders is voortgekomen. Indien wij van de vervulling van zulk een eis vermindering vreesden van productiviteit van het bedrijf, zouden wij er tegenover staan en pogen de arbeiders van hun ongelijk te overtuigen. Het moet geleerd worden, omdat wij reeds van de scholing in medezeggenschap en nog veel meer van de juiste toepassing van de medezeggenschap in het bedrijfsbeheer door de vertegenwoordigers der arbeiders, zonder uitsluiting van de arbeiders van het bedrijf zelve, op den duur verhoging verwachten van de pro-

Illustratiebureau D. v. Kreveld.

Toespraak in het Openluchttheater op de Paasheuvel.

In de dansweide van de Arbeiders-Jeugd-Centrale.

N.V. Polygoon Foto-Persbureau.

Op bezoek bij de A. J. C.

N.V. Polygoon Foto-Persbureau.

Groep op de Paasheuvel, op bezoek bij A. J. C.

ductiviteit van het bedrijf. Voor ons staat vast, dat de scholing in de medezeggenschap en toepassing van de medezeggenschap aan de arbeiders, die zitting hebben in de Raad van Beheer, op den duur het voor het bedrijf schadelijke gevoel gaat ontnemen, dat het bedrijf hun niet aangaat en het nog schadelijker gevoel gaat ontnemen, dat de belangen van het bedrijf staan tegenover hun belangen. Voor ons staat vast, dat men op den duur het betere gevoel zal kweken, niet enkel bij de arbeiders, die vertegenwoordigd zijn in Raden van Beheer, maar bij de gehele arbeidersklasse, voor zover zij zich van de productieverhoudingen rekenschap geeft, dat zij, waar aanvaardbare arbeidsvoorwaarden zijn verkregen, zich hebben te geven in hun arbeidstijd aan de belangen van het bedrijf, hebben te aanvaarden, volledig, de economische eisen die voor de beste bedrijfsvoering gewenst of noodzakelijk zijn.”

Zo is mijn standpunt, dat de medezeggenschap moet worden tot stand gebracht door den Wetgever, als gemeenschapsorgaan. Ik sprak van harmonie tussen producentenbelangen verbruikersbelang, waarbij in hoogste instantie het verbruikersbelang de beslissing zal hebben. Ik stelde deze harmonie tussen producentenbelang en verbruikersbelang als de grote omwenteling, die het socialisme zal brengen.

Is dat eigenlijk geen opgeven van de klassenstrijd? Ja, dat is het zonder twijfel. Maar ik bevind mij daarbij in goed gezelschap. Ook voor onze grote voorgangers, ik noem Marx en Engels, is de klassenstrijd het middel om te bereiken de klassenloze maatschappij.

Het zal echter veel sociaal-democraten moeite kosten om zich, naarmate dit begrip meer op de voorgrond treedt, ten opzichte van de klassenstrijd niet teleurgesteld te voelen. Immers het is hun overal en altijd voorgehouden, dat het voeren van de klassenstrijd hun hoogste arbeidersplicht is. Ik heb daaraan meegedaan. Ik doe er nog aan mee. Maar ik zou er zeker niet aan meedoen, dat wil zeggen ik zou zeker geen sociaal-democraat geworden zijn, wanneer niet

in mij leefde de vaste overtuiging, dat het voeren van de klassenstrijd ons de klassenloze maatschappij zal brengen. Harmonie tussen het belang van de producenten en het belang van de verbruikers. Hier ligt eigenlijk het hele begrip van de socialistische voortbrenging.

De leuze is kort, we horen ze gebruiken bij feestelijke gelegenheden. Maar het juiste begrip van haar betekenis zal moeten doordringen in alle maatschappelijke groepen, in de groepen van producenten en hunne organisaties, in de vakbeweging in het bijzonder. Naarmate wij de mogelijkheid van de vestiging dezer harmonie naderend zien, naderend nog uit de verte, maar zeker toch naderend.

Het begrip van deze harmonie zal ook moeten doordringen in de klasse van kapitalisten en ondernemers. Wanneer zij hun eigen belangen verstaan. Want de keuze staat voor hen zo, of in de klassenstrijd te worden overwonnen, of mede te werken voor de vestiging van deze harmonie. De groepen ondernemers en kapitalisten zijn in een gunstige positie komen te verkeren. Zeker is hun economische macht nog ontzaglijk groot. In veel opzichten groter dan ooit. Want de economische ontwikkeling voert in het kapitalisme in veel grote bedrijfsgebieden tot het monopolie. Het in het kapitalisme onvermijdelijk geworden monopolie, de beheersing van het gehele bedrijfsgebied zonder de vroeger sterk temperende macht der concurrentie, vergroot de macht der kapitalisten en ondernemers in ontzaglijke verhoudingen.

De mensen die dit zien, groeien sterk in aantal. Sommige van hen lezen nog in boeken, dat het niet anders kan. Dat ieder ander stelsel dan het kapitalisme ons niet tot een betere, maar tot een slechtere voortbrenging, tot een nog gebrekkiger voorziening in de behoeften zal leiden. Er zijn er nog die in die boeken geloven. Doch dat aantal wordt kleiner. Het aantal van hen, die de tijd gekomen achten om die boeken op te bergen als historische documenten, in een bibliotheek, groeit met den dag.

Het monopolie bevordert de socialistische voortbrenging. D.w.z. het kan die ontwikkeling bevorderen, wanneer er een democratische macht in het volk leeft, sterk genoeg om de druk van de monopolies op te heffen. Er komen nu al overal stemmen op die begrijpen, dat het kapitalistische monopolie in zijn werking moet worden beperkt. In vele landen is de invloed dier opvatting in de wetgeving van de laatste jaren waar te nemen. Er ontstaat een aandrang tot beperking der monopolistische macht.

Wie echter de kapitalistische ontwikkeling ziet in haar wezen, verwacht van die beperking maar weinig. Zeker, ze kan iets betekenen, zolang de machtsvorming onder de antikapitalistische groepen onvoldoende is. Maar iedere beperking van de monopolistische macht, ieder toezicht op kartellen en trusts, met de bedoeling de ergste misbruiken, de ergste uitbuiting van de verbruikers te temperen, is uit haar wezen hoogst gebrekkig, hoogst onvolledig.

Ik ben voorstander van dat wettelijk geregeld toezicht op monopolies en monopolistisch streven. Maar mijn voornaamste motief ligt in de gegronde verwachting, dat naarmate de uitoefening van het toezicht steviger wordt toegepast, de onhoudbaarheid van het monopolie steeds scherper aan den dag zal treden. Tegelijkertijd zal de openbare mening versterkt worden, dat het openbaar belang, ook door de sterkste beperking, nog niet voldoende gediend wordt, maar slechts gediend wordt door de opheffing van het monopolie zelf. Doch hier ligt dan de zwakheid van de groepen ondernemers en kapitalisten, dat het verbod van het monopolie, het verbod van monopolistisch optreden, feitelijk in een aantal gebieden betekent de opheffing van het kapitalisme zelf.

In de economische ontwikkeling van de twintigste eeuw zijn kapitalisme en monopolie zo verknocht, dat zonder het monopolie het kapitalisme niet voortbestaan kan. Er zijn thans reeds groepen kapitalisten en ondernemers, die deze naderende toekomst duidelijk zien. Zij geven er blijk

van in landen, waar het sterk toezicht op monopolistisch optreden bestaat, door zich volledig binnen de grenzen der nieuwe wetgeving te bewegen, ook waar hun economische macht eigenlijk wel verder zou kunnen gaan, ver genoeg om hun monopoliewinsten van het ogenblik te vergroten. Zij rekenen zo op zichzelf uit, dat het voordeliger is een getemperd monopolie nog zolang mogelijk te behouden, dan door de strijd tegen die wetgeving, een verder liggende stap van de zich bewust geworden democratie, die leiden zou tot overneming van sommige monopolies door de gemeenschap, te bevorderen.

Doch hoe dit zij, de harmonie tussen producentenbelang en verbruikersbelang moet tot stand worden gebracht als voorbereiding tot de grote omwenteling naar de socialistische voortbrenging. Hoe de kapitalisten zich daarbij zullen gedragen, moeten wij aan henzelve overlaten. Hoe de arbeiders zich zullen gedragen staat vast, het spruit voort uit hun economische positie. Hun economische positie is die van beheersten door het kapitalisme. Niet alle arbeidersgroepen zien dit nog in. Maar de ontwikkeling van het kapitalisme, de omvang en het karakter van de crisissen die het doet ontstaan, het feit met name, dat het een nieuwe werkloosheid sticht, die met de opgang of neergang in het economisch leven niet of nauwelijks meer samenhangt, wekt ook in de achterlijke arbeidersgroepen een nieuwe geest. Zij gaan beseffen, dat zij de bouwers moeten zijn van een nieuwe voortbrengingswijze, en dat het feit dat de sociaal-democraten deze noodzakelijkheid eerder hebben gezien dan zij zelf, hen niet mag weerhouden, nu de maatschappelijke ontwikkeling het bewijs levert, dat de sociaal-democraten gelijk hebben gehad, zich in de anti-kapitalistische actie met hen te verenigen.

Naarmate nu het optreden van arbeidersgroepen van overigens verschillend godsdienstig en maatschappelijk inzicht, maar die het met de sociaal-democraten eens zijn, dat de kapitalistische voortbrenging moet worden omgezet

in een voortbrengingswijze uitsluitend gericht op de zo ruim mogelijke voorziening in menselijke behoeften, bewuster en sterker wordt, zal ook de houding van sommige groepen ondernemers en kapitalisten veranderen. Niet van alle tegelijk, maar van de een na de ander. In die mate zal ook het gebied van de klassenstrijd, reeds in de overgangstijd naar de klassenloze maatschappij, kleiner worden.

Hier ligt voor medezeggenschap in het bedrijf een belangrijk veld. Hier ligt de reden voor den ondernemer om zich allengs minder tegen de toepassing van wetgeving, die de democratie in het bedrijfsleven bevordert, te verzetten, zich hoe langer hoe minder te verzetten tegen haar ontstaan en tegen haar toepassing. Hier ligt ook de reden waarom de arbeiders in het bedrijfsleven, de producenten, de medezeggenschap in de zin van het bedrijfsbelang te dienen, de verbetering der productie, tegelijkertijd als hun belang en hun plicht zullen aanvaarden. In dit geschrift zal ik niet ingaan op de verdere ontwikkeling van de harmonie tussen producentenbelang en verbruikersbelang. Vast staat voor mij, dat er gemeenschapsorganen moeten ontstaan, in elk land één, en één internationaal, bekleed met het opperste gezag om deze harmonie te bevorderen.

De loonbepaling in het bedrijfsleven, zeide ik, mag niet gedictieerd worden door den ondernemer, maar ook niet door de vakbeweging. Hoe moet zij tot stand komen? Zoveel mogelijk en zover mogelijk door overleg tussen ondernemer en vakbeweging. Maar in hoogste instantie moet in elk land de beslissing komen te liggen bij een gemeenschapsorgaan, dat zich leiden laat door de overweging, dat in elk opzicht redelijke bezoldiging als algemeen belang, ook als verbruikersbelang moet worden gezien, doch dat een bezoldiging van producenten, die zij onder bijzondere omstandigheden zouden kunnen afdwingen en die zou liggen boven een peil, dat op dat oogenblik als maatschappelijk toelaatbaar kan worden aanvaard, met nadruk moet worden afgewezen.

Zo staat het ook met de wettelijk vastgestelde arbeidsdag, die allicht in het ene bedrijfsgebied korter is dan in het andere, maar overal wettelijk vastgesteld. Deze wettelijk vastgestelde arbeidsdag zal evenals thans gelden als maximum. De bevoegdheid van vakbeweging om in onderhandeling met den ondernemer in het bedrijf een kortere arbeidsdag vast te stellen, blijft normaal gesproken onbegrensd. De vakbeweging zal op grond van haar eigen belangen, op grond van haar eigen overwegingen vaststellen of die verkorting haar belangen zal dienen. De ondernemer zal op grond van zijn eigen overwegingen vaststellen of hij de eis kan aanvaarden.

Zolang de voortbrenging in dit gebied geheel in particuliere handen is, zal het falen van overleg tussen ondernemer en vakbeweging tot strijd voeren, die op het ogenblik buiten mijn beschouwing ligt. Doch gesteld, dat de arbeidersgroepen in grote bedrijfsgebieden er in zouden slagen om met of zonder strijd een arbeidstijd te bepalen, die in strijd zou zijn te achten met de noodzakelijke voorziening in behoeften, in strijd dus met het algemeen verbruikersbelang, dan zou er een nationaal gemeenschapsorgaan zijn, dat ingreep, om in dit bedrijfsgebied de arbeidstijd te bepalen. Zo denk ik mij ook een internationaal gemeenschapsorgaan, dat in bijzondere omstandigheden internationaal over de arbeidstijd in verschillende bedrijfsgebieden, op diezelfde maatschappelijke overwegingen, de beslissing zou hebben. Niet medezeggenschap, doch volstreekte beslissing.

Ik laat het bij deze voorbeelden, om aan te tonen waar de grenzen van de medezeggenschap van vakbeweging in het bedrijfsleven zouden liggen. Ik spreek niet over de samenstelling dezer organen. Ook niet over de samenstelling van andere organen, die voor de uitbouw van medezeggenschap in het bedrijfsleven zullen zijn aangewezen. Ik volsta met te zeggen dat hun samenstelling langs volkomen democratische weg zal geschieden. Want de harmonie tussen producentenbelang en verbruikersbelang moet de de-

mocratie als uitgangspunt en als sluitstuk hebben. Zonder volledig toegepaste democratie, zonder democratie van de daad, is de vestiging van deze harmonie voor mij ondenkbaar. Ik zeg alleen, dat de ontwikkeling van de democratie in het bedrijfsleven, zoals ik die hier in grote trekken heb geschetst, de ontzaglijke betekenis zal hebben van de voorbereiding te zijn der socialistische voortbrenging.

GEEN HEERSCHAPPIJ OVER GELDCIRCULATIE

DEBATTEREN met gezaghebbende mensen is steeds een genoegen voor me geweest. Zo denk ik met veel genoegen terug aan een uitvoerig debat, dat ik met Mr. G. Vissering, toen President van de Nederlandse Bank, jaren geleden heb gevoerd. Dat debat wordt wel weer actueel. Daarom wil ik er hier over spreken. Doch dan moet ik het eerst bij den lezer inleiden.

Ik acht het een eis van democratisch beheer, dat het beheersen van de geldcirculatie voor het land berust bij de Staat.

Wat is geldcirculatie? Indien de Staat de geldcirculatie moet beheersen, dan wil dat zeggen dat hij zorg moet dragen dat er ten allen tijde geld genoeg in omloop is voor een goede functionering van het bedrijfsleven. Genoeg en niet te veel. De tijd dat het geld, in omloop voor de verzorging van het bedrijfsleven, gemunt geld was, gemunt goud of gemunt zilver, is lang voorbij. Nederland wordt geacht tot de goudlanden te behoren, d.w.z. tot de landen waar de gouden munt geldt als de grondslag van het muntwezen. Toch gaan er voor de meesten van ons jaren voorbij, dat we een gouden tientje te zien krijgen.

Ik herinner mij dat mijn grootmoeder de gewoonte had enige gouden tientjes in een spaarpot te bewaren. Ik herinner mij ook, dat ik bij een kroonjaar er wel eens eentje van kreeg. Bij een heel bijzonder kroonjaar,

toen ik twintig werd, meer dan één. Voor mijn grootmoeder had een gouden tientje eigenlijk een bijzondere waarde. Voor haar was het meer dan tien gulden, want guldens gaf je veel makkelijker uit dan een tientje.

„Kind,” zei ze tot mij op mijn twintigste jaar, „bedenk dat het gemakkelijker is om ze uit te geven, dan om ze te verkrijgen.”

Dat maakte toen wel indruk op mij, maar heeft me niet belet het geschenk op mijn twintigste jaar te besteden voor mijn eerste voetreisje in de Harz. Ik heb later wel gemerkt dat het haar veel verdriet heeft gedaan, dat ik met die kostbaarheden zo lichtzinnig omging. Maar mijn achting voor de gouden Nederlandse munt is toch sedert niet toegenomen. De geldcirculatie, de hoeveelheid geld die in een land dat volop staat in het nieuwe goederenverkeer, zoals dat lange tijd geweest is, is veel te groot geworden om daarvoor goud te kunnen gebruiken. Dat een land een gouden standaard heeft wil helemaal niet zeggen, dat er veel goud in omloop is. De geldcirculatie in ons land, zoals in met het onze vergelijkbare landen, zou niet te voeren zijn zonder bankpapier. Wat is bankpapier? Bankpapier betekent dat de instelling die het heeft uitgegeven zich verbindt om, op vertoon van het biljet, aan den houder het bedrag van uitgifte uit te betalen. Op een Nederlands bankbiljet van honderd gulden staat: „De Nederlandse Bank betaalt aan toonder honderd gulden. De toonder heeft het recht die betaling te verlangen in goud of in zilver naar gelang door de wet is bepaald”.

Wat is de Nederlandse Bank?

De Nederlandse Bank is een naamloze vennootschap die van de Staat het recht verkregen heeft om bankbiljetten uit te geven. Welke waarborg hebben zij, die deze bankbiljetten van de Nederlandse Bank in betaling nemen in het onderlinge geldverkeer, dat deze instelling hun het bedrag van het bankbiljet in gangbare munt, goud of zilver, zal uit-

betalen op vertoon? Deze waarborg wordt geacht te zijn verkregen door het feit, dat de Nederlandse Bank een zeker percentage van het bedrag dat zij aan bankbiljetten uitgeeft, in hare kelders voorradig heeft aan goud. Voor een klein deel gemunt goud, voor het overgrote deel goud in baren. Dit percentage, dat tot waarborg moet dienen, wordt bij de wet bepaald. Stel dat het veertig is, dan heeft de Nederlandse Bank dus de bevoegdheid een schuld van honderd gulden met een bankbiljet van honderd gulden te betalen, terwijl de waarborg tegenover het bankbiljet dat haar schuldbekentenis bevat slechts veertig gulden bedraagt. De Nederlandse Bank geeft haar bankbiljetten niet zonder meer aan elk die ze graag heeft. Degeen die ze verkrijgt, moet tegen dat geldswaardig papier door de Bank goedgekeurde wissels, of somtijds ook goederen verstrekken aan de Bank. Hij moet dan bovendien over de volle honderd gulden rente betalen, die de Nederlandse Bank vaststelt. Gesteld nu dat de Nederlandse Bank voor honderd miljoen gulden bankbiljetten uitgeeft en dat zij als waarborg veertig miljoen goud in haar kelders heeft, dan heeft zij door die uitgifte zestig miljoen gulden verkregen die zij tegen rente uitleent aan personen of instellingen, die zij credietwaardig acht. D.w.z. waarvan zij verwacht, om bij dat ene voorbeeld stil te staan, dat zij het geldswaardig papier, de wissels, die zij aan de Bank hebben ter hand gesteld tegenover de van haar ontvangen Bankbiljetten, op tijd zullen betalen.

De Nederlandse Bank schept dus koopkracht! Zij bepaalt zelve hoeveel biljetten zij zal uitgeven, zij doet dit aan de hand van hare waarneming, hoeveel geld aan biljetten het bedrijfsleven nodig heeft voor de wederzijdse betaling van goederen en diensten door deelnemers aan dit bedrijfsleven. De verkrijgers van deze bankbiljetten hebben allen economische diensten of economische goederen moeten leveren, om de biljetten te verkrijgen. De Nederlandse Bank echter heeft voor het verkrijgen van deze bankbiljetten

feitelijk geen andere kosten gemaakt dan die van het drukken. Meestal op goed papier, bestand tegen slijtage. De Nederlandse Bank maakt dus, naarmate haar uitgifte aan bankbiljetten groter is, grote winsten. Gesteld namelijk dat ze in haar beleid van biljetten uitgeven, door onvoorzichtigheid of welke omstandigheid ook, geen verliezen lijdt.

De Nederlandse Bank beheerst dus in Nederland de geldcirculatie. De particuliere banken werken met een eigen grootkapitaal, doch moeten dikwijls bij haar te land komen om verruiming van geldmiddelen tegen voldoende waarborgen tijdelijk te verkrijgen. Ik zei in het begin van dit opstel dat het een eis van democratisch beheer is, dat de zorg voor de geldcirculatie, de beheersing van de geldcirculatie, berust bij de Staat.

Hoe is nu in Nederland de toestand ontstaan, dat niet de Staat, maar de Nederlandse Bank de beheersing van de geldcirculatie en de zorg voor de geldcirculatie uitoefent? Dit is geschiedt door het feit dat de Nederlandse Staat aan de Nederlandse Bank de bevoegdheid tot het uitgeven van bankbiljetten heeft verleend. Wij spreken nu niet over andere voorwaarden daarbij gesteld, dan die ik reeds heb vermeld wat waarborg betreft. De Nederlandse Staat heeft die belangrijke bevoegdheid verleend aan een naamloze vennootschap die Nederlandse Bank heet. De Nederlandse Staat heeft de bevoegdheid tot het uitgeven van bankbiljetten uitsluitend aan de Nederlandse Bank verleend.

De Nederlandse Staat had ook zelve een instelling tot beheersing en verzorging van de geldcirculatie kunnen maken. Dan zou deze zorg niet berust hebben bij een particuliere naamloze vennootschap, doch bij een staatsinstelling, een Staatsbank.

De Staatsbank zou in een democratisch land verantwoordelijk zijn aan het parlement als hoogste bestuursorgaan. Hier ontmoeten wij Mr. G. Vissering, destijds president van

de Nederlandse Bank, de opperdeskundige op het gebied van geldcirculatie. Deze deskundige heeft hardnekkig beweerd dat niet de Nederlandse Staat, doch dat de naamloze vennootschap de Nederlandse Bank, de bevoegdheid had om onder alle omstandigheden de geldcirculatie te beheersen. Ook om die te begrenzen wanneer het belang van de Staat naar zijn oordeel zonder deze begrenzing ernstig zou lijden! Ook wanneer de Nederlandse Staat door deze begrenzing in de onmogelijkheid zou komen te verkeren, haar plichten te vervullen die zij heeft als Staat ten opzichte van het bedrijfsleven en ten opzichte van het openbare leven als geheel.

In het jaar 1924 werd deze eis gesteld in een publicatie van Mr. G. Vissering in het Haagse Maandblad. Het leek voor mij de omgekeerde wereld. Immers wanneer de Staat in een democratisch bestuurd land de zorg voor de geldcirculatie moet hebben, dan kan daarmee toch niet gepaard gaan, dat de Staat, indien hij tijdelijk geld nodig heeft voor het openbare leven boven zijn inkomsten uit belastingen enz., deze geldmiddelen niet kan verkrijgen van het door haar ingestelde orgaan voor de zorg voor de geldcirculatie. Doch mijn schrik over het geval zou op zichzelf niet voldoende zijn het betoog van Mr. G. Vissering thans nog nader onder de ogen te zien, indien niet de vraag of de Nederlandse Bank moet vertrouwd blijven met de zorg voor de geldcirculatie in Nederland, eerlang in het parlement onder het oog moest worden gezien. Het octrooi door de Nederlandse Staat aan de Nederlandse Bank verleend, bevattende hare bevoegdheid tot uitgifte van bankbiljetten, is opgezegd. De beslissing of er opnieuw aan een of andere particuliere instelling de zorg voor de geldcirculatie zou worden toevertrouwd, komt dus eerlang in ons parlement aan de orde. In het jaar 1924 zag de president van de Nederlandse Bank de mogelijkheid, dat de Nederlandse Staat van haar credieten zou vragen, die zij groter achtte dan met haar opvatting van een goede zorg voor de geldcircu-

latie overeenkwam. Bezorgdheid dus voor de hoeveelheid bankbiljetten, die de circulatiebank als enig instituut dat daartoe de bevoegdheid bezit, zou uitgeven.

De president van de Nederlandse Bank stelde zich dus krap in het weren van inflatie door de Staat en andere overheidslichamen. Onder inflatie verstaan Mr. Vissering en ik het scheppen van geld tot dekking van uitgaven door openbare lichamen, zonder dat daartegenover voldoende inkomsten staan of komen te staan om die uitgaven te dekken. Die voorwaarde spreekt voor zichzelf in een normale tijd. De inkomsten ter dekking van de uitgaven van publiekrechtelijke lichamen zijn dan tweeledig. Er is de opbrengst van belastingen en andere publiekrechtelijke heffingen voor de regelmatige gewone uitgaven. Er is de opbrengst van geldleningen op lange termijn voor dekking van kapitaalsuitgaven, voor het stichten van inrichtingen van allerlei soort, van welke vaststaat voor het bestuur der publiekrechtelijke lichamen, dat de maatschappelijke nuttigheid dier objecten minstens zolang of langer zal voortduren, dan het aantal jaren, dat voor regelmatige aflossing der aangegane geldleningen is vereist.

Zeker kan het voorkomen, dat in tijden van crisis en oorlog de dekking dezer geldleningen op het budget van een enkel jaar een tekort zal laten. Doch een goed financieel beleid voor publiekrechtelijke lichamen stelt de uitdrukkelijke eis, dat inkomsten zullen worden geschapen die op den duur deze uitgaven voor aflossing zullen dekken. Een financieel beheer dat deze voorwaarden niet vervult, zou onvoorzichtig zijn. Het zou het gevaar bieden in de toekomst de credietwaardigheid van het publiekrechtelijk lichaam, staat of gemeente, te verstoren.

Op dit punt was in 1924 tussen Mr. G. Vissering, de opperste deskundige op het gebied van geldcirculatie, en mij geen verschil. Dit verschil is er thans in 1935 nog niet. Ons verschil ligt hierin, dat Mr. Vissering in 1924 betoogde, eigenmachtig te mogen en te moeten bepalen hoever de cir-

culatiebank zal gaan in het verlenen van credieten aan publiekrechtelijke lichamen. Credieten van welke de regelmatigte terugbetaling wel is verzekerd, doch wier karakter door de circulatiebank wordt geacht inflatie te veroorzaken.

In hoogste instantie wilde Mr. Vissering ten opzichte van zulke tijdelijke leningen, aan de Staat en aan andere publiekrechtelijke lichamen, aan de Circulatiebank de bevoegdheid geven om die leningen te weigeren.

Dit is nu naar mijn oordeel in strijd met het wezen van de Staat, met de plicht van de Staat, en dus van het parlement, om in bepaalde gevallen naar eigen inzicht, eigen inzicht dat in deze beslissend zal zijn, te bepalen welke geldbedragen op een gegeven ogenblik in het staatsbelang zullen worden uitgegeven. Het debat tussen Mr. G. Vissering en mij in 1924, op dit punt is zeer uitvoerig geweest. Ik ontleen er slechts enige niet al te lange citaten aan, waarin het verschil duidelijk wordt gesteld.

Mr. Vissering betoogt dan in het Haagse Maandblad, dat tegenover publiekrechtelijke lichamen de verhoging van het bankdisconto, de rente van het te lenen geld, niet doeltreffend is om matiging in lenen te verkrijgen. Die verhoging is wel doeltreffend tegenover particulieren. Die zullen hun aanvragen voor geldleningen van de Bank tot een minimum beperken, indien het disconto sterk wordt verhoogd. Voor Staat en Gemeente echter kan dat niet worden verwacht. Immers die heffen wat meer belasting, wanneer voor rente aan de Nederlandse Bank meer moet worden betaald. Hier is een conclusie die Mr. Vissering in 1924 in het „Haagse Maandblad” uit dit betoog trok: „Het is dus absoluut noodzakelijk tegenover Staat en Gemeente een andere politiek te voeren dan de politiek van de renteverhoging, om ze zo tot matiging van hunne geldeisen te brengen. Rantsoenering is het enige werkzame middel dat daar tegenover open blijft. Die rantsoenering is reeds enigszins tegenover de gemeenten toegepast en blijkbaar niet

zonder gunstig resultaat. De Nederlandse Bank heeft echter ook reeds bij herhaling aan de regering voor ogen gehouden, dat er een tijd kan komen dat zij de keuze zal moeten doen tussen: toegeven aan de steeds voortgaande eisen der regering, of toepassing der rantsoenering ook op de regering, zowel tegenover de eisen van het moederland, als tegenover de eisen van de koloniën, die ons via de regering van het moederland bereiken.”

Er ontbreekt naar men ziet aan duidelijkheid in wat Mr. Vissering wil niets. En op een andere bladzijde zegt Mr. Vissering: „De Nederlandse Bank zal zich geen ogenblik bemoeien met wat de Staat, dat zijn dus regering en het parlement, noch wat de gemeenten wensen te besluiten. Op dat terrein mag en zal ze zich ook niet begeven.

Staat en gemeenten moeten echter consequent zijn; indien zij besluiten nemen welke uitgaven medebrengen dan behoren zij ook de middelen tot dekking dier uitgaven aan te wijzen. Indien zij evenwel voor die middelen aankloppen bij de Bank, en zouden eisen dat een Bank die in ruimere mate beschikbaar zou stellen dan met ene voorzichtige bankpolitiek overeen te brengen is, dan is de Bank verplicht een eigen oordeel uit te spreken.

Dan moet zij zelf haar zelfstandigheid verdedigen tegen pressie van de overheid en haar voorzichtige politiek niet prijsgeven. Het gaat dus niet om de besluiten zelve. Het hoogheidsrecht van Staat en gemeenten blijft te dien aanzien ongerept. Maar het gaat om het verkrijgen der middelen om die uitgaven te betalen. Die middelen behoren uit de inkomsten te komen. Hetzij uit inkomsten direct, hetzij uit inkomsten bij anticipatie uit leningen die geregeld geamortiseerd worden uit de latere gewone inkomsten.” Ook uit de verdere discussie blijkt, dat de President van de Nederlandse Bank in 1924 aan de beslissing van de circulatiebank wilde onderworpen zien, welke uitgaven de Staat en de gemeenten zich verplicht zagen te doen, bij de vervulling van hun taak. Het betoog van Mr. Vissering, dat

hij zich bij het volgen van deze gedragslijn niet zou bemoeien met hetgeen de Staat, dat is dus de regering en het parlement doen, herinnert mij aan een verhaal over een schoenmaker die zijn oudsten zoon in het kiezen van een betrekking, toen hij daar oud genoeg voor was, volkomen vrij wilde laten. „Jongen,” zeide de vader tot zijn zoon, „je mag kiezen wat je worden wilt, je bent volkomen vrij in je keus, maar als je iets anders kiest dan schoenmaker sla ik je de benen kapot.” Zo zijn ook Staat en gemeenten vrij in het voteren van uitgaven, doch indien de leider van de Circulatiebank het verstrekken van de middelen daartoe in strijd acht met de voorzichtige bankpolitiek, dan verleent hij die middelen niet.

Mr. Vissering spreekt op een andere bladzijde nog als volgt: „Tegen een zeker soort van waanzin bij de regering en tegen opzettelijke vernieling van bestaande toestanden dient toch op andere wijze front gemaakt te worden.” Ik heb daartegenover betoogd, dat indien de regering met deze soort van waanzin zou zijn bezeten, het de taak is van het parlement om haar terug te brengen op de goede weg en maatregelen tot dekking der geforceerde uitgaven te nemen als boven aangewezen. Doch dat de bevoegdheid tot uitoefenen dezer pressie in handen is van de circulatiebank, is in strijd met de meest elementaire opvatting van parlementair regeren, om van democratisch regeren niet te spreken.

„Het gaat er om,” heb ik betoogd, „of de door de Staat geöctrooieerde circulatiebank een orgaan kan worden boven de Staat. Een orgaan mag worden, of indien het dat onverhoopt al mocht zijn geworden, een orgaan mag blijven, dat de Staat omtrent zijn financieel beleid de bankwetten voorschrijft. Anders gezegd: de vraag of de Staat moet blijven de drager van het nationaal belang, in alle gevallen en in alle instanties voor zijn optreden verantwoordelijk aan het parlement en uitsluitend aan het parlement, dan wel of deze opperste taak moet worden overgedragen, mag wor-

den overgedragen, aan een door de Staat geoctrooieerde circulatiebank. Nog anders gezegd: of het denkbaar is dat de Staat, de tegenwoordige drager van de volkssouvereiniteit, die krachtens zijn soevereine bevoegdheid het geldwezen en het geldverkeer binnen zijn grenzen heeft te regelen, zich bij deze regeling de ondergeschikte mag maken van de door hem zelf ter uitvoering van deze taak, met belangrijke bevoegdheden beklede circulatiebank.”

Als mijn mening heb ik gesteld, dat een regeling die de geoctrooieerde circulatiebank zou maken tot oppervoogd boven de Staat, ook tot oppervoogd boven de gemeenten, niet houdbaar is. Indien dit oppervoogdijschap voor een geoctrooieerde circulatiebank niet kan worden gemist, dan is daarmee het stelsel van een geoctrooieerde circulatiebank met het monopolie tot het uitgeven van bankbiljetten veroordeeld.

Geheel dit schriftelijk debat met Mr. G. Vissering heeft in mij versterkt de opvatting die ik toen reeds had, dat de regeling van het gehele credietwezen in Nederland, niet enkel en niet vooral voor het financieren in bepaalde gevallen van uitgaven door Staat en gemeenten, maar vooral ook voor regeling van het credietwezen ten nutte van het bedrijfsleven, in handen van de Staat moet worden gebracht.

Deze opvatting is sedert, op mijn initiatief, neergelegd in 1933 in een congresbesluit van de S.D.A.P. De Staat moet de instellingen stichten die over het gehele land de zorg kunnen dragen, dat iedere geoorloofde credietverstrekking in het belang van het bedrijfsleven en van het openbare leven onbelemmerd zal geschieden. De vraag der geoorloofdheid zal worden beantwoord uit commercieel oogpunt. Doch lang niet uitsluitend uit commercieel oogpunt, ook uit maatschappelijk oogpunt. Er kunnen ook voor het bedrijfsleven credieten worden gevraagd, waarvan de commerciële geoorloofdheid twijfelachtig is. Doch waarvan de maatschappelijke betekenis zo veelbelovend is, dat het volkomen verantwoord is, ze toe te staan.

Voor het aanvaarden van deze taak voor alle takken van het bedrijfsleven, voor het aanvaarden van de verzorging van het credietwezen in zijn volle omvang is enkel de Staat aangewezen. De particuliere banken verzorgen het credietwezen als een winstbelang.

Dit hoeft niet te betekenen dat deze credietverzorging door de particuliere banken in alle opzichten slecht is. Voor zover die verzorging, het rechtmatig dienen van het bedrijfsleven, samen kan vallen met het winstbelang van de banken, zullen de particuliere banken in die credietverlening niet tekort schieten. Doch voor het samenvallen van die twee belangen bestaat niet de minste waarborg. Geheel in de lijn van dit congresbesluit van 1933 is ook een der eisen van het „Plan van de Arbeid”: de regeling van het gehele credietwezen in handen van de Staat. Dit betekent niet dat daarmee alle particuliere banken behoeven te verdwijnen. Het Nederlandse bankwezen heeft ook buiten de credietverlening aan het Nederlandse bedrijfsleven nog een groot arbeidsveld. Doch het betekent dat op den duur de particuliere banken aan de credietverlening voor het Nederlandse Bedrijfsleven slechts te pas zullen komen, naar gelang zij zich zullen schikken naar de voorwaarden door de Staat voor deze credietverlening te stellen.

Dit is een eis van democratisch besturen. Want democratisch besturen heeft tot taak de bestaansvoorwaarden van ieder die in het bedrijfsleven werkzaam is, ook van hen die over zeer beperkte middelen beschikken, zo goed mogelijk te maken. Op dit gebied wacht de S.D.A.P. in de eerste jaren een grote taak. Zeer waarschijnlijk een moeilijke taak, omdat vele grote geldbelangen er zich tegen zullen verzetten, dat de Staat het hele credietwezen gaat beheersen. Doch een taak zo gewichtig, dat alles moet worden tewerkgesteld om haar ten volle te vervullen. Dit is wat ik bedoelde met het opschrift boven dit hoofdstuk: „Geen bankheerschappij over geldcirculatie”.

MIJN eerste ontmoeting met J. C. van Marken viel samen met mijn eerste optreden in openbare vergaderingen.

Het moet geweest zijn in 1892. Er bestond toen in Delft een Vereniging, half politieke vereniging, half ontwikkelingsvereniging, die sprekers uitnodigde om voordrachten te houden over onderwerpen, in verband met de arbeidersbeweging.

J. C. van Marken verleende aan die vereniging op verschillende wijze steun. Het was geen wonder. Alles wat in die tijd dienstig kon zijn voor beter begrip van de arbeidersbeweging, alles wat op dat gebied ontwikkeling kon brengen, kon op de volle steun en medewerking van J. C. van Marken rekenen. Zo gold de gewoonte, dat wie spreken kwam voor die vereniging, door den Heer en Mevrouw van Marken te logeren werd gevraagd. Dat was ook mij gebeurd, maar ik had een goede schoolvriend in Delft, Dr. D. C. Hesseling, toen daar leraar aan het gymnasium, later professor in het Nieuw-Grieks in Leiden, wien ik reeds had toegezegd, dat ik bij hem zou logeren. Mevrouw van Marken had mij toen gevraagd, om met Hesseling 's middags vóór de vergadering het middagmaal te komen gebruiken. Eer ik daarvan vertel, eerst iets over de vergadering.

Het was mijn eerste optreden in het openbaar. Het onderwerp van mijn voordracht was „Arbeidsloon”. Ik heb sedert nog wel allerlei voordrachten, onder allerlei omstandigheden behoorlijk voorbereid. Maar zoals de voordracht over „Arbeidsloon” voorbereid was, is er nooit meer één voorbereid geweest. Ik had er veel voor gelezen, en veel voor overdacht. Toen de voordracht eindelijk op papier stond, telkens verbeterd tot de vorm waarin ik die wilde houden, kwam het er op aan te weten, of ik hem goed zou voordragen. Voordragen betekende toen, lezen zonder meer. Er was geen kwestie van, dat ik toen zou gewaagd hebben

in het openbaar te spreken, zonder mijn papier nauwkeurig te volgen. Ik moest mij dus oefenen in goed lezen.

Eerst begon ik met de voordracht enkele malen voor te lezen aan mijn vrouw. De opmerkingen die zij er bij maakte, leidden tot verduidelijking en verbetering. Maar toen ik haar het schriftuur enkele malen voorgelezen had, leek het wenselijk het nog eens op een ander gewillig object te proberen.

Ik vond een enkel familielid en een enkelen vriend bereid de voorlezing te ondergaan. Aldus kreeg ik aanwijzing, waar ik bij het lezen in het openbaar, in het bijzonder op moest letten: klemtoon, langzaam lezen, enz. Niet zonder voorbereiding dus ging ik naar Delft.

Tegen het etensuur, ons door Mevr. van Marken genoemd, kwamen mijn vriend Dr. Hesseling en ik te haren huize.

„Mijnheer Wibaut,” zei Mevr. van Marken, „mijn man en ik zijn erg blij U te ontmoeten, wij moeten ernstig met U spreken over een passage in de voorrede van uw boekje „Fabian Essays in Socialism”. Ik zei dat mij niets liever zou zijn.

Eer wij aan tafel gingen, vertoefden we nog enige tijd in de werkkamer van den Heer van Marken. Het was een prachtig vertrek, waarin ons een electrische lamp trof, die van het plafond naar alle delen van de grote kamer kon worden gericht, waar men het meeste licht nodig had. Dat was in die tijd een grote nieuwigheid.

Uit de werkkamer kwamen we in de eetkamer, waarvan de inrichting evenals die van de werkkamer, uitmuntte door goede smaak en weelderig karakter.

Wat had ik geschreven in de voorrede van de vertaling van „Fabian Essays”? De vertaling van deze verzamelde opstellen van G. Bernard Shaw, Sidney Webb, William Clarke, Sidney Olivier en Annie Besant en anderen had mij aanleiding gegeven tot de bekentenis, dat ik mij socialist voelde. Het zou nog enige jaren duren voor ik mij aansloot bij de

S.D.A.P. Dat geschiedde eerst in 1897, terwijl de vertaling van de „Fabian Essays” reeds in 1891 was verschenen.

De Fabians waren socialisten. Zij onderscheidden zich in die tijd door het bevorderen van alle hervormingen die naar hun oordeel de voorbereiding konden zijn van de sociaal-democratie. Er was sterke tegenstelling tussen hen en de eigenlijke socialistische partij in Engeland, onder leiding van H. M. Hyndman, die een onverzoenlijke politiek voerde en van samenwerking zo mogelijk met burgerlijke partijen, voor het verkrijgen van de aangeduide hervormingen, niets wilde weten.

Uiteraard beval ik de gedragslijn van de Fabians sterk aan. Men zou hen — schreef ik — onpractisch noemen en dwepers, doch dat moest niemand weerhouden, hun voorbeeld te volgen. En dan volgde: „Laat u ook niet weerhouden door de overweging, dat zo gij socialisme belijdt en blijft voortleven in uw stand, gij u schuldig zoudt maken aan afkeurenswaardige tegenstrijdigheid tussen uw woorden en daden. Hierover heb ik nagedacht. Ik heb mij afgevraagd: zo gij belijdt socialist te zijn, moogt gij dan voortgaan een inkomen te verdienen in Handel en Nijverheid, op kapitalistische grondslag? Moogt gij voortgaan een inkomen te trekken uit rente, die in de Staat uwer wenschen verdwenen zal zijn? Moogt gij blijven leven in uw stand en zodoende voor u en uw gezin jaarlijks enige malen meer uitgeven, dan een arbeidersgezin kan doen? En mijn antwoord op deze vragen is: ja. Zo gij in de maatschappij waarin gij leeft — een maatschappij die gij slecht geregeld acht, doch die er toch nog is — anders deedt, dan zou u spoedig blijken, dat gij uit zuivere toewijding aan uwe overtuiging u zelf machteloos hadt gemaakt ook voor de verkondiging uwer beginselen, zonder anderen noemenswaard te hebben gebaat. De mate van zelfverloochening en offervaardigheid bij bezitters-socialisten, is een vraag van persoonlijke aard, en het is waarschijnlijk dat deze eigenschappen hun niet vreemd zullen zijn, al

geldt niet de eis dat zij moeten gaan leven, zoals de slechtst bedeeden.”

„Persoonlijk eigendom is voor hen niet begeerlijk als zodanig, doch slechts zolang gemis van zulk een eigendom betekent machteloze ellende. Zodra de zekerheid verkregen was van een redelijk levensonderhoud voor hen en hunne kinderen in ruil van matige menswaardige arbeid, dan zouden ze eigendom minachten als iets overtolligs enschuwden als iets lastigs. Doch in deze maatschappij zou vrijwillig aanvaarde armoede een daad zijn, als die van een vrijwillig martelaar, krachtig sprekend tot sommigen, doch niet van algemene betekenis.”

Toen we aan tafel zaten bracht Mevr. van Marken het gesprek spoedig op dit onderwerp. Het ging niet aan, betoogde zij, zich socialist te noemen, en dan toch nog een levenswijze voort te zetten op een peil dat hoger lag dan in onze tijd door arbeiders kon worden bereikt. Wanneer ze dat onoprecht noemde, bedoelde ze daarmee niets beledigends, maar dubbelslachtig en dubbelzinnig waren toch wel de zachtste uitdrukkingen, die zij kon gebruiken. Zij en haar echtgenoot noemden zich geen socialist, maar ze voelden sedert jaren de plicht om in hun wonen en leven dicht bij hun arbeiders te staan.

Dit laatste werd door den Heer van Marken nog nader toegelicht. „Ja,” zei hij, „toen ik het Agnetapark liet bouwen (een grote groep arbeiderswoningen voor de arbeiders van de Delftse Gist- en Spiritusfabrieken) heb ik tot den architect gezegd: „bouw nu voor mij ook een woning, wat groter, en wat anders ingericht, maar toch, zo na mogelijk in dezelfde geest”.”

Die betuiging trof mij heel sterk. Ik zei tot den Heer van Marken: „Dan moet ge toch wel verwonderd hebben gestaan toen de voor U bestemde woning gereed was, en gij die voor het eerst hebt gezien.” Ik geef toe dat het niet beleefd was. Als gast had ik zo niet mogen spreken, maar het kwam uit het volle van mijn hart.

Er kwam een belangrijke verkoeling in het gesprek. Mevr. van Marken hield zich nog erg vriendelijk bezig met mijn vriend Dr. Hesseling, doch haar belangstelling in mij bleek sterk gedaald. Tussen den Heer van Marken en mij was die avond ook geen levendig gesprek meer. Ik was blij toen de tijd kwam om in de vergadering te gaan spreken.

Dit gebeuren heeft echter de verhouding tussen den Heer en Mevr. van Marken en mij op den duur niet verstoord.

Een tweede persoonlijke ontmoeting met van Marken had plaats bij gelegenheid van een voordracht in Delft door Wilhelm Liebknecht. De voordracht maakte deel uit van de door Troelstra, van Kol, Ankersmit en mij georganiseerde voordrachten voor studenten door buitenlandse sprekers, van welke op een andere plaats melding wordt gemaakt. De studentenvereniging voor welke Liebknecht zou spreken had moeite gekregen met een lokaal. Een zaal van de Vrijmetselaarsloge in Delft, die haar vroeger wel beschikbaar gesteld werd, was thans geweigerd.

Toen Van Marken dit vernam, stelde hij aanstonds het vergaderlokaal in het Agnetapark beschikbaar. Daar werd de vergadering gehouden.

Er was een middagmaal aan voorafgegaan met Liebknecht en van Kol bij Professor Pekelharing, waarvan op een andere plaats wordt gesproken.

Wilhelm Liebknecht hield zijn lange en boeiende voordracht voor een groot studentengehoor. Van Kol kon zich niet weerhouden daarna een groot deel van de rede in het Hollands voor te dragen. Ook daarop kom ik nog terug. Toen de vergadering was afgelopen nodigde van Marken Liebknecht en mij uit om een uurtje bij hem te komen. Wij deden het graag.

Het was in de mooie grote woonkamer allergezelligst. Mevrouw van Marken, en ook de Heer van Marken verstonden de kunst om iederen bezoeker op zijn gemak te zetten.

Op een gegeven ogenblik vroeg de Heer van Marken

Liebknecht om in een gramfoon te spreken, die daar op een tafeltje stond. Een gramfoon in de huiskamer was in 1902 een grote zeldzaamheid. De heer van Marken lichtte toe welke bekende mensen er al in hadden gesproken. De lust bij Liebknecht bleek niet groot. Mevr. van Marken echter drong aan, dat hij het doen zou. Toen zette mijn oude vriend zich voor het toestel en zeide: „Ich hasse diese Geschichte, und habe keine Lust weiter zu reden.” Hij ging van het toestel af. Ik deed mijn best om op dit pijnlijk ogenblik het discours op een ander onderwerp te brengen. Dat lukte wel. Ik weet niet of de door Liebknecht gemaakte gramfoonplaat voor bezoekers van den Heer en Mevr. van Marken nog veel dienst heeft gedaan. Bij het naar huis gaan, heb ik Liebknecht gezegd, dat het onvriendelijk van hem was. Hij moest begrijpen, dat het voor den gastheer en de gastvrouw een zeldzaam gebeuren was, om een man zoals hij te ontvangen en dat er toch niet veel kwaad in stak om dan zijn aanwezigheid vast te leggen op een gramfoonplaat. Maar ik had niet de indruk mijn vriend te overtuigen.

Van Marken werd in die tijd door velen onredelijk beoordeeld. Men vond hem een aansteller. Dat was hij zeker niet. Men vond zijn houding ten opzichte van zijn arbeiders onoprecht. Hij was onder de allereersten geweest die in ons land een vertegenwoordiging van de arbeiders van de fabrieken had ingesteld. De zogenaamde Kern.

Uit de „Fabrieksode”, het blaadje dat toen wekelijks verscheen en vooral de fabrieksaangelegenheden van van Marken behandelde (het stond onder de redactie van de directie), heb ik dikwijls de indruk gekregen dat de „Kern” nuttig werk deed, om misverstanden tussen directie en arbeiders te voorkomen of op te lossen. Ook om zekere verbetering in de arbeidsvoorwaarden te verkrijgen van welke aannemelijkheid de directie kon worden overtuigd. Zulk een instelling als de „Kern” behoorde toen bij wat men noemde „modelfabrieken”. In mijn herinnering was de

„Kern” bij van Marken de beste, ook van arbeidersstandpunt gezien, die in Nederland bekend was. Er is naderhand grote strijd ontstaan tussen sommige groepen arbeiders van van Marken en de leiders der fabriek. Deze groepen stelden eisen, die door de directie werden afgewezen. Ik beoordeel de gevallen uiteraard niet. Maar in de regel was mijn indruk, dat onder van Marken's leiding, die hij voerde volgens toen vooruitstrevende begrippen, buitensporige verwachtingen van de arbeidsverhoudingen werden gewekt.

Van Marken was zeer stellig op het punt van arbeidsverhoudingen een oprecht vooruitstrevend man. Maar hij stond op het standpunt, dat de ondernemer baas moest blijven in de onderneming, althans in hoogste instantie. In de „Kern” en instellingen van deze soort lag toen reeds de gedachte van wat men naderhand genoemd heeft „medezeggenschap”. De vraag welke de houding van den ondernemer bij de invoering van medezeggenschap zou blijven is, naar moet worden vastgesteld, nog steeds een probleem gebleven.

Van van Marken, buiten de kring van zijn eigen onderneming, heb ik de allerbeste herinneringen. Het was nog de tijd, dat in Nederland de arbeidersbeweging in de allereerste opkomst was. Immers ik spreek van de laatste jaren der 19e eeuw en van de eerste jaren der 20e eeuw. Het opkomen van de arbeidersbeweging trad het sterkst aan de dag in enige sprekende gevallen wanneer strijd tussen ondernemer en arbeiders zo werd gevoerd, dat de arbeiders werden gedwongen tot het beproeven van het uiterste middel: „De staking”. Het was de tijd dat allerlei kleine stakingen, ook grote, door particuliere personen, buiten de arbeidersbeweging werden gesteund. Van Marken en ikzelf behoorden tot die personen. Hij beschikte echter over veel ruimere middelen dan ik. Verzoeken om steun voor stakingen bereikten hem in de regel niet. Maar wel mij. Van Marken echter behoorde dan steeds tot de per-

sonen, tot wie ik mij wendde. Uiteraard steunde hij nooit zonder zich rekenschap te hebben gegeven van de toedracht der staking, voor zover dit uit de pers mogelijk was. Soms ook mogelijk was uit betrouwbare particuliere berichten. Ik herinner mij maar één geval, dat ik aan van Marken vroeg om mede te steunen, en dat ik van hem een weigering ontving.

De weigering was ernstig gemotiveerd, al was ik het er niet mee eens.

Indien van Marken steunde deed hij het ruim. Een zeer sprekend geval van van Marken's offervaardigheid tot steun van de arbeidersbeweging, moge hier worden vermeld.

Het was in 1902, bij gelegenheid van de grote uitsluiting van de diamantbewerkers. Het bondsbestuur deed al het mogelijke om extra bijdragen te verkrijgen van zijn leden, die door de uitsluiting niet waren getroffen. Maar dat was lang niet genoeg, er was veel meer nodig. Er werd toen door particulieren een ondersteuning georganiseerd onder leiding van Mr. van Deventer en mij. Op een gegeven ogenblik moest ik, om voor de volgende week de uitkeringen der uitgesloten te verzekeren, nog minstens tienduizend gulden hebben. Ik wist niet meer waar ik ze moest zoeken. Alle personen, van wie dit waarschijnlijk kon worden geacht, hadden reeds deelgenomen in een obligatielening, aangegaan door de Algemene Nederlandse Diamantbewerkersbond. Van Marken ook voor een belangrijk bedrag. Maar met dit al moest ik nog minstens tienduizend gulden beschikbaar hebben. Ik wist niemand anders dan van Marken. Ik schelde zijn kantoor op in Delft, vernam, dat hij in Parijs vertoefde en dat niemand zijn adres wist, alles moest gaan over Mevrouw van Marken. Ik schelde toen Mevr. van Marken op, lichtte haar het geval toe en zij gaf mij het adres van den Heer van Marken in Parijs, waar ik hem kon telegraferen.

Ik telegrafeerde de stand van zaken van de uitsluiting aan

van Marken. Er was enig uitzicht, deelde ik hem mede, dat er een gunstige wending in de uitsluiting zou intreden. Maar het was nog zeer onzeker. In ieder geval moest voor de uitkering der volgende week het geld beschikbaar zijn, daaraan ontbrak ruim tienduizend gulden.

Binnen enkele uren ontving ik het antwoord van van Marken. Hij had aan zijn kantoor in Delft opdracht gegeven, om voor mij ter beschikking te stellen elk bedrag dat ik als nodig zou noemen. De zaak liep zo, dat ik van dit aanbod geen gebruik hoefde te maken. Binnen enkele dagen na het hier vermelde, werd de uitsluiting opgeheven, en was er geen uitkering meer nodig. Doch dat veranderde in mijn waardering niets aan het brede gebaar van ruime offervaardigheid, ook in dit geval weder door Van Marken geleverd.

Dit was wel een sterk geval maar niet het enige, waarin mij bleek dat van Marken vurig voelde voor de versterking der arbeidersbeweging, steeds bereid was haar te steunen, waar hij haar optreden kon zien als rechtvaardig. Is er iets dubbelslachtigs of dubbelzinnigs in deze houding bij van Marken, die een ondernemer was en voor niemand verborgen hield, dat hij stond op het standpunt zijn ondernemersrechten te verdedigen, als het moest met sterke middelen? Ik heb dat nooit kunnen zien, en kan het nog niet zien. Als ondernemer wilde Van Marken niet terugwijken voor eisen van de een of andere groep arbeiders, die verder gingen dan uit algemene machtsverhoudingen in het bedrijfsleven moesten voortspruiten. Maar niets was hem liever dan dat de arbeidersbeweging sterk genoeg zou worden, om het gebied, waar zij over arbeidsverhoudingen een krachtig woord kon meespreken, veel ruimer te maken. Als regel kon hij dit laatste streven slechts sterk aan de dag doen treden, als het ging om persoonlijke steun in wat hij achtte te zijn, rechtmachtige strijd. Dan deed hij het met vreugde. Geld was voor hem niet veel meer dan de gelegenheid om het goed te besteden.

”MORGEN komt hier ook een socialistisch spreker, Troelstra uit Sneek, spreken. Floor heeft hem te logeren gevraagd. Maar vanmorgen kwam Blankert, die kende Troelstra, en zijn vrouw kende mevrouw Troelstra, en ze wilden hem zo graag te logeren hebben. Dus weet ik nog niet wat hij doen zal.”

Dit schreef mijn vrouw de 17de December 1892 aan een van haar zusters. Troelstra kwam toch bij ons logeren. Ons huis was in die tijd en feitelijk zolang we in Middelburg woonden een bekend logeerhuis. De meest onderscheidene personen, die voor onderscheidene doeleinden in Middelburg kwamen spreken of voordragen, logeerden bij ons. Willem Royaards in de tijd, toen hij gedichten van Vondel en Huygens declameerde; Titia van Gelder die „De Dood van mijn Poes” van Jacobus van Looy, toen nog niet haar echtgenoot, kwam declameren; Sophie Spoor, die tijdens ziekte van Royaards door spreken in de provincie wat geld voor hem wilde verzamelen en talrijke sociaal-democraten. Ik geloof, dat ieder sociaal-democraat, die in de negentiger jaren van de vorige eeuw in Middelburg kwam spreken, bij ons kwam. Tenzij er verscheidenen tegelijk kwamen, voor een verkiezing. Ook kwamen wel buitenlanders, die in ons land iets te doen hadden. Ik herinner me Keir Hardie, die op een winteravond kwam, terstond z’n schoenen uittrok, om z’n voeten bij de haard beter te warmen. Hij was beminnelijk en onderhoudend en bleef de gehele volgende dag. Maar Troelstra was de eerste sociaal-democraat. Zijn logeren bij ons gaf klaarblijkelijk wederzijds voldoening. We hebben hem, zolang als we in Middelburg woonden, dikwijls terug gezien. Hij was een welkome gast, zeer onderhoudend en gezellig. En tijdens zijn gevangenschap logeerde z’n vrouw met de kinderen Diewke en Jelle ook tot aller genoegen bij ons.

Ik sloot mij eerst in het jaar 1897 aan bij de S.D.A.P. De

omgang met Troelstra vóór die tijd leidde dus nauwelijks tot het bespreken van partijaangelegenheden. Nu ik de correspondentie met hem in die jaren tussen 1892 en 1897 nog eens heb nagezien, blijkt me ook wel, dat onze briefwisseling toen vrijwel steeds over geldzaken liep. Geldzaken, die somtijds hem zelf, maar vaker anderen betroffen. Slachtoffers van de beweging voor wie hij hulp inriep. Maar ook lang voor wij partijgenoten waren, was er tussen Troelstra en mij een vriendschappelijke verhouding. Ik had grote verering voor hem, om zijn optreden in het algemeen, ook om zijn besluit een vrijwel verzekerd bestaan als advocaat in Leeuwarden te willen opgeven, om zich in dienst te stellen der beweging, die er nog komen moest.

Hier is een van de eerste brieven die ik van hem vond:

Amsterdam, 31 Augustus 1893.

Amice.

Door ons vertrek uit Leeuwarden, wordt het saldo in een rekening-courant bij de Gebr. Gratema direct opgevraagd, terwijl ik eerst in Januari kan betalen. Als we een borg kunnen stellen tot 15 Januari, zouden we tot die datum uitstel kunnen krijgen. Zoudt gij zo goed willen zijn, die borgstelling op U te nemen? Gij zult mij daarmee zeer verplichten. Zo ja, dan verzoek ik U vriendelijk bijgaand stuk wel te willen tekenen, bij voorbaat mijn hartelijke dank, groetend Uw vriend

P. J. Troelstra.

P.s. Gebr. Gr. willen vóór Maandag bericht hebben.

Ik heb hem die borgstelling gezonden, en van het geval zelf nooit meer gehoord.

Hier zijn, als type van de vorm van ondersteunen van slachtoffers in die tijd, een paar citaten uit een latere brief van Troelstra inzake J. P. van der Walle, ontslagen stationschef bij de Hollandse Spoorwegmaatschappij, waarover ik reeds sprak. Troelstra schrijft:

Utrecht, 28 Januari 1895.

Waarde Vriend.

„Van der Walle is een beste kerel. Vurig partijgenoot en overtuigd sociaal-democraat. Bahlmann, die tot heden de uitgave van „de Baanbreker” (Troelstra’s blad in Utrecht) voor zijn risico heeft genomen, heeft in een tijd dat hij heel grote plannen had met het blad, en we hard vooruitgingen, van der Walle voor een weekloon van 15 gulden in dienst genomen, als generaal Agent. Nu het nieuwe van het blad af is, en we het niet meer nodig achten door middel van allerlei onthullingen de mensen aan het lezen te brengen, zijn de lezers, die het blad alleen namen om zich eens te verknukelen in het feit dat Jan, Piet of Klaas er in op zijn kop krijgt, langzamerhand weggefallen. En hebben we een kern van rond duizend vaste lezers overgehouden, welke kring langzaam aan wordt uitgebreid. Een generaal Agent is nu overvloedige weelde, en van der Walle neemt zeer flink de administratie waar. Bahlmann schijnt door de teruggang van het getal lezers wat gedesillusioneerd te zijn, en peinst sedert enige weken op bezuiniging. Een week of wat geleden heeft hij van der Walle gewaarschuwd, dat zijn tractement moest verminderd worden en hij er dus iets moest bij zoeken, en van der Walle heeft daarvoor alle mogelijke moeite gedaan, tot nu toe te vergeefs.”

Bahlmann was een Duits partijgenoot, een paar jaar geleden in Straatsburg gestorven, die in die tijd ons land nogal eens bezocht. Na de oprichting van „Het Volk”, die niet zijn sympathie had, omdat de te benoemen redactie niet overeen kwam met zijn wensen, heb ik hem weinig meer gezien. Hij steunde hier en daar, maar stelde dan ook in de regel de eis, dat naar zijn inzicht zou worden gehandeld. Ik las tussen de regels van Troelstra’s brief, dat de steun van Bahlmann voor van der Walle via „de Baanbreker” niet lang meer zou duren. Er moest dus voor van der Walle wat worden gedaan. Troelstra ontwikkelde in het verdere gedeelte van zijn brief de wenselijkheid, hem

met een bedrag van honderd gulden te helpen om aandeel te nemen in een coöperatieve bakkerij, die nieuw zou worden opgericht. Hij zou dan vrijwel zeker benoemd worden als administrateur-boekhouder, waarmede hij geheel zou zijn geholpen. Ik heb aan het voorstel van Troelstra gevolg gegeven. Zijn brief eindigt: „We schijnen tegenwoordig met de gilden bezig te zijn. Prettig dat gij beiden iets in dezelfde richting kunt doen. Ons beider hartelijke groeten.”

t. t.

P. J. Troelstra.

Wat Troelstra hier zegt over de gilden, doet, veronderstel ik, op een artikel van mij uit die tijd in het „Sociaal-Weekblad”.

Ik haal deze brief aan, om een kijk te geven op een der vormen van steun, die toen naar ik reeds heb uiteengezet, voor ongelijksoortige slachtoffers der beweging noodzakelijk was. Nog één brief van Troelstra van 29 December 1895:

Amice.

Tegen het eind des jaars komen de verschillende vriendelijke indrukken, die gij dit jaar voor en na bij mij hebt opgewekt — van die zo bemoedigende en inhoudtschweren brief in het begin des jaars, tot een kerstgroet op het einde, met de vriendendienst in het midden, weer bij mij op en wekken een dankbaar en zacht gevoel, en een aandrang om voor alles dank te zeggen. Mijn vrouw, die met de oudste enkele dagen bij haar ouders te Scheveningen logeert, knapt langzamerhand op. Zij heeft een paar kinderprentenboeken uit het Engels bewerkt, een bewijs van grote vooruitgang in ontwaken van haar vroeger talent. Zoals ik tegenwoordig de zaken opvat, gaat het met mijn gezondheid goed schikken: De keel is bijna totaal weer in orde. Daar ook de partij wat vooruitgaat, de kiesrechtbeweging marcheert en we eindelijk een partijorgaan hebben, komt er wat licht. In de hoop, dat bij U de huise-

lijke omstandigheden naar wens gaan, en U met vrouw en kroost voor 1896 alles goed wensende, ben ik Uw vriend

P. J. Troelstra.

Ik heb er aan gehecht deze brief af te drukken omdat ik in de partij nu en dan de mening heb aangetroffen, dat de verhouding tussen Troelstra en mij slecht was. Ik zal straks hebben te spreken over zeer belangrijke verschillen tussen Troelstra en mij, omtrent de wijze waarop het socialisme het best werd gediend. Ook ten opzichte van de toekomstige ontwikkeling die wij verwachtten en bevorderen moesten tot voorbereiding van het socialisme. Deze verschillen gingen zeer diep, ze zijn tijdens het leven van Troelstra nooit opgelost, ze zijn diep gebleven.

Een van die verschillen — ik kom er op terug, het betrof de betekenis van de gemeente als orgaan in het openbare leven — heeft mij diep teleurgesteld en ook wel bedroefd. Maar reden om met onvriendschappelijke gevoelens ten opzichte van Troelstra te staan, heb ik daarin niet gevonden. Er bleef in hem zoveel wat mijn grote waardering had, dat ik mij in die ernstige verschillen op den duur heb getroost. Ik heb ook nooit bemerkt, dat die verschillen bij Troelstra hadden geleid tot vermindering van vriendschappelijke gevoelens te mijnen opzichte.

De mening is vrij verspreid, is althans 20 jaar geleden verspreid geweest, dat het verschil tussen Troelstra en mij ten opzichte van de taktiek van de partij ook sterk op de voorgrond zou zijn getreden in 1913, toen de partij te beslissen had over het aanvaarden van regeringsverantwoordelijkheid in het kabinet Bos. Ik heb toen die aanvaarding bestreden, het congres heeft haar verworpen. Maar ik ben nooit principieel tegenstander geweest van het mede dragen van regeringsverantwoordelijkheid als minderheid in een kabinet met burgerlijken. Mijn onafwijsbare eis voor die aanvaarding was toen, en is nu twintig jaar later nog, dat er waarborgen moeten zijn waardoor van deze aan-

vaarding tastbare voordelen zijn te verwachten voor de versterking van de strijd voor het socialisme. Het regerings-program van het kabinet en de samenstelling zijn dus voor die aanvaarding zeer belangrijke elementen, maar zeker niet de enige. De gesteldheid onzer beweging, in partij en vakorganisatie (onze bondgenoot) is voor die aanvaarding van grote betekenis. Het komt aan op de geschooldheid van de beweging, die naar mijn oordeel in 1913 zeker niet bestond. Er waren grote groepen in de partij en nog meer in de vakbeweging, die van de weldaden van het mederegeren een veel te sterke verwachting hadden. Daar moest onvermijdelijk diepe teleurstelling op volgen. De geschooldheid dus om te begrijpen, dat ook bij zulk een aanvaarding „de bomen niet in de hemel groeien”. Is die voorwaarde aanwezig, dan zou het voor mij een achterlijk standpunt zijn, om zulk een regeringsverantwoordelijkheid niet te willen aanvaarden; ik zeg, niet te durven aanvaarden. Waarbij te bedenken is dat, indien de omstandigheden dwingen tot toetreden tot een burgerlijk-sociaal-democratisch kabinet, ten opzichte van de door het kabinet te voeren positieve politiek volkomen oprechtheid moet bestaan.

Troelstra heeft in de Tweede Kamer wel eens gesproken over de wenselijkheid, dat ik Minister zou worden. „Het conflict waarin wij thans verkeren,” zeide hij na verwerping van het voorstel inzake de Vlootwet, „is niet Ruys tegenover Troelstra, doch Colijn tegenover Wibaut.” En hij betoogde verder, dat Wibaut Minister moest worden. Er was toen op dit punt tussen Troelstra en mij overeenstemming over het regeringsprogram dat de partij moest publiceren.

Een paar dagen later zat ik met Mgr. Nolens in dezelfde coupé, d.w.z. hij kwam in Utrecht in een coupé, waar ik zat. „Mijnheer Wibaut,” zei Mgr. Nolens, „ik heb Uw regeringsprogram gelezen.” „U bedoelt, Mgr.,” zei ik, „het regeringsprogram van mijn partij?” „Ik heb Uw regeringsprogram gelezen,” herhaalde Mgr. Nolens, „maar er komt

N.V. Polygoon Foto-Persbureau.

Pinksterfeest op de Paasheuvel.

Bij de onthulling van het monument voor den Italiaansen socialist Matteotti door de S.A.I. in het Volkshuis te Brussel.

niets van.” „Monseigneur,” zei ik, „sedert lang staat de mening bij mij vast, dat U er niet toe zult overgaan de Katholieke Staatspartij met de Sociaal-democratische partij samen te doen regeren, zolang het niet mòet. En zover ik Uw partij ken, is die tijd, dat het mòet, nog niet gekomen.”

We kunnen thans, een aantal jaren later, wel vaststellen, dat die beweging van de R.K. Staatspartij naar wat moet, maar langzaam gaat.

Er zijn partijgenoten, die zich zeer verbaasd hebben dat een uitval van Troelstra bij een kerstrede in het Concertgebouw, een uitval die voor sociaal-democratische wethouders niet gunstig was, tussen Troelstra en mij geen verwijdering heeft gebracht. Troelstra had zich toen laten ontvallen, dat hij sommige sociaal-democratische wethouders wel van hun zetel zou willen „trappen”. Ik heb over deze uiting van Troelstra in „Het Volk” een artikel geschreven, dat door Troelstra in zijn gedenkschriften fel is genoemd. Het heeft na zo lange tijd geen zin dat artikel te herhalen. Ik betwist niet dat het fel was. Maar het was volkomen zakelijk, volkomen vrij van iedere persoonlijke gekrenktheid. Ik heb trouwens nooit gedacht, niet op het ogenblik zelf en niet later, dat ik tot de wethouders behoorde, die Troelstra wel weg had willen trappen.

Indien ik dat wel had gedacht, zou ik in het uitspreken van die wens toch geen reden hebben gezien voor persoonlijke gekwetstheid. Want ik wist die dag al en ook al voor die tijd, dat die uitdrukking verklaard moest worden uit het diepgaande verschil tussen Troelstra en mij ten opzichte van de betekenis van de gemeente als orgaan van het openbare leven. Diepgaand verschil ten opzichte van gemeentepolitiek, die voor mij voorloper kan zijn van sociaal-democratische politiek. Voor mij stond vast en staat vandaag nog vast, dat in dit verschil van opvatting de fout lag bij Troelstra.

Troelstra heeft het karakter van de gemeente en de begren-

zing van wat zij voor de arbeidersbeweging zijn kon, als volgt omschreven: „zolang het kapitalisme heerst en het werk onzer mensen binnen nauwe grenzen houdt, kan de gemeentepolitiek aan de naar omhoog strevende arbeidersklasse geen perspectief bieden”.

Ik heb over deze omschrijving nooit met hem gepolemiseerd. Ik heb trouwens in de laatste jaren van zijn leven, toen hij ernstig ziek was, alle polemiek met hem volstrekt vermeden. Maar het is mij altijd onbegrijpelijk gebleven hoe een man van Troelstra's postuur, van Troelstra's scherp doorzicht, van Troelstra's over het algemeen scherpe kijk op de maatschappelijke ontwikkeling in de toekomst — de politieke ontwikkeling en de economische ontwikkeling — de betekenis van de gemeente zo kon zien als hij ze hier kenschetst. Ik weet, dat dit feit ook andere partijgenoten, die zich op het gebied van gemeentepolitiek hebben bewogen, scherp heeft getroffen. Maar vermoedelijk uit soortgelijke overweging als ik, hebben zij niet met Troelstra er over van gedachten gewisseld. Ik heb zijn omschrijving eenvoudig naast mij neergelegd. Ik kon ze niet anders verklaren dan door het feit, dat Troelstra heel zijn leven zo in beslag genomen was door zijn steeds zware werk, dat hij er nooit toe gekomen is, van de betekenis van de gemeente, als orgaan van het openbare leven, als kweekschool voor de handelende democratie — en ik voeg er bij als voorbereiding voor de sociaal-democratische samenleving — ernstig kennis te nemen.

Hij heeft zich wel beklaagd, dat het parlement niet in Amsterdam was gevestigd, omdat Amsterdam het middelpunt was waar „de socialistische gemeentepolitiek” zeer sterk ontwikkeld was. Troelstra sprak in dat verband van het feit „dat in grote steden als Amsterdam en Rotterdam de socialistische gemeentepolitiek zich ten koste van de algemene landspolitiek op onevenredige wijze heeft ontwikkeld” en hij schreef dit feit toe aan de vestiging van het parlement, van de regering, buiten de hoofdstad des lands

(Zie bldz. 223 van „Groei”. Tweede Deel Gedenkschriften van P. J. Troelstra).

Ik ben ook voorstander van de vestiging van regering en parlement in Amsterdam. Maar dit brengt er mij volstrekt niet toe, te zeggen dat in Amsterdam en Rotterdam „de socialistische gemeentepolitiek ten koste van de algemene landspolitiek zich op onevenredige wijze heeft ontwikkeld”. Ik ben, zoals bekend is, iedere dag bereid om te ontkennen, dat er socialistische gemeentepolitiek in eigenlijke zin bestaat. Ik ben van mening, dat er eerst in het socialisme, socialistische gemeentepolitiek kan zijn en voor mij is het socialisme niet gemeentelijk te voltooien, ook niet nationaal, maar slechts internationaal.

Maar ik begrijp, dat met socialistische gemeentepolitiek vrij algemeen bedoeld wordt, waarlijk democratische politiek. Politiek, waarin de democratie niet enkel wordt beleiden, maar wordt toegepast tot de uiterste grens, die reeds in het kapitalisme mogelijk is. Ik betwist ten stelligste, dat er in de ontwikkeling van die democratische gemeentepolitiek, die door sociaal-democraten in onze grote steden sterk is bevorderd, iets onevenredigs zou liggen in verhouding tot de algemene landspolitiek. Ik ben overtuigd, dat de ontwikkeling van de zuiver democratische gemeentepolitiek in onze grote steden, in haar beste tijd de volkomen natuurlijke uitkomst was van het Nederlandse gemeentewezen. En van het feit, dat het in Nederlandse gemeenten de sociaal-democraten zijn geweest, die alle mogelijke toepassingen van democratische gemeentepolitiek, volkomen binnen de grenzen van wat in het kapitalisme doorvoerbaar is, hebben nagegaan en verwezenlijkt zonder verzet van de regering. Het geheim hiervan ligt in het feit, dat de sociaal-democraten, die in een gemeenteraad betekenis en invloed krijgen, kunnen vaststellen, dat de burgerlijke gemeenteraadsleden zich nooit voldoende hebben verdiept in de behoeften der ingezetenen. Dat mijn stelling juist is blijkt wel hieruit, dat voor de doorvoering van

vele collectieve voorzieningen, die dan vaak „socialistische gemeente-politiek” wordt genoemd, nooit enige wijziging in de gemeentewet nodig is geweest.

Er mag hieruit worden afgeleid, dat alles wat onder de rubriek „socialistische gemeentepolitiek” wordt samengevat volkomen op de weg lag van de gemeente als orgaan van het openbare leven, op de grondslag van de Nederlandse gemeentewet. De verdienste van de sociaal-democraten in gemeenteraden is geweest en is nog, dat zij al deze mogelijkheden, die geslachten lang een dode letter zijn geweest, hebben gezien en hunne doorvoering zich tot plicht hebben gesteld.

De betekenis van dit alles is door Troelstra niet gezien. Ik maak hem er geen verwijt van, omdat hij zolang als mij heugt overladen is geweest met werk voor de partij, dat in alle tijden zijn werkkraft heeft uitgeput tot de uiterste grens en somtijds daar boven.

Maar ik stel het feit vast, dat we zien als in hoge mate merkwaardig, hoe twee partijgenoten ten spijt van een zo diepgaand verschil wat de taak der partij betreft, toch met al hun kracht de partij kunnen dienen, feitelijk zonder met elkander in openbare strijd te komen. Want tot openbare strijd heeft een zo diepgaand verschil tussen Troelstra en mij niet geleid. Hij heeft zich uitgeleefd op nationaal parlementair gebied, om van zijn vaak belangrijk internationaal optreden niet te spreken. Ik heb mij uitgeleefd op het gebied van gemeentelijk bestuur en gemeentelijk beheer, nationaal en internationaal, in de richting om de zuiver democratische en sterk levende politiek te maken tot een deugdelijk element in de voorbereiding van de socialistische samenleving.

Doch indien er dan op het gebied van gemeentepolitiek geen tegenstelling is geweest, die uitliep in een geschil, zijn er wel partijgeschillen geweest, waarin Troelstra en ik tegenover elkander hebben gestaan. Ik reken daartoe niet, naar ik reeds heb uiteengezet, de vraag van het deelnemen als minderheid in een burgerlijk ministerie.

Ik heb in de eerste plaats het geschil op het oog, voortkomende uit de houding van Troelstra ten opzichte van de „Nieuwe Tijd-groep”.

Het verschil tussen Troelstra en zijn talrijke medestanders in de partij en de „Nieuwe Tijd-groep”, liep voornamelijk over het standpunt, dat door de sociaal-democraten dient te worden ingenomen ten opzichte van de verhouding tussen theorie en beweging. Het liep veelal over de vraag in welke mate de beweging aan de theorie getoetst moest worden. Troelstra moest van scheiding tussen theorie en beweging niets hebben. Als politicus was zijn doel theorie en beweging in overeenstemming te brengen en te houden. Doch voor wie zich rekenschap geeft van de moeilijkheden van een partijleider, die een nog betrekkelijk kleine partij tot een grote politieke macht heeft te maken, is te verklaren, dat de eisen, die hij stelde aan de theorie als element in de beweging, niet altijd dezelfde konden zijn, als die gesteld werden door hen, die buiten het parlement stonden en voor wie de theorie het hoogste was, dat moest worden gediend.

Er zijn in de loop der jaren van de zijde der Nieuwe Tijd-groep zowel als van de zijde van Troelstra, fouten gemaakt. Waar Mevr. Roland Holst de eis stelde, dat steeds de beweging de ontplooiing en openbaring van de theorie zou zijn, hield zij met het wezen van de beweging, met de moeilijkheden die hare leiding bood, te weinig rekening. Aan de andere kant was door Troelstra het terrein van de theorie veel te sterk afgebakend, waar hij in de theorie niets anders zag dan de omschreven gedragslijn uit omstandigheden afgeleid, en waar hij laakte in hen, die steeds het oog hielden op de theorie dat: „het eenzijdig op de voorgrond stellen der beginselen deze tot wezenloze abstracties dreigt te verkleinen”.

Ik heb vaak gevoeld en ook wel gezegd, dat Troelstra veel te sterk geneigd was een strijd, die in wezen een werkelijk principieel karakter had, te zien als een strijd tegen zijn

persoon gevoerd. Het ging niet over wezenloze „abstracties”, doch om het principiële karakter van de strijd. Ook in de laatste tijd heb ik mij van de geschiedenis van de strijd rond de „Nieuwe Tijd-groep” nog eens ernstig rekenschap gegeven. Ik ben in de mening versterkt, dat er geen aanleiding was voor Troelstra om zich door die strijd persoonlijk getroffen te voelen. De strijd, zoals die gevoerd is door Mevr. Roland Holst, van der Goes, Wiedijk en mij behoefde de partij niet te schaden. Ik geloof ook niet, dat ze de partij geschaad heeft.

Evenwel, het eind van deze strijd was het Haarlemse congres in 1907 met het grote gevecht tussen Troelstra en Gorter, die ieder drie uur spraken.

Het congres was voorafgegaan door het verschijnen van een brochure van Troelstra „Inzake partijleiding”. Het congres bracht Troelstra de overwinning in de strijd. Tegen het eind van het congres sprak Mevr. Roland Holst namens de „Nieuwe Tijd-groep”, van welke een aantal zich uit partijfuncties hadden teruggetrokken. Zij deelde mede dat de groep als geheel weer in de propaganda zou terugkeren. Zij zeide: „Wij willen in de toekomst met Troelstra’s zakelijke bedenkingen rekening houden, in het belang der eenheid.” Van der Goes besloot toen een brochure, die hij gereed had „Inzake partijleiding” in antwoord aan Troelstra, na de totstandkoming der verzoening, niet te doen verschijnen. Overleg met zijn vrienden had er toe geleid, dat er vijftig exemplaren zouden worden gedrukt.

Zo eindigde het Haarlemse congres naar veler voldoening. Van de zijde der „Nieuwe Tijd-groep” werden in het belang der partij offers gebracht.

Ook na dit congres is mijn indruk gebleven, dat wat we noemen de partijgeschillen om de „Nieuwe Tijd-groep”, zeker van de zijde van Troelstra, ook wel van de zijde van Gorter op de spits waren gedreven.

Ik bedoel hiermede, dat in elke sociaal-democratische

partij, verschillen betreffende de theorie en de mogelijkheid van haar toepassing, de vorm van haar toepassing, de weg, waarlangs die toepassing moet worden verkregen, onvermijdelijk zijn. Zij zullen in elke gezonde sociaal-democratische partij nu en dan voorkomen. De partij wordt er niet zwakker van doch sterker. Dit werd door velen in de partij niet begrepen.

Met een andere strijd in de partij heeft het anders gestaan. Er was een groep partijleden, vroeger behorende tot de „Nieuwe Tijd-groep”, die zich na het Haarlemse congres volstrekt niet bevredigd achtten. Zij stichtten of verkregen een eigen orgaan onder redactie van Wijnkoop, van Ravesteijn en Ceton. Het orgaan bleek spoedig de strijd zo te voeren, dat die in het overgrote deel der partij als onhoudbaar werd gevoeld. Troelstra kwam spoedig tot de opvatting, dat deze groep niet in de partij kon blijven. Deze opvatting vond allengs ondersteuning in de partij en ook bij de redactie van „Het Volk”. Door het partijbestuur werd gepoogd tot een bespreking te komen met de leidende krachten uit de partij, met inbegrip van de Tribune-redacteuren, om tot een betere verhouding te geraken. Er zou daarbij aan de Tribune-redacteuren worden gevraagd of zij bereid waren, althans tijdens de komende verkiezingsstrijd, zich te onthouden van aanvallen tegen de partijleiding. Indien zij weigerden zou een buitengewoon congres worden belegd. Troelstra was toen geen lid van het partijbestuur. Doch op 3 December schreef hij een brief aan het P.B., die hij zelf aanduidde als een der belangrijkste documenten van zijn interne partijleiding, die gericht was op het uitsluiten van de Tribunegroep uit de partij. De besprekingen met de Tribunegroep leidden niet tot aanneemelijk resultaat. Er kwam een buitengewoon congres. Er was veel strijd over het houden daarvan. Ik kan niet zeggen dat de invloed van Troelstra op het partijbestuur, op punten waar het voor hem op aan kwam, groter was indien hij lid was van het partijbestuur, dan wanneer hij

geen lid was. Eerder was die invloed als hij lid was, minder groot. Dan gebeurde het nog wel, dat hij zich liet overtuigen, dat een ingenomen standpunt niet kon worden doorgevoerd. Doch indien hij geen lid was, en bij belangrijke aangelegenheden een brief schreef, was dat ook voor hem zelf een groot gebeuren. Een groot gebeuren ook voor de leden van het partijbestuur. Zo ging het ook bij deze gelegenheid. De brief van Troelstra van 3 December 1908 bereikte volledig wat hij wilde. Er waren besprekingen gevoerd van allerlei aard in het partijbestuur, waar geen eenstemmigheid bestond. Besprekingen met de redactie van „De Tribune”. De besprekingen hadden niet tot voldoende resultaat geleid.

Toen kwam in het partijbestuur van de zijde van Schaper en Helsdingen het voorstel om een buitengewoon congres te houden. Dit voorstel werd door Mendels en mij bestreden en verkreeg geen meerderheid. Daar namen Schaper en Helsdingen geen genoegen mee. Zij namen ontslag als lid van het partijbestuur. Zij lichtten dit ontslag in een artikel in „Het Volk” toe. De blijvende meerderheid van het partijbestuur gaf een manifest aan de partij uit, waarin het zijn houding verdedigde. Toen deed Spiekman het voorstel, om een referendum uit te schrijven over de vraag of al dan niet een buitengewoon congres zou worden gehouden, waarbij het partijbestuur zou verklaren, dat het zijn standpunt handhaafde en een buitengewoon congres ontraadde. Mendels en ik streden tegen het voorstel van Spiekman. Doch het verkreeg een meerderheid. Er werd dus een referendum uitgeschreven. Er kwam nog een artikel in „Het Volk” van Troelstra, om de partijgenoten aan te raden zich voor een buitengewoon congres uit te spreken. Er kwam ook nog een manifest, uitgegeven door een aantal bekende partijgenoten, het z.g. „manifest van de 48 marxisten”. Het ontraadde het houden van een buitengewoon congres en wilde, dat gewacht werd op de herziening van het program, die in bewerking was en van welke

zij hoopten, dat het de eenheid in de partij zou herstellen. Ondertekenaren van dit marxistische manifest waren o.a. Albarda, van der Goes en van der Waerden. Intussen sprak het referendum zich uit voor een buitengewoon congres en werden tegelijkertijd Schaper en Helsdingen herkozen.

Op het buitengewoon congres werd voorgesteld een Weekblad uit te geven onder redactie van Mevr. Roland Holst en Wibaut als bijblad van „Het Volk”. Deze redacteurs zouden geregeld overleg met de Volkredactie plegen. Voorts, dat de aanneming van dit besluit, de opheffing van „de Tribune” ten gevolge moest hebben. En dat bij weigering om dat blad op te heffen, de Tribune-redacteurs moesten worden geroyeerd. Deze voorstellen werden door het congres aangenomen. Ik vond het voor de Tribune-redacteurs en voor de partijgenoten, die op groter of kleiner afstand van hen stonden, doch de mening huldigden dat principieel hun critiek niet moest worden gemist, aanvankelijk onnodig. Ik heb aanvankelijk mijn best gedaan om de Tribunegroep in de partij te houden, wijl ik in de mening verkeerde dat Wijnkoop, die de leider was, toch ten volle sociaal-democraat was en in de partij wilde blijven. Tijdens het Deventer congres echter is mij gebleken, dat het Wijnkoop te doen was om te worden geroyeerd. Op een lange wandeling in een nachtelijk uur, heb ik met hem zeer uitvoerig over mijn kijk op de situatie gesproken. Hij was minder uitvoerig dan ik. Op een ogenblik vroeg ik hem: „Gij wilt dus worden uitgesloten uit de partij, en een nieuwe partij oprichten?” Zijn antwoord was bevestigend en ik wist genoeg. Ik heb toen nog in een nachtvergadering van geestverwanten van de Tribunegroep mijn uiterste best gedaan om hen te bewegen het voorstel van het congres te aanvaarden en „De Tribune” op te heffen, wijl immers de redactie van het te stichten weekblad hun alle waarborg bood, dat zij voor de uiteenzetting van hun opvattingen alle gelegenheid zouden hebben.

Ik deed dit alles, hoewel ik hoe langer hoe meer het gevoel kreeg, dat het niet lang zou baten. De Tribunegroep weigerde aan het verzoek van het P.B. te voldoen om het blad op te heffen. Zij werd geroyeerd.

Een andere poging, door mij sterk bevorderd om dat roeyement op te heffen en hen weer in de partij te betrekken, ging uit van het bureau van de Tweede Internationale. Kamiel Huysmans kwam toen naar Amsterdam, er werd geconfe-reerd. Er werd een ogenblik bereikt, dat Gorter ons te verstaan gaf, dat het nieuwe voorstel, een lid van de redactie van de Tribunegroep in de redactie van het „Weekblad” op te nemen, voor zijn groep aannemelijk zou zijn. Zover waren de besprekingen ’s ochtends gevorderd, er ontbrak alleen nog maar aan, dat Gorter met zijn medeleden en het dagelijks bestuur van zijn groep moest overleggen. Wij zouden elkander ’s middags weer ontmoeten. Op de plaats van bijeenkomst bereikte ons het bericht, dat de Tribune-groep ons voorstel, met machtiging van ons partijbestuur gedaan, afwees en de besprekingen als geëindigd beschouwde. Dat laatste deden wij ook.

Enkele weken later werd de boodschap van de afwijzing, die wij ontvingen, door een besluit in een buitengewoon congres der nieuwe partij bevestigd. De naam van de nieuwe partij was S.D.P., zij is naar wij allen weten de Communistische partij in Nederland geworden.

Over het leven van het „Weekblad”, het marxistisch orgaan, zal ik niet veel zeggen. Henriette Roland Holst heeft enkele jaren haar beste krachten aan de redactie gegeven. Toen kwam er een tijd, dat ze het niet meer doen kon en legde zij de redactie neer. Mijn taak werd daarmee veel zwaarder, ik heb ze naar beste weten vervuld, met medewerking van van der Goes en een aantal geestverwante partijgenoten. Onder het beste wat ik er in geschreven heb, reken ik een drietal artikelen onder de titel „Zijn Europese oorlogen onvermijdelijk”. Ik ben nl. ook in de wereldoorlog 1914—’18 volkomen vrij gebleven van aan-

vechtingen van „Nationale gedachte”. Maar de belangstelling in het orgaan bleef niet op hetzelfde peil als in de aanvang. De 12e Sept. 1919 verscheen het laatste nummer van het „Weekblad”. Hier past een zware zelfbeschuldiging van den redacteur Wibaut. Dat het hier vermelde nummer het laatste was dat verschijnen zou wist niemand, er werd zelfs van een vervolgartikel nog een stuk niet geplaatst. Hierin heb ik mij zeer slecht gedragen. Ik had met de meest actieve partijgenoten, die in het „Weekblad” meewerkten, overleg moeten plegen indien, zoals het geval was, het voeren van de redactie mij veel te zwaar werd. Dit overleg had kunnen leiden om, na bespreking met het partijbestuur, een of twee andere partijgenoten tot de voortzetting der redactie uit te nodigen. Ik heb op dit gebied generlei initiatief genomen of generlei besprekingen gevoerd. Ik heb alleen na het nummer van 12 Sept. geen nieuw nummer meer in elkander gezet. Ik herhaal, ik voel mij in dit opzicht zeer schuldig, maar er is niets meer aan te doen. Ik wil niets tot mijn verontschuldiging zeggen. Maar ik moet alleen opmerken, dat het lang heeft geduurd, eer ik van iemand uit de partij bezwaren tegen de onverwachte opheffing, althans staking van de uitgave, heb vernomen. Dit zou kunnen leiden tot de opvatting, dat toen het „Weekblad” niet sterk meer op prijs werd gesteld en zeer weinig werd gemist.

Van de verschillen, die tussen Troelstra en mij hebben bestaan, is dat ten opzichte van de betekenis van de gemeentepolitiek wellicht het grootste. Maar ook zeer belangrijk toch was de onmogelijkheid, waarin ik heb verkeerd, en nog zou verkeren om mij aan te sluiten bij Troelstra's hartewens, van het aanvaarden door de partij, van wat bekend is als zijn „politiek systeem”. Reeds op het Internationale congres van Stuttgart in 1907 deed Troelstra een poging om een eigen politiek systeem der sociaal-democratie, door de partijen aangesloten bij onze Internationale, te doen aanvaarden. Er was op het congres in Londen al eens over ge-

sproken. Troelstra bereikte in Stuttgart, dat het punt weder op de agenda zou worden gesteld. Dit was alles. Ik heb in Stuttgart een bijeenkomst bijgewoond van een aantal voor-
aanstaande partijgenoten tussen twee congreszittingen in, waar Troelstra voorstelde om een studiec commissie voor het door hem ingediend rapport te benoemen. Maar er was ongeveer niemand onder de internationale eersterangs vertegenwoordigers die er iets van wilde weten. Victor Adler zei, zoals Troelstra in zijn gedenkschriften meedeelt: „Aber Troelstra, Sie sind sonst ein so besonnener Mensch, sind Sie jetzt verrückt geworden” (bldz. 28 van „Branding”). Jaurès stond aan Troelstra's zijde. Na afloop der bespreking zei hij tot Troelstra: „Het tijdstip is nog niet gekomen, om Uw bedoeling te verwezenlijken. Als wij echter geduld hebben, zullen wij het zeker eens worden.” Indien geduld vereenzelvigd kan worden met volharding, dan is Troelstra inderdaad zeer geduldig geweest. Toen hij ons ontviel had hij de wens om zijn politiek systeem te zien aanvaarden niet opgegeven.

Ik zal in 't kort verhalen, welk aandeel ik heb gehad in een door het partijbestuur ingestelde commissie om het politiek systeem¹⁾ van Troelstra te bespreken. Het resultaat van die commissie was, naar blijken zal, voor Troelstra diep teleurstellend. Ik moest hem bestrijden, zo sterk ik het kon en in zijn verdediging stond hij vrijwel alleen. Maar Troelstra gaf het geen ogenblik op om toch nog verder te komen. Jaren daarna had hij een ernstige operatie ondergaan in het ziekenhuis Prinsengracht te Amsterdam. Toen hij van de operatie vrijwel geheel hersteld was, heb ik hem op een middag bezocht. Hij vroeg, toen ik binnenkwam, of ik een uurtje tijd had. Ik antwoordde hem, dat ik de gehele middag had vrijgemaakt. We hebben toen meer dan twee uur met elkander gesproken. In het midden van het ge-

¹⁾ In het rapport dier commissie: „Het staatkundig Standpunt der Sociaal-Democratie” vindt men op bl. 114 samengevat wat Troelstra met zijn politiek systeem bedoelde.

spreek vroeg hij mij, of ik toch bij nader inzien er niet toe kon komen om zijn politiek systeem, zij het dan met wijziging van niet-principiële punten, te ondersteunen. Als dat maar mogelijk was moest ik de commissie weer aan het werk brengen. Hij wist heel zeker, dat ik er voortreffelijk werk mee zou doen. Ik moest toch begrijpen, ik mocht hem niet ten kwade duiden, dat hij het zei, dat hij op parlementair gebied veel meer ervaring had dan ik. Uiteraard kende hij de tekortkomingen van het parlementaire stelsel, zijn onvolkomenheid op velerlei gebied veel beter dan ik, hij mocht dus op dit punt wel op enig vertrouwen aanspraak maken. Ik antwoordde hem, dat het mij speet, dat hij mij niet iets vroeg, dat mij mogelijk was voor hem te doen. Ook wanneer het iets was dat ik zelf niet zou hebben uitgevonden, zou hij mij volkomen bereid vinden, mits wat hij mij vroeg, niet in strijd was met de beginselen, die ik voor het socialisme, voor zijn doorvoering onafwijsbaar hield. Ik zag, dat mijn antwoord hem diep teleurstelde, maar het was tot mijn grote spijt mij onmogelijk een andere houding aan te nemen.

Troelstra heeft onder allerlei vormen de onvolkomenheden van het Nederlandse parlement aangetoond. Hij zag de verbetering in het geven van grote bevoegdheden aan groepen van deskundigen, die naast het parlement als het ware een economisch parlement zouden vormen. Naast, maar in hoogste instantie aan het gekozen parlement ondergeschikt. Zolang dat er niet was, bouwde hij grote verwachting op het nieuwe grondwetsartikel 194, dat de gelegenheid schept aan andere dan in de grondwet aangegeven lichamen „verordenende bevoegdheid” te geven. Dat hing dus nauw samen met zijn politiek systeem. Hij achtte de aanpassing van onze staatsinstellingen aan de nieuwe ontwikkeling van het kapitalisme, hij achtte de socialisatie met het tegenwoordige parlement niet mogelijk. Zijn werk ging steeds in dezelfde richting, nl. om het parlement meer te concentreren op politieke bemoeiingen. Maar voor het economisch be-

heer, vooral met het oog op de sterke uitbreiding in de vorm van socialisatie, wilde hij ten dienste van het parlement een ander orgaan stellen, over welks beslissingen het gekozen parlement het veto zou hebben. Hij zag hiervoor de mogelijkheid in meer dan één vorm, het kwam hem in dit opzicht aan op het wezen. Tot de opvatting, dat de economische hervormingen, die tot stand moeten komen, moesten worden toevertrouwd aan daartoe beter toegeruste lichamen, leidde ook zijn opvatting omtrent het wezen van de Staat. Diepgaande staatsbemoeiing betekende voor hem ambtenarenregering. Voor hem stond vast, dat het staatsorganisme niet kon worden gebruikt voor socialisatie en voor voorbereiding van socialistische voortbrenging.

Het heeft nooit op mijn weg gelegen van staatsrecht als vak een studie van enige betekenis te maken. Maar ik moet erbij zeggen, dat ik daaraan nooit sterke behoefte heb gevoeld. Ik ben van mening, dat de betekenis van de tot daad geworden democratie, die voortspruit uit een verstandige aanwending van algemeen kiesrecht, voor vrouwen en mannen in alle democratische landen, aan de opvattingen van wat men van de Staat verwachten kan, tegenovergesteld zijn aan die van Troelstra. Mijn opvatting is, dat met verstandig toegepaste democratie, de Staat zelve tot het hoogste orgaan van de democratie kan worden gemaakt. De Staat is voor mij geen geheimzinnige macht, ook in zichzelf geen concrete macht. De Staat is, wat de volgroeiende democratie ervan maakt. De Staat kan bij wijze van spreken alles doen wat de democratie wil, dat zij doen zal.

Wie er over denkt zoals ik, voelt zich dus volkomen vrij van zekere schuwheid tegenover het Staatsorgaan.

In dit verband wil ik ook spreken over het gevaar van de ambtenarij, waarmede in de regel bedoeld wordt het gevaar, dat om de verantwoordelijke regeringspersonen een groep staat van soms bekwame, soms niet bekwame, maar dan ook zeer vasthoudende en doorzettende ambtenaren,

die eigenlijk meer dan veelal de naar buiten optredende regeringspersonen regeren.

Waar dit zo is, is het inderdaad een groot kwaad. Het leidt tot terughoudendheid, soms tot onoprechtheid van ministers in het parlement, die eigenlijk, waar ze sterke tegenstand van hun sterke ambtenaren vrezen, zich in het parlement niet volop durven uitspreken over maatregelen die op economisch gebied zullen worden genomen, voorbereid en vooral uitgevoerd. Hoewel ik veel en veel minder dan Troelstra in het parlement heb verkeerd, heb ook ik de overtuiging, dat er ambtenarenregering is, de overtuiging daarnaast, dat zij moet worden uitgebannen. Hier hoor ik zeggen: dat kan niet bij de tegenwoordige overlading van het parlement. Ik zeg: het kan wel. Tijdens mijn wethouderschap in Amsterdam heb ik veel met ambtenaren, ik bedoel dan vooral ook de hogere, die vaak naar buiten leiding geven, te doen gehad. Mijn ervaring is, dat de verantwoordelijke regeerder, of de stadsbestuurder, het in de hand heeft om de ambtenaren te laten doen, niet wat zij willen doch wat hij wil. Om het voorbeeld van een wethouder te gebruiken, moet deze nooit de wethouder van zijn ambtenaren zijn, maar omgekeerd moeten de ambtenaren de ambtenaren van den wethouder zijn. Zo moet het ook in een ministerie zijn. Zo is het ook wel vaak, maar misschien even vaak is het zo niet. Dit wil niet zeggen dat ambtenaren machines moeten zijn. Het wil zeggen, dat de gedragslijn door het bestuur vastgesteld, ook voor hen richtlijn moet zijn. Hoewel ik dus met Troelstra eens ben, dat ambtenarenregering moet worden voorkomen, ben ik volstrekt niet met hem eens, dat hij dit zou bereiken door het economische beheer over te dragen aan lichamen van een samenstelling zoals hij zich dacht, lichamen zoals die ook worden gedacht en door de meerderheid voorgesteld in het rapport van „Nieuwe Organen”.

De teleurstelling voor Troelstra, dat er voorlopig bij zijn leven geen uitzicht was op de aanvaarding van zijn poli-

tiel systeem, is zoals men weet, belangrijk getemperd door de gegronde verwachting, die hij koesterde, dat onder de naam van „Nieuwe Organen” de door hem gewenste scheiding zou tot stand komen tussen de politieke en economische bemoeiingen van het parlement. Dat de economische bemoeiing opgedragen zou worden, indien al niet aan een ander parlement, dan toch aan een soort corporaties met verordenende bevoegdheid, die met medewerking van het parlement in het leven zouden worden geroepen.

Onze partijgenoot van der Goes van Naters is op dit punt de executeur-testamentair van Troelstra. Hij is meer dan dit, hij is de voortzetter van Troelstra's niet gelukte werk op dit punt.

Men moet, nu de partij het volgens congresuitspraak wil, aan de „Nieuwe Organen”, omschreven in het rapport, de tijd geven om te tonen wat er mee te bereiken is. Ik heb herhaaldelijk gezegd dat er gevaar is, dat er onheil mee gesticht zou worden. Onheil door veel te grote, door de wet bekrachtigde macht te leggen in de handen van producenten-organisaties. In beheerslichamen waar zij de macht niet mogen hebben, doch waar ze die vaak zullen verkrijgen, bij de samenstelling van „Nieuwe Organen” zoals die in het partijrapport door de meerderheid wordt gedacht.

Wanneer ik mijn bezwaren tegen Troelstra's politiek systeem in de verschillende vormen, die hem voor de geest stonden, samenvat, dan zijn het deze, dat zij uitgaan van de gedachte, dat in de socialistische voortbrenging, ook in de voorbereiding daarvan, de producenten-organisaties in hoofdzaak de leiding moeten hebben. Mijn opvatting van de socialistische voortbrenging is dus gans tegenovergesteld. De socialistische voortbrenging is niet een samenstel van producenten-organisaties, doch van verbruikers-organisaties. In de socialistische voortbrenging staat de dienst van het verbruikersbelang in de eerste en in de tweede plaats. Voor wie, zoals ik, tussen de belangen van producenten-

Promotie tot Doctor honoris causa in 1928.
Links Professor Fryda, promotor. Rechts Professor Burger, rector magnificus.

Bezoek van Prins Hendrik bij een wedstrijd bereiden politie, Amsterdam.

Groep met kinderen, kleinkinderen en familie. Naast mijn vrouw onze dochter Josina v. Gogh—Wibaut.

organisaties en verbruikersbelangen geen werkelijke tegenstelling ziet, biedt dit geen bezwaar. Wij op de voorgrond staat, dat de verbruikersorganisaties zichzelf als eerste plicht zullen stellen de arbeidsvoorwaarden van de producenten ten volle op het peil te brengen en op het peil te houden, dat door de stand der productie, nationaal en internationaal, als geoorloofd is aangewezen. Dit is het onverkortbare recht van de producenten in de nieuwe voortbrengingswijze, maar dit is tegelijkertijd de begrenzing van hun recht. Indien zij zich zouden veroorloven meer te verlangen — er kunnen zich omstandigheden voordoen dat zij er motieven voor zouden zien — dan zouden zij zich schuldig gaan maken aan hetzelfde vergrijp, dat we tot nog toe aan de kapitalisten en ondernemers hebben verweten, van uitbuiting van de gemeenschap, aan de dag tredende in uitbuiting van de verbruikers.

Hier ligt m.i. de foutieve opvatting van Troelstra op dit punt. Ze komt met grote duidelijkheid tot uiting in het rapport over „Het staatkundig stelsel der Sociaal-democratie” (Maart 1935), bladz. 122. Het gaat over het „politieke systeem van Troelstra”, zoals dit in het rapport „Nieuwe organen” volgens sommigen zou voortleven, en dan wordt gezegd: „Wij zeggen hiermede niet dat de uitwerking die we thans aan het beginsel geven, letterlijk van Troelstra is overgenomen. Tot de eigenlijke uitwerking is hij zelf nooit gekomen; hij heeft algemene lijnen gegeven, en hij heeft er bij in schema op enkele punten een oplossing gegeven, die wij niet kunnen aanvaarden. Zo is bij Troelstra aan de verbruikers een plaats in de „Nieuwe organen” onthouden; naar ons oordeel ten onrechte. In de tweede plaats sprak hij van een „Economisch parlement”, terwijl wij niet verder willen gaan dan een Algemene Economische Raad die de top moet vormen van de pyramide der „Nieuwe organen”.

Intussen is dit laatste verschil niet van essentiële betekenis. Troelstra heeft altijd zijn „economisch parlement” onder-

geschikt gemaakt aan het volgens algemeen kiesrecht gekozen parlement. In zijn latere publicaties spreekt hij van „arbeidsraad”.

Dit rapport is ondertekend door partijgenoten van uiteenlopende opvattingen op grote politieke gebieden, maar er is door niemand van hen enig bezwaar tegen deze formulering gemaakt. Dit is tevens mijn verklaring, waarom het onmogelijk voor mij was, Troelstra's politieke systeem te ondersteunen, onmogelijk ook om aan zijn verzoek te voldoen en de behandeling van dit onderwerp in de partij weder in gang te brengen op een ogenblik dat hij dit sterk begeerde.

Of ik dan in de werkwijze van ons parlement niets te verbeteren vindt? Dit is niet het geval. Er is inderdaad heel veel te verbeteren om zekerheid te verkrijgen, dat het parlement bij zijn beslissingen zich al de adviezen kan verschaffen van deskundigen, die het begeert.

Ik ontken, dat het parlement deze adviezen zich niet regelmatig goed ten nutte zou kunnen maken. Dat is een bewering, die men vaak vindt bij groepen der bevolking, die zich wel onthouden om zich te verklaren voor opheffing van algemeen kiesrecht, maar die toch alle economisch beheer van de zijde van de Staat zover mogelijk willen houden buiten zeggenschap van de democratie. Ik heb ook in dit geschrift al gezegd, dat een van de grote deugden van de democratie is, de volksvertegenwoordigers te schoelen in het beoordelen van de waarde der technische adviezen van deskundigen. Indien deze adviezen worden openbaar gemaakt, dan zal de openbare bespreking ervan in de pers, het voor het parlement veelal nog gemakkelijker maken om zich een oordeel over het verschil tussen adviezen over hetzelfde onderwerp te vormen.

De verzwakking van de Staat is ook volstrekt niet nodig voor het tempo van de socialisatie, zoals die door de economische verhoudingen wordt geboden. In ons socialisatierapport wordt meer dan eens vooropgesteld, dat de sociali-

satie geleidelijk moet zijn. Die geleidelijkheid zal allicht het onafwijsbare gevolg zijn van het feit, dat het voor de voorziening in de levensbehoeften van de bevolking aangewezen is, om aan het tempo der socialisatie geen andere eis te stellen dan telkens te gaan zover als de politieke machtsvorming der arbeidersbeweging veroorlooft. En zover de economische ontwikkeling toestaat.

Ik acht het een grote fout de eis te stellen, dat eerst de politieke macht van de arbeidersbeweging haar maximum moet bereikt hebben, eer aan de socialisatie in goede volgorde wordt begonnen. Wij moeten trouwens socialisatie niet zien, als liggende op een gebied dat door de handelende democratie nog niet is betreden. Aantallen gemeente-bedrijven leveren de bewijzen van het tegendeel. Ik zeg niet, dat er geen verschillen zijn tussen een gemeente-bedrijf en een gesocialiseerd bedrijf. Doch vaak zullen die verschillen verdwijnen, wanneer de gemeente door verbetering van haar inkomsten langs de weg der wetgeving, in staat is de artikelen van het gesocialiseerde bedrijf te leveren tegen kostprijs. Wat niet zeggen wil, dat dit bij een gesocialiseerd bedrijf onverbreekbare regel moet zijn. Ook dat zal worden bepaald door de economische verhoudingen van het oogenblik, door wat reeds kan en niet kan. Maar afgezien van dit voorbehoud, zie ik in gesocialiseerd bedrijf, althans op het gebied van de levensmiddelenvoorziening en de voorziening in de eerste levensbehoeften, de beschikbaarstelling voor de bevolking van al deze artikelen tegen kostprijs als plicht.

De Staat zal bij dit alles de regelaar en de uitvoerende macht zijn van de socialiserende en gesocialiseerde gemeenschap. De tijd dat de Staat als klasse-instrument kon gebruikt worden door de bezittende klasse is voorbij, zodra de massa der bevolking het algemeen kiesrecht algemeen anti-kapitalistisch weet te gebruiken. Ik acht deze uiteenzetting wenselijk, omdat ook op dit punt tussen Troelstra en mij belangrijke verschillen bestonden.

Doch nu vergeet ik de verschillen. Ik wil alleen uit dit voorafgaande nog een belangrijke conclusie trekken. De conclusie is deze: dat uit dit hoofdstuk blijkt, dat er tussen partijgenoten ook van de positie van Troelstra en van mij, diepgaande verschillen kunnen bestaan op belangrijke onderdelen van de verwezenlijking van de socialistische voortbrenging.

Dit is een waarschuwing om met grote breedheid te staan ten opzichte van de vraag „welke opvattingen in de partij kunnen worden gedoogd en mogen worden gepromoveerd”. Daarbij heeft de ervaring geleerd, dat deze opvattingen, ook in de politieke strijd, aan belangrijke wijziging in snel tempo onderhevig zijn.

Gesteld eens dat in Sovjet-Rusland de nationalisatie van de gehele voortbrenging is voltooid, voltooid ook in deze zin, dat de productie tot de grootste doeltreffendheid is gebracht en het distributieapparaat evenzeer goed werkt, dan is het zeer wel mogelijk — er wordt reeds ernstig over gesproken — dat de politieke democratie in dat grote land een sterke uitbreiding verkrijgt. Daarmede wordt het beheer in dit land nog volstrekt niet democratisch. Dat wordt het niet, zolang vroegere tegenstanders nog van de leiding van het kiesrecht zijn uitgesloten. Dat wordt het niet, zolang de leiding niet breekt met haar stelsel van vervolgingen van hen, die zonder de naam van politieke tegenstanders te verdienen, toch op belangrijke punten afwijkende inzichten ten opzichte van de leiding hebben. Dat wordt het ook niet, zolang zij niet zover dit mogelijk is het ergste onrecht, begaan ten opzichte van politieke tegenstanders, heeft erkend en opgeheven.

Doch gesteld, dat het grote land ook deze weg zal afleggen: aanvaarding dus van de democratie op de voet van algemeen kiesrecht in het landsbestuur, aanvaarding daaruit voortvloeiende, van politieke gelijkberechtiging voor alle klassen en groepen der bevolking, die het economische systeem niet stelselmatig ondermijnen. Meent men dan, dat wanneer

deze ontwikkeling zich voltrekt, de sociaal-democratie in de verschillende landen ten opzichte van het Sovjet-communisme haar verhouding, hoe gerechtvaardigd die thans ook is, zou kunnen volhouden?

Ik meen dat dit niet mogelijk zal zijn. Ik meen ook, dat het in strijd zou zijn met het internationale socialisme. Want hoewel het regime van de Sovjet-Unie nationaal is, tot de uiterste grens van mogelijkheid, staat toch voor mij vast, dat wanneer deze hervormingen tot stand zouden komen, een samengaan op den duur van het communistisch geregeerde Sovjet-Rusland met de socialistisch geregeerde Westerse landen van Europa in het belang zou zijn van het wereldproletariaat, in het belang van het waarlijk internationale socialisme.

Er is een tijd geweest, dat er in sommige van de internationale congressen eng contact bestond tussen Sidney Webb en Troelstra ten opzichte van de eisen gesteld aan economisch beheer in de tijd die ons scheidt van het socialisme. Sidney Webb en zijn vrouw hebben thans de weg afgelegd, niet tot aansluiting bij het Sovjet-communisme, maar toch wel tot een merkwaardige waardering, die bij hen niet is ontstaan dan na grondig voorafgaande, in alle onderdelen afdalende studie, van wat in Sovjet-Rusland is en wat er groeiende is.

Dit is een verblijdend feit. Want hoe sterk het verschil thans is tussen de leiding van Sovjet-Rusland en de Sociaal-democratie, toch zal ik mij verheugen, wanneer dit verschil op den duur komt te verdwijnen.

Want het proletariaat zal het socialisme, het internationale, niet veroveren zolang het niet zijn weg tot de eenheid vindt.

Bij die verovering zal dictatuur op economisch gebied niet zijn te ontgaan. Op grote delen van het economische gebied, overal waar zonder eenheid voor de arbeiders niet het beste resultaat kan worden bereikt.

Maar naast dit stuk onvermijdelijke economische dictatuur,

zal er zijn de wijde ontplooiing van de individuele vrijheid op alle gebied. Op alle geestelijk gebied. Een vrijheid die ons veroorloven zal om dan voor het eerst te spreken van „wereldbeschaving”.

ENIGE VRIENDEN

NEEN! Ik ga geen opsomming geven van alle vrienden, die in mijn leven hebben gestaan of nog staan. Ik zou naar onze Middelburgse tijd terug moeten gaan voor het eerste deel der serie, want in Middelburg hadden wij een aantal zeer bijzondere vrienden. En uit de Amsterdamse tijd is de serie niet kleiner. Ik maak slechts een bloemlezing, een keuze. Ik begin met de Roland Holsten.

DE ROLAND HOLSTEN

Ik weet niet precies in welk jaar ik met Henriette Roland Holst en met haar man R. N. Roland Holst kennis maakte. Het moet kort voor 1900 zijn geweest. Maar ik weet wel, dat mijn vrouw en ik terstond onder de sterke bekoring van die kennismaking kwamen.

Wij vonden aanstonds beide persoonlijkheden buitengewoon. De kennismaking heeft spoedig geleid tot persoonlijk verkeer. Het was na de overgave van Cronjé, dat Henriette voor de Partij kwam spreken in Zeeland en bij ons logeerde in Middelburg. Zij was vervuld van het gebeurde en leed ontzettend onder de Boeren-oorlog. Ik begon er over aan tafel, dat leidde tot een hevige gemoedsontlading van haar kant. Het speet mij dit onderwerp aangeroerd te hebben, want zij moest direct daarna spreken. Ik liet haar de volgende dag Veere zien en ging met haar naar Goes, waar zij spreken moest. Onze vriendschap heeft toen wortel geschoten en is sindsdien steeds groeiend geweest. Nooit, behalve in de eerste tijd van het „Weekblad”, was het persoonlijk verkeer met een van hen beiden heel druk. Maar steeds verheugden wij er ons in als er gelegenheid voor was.

Het verkeer met Mevr. Holst en met haar man liep niet over eenzelfde lijn. R. N. Roland Holst ging op in zijn kunst, het was een vreugde hem er over te horen spreken, nog grotere vreugde iets van zijn werk te zien, als het in voorbereiding was. Henriette Roland Holst ging toen op in het socialisme en in de politiek van de S.D.A.P. Althans, wanneer men van een persoon als zij kan zeggen, dat zij in de beweging opging. Zegt men dat, dan bedoelt men, dat zij er veel werk van maakte en veel zorg aan besteedde. Maar men was zich er van bewust, dat er nog een groot aantal andere dingen in de wereld was, die haar belangstelling en haar toewijding hadden.

Ik weet niet of er ooit jaren zijn geweest, waarin zij geen gedichten schreef. Ik weet wel, dat men uit haar gedichten wel niet nauwkeurig, maar toch bij benadering kan lezen wat haar in een zekere tijd bewoog. Dat was altijd veel. Soms was het afwisselend, soms in dezelfde stemming. Maar altijd was het van hoge inspiratie en veelal treffend van schoonheid.

Mijn persoonlijke ontmoetingen met Henriette hebben merendeels gelegen op het terrein van de politieke beweging der S.D.A.P. Over de „Nieuwe Tijd”-periode heb ik al het een en ander gezegd. Maar over de „Weekblad”-periode nauwelijks iets. Die maakte tussen haar en mij het persoonlijk contact veel inniger. Elke Maandag kwam zij in Amsterdam en had dan meestal een artikel voor het „Weekblad” geschreven. Er was dan veel te bespreken. Van het „Weekblad” is zij altijd de ziel geweest. Toen zij zich uit de redactie terug trok, was dat niet enkel voor het „Weekblad” een leegte, maar het was een slag, die het niet te boven zou komen. Al de andere medewerkers bij elkander, inclusief de andere redacteur, die ik was, hadden gezamenlijk niet de strijdvaardigheid waarover zij beschikte en die voor een blad van dat karakter een hoofdeigenschap was. Ik heb haar neerleggen van de redactie zolang mogelijk tegengehouden. Zij had er mij in de loop van de tijd al dikwijls over ge-

sproken, maar dan had ik haar telkens overtuigd, dat ze het niet moest doen. Maar eindelijk moest ik deze strijd opgeven. Gesteld dat ik gekund had, dan zou het toch niet redelijk geweest zijn haar te blijven bewegen om werk te doen, dat haar niet meer lag.

Onze vriendschap, hoe innig ook, is niet onverstoord gebleven. Het ogenblik kwam dat Henriette Roland Holst toetrad tot de hoofdredactie van de Tribune. Het was in de tijd, dat ik het mikpunt was van wat de redactie van de Tribune verstond als strijd. Ik was in die oorlogstijd aan veel gewend. Tijd om met de redactie van de Tribune te polemiseren had ik niet. En gesteld, dat ik tijd had gehad, dan zou ik het toch niet hebben gedaan. Want ik heb mij steeds een vrij scherpe scheiding gesteld ten opzichte van aanvallen, waarop men inging of niet inging. Maar de gedachte, dat Henriette Roland Holst nu met deze schrijverij solidair was geworden — ik moest althans aannemen dat zij dat was — solidair met deze vorm van bestrijding, was mij onverdraaglijk. Er kwamen jaren dat we elkander niet hebben gezien. Rik kwam ik wel eens tegen, en dan vroeg ik hem naar Jet. Wanneer ik dan vernam, dat haar gezondheid goed was, en veel verder ging het antwoord niet, was ik tevreden.

Op een dag, na verscheidene jaren, kregen wij een kaartje, dat ons berichtte dat de Heer en Mevr. Roland Holst-van der Schalk waren verhuisd naar Bloemendaal. Ik zei tot mijn vrouw: „Ik heb het gevoel dat dit kaartje iets meer betekent dan een gewone kennisgeving. We moesten er maar weer naar toe gaan.” Mijn vrouw was het vurig met mij eens. We schreven een briefje, dat we graag in de nieuwe woning een bezoek zouden brengen, en stelden voor a.s. Zondag. Dat werd goedgevonden. Die Zondag wachtten Jet en Rik ons op in de gang van hun woning. „Jet,” zei ik, „hier ben ik weer, het werd mij zo eenzaam.”

„Als het jou eenzaam was, hoe moet het dan mij zijn ge-

weest,” antwoordde zij. Zij doelde er op, dat ik nog contact had gehouden met veel goede bekenden en enkele vrienden in de partij, die ook vroeger haar bekenden en haar vrienden waren geweest, maar van wie ze nu ook al jaren was gescheiden.

We zeiden het niet, maar het stond wel voor ons vast, dat tussen ons geen scheiding meer mogelijk zou zijn.

In die eerste ontmoeting na de scheiding ging het gesprek nog wat stroef, wanneer het naderde tot politiek gebied. We vreesden klaarblijkelijk beiden elkaar te kwetsen. Daarom vermeden we dit zoveel mogelijk. Er was gelukkig nog wel wat anders te bespreken.

Maar die stroefheid heeft niet lang geduurd. Nadat we elkaar een paar maal ontmoet hadden in Bloemendaal of in Amsterdam, bleek al heel spoedig, dat we vrijwel over alles konden spreken. Dat moet tussen verstandige mensen ook kunnen, al weet je, dat je het niet eens bent. Zo hebben we dan elkander sedert dien regelmatig gezien. Behalve in Bloemendaal, ook wel eens in de Buische Heide, waar de Holsten een oud buitenverblijf hebben. Dat had toen de bizondere bekoring, dat Rik daar zijn atelier had, in de tijd dat hij zijn eerste raam maakte voor de Dom in Utrecht. Mijn vrouw en ik behoorden onder de bevoorrechten, die wel eens in zijn atelier mochten komen. Dan legde hij ons zijn kunst uit; hoe meer wij er van begrepen, hoe meer we zijn werk bewonderden. Hij ging er geheel in op, werkte heel de dag, behalve een tijd, die bestemd moest worden voor een wandeling.

In het huis van de Holsten — we hebben ze in verschillende woonplaatsen gekend — was het altijd behaaglijk. Van een grote intieme gezelligheid. Een bizondere eigenaardigheid van Jet was, dat ze zich altijd is blijven geven aan allerlei huishoudelijk werk. Kopjes wassen, naaien, verstellen en zoals dat allemaal heet. Ik geloof niet, dat ze het opzettelijk deed om afleiding te hebben. Ik geloof dat het niet anders dan gewoonte, traditie was. Ze had het haar

moeder zien doen, ze had het met haar moeder gedaan, en nu deed ze het alleen.

Ik heb wel eens geprobeerd om te begrijpen, hoe ze de tijd kon vinden om alles te doen, wat ze deed. Maar dat heb ik opgegeven. Enige spreekavonden in dezelfde week over verschillende onderwerpen, een drukke correspondentie, medewerkster niet in naam, maar in werkelijkheid van verschillende weekbladen en maandbladen. Tussen in de publicatie van een bundel gedichten. Nu en dan in dezelfde tijd de publicatie van een min of meer lijvig boek of van een spreekkoor. Ik zal nog wel een en ander vergeten hebben. Doch ook met wat ik daar opgesomd heb, heb ik nooit begrepen hoe iemand dat alles kon doen.

En toch trof in haar gezelschap haar rustigheid. Ik herinner mij in haar drukke Weekbladtijd, dat ze op een Maandagmiddag een lange bespreking met mij had gehad over de redactie; ze had mij terloops gezegd, dat ze 's avonds op een openbare vergadering spreken moest en op een gegeven ogenblik kwam mijn jongste dochter boven en vroeg of Mevr. Holst nu mee ging, want Mevr. Holst had haar beloofd, dat ze voor het eten poffertjes met haar zou bakken.

Zo heeft Henriette, naar het leek, heel haar leven voor alles tijd gehad.

Met Rik Holst heb ik een goede tijd doorgemaakt, toen hij professor was aan de Rijksacademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam. Zijn gebouw moest vergroot worden. Ik was toen Wethouder van financiën, en kon hem tot mijn groot genoegen daarbij van nut zijn. Het is niet aan mij, om de verdiensten te schetsen, die hij voor deze instelling heeft gehad. Maar dat ze groot zijn geweest, durf ik gerust te zeggen.

Hij heeft zich uit dat belangrijke ambt teruggetrokken. Ik weet niet of er wettelijke leeftijds grenzen waren, die hem daartoe noopten, ik weet wel dat het jammer was, en jammer is gebleven. Maar zijn werkkraft heeft hij tot

vandaag behouden en zijn toewijding aan zijn mooie kunst in gelijke mate.

Zo staan de Roland Holsten in een gunstige positie. Ze zijn in hun werk vrij om te doen wat ze willen. Maar ze trekken uit deze vrijheid niet de conclusie, zoals overigens wel voorkomt, om weinig te doen. Ze hebben behoefte alles te doen wat ze kunnen. En dat is veel. Heel veel.

DE ALBARDA'S

Ten opzichte van Willem Albarda sta ik wel in een bijzondere positie. Want ik heb er aandeel in gehad, dat hij zich aangesloten heeft bij de S.D.A.P. Ik correspondeerde met hem in zijn Delftse studententijd.

Op een dag kreeg ik een brief van hem, dat hij hoe langer hoe meer neigde om zich aan te sluiten bij de partij. Maar de klassenstrijd, eigenlijk als dogma, daar had hij moeite mee.

Ik heb hem toen over deze moeilijkheid heen geholpen, en hij is lid geworden van de S.D.A.P. Zoals men weet is hij het nog. Ik ben getuige geweest bij zijn huwelijk met Ans. Ook een verantwoordelijkheid, die ik mij niet heb behoeven te verwijten. Ans Albarda en mijn vrouw zijn jaren lang intieme vriendinnen geweest. Ze hadden ook intieme samenwerking in het werk van de versterking onzer partij door de vrouwen. Haar te vroeg heengaan is een groot verdriet voor ons geweest.

Het leven is niet op drukke vriendschapsverhoudingen ingericht. In de jaren, toen de Albarda's in Amsterdam woonden, Willem was Directeur van de gemeentelijke Arbeidsbeurs, had ik het zo druk, dat ik ze heel weinig zag. In de jaren toen hij Wethouder in Den Haag was en ik in Amsterdam, hadden we het beiden te druk om veel vriendschapsuitstapjes te maken. En sinds de jaren, dat Albarda de politieke leider is van de partij, heeft hij het zo druk, dat we elkander in die tijd alleen dan hebben gezien, wanneer dezelfde ambtelijke bezigheden ons daartoe leid-

den. Die tijd is voor mij thans ook voorbij. Dat lijkt nu eenmaal het noodlot van velen van ons, dat we onze beste vrienden heel weinig zien. Maar de keren, dat we dan eens met elkander konden samen komen, waren feesten.

In 1929 is er een congres geweest van de Internationale Stedenbond in Sevilla. Dat was groots opgezet, niet enkel wat betrof de behandeling van de onderwerpen, die daar aan de orde waren, maar ook wat het verkeer tussen de congressisten betrof. Meer dan veertien dagen hebben een paar honderd congressisten in een extra trein door Spanje gereisd. Albarda had toen behoefte aan ontspanning en heeft dat congres meegemaakt. Mijn vrouw en mijn jongste dochter maakten het ook mee. Zo waren we toen drie weken van ontspanning samen. Ik kan gerust zeggen van ontspanning. Want de eigenlijke congresdagen waar ik presideerde of spreken moest, waren er maar vijf of zes. Die maakten dus op de vakantie geen ernstige inbreuk.

Van die tijd heb ik een heerlijke herinnering. Wie Albarda's omgang kent, zal dit begrijpen. Sedert werd hij weer in beslag genomen door het voor hem steeds drukker wordende partijleven. Ik vraag mij wel eens af hoe of hij al zijn bemoeiingen volhoudt. Maar het blijkt overvloedig. Want hij doet het.

Het helpt mij dus niets, dat ik het niet druk meer heb. Want om samen te komen, dien je toch met z'n tweeën te wezen. Zo heeft iedere levenspositie haar bezwaar.

PROF. MR. B. H. PEKELHARING

De overgang van Albarda tot Prof. Pekelharing is niet zo groot als het sommigen lijkt. Prof. Pekelharing was geen sociaal-democraat. Misschien zegt men het precieser, of misschien geeft men de verhouding precieser aan door te zeggen, hij was niet aangesloten bij de S.D.A.P. Maar, dat belette niet, dat hij de reputatie had, dat hij door zijn colleges in Delft een aantal sociaal-democraten maakte. Die reputatie was ten volle verdiend. Ik noem alleen maar

Th. vander Waerden en de vroeg overleden Loke, als voorbeelden. Er zijn er een aantal meer, die in de loop van de tijd zich aangesloten hebben bij de Partij, omdat Pekelharing hen aangetoond had, dat daar de weg lag om tot een beter wereldleven te komen. Er zijn er ook een aantal, die tot aansluiting niet zijn overgegaan, maar voor wie Pekelharings colleges toch van grote invloed op hun begrip van maatschappelijke verhoudingen zijn gebleven.

In Pekelharings tijd was de studenten-debatingclub, onder zijn protectoraat, een kostelijke instelling. Er werden elke maand voordrachten gehouden, en het geviel, dat er nogal veel door sociaal-democraten een onderwerp werd ingeleid. Ik heb dat ook een paar maal gedaan, en ervoer bij die gelegenheden, dat verscheidene studenten zich in het te behandelen onderwerp hadden ingewerkt, en het als debater den inleider niet zo makkelijk maakten. Zo was deze debatingclub een instelling van grote intellectuële opvoeding.

Pekelharing was een man van fijne smaak. Hij bleef op de hoogte van het beste wat er geschreven werd in ons land. Maar vooral ook van wat er hier of daar geschreven werd, dat voor sociaal-democraten aantrekkelijk was. Zo heeft hij mij opmerkzaam gemaakt op Uylenspiegel van Charles de Coster, een boek dat niet opklimt tot de hoogte van Don Quichot, maar dat toch behoort tot de beste boeken, die ik ken, en dat in Nederland maar in kleine kring bekendheid heeft verkregen. Dit is maar één voorbeeld. Maar op dit gebied was Pekelharing actief.

Onder zijn redactie van „Het Sociaal-Weekblad” ben ik begonnen in dat orgaan te schrijven. Het waren aanvankelijk zeer wankel schreden op het pad der journalistiek. Ik herdenk met erkentelijkheid de leiding, die Pekelharing mij daarbij wel heeft gegeven.

Moet ik nu nog spreken van Pekelharing als gastheer? Daar lag voor sommigen zijn meesterschap. Ik heb van zijn gastheerschap herhaaldelijk genoten en denk er niet

aan er iets anders dan goeds van te zeggen. Het beste van zijn gastheerschap was voor mij altijd zijn eigenaardig-getemperd geestig discours. Daarnaast zijn grote kennis van feiten en personen. Zo heb ik in zijn heengaan een goede vriend verloren.

DE VAN DER GOES

Mijn vriendschap met Frank van der Goes is veel ouder dan die met de Holsten en met de Albarda's. Want zij dagtekent al reeds van voor mijn vertaling van de Fabian Essays in 1891. Ik heb al verteld, dat ik eigenlijk door van der Goes tot die vertaling ben gekomen, omdat die ander werk had, dat hem belette hetzelfde te doen. Van 1891 af zijn we goede vrienden geweest. Onder „we” is dan ook mijn vrouw ingesloten, en toen van der Goes trouwde, ook zijn vrouw. Er was vriendschap tussen alle vier. Vriendschap dus van meer dan 40 jaar oud, die zich onder alle omstandigheden heeft gehandhaafd en van welke niemand van de vier er aan denkt, dat ze zou verminderen.

Van der Goes is onder de oprichters van de S.D.A.P. geweest in 1894. Ik sloot mij 3 jaar later aan. Al die tijd van ons samenzijn in de Partij hebben wij dicht bij elkander gestaan, in heel verschillend werk, maar gelijk in doel. Sedert de oprichting van de O.S.P. zijn we niet meer in dezelfde partijorganisatie. Als ik het goed begrijp heeft van der Goes op het ogenblik geen partijverband meer. Maar in onze verhouding van Socialisten, die hetzelfde willen bereiken, heeft het generlei wijziging gebracht. Er blijkt hier wel uit, dat er waarheid ligt in het spreekwoord „dat er verschillende wegen zijn die naar Rome leiden”. Met Rome wordt dan bedoeld, het einddoel van het werken. Het einddoel waarop het werken gericht is.

Zo staat het tussen van der Goes en mij. Het verschil wat er tussen ons is, ligt alleen in de methode. In de „Nieuwe Tijd-periode” hebben we aan dezelfde kant gestaan. In de „Weekblad-periode” aanvankelijk niet. Van der Goes heeft

er heel ernstig over gedacht, om zich bij de Tribunegroep aan te sluiten. Ik herinner mij nog de vreugde, toen hij mij op de Weesperzijde kwam zeggen, dat hij besloten had in de partij te blijven, en mijn medewerker te worden aan het „Weekblad”. Ik was zo blij, dat we iets buitengewoons moesten verzinnen. We zijn na den eten naar een of andere vertoning gegaan. Maar dat was niet genoeg. We zijn ook nog na afloop bij Sauer oesters gaan eten.

De enige afwijking van van der Goes, die ik nooit heb begrepen, moet ik even vermelden. Ik kwam op een ochtend uit Middelburg naar Amsterdam gereisd, en las toen in het ochtendblad dat van der Goes, in een kleine vergadering, een sterk revolutionnaire rede had gehouden. Hij had gesproken over een „Gideonsbende”. D.w.z. een kleine groep van dappere mannen, die met onverschrokken moed onverwacht een belangrijke omwenteling in gang zouden kunnen brengen. Ik was verbaasd over deze ongewone gedachtengang van van der Goes, die toch in de eerste plaats democraat was.

Toen ik in Amsterdam kwam, ging ik direct naar zijn bureau, dat hij in die tijd had boven het „Gouden hoofd”. Daar hadden we een lang gesprek. Ik slaagde er niet in hem te overtuigen, dat die „Gideonsbende” een dwaasheid was. Over het algemeen was van der Goes, als hij zich iets in het hoofd gezet had, niet gemakkelijk te overtuigen van zijn ongelijk.

Maar naderhand heb ik van zijn „Gideonsbende” niet veel meer gehoord. Het was in de tijd, dat hij veel moeite had in wat toen nog zijn zaken waren. Hij was assuradeur. Hij werd een paar keer door het „beursproletariaat” van de beurs gedrongen. Gedrongen in letterlijke zin. Deze heren dreven hem de trappen af — het was nog het oude beursgebouw — om uitdrukking te geven aan hunne opvatting, dat zij zijn politieke gezindheid verderfelijk vonden. Van der Goes kwam na enige tijd wel weer terug op de beurs. Doch hij verloor toch zijn klanten. De positie van assura-

deur staat of valt met klandizie. Van der Goes heeft nog wel aanverwante broodwinningen beproefd. Maar toch het zaken doen op moeten geven.

Toen ik hem voor het eerst leerde kennen, woonde hij nog bij zijn moeder en een zuster. Hij was toen beroemd om een lamsbout, die ze in dat gezin konden klaarmaken, zoals je het nergens kreeg. Ik ben ook eens een middag op die lamsbout uitgenodigd geweest. En heb er de beste herinneringen van.

Toen van der Goes trouwde, ik zei het reeds, zijn onze vrouwen spoedig intiem geworden. Zijn vrouw, Marietje, is nu uitvoerig grootmoeder. Maar toen ze trouwde was ze zo jong, dat ik haar niet anders dan Marietje kon noemen. In al de moeilijkheden, die zij met haar man in haar huwelijk dapper heeft doorgemaakt, ben ik altijd hun beider vriend geweest. Ik weet niet of van der Goes ooit memoires zal schrijven en die moeilijkheden aan zal roeren. Dan zullen het er vele zijn. Hij sloeg er zich altijd door. Niet zonder hulp. Er waren altijd vrienden, die het vanzelfsprekend vonden, dat van der Goes hulp kreeg, als hij die nodig had.

Waar denk ik het eerst aan, als ik aan Frank van der Goes denk? Dan denk ik het eerst aan karakter! Hij was en is een hoogstaand karakter, hij diende en dient alleen het socialisme volgens eigen inzicht. Die hem ook maar een centimeter van die weg af kan trekken, moet nog geboren worden.

Over zijn bekwaamheden als schrijver en spreker hoef ik niets te zeggen. Ieder kent ze. Zijn journalistieke bekwaamheden kwamen in „Het Volk” sterk op de voorgrond, tijdens de jaren, dat De Roode zijn werkkraft aan het Internationaal Arbeidsbureau in Genève heeft gegeven.

Er kan in het leven van van der Goes, ik bedoel in het openbare leven, nog van alles gebeuren. Ook in het mijne. In deze tijd van ook politieke ontreddeering, die wellicht gevolgd wordt door ook politieke ordening, moet ieder voorzichtig zijn in het voorspellen.

Vijftig jaar getrouwd.

Maar dat van der Goes en ik, zij het langs verschillende wegen, in hetzelfde socialistische Rome komen, dat durf ik wel voorspellen.

Ik eindig mijn beschouwing over enige vrienden. De Sannessen, Gos en Betsy, heb ik bij de bespreking van mijn leven in Middelburg reeds herdacht. Velen blijven hier nog ongenoemd. Wanneer je zoveel vrienden kunt noemen van zulke kwaliteit, dan heb je je in je leven op dit punt niet te beklagen.

ARBEIDERS JEUGD-CENTRALE, EEN GROTE GROEP VRIENDEN

BEHALVE onze huisvrienden, verkregen mijn vrouw en ik in Amsterdam nog een grote groep vrienden. Dat waren de leden van de Arbeiders Jeugd-Centrale.

Het was helemaal niet zo dat het werk van de partijgenoten, die het initiatief namen voor de oprichting der A.J.C. terstond in de partij veel instemming vond. Men zag er in een daad van exclusivisme. Waarom moest nu de arbeidersjeugd afzonderlijk worden georganiseerd? Wanneer de jongens en meisjes enige jaren ouder waren, konden ze in de partij komen; intussen was hun opvoeding de taak van hun ouders. Waren deze sociaal-democraten, dan konden ze heel wat doen om hun kinderen de eerste kennis en het eerste begrijpen van de sociaal-democratie te brengen. Overigens waren er in alle grote steden allerlei avondscholen waar ze konden leren wat ze op school nog niet hadden gehad.

Mijn vrouw en ik hebben geen ogenblik medegevoeld met deze twijfelaars. Wij verheugen er ons nog in dat wij het initiatief van deze partijgenoten van meetaf aan hebben toegejuicht. Deze partijgenoten waren stevige werkers. Het heeft niet heel lang geduurd, of hun werk had brede grondslag verkregen.

Zij gingen uit van de stelling dat de bijzondere taak van de arbeidersjeugd zich ook moest uitspreken in het feit dat de jonge mensen zelf offers zouden brengen om de stichtingen, waaraan door de leiding aanstonds werd gedacht, mogelijk te maken. Binnen vrij korte tijd ontstond er in Vierhouten een flink gebouw, „de Paasheuvel”, dat met een aantal hectaren grond er omheen, het eigendom was van de Arbeiders Jeugd-Centrale. Toch kwam dit gebouw en andere stichtingen die allengs ontstonden, niet uit de lucht vallen. Het geld dat er voor nodig was moest cent voor cent worden bijeen gebracht. Het werd verkregen uit besparingen, die de jongens en meisjes zich zelf oplegden door niet te roken en niet te drinken. Dat wil zeggen geen alcoholhoudende drank. En door geen geld uit te geven aan minderwaardige genoegens en opschik. Een nieuwe, sobere, frisse levensstijl kenmerkte al spoedig deze arbeidersjeugd.

Het gebouw „de Paasheuvel” maakte grote opgang. In de Pinksterdagen kwamen honderden jongens en meisjes daarheen, sliepen in tenten. De dagen werden gevuld met grote wandelingen, georganiseerde volksdansen op een grote wei, toespraken en toepasselijke toneelspelen in het openlucht-theater. Mijn vrouw en ik hebben enkele jaren die Pinksterfeesten bijgewoond. We voelden de oprichting van de Arbeiders Jeugd-Centrale en haar werk, als een geschenk in ons leven. Er was in die Pinksterdagen in Vierhouten een sfeer, zoals wij die nooit ergens hebben gevonden. Daar waren bijeen de toekomstige strijders en strijdsters voor de Arbeidersbeweging, die in een andere levenshouding dan de jeugd van de burgergroepen werden opgevoed. De sport, waarin ze zich oefenden, stond tegenover de sensatie der sportwedstrijden. De gezamenlijke wandelingen wekten bij hen liefde voor de natuur. De omgang tussen jongens en meisjes was vrij van alle vulgariteit. Zij waren en werden kameraden.

Het vrolijke en goed geleide dansen in de wei stond recht

tegenover de geraffineerde jazzdansen, die toen in de mode gekomen waren.

Hier zag men gemeenschapsdansen, die aan de erotiek een volkomen zuivere uiting konden geven. Solidariteit, zelftucht en offervaardigheid, verantwoordelijkheidsbesef, golden voor leden van de A.J.C. als voorname deugden. Daar lag hun eerste plicht.

Er waren in de partij een aantal mensen, die zich bezorgd maakten hoe dat gaan zou, enige honderden meisjes en jongens van tussen 12 en 17 jaar — er kwamen allengs ouderen bij — met elkander in een groot kamp samen te brengen. Wij hebben nooit vernomen dat dit bezwaar grote betekenis heeft gekregen.

Dit is van het grootste belang. Coëductie, opvoeding van jongens en meisjes tegelijk is een mooi woord. Maar ieder die zich van de uitvoering rekenschap geeft, ziet de moeilijkheden, die zich bij die massa-opvoeding moeten voordoen. Ik heb er herhaaldelijk over gesproken met bestuurders en leiders van de Arbeiders Jeugd-Centrale. Zonder twijfel zagen ze ook de moeilijkheden, die zich voordeden. Maar zij stelden zich de taak, die deels te voorkomen, deels te overwinnen. Die taak bracht hun grote zorgen, maar dat wisten ze vooruit, en ze slaagden.

Wie thans aan Vierhouten een bezoek brengt, staat verbaasd over de uitbreiding, die „de Paasheuvel” heeft gekregen. En nog verbaasder staat hij wanneer hij verneemt, dat er in andere provinciën soortgelijke kampen zijn ontstaan en in wording zijn. Dit alles is begonnen door de offervaardigheid van de leden. Later, toen niet meer betwist kon worden, dat de zaak geslaagd was, toen niet meer gedacht kon worden dat de Arbeiders Jeugd-Centrale er niet zijn zou, is er ook steun gekomen van verschillende partij-instanties. Vóór de crisis, toen het nog kon, hebben mijn vrouw en ik ons de vreugde verschaft aan de A.J.C. een som gelds te geven om een gebouw te stichten waar de Rode Valken, de groep jongeren uit de A.J.C., overdag konden verblijven.

Het is niet mijn bedoeling om van het veelzijdige werk der Arbeiders Jeugd-Centrale een beschrijving te geven. Ik spreek hier niet van de kaderscholing en het ontwikkelingswerk, waaraan de leiding steeds zoveel aandacht heeft gegeven.

Ik heb de Arbeiders Jeugd-Centrale gezien als een voortreffelijke instelling. Het geheel is een prestatie van grote betekenis, met welker totstandbrenging de partijgenoten die het initiatief namen, en die er verder hun tijd aan gaven, een werk hebben verricht, waarvoor de partij hen dankbaar moet zijn. Ik wil volstaan met de betuiging dat wat ik er van gezien heb en nog waarneem mij tot grote dankbaarheid en tot grote verwachting stemt.

LEVENSBOUW

IS het nog nodig de titel van dit boek, en het opschrift van het laatste hoofdstuk te verklaren?

De titel doet verwachten dat het geschrift zal aantonen, dat ik getracht heb zelf richting en doel aan mijn handelen te geven. Dat ik mijn leven bewust heb opgebouwd. Zover als een mens het dan doen kan buiten de invloeden, die hij ondergaat.

Mijn vader heeft mijn beroep aangewezen, dat kwam in vroeger tijd veel voor, het was vrijwel regel. Mijn vader meende, dat hij bij die aanwijzing mijn neigingen volgde. Dat was een vergissing. Voor zover ze berustte op waarneming, had hij z'n conclusie te vroeg getrokken. Maar in elk geval, hij wees mij de handel aan als mijn beroep. Dat beroep heeft mij nooit bevredigd, het was gericht op geld. Het verzamelen van geld heeft nooit enige bekoring voor mij gehad. Dat het een machtsobject kon zijn, heb ik uiteraard wel waargenomen, doch de uitvoering van zulk een macht stond mij tegen.

Enige jaren in mijn leven, de jaren tussen 1885 tot 1904, heeft het verdienen van geld en het overleggen van geld

secundaire bekoring voor mij gehad. Het verdienen om het te kunnen uitgeven, in de tijd, dat de arbeidersbeweging in haar eerste ontwikkeling geld bitter nodig had, het daarvoor te kunnen besteden, in de tijd dus, dat die opkomende arbeidersbeweging mij aantrok en allengs greep. Het overleggen van geld had in die tijd een overeenkomstige bekoring voor mij, omdat ik er in zag het middel om mij vrij te maken van de broodwinning in de handel. Om mij zelfbeschikking te geven, hoe ik verder mijn krachten zou besteden. Ik ben een paar maal in de gelegenheid geweest om een plaats in te nemen in de hoge rangen van de ondernemerswereld, in het mij opgelegde vak, de hout-handel. Dat zou wonen in een ander land voor mij medegebracht hebben. Het betekende: veel geld. Maar het betekende ook voor geruime tijd contractueel gebonden zijn. Deze gelegenheden gebruikte ik niet.

Wat mijn beslissing zou zijn, zodra ik bereikt had de zelfbeschikking te krijgen over wat ik verder in het leven doen zou, liet geen twijfel: het zou zijn het dienen der arbeidersbeweging. Dat stond reeds jaren vast.

In die tijd kon het dienen der arbeidersbeweging feitelijk geen andere inhoud hebben, dan de arbeiders aanzetten tot het voeren van de klassenstrijd en het steunen van hen, waar zij die voerden. We spreken over 50 jaar geleden. Het ging er om aan de arbeiders de weg te wijzen, een min of meer redelijk menselijk bestaan te veroveren. Een redelijke woning, een redelijke voorziening van levensbenodigdheden, een redelijke arbeidsduur, redelijke ontspanning, redelijk vooruitzicht op verbetering van het reeds bereikte, was toen tastbaar het eerst nodige. Velen zeiden, het enig nodige. Dat was wel te begrijpen, want de toestand der arbeiders in Nederland een halve eeuw geleden, liet geen plaats voor hogere voorziening, dan die ik daar heb beschreven. Die hogere voorziening scheen zelfs lange jaren onbereikbaar. Ze is eerst bereikbaar geworden, en althans in jaren van een normaal be-

drijfsleven zo ongeveer bereikt, nadat tientallen jaren van eigen organisatie der arbeidersklasse daaraan vooraf is gegaan. Er zal wel niemand zijn, die mij verdenkt, dat ik het nu mooi genoeg vind voor de arbeiders. Ik vind het alleen mooi in vergelijking met het afschuwelijke, dat ik heb gekend.

Zeker werd in die onverbroken aansporing tot de klassenstrijd ook de solidariteit, het voor elkander opkomen, zich met elkander één van belangen voelen, aan de arbeidersklasse als eis gesteld. Maar dan toch alleen als eis in de strijd. Er is sedert die tijd wel veel veranderd.

Niet alleen in het stoffelijk en geestelijk leven der georganiseerde arbeiders.

Er is ook bereikt, dat grote groepen der bevolking, die vijftig jaar geleden zich innig verknocht voelden aan het kapitalisme en aan het dienen der ondernemersklasse, thans nog niet bij hele groepen tegelijk, maar toch bij grote aantallen, gaan inzien, dat zij door het kapitalisme, door het stelsel van voortbrenging op winst gericht, evenmin worden gediend als de arbeidersklasse. De ontwikkeling van anti-kapitalistische gezindheid bij het overgrote deel der bevolking is in volle gang. Wie vooruit ziet wat allengs ter voorbereiding van het socialisme, deels nog naast de klassenstrijd, deels ter vervanging van de klassenstrijd, moet komen, gaat zich rekenschap geven, dat dit moet zijn solidariteit buiten de eigen klasse. Anti-kapitalistische solidariteit, die zich vandaag reeds rekenschap geeft, al lijkt dit zeker voor vele lezers nog vroeg, van het hogere doel van de klassenstrijd.

Wat is het hogere doel van de klassenstrijd? Het is de opheffing van de klassen. Het is de klassenloze maatschappij. Naarmate de anti-kapitalistische klasse, met inbegrip dus van de georganiseerde arbeidersbeweging, zich van haar politieke macht nog sterker bewust wordt, moet bij haar het inzicht groeien, dat door de onbeperkte bestending van de klassenstrijd op zichzelf, de voorbereiding van de

socialistische samenleving niet meer wordt gediend. Wij naderen de tijd, in het ene land sneller dan in het andere, dat de vroegere klassenstrijd der georganiseerde arbeiders haar betekenis heeft verloren of gaat verliezen.

Ik spreek hier in het algemeen. Ik zeg niet, dat het socialisme door de klassenstrijd nergens meer wordt gediend. Ik zeg wèl, niet meer overal wordt gediend. Wijn de noodzakelijkheid van de klassenstrijd zoals we die hebben geschetst, nationaal wordt bepaald door de omstandigheden waarin de arbeidersklasse verkeert, door de plaats die zij zich reeds heeft veroverd. Veroverd in en op het kapitalisme.

De eigenlijke voorbereiding van de socialistische voortbrenging kan de klassenstrijd, voor zover zij door de arbeidersvakbeweging wordt gevoerd, ook niet bieden. Ook niet, wanneer zij even sterk zou staan als de ondernemersklasse. Zelfs niet indien zij sterker zou staan. Wijn immers het kapitalisme krachtens zijn wezen, nooit bereiken kan voldoende behoeftevoorziening.

De klassenstrijd is niet enkel door de vakbeweging van georganiseerde arbeiders gevoerd. Ze is ook gevoerd en wordt nog gevoerd door de politieke arbeidersbeweging. In democratische landen is de invloed van de politieke arbeidersbeweging zeer sterk. Veel sterker nog dan zij zich in enig land van Europa heeft getoond. De doorvoering van algemeen kiesrecht voor vrouwen en mannen is de vestiging geweest van het beginsel van democratie in het openbare leven. Maar niet meer. Niet meer dan het leggen van de grondslag. Op die grondslag wordt sedert jaren in democratische landen gebouwd. Hier snel, daar langzaam. Maar overal wordt gebouwd.

Voor mij staat vast dat met de verdere uitbouw, de meer volledige toepassing van de democratie, die in de macht ligt van de arbeidersklasse van alle landen, de voorbereiding van de socialistische voortbrenging in sterke mate zal worden benaderd.

Er is daartoe nodig, dat de arbeidersklasse de democratie maakt tot democratische daad. Er is daartoe nodig, democratie, die sterk ingrijpt in eigendomsverhoudingen, sterk ingrijpt ook, sterk leiding geeft in opbouw van een anti-kapitalistische productiewijze, opbouw van een productie, die allengs minder op winst is gericht, allengs meer op algemene voorziening in behoefte.

De politieke macht kan ook tot stand brengen de organisatie van een omwenteling in het bedrijfsleven, die langs de weg van medezeggenschap in handen van arbeiders-producenten, onder leiding van de Staat, de productie opvoert tot het hoogste peil, dat zij in het algemeen belang kan bereiken. Ik heb hierover uitvoerig in een ander hoofdstuk gesproken.

De politieke macht van alle bevolkingsgroepen, die reeds sedert lang weten, dat zij geen belang hebben bij het kapitalisme, ook van de bevolkingsgroepen, die dit slechts thans allengs gaan inzien, kan een omwenteling in de voortbrenging maken, kan het kapitalistisch element in de voortbrenging allengs verzwakken, kan het verzwakken in een mate, die met zijn opheffing gelijk staat. Dit kan alles zonder revolutie, die met wapens zou worden gevoerd. Dat zou zijn de meest doelmatige weg. Dit kan alles langs wat we noemen geleidelijke weg, evolutionaire weg. Ook dit heb ik in een ander hoofdstuk uiteengezet. Hoe de voorbereiding van de socialistische voortbrenging, nationaal en internationaal zou kunnen worden geleid, heb ik getracht aan te geven in mijn boek „Ordening der wereldproductie”.

Zal nu, indien de daadwerkelijk democratische aanwending van de politieke macht van de grote meerderheid der bevolking volledig slaagt, daarmee bereikt zijn „de dictatuur van het proletariaat”?

Zeker niet. Want het is met democratie onverenigbaar, dat bij de omwenteling van de voortbrenging, de ondernemersklasse en haar aanhang zou worden uitgesloten van gelijkstelling en medewerking, van medewerking zover ze

die wil verlenen. Het is in de democratie uitgesloten, dat deze groepen van hun politieke rechten, de volle toepassing van hun kiesrecht zouden worden of blijven beroofd. Maar indien het niet zou worden een dictatuur van het proletariaat, dan zou het wel naderen tot de heerschappij van het proletarisch belang, zover dit samenvalt met het algemene belang der bevolking, nationaal en internationaal.

Gesteld nu, dat in vele landen door de grote groepen wier belang anti-kapitalistisch is, doch die buiten de in vakbeweging georganiseerde arbeiders staan, gebruik wordt gemaakt van hun politieke macht, dat daardoor wordt bereikt een diepgaande verbetering in het leven der mensen, wat zal dan de positie der vakbeweging worden?

De positie der vakbeweging zal dan niet kunnen zijn, haar aanvankelijke vakbewegingsstrijd, haar loonstrijd te blijven doorvoeren, onafhankelijk van de politieke strijd en de resultaten van die politieke strijd van de anti-kapitalistische groepen.

Ik verwacht dat de vakbeweging dan zal moeten verstaan, dat zij in plaats van een strijdorganisatie bij de loonbepaling, zal moeten worden een organisatie, die haar krachten verenigt met die van de politieke organisatie van de anti-kapitalistische groepen, in de voorbereiding van de socialistische voortbrenging. Dat wil zeggen, dat de vakbeweging in de democratische landen van zulk een gesteldheid, zal ophouden een strijdbeweging voor hoger loon te zijn.

Ik verwacht dat de vakbeweging zal moeten begrijpen, dat de loonbepaling in een maatschappij, die zich beweegt naar de socialistische voortbrenging, niet kan blijven het resultaat van strijd, maar moet worden het resultaat van onderling overleg. Overleg nationaal, in sommige gevallen ook internationaal.

De taak voor de vakbeweging zal dan worden om behalve een belangrijk orgaan in de loonbepaling, beheerst door het algemeen belang, ook te zijn het orgaan voor ver-

betering van het bedrijfsleven, verbetering van de productie langs de weg van medezeggenschap. Ik heb dit uiteengezet in het hoofdstuk „Democratie in het bedrijfsleven”.

Ik spreek nu niet over de taak van de vakbeweging in landen, die de democratie hebben uitgeschakeld. Die zal verschillend zijn, naar gelang van de houding dezer landen ten opzichte van de vorderingen, die door de democratische landen in de voorbereiding van collectieve anti-kapitalistische productie worden gemaakt. Indien mocht blijken, dat daar zonder democratie de collectieve behoeftevoorziening kan worden bereikt, dan zal dat wonder moeten worden aanvaard. Ook op dat punt zal verdraagzaamheid een deugd zijn. Doch waarschijnlijk acht ik het niet.

Wat kan er nu vandaag worden gedaan, om deze samenwerking tussen vakbeweging en politiek georganiseerde anti-kapitalistische groepen te bevorderen?

Hier kom ik tot het neerschrijven van de overtuiging, die in de laatste twintig jaar allengs in mij is gerijpt! Het beste wat kan worden gedaan is de democratische opvoeding van de gehele bevolking, het brengen bij de gehele bevolking van het begrip, dat langs de weg der democratie het leven der mensheid moet worden verbeterd, en dat die weg, indien niet de enige, dan toch de meest doeltreffende is. In mijn hoofdstuk over „Gemeentebeheer” en op andere plaatsen, waar ik dit vraagstuk heb behandeld, heb ik getracht aan te tonen van welk belang de gemeente als orgaan in het openbare leven voor die daadwerkelijke opvoeding in democratie is.

Ik ben in 1914 Wethouder geworden van Amsterdam. Zoals ik heb uiteengezet in het over het wethouderschap handelende hoofdstuk, heeft het niet lang geduurd, dat ik ben gaan inzien, dat de waarlijk democratische vorm van gemeentebestuur en van leiding van gemeentebeheer kan liggen in het collegiaal bestuur, dat in Nederland de aangevozen vorm is geworden. Zeker vereist het collegiaal bestuur, samengesteld door leden van verschillende politieke

partijen of inzichten, de sterke wil van elk dier leden om onder de partijpolitiek met zijn sterk naar buiten tredende verschillen, te zoeken naar de overeenkomstige gezindheid in het dienen van het belang van alle groepen ingezetenen, binnen het raam van de mogelijkheid, door het economisch kunnen van de gemeente begrensd.

Ik behoef niet te herhalen, dat in dit dienen van die belangen van alle groepen vrijwel steeds een zekere volgorde zal moeten worden betracht. De meest dringende het eerst. Ook hoef ik niet te herhalen, dat in het dienen van afzonderlijke groepen veel minder aanleiding ligt tot het verwekken van verschillen, dan oppervlakkig vaak wordt gedacht. Ik heb dit alles in genoemd hoofdstuk besproken.

Mijn ervaring van collegiaal bestuur, als wethouder van Amsterdam, gedurende 15 jaar, geeft mij recht op de uitspraak, dat ik collegiaal bestuur van de gemeente de beste vorm vind tot uitbreiding en verdieping van de werking der democratie.

Er is naast het collegiaal bestuur ook nog de mogelijkheid van samenwerking van gemeenten in de Internationale Stedenbond. Die Internationale Stedenbond vertegenwoordigt geen bepaalde politieke richting. Zij is wat men noemt a-politiek. Haar in de statuten vooropgezette werk, is het bijeenbrengen van gegevens van alles wat ligt op het gebied van gemeentelijke activiteit, vooral in het belang van collectieve voorzieningen, in het belang van verschillende groepen der bevolking, in de verschillende landen der wereld. Ik heb dit uiteengezet in een hoofdstuk over de „Internationale Stedenbond”. Maar ik heb niet nagelaten daarin ook te vermelden, de gevolgen van de a-politieke werkzaamheid, die de Stedenbond heeft. Immers zij verspreidt kennis omtrent de grote overeenkomst der gemeentelijke bemoeiingen in vergelijkbare gemeenten.

Langs die weg ontstaat, wat men zou kunnen noemen, internationale gemeentepolitiek. De eisen aan deze internationale gemeentepolitiek gesteld zijn nergens omschreven.

Maar ze hebben dit gemeen, dat ze in grote lijnen zich bewegen in dezelfde richting van collectieve verzorging.

Zo zie ik in de Internationale Stedenbond een kern voor de ontwikkeling van de mogelijkheid van internationale samenwerking tussen gemeenten. Deze mogelijkheid is nog in het begin, maar zij is in haar opkomst. Ook dit heb ik uiteengezet. Aldus zie ik als werking van de Stedenbond, zolang althans de grote massa harer leden democratisch bestuurde landen zijn, dat zij sterk zal bevorderen de internationale samenwerking tussen die landen, naarmate de tijd sterker nadert, dat internationale belangen voor internationale behartiging rijp zijn geworden. Deze verwachting van de Internationale Stedenbond is in mij betrekkelijk nieuw. Zij kan niet oud zijn, want niet eerder dan in 1924 heeft de Internationale Stedenbond haar werkzaamheid, door de oorlog 1914—'18 lam gelegd, kunnen hervatten.

Ik acht het gemeentebeheer, op de grondslag van gemeentelijke autonomie, zoals die tot voor enige jaren in Nederland bestond, een kweekschool voor de toepassing van de democratie in het algemeen belang. Nationaal en internationaal.

Hier is neergelegd de voltooiing van mijn „Levensbouw” in een aantal hoofdstukken van dit boek beschreven! De voltooiing is een samenvatting van overtuigingen op alledaaglijk belangrijk levensgebied, die allengs waren ontstaan en waren gegroeid. De voltooiing van „Levensbouw” is de samenvatting mijner verwachtingen van de toepassingen der democratie, die in het bereik van de massa der bevolkingen liggen. Mijn hoop is, dat deze verwachtingen mogen worden vervuld.

Niemand mag zich inbeelden aan een wereldontwikkeling, een wereldherstel, waarin de democratie de leiding moet geven, persoonlijk een groot aandeel te kunnen hebben. Wie dat sterk zou willen, zou in strijd komen met het wezen der democratie.

Ik heb nog geen woord gesproken over het ethische leven in het socialisme. Zou dat zijn omdat ik aan ethisch leven geen behoefte heb? Zo staat het niet. Ook in de tijd, toen ik niet verder kon zien dan het voeren van klassenstrijd, voelde ik de behoefte aan ethiek in hoge mate. Ik beproefde toen mij zelf uit te leggen, dat die ethiek moest liggen in de klassenstrijd zelf. Doch ten volle bevredigd ben ik met die uitlegging nooit geweest.

Indien ik ook in dit slothoofdstuk van „Levensbouw” over ethiek niet uitvoerig heb gesproken, dan heeft dat geen andere oorzaak, dan dat ik overtuigd ben, dat hoger ethisch leven slechts algemeen goed kan worden op de grondslag van een socialistische samenleving, die langs democratische weg en met democratische solidariteit tussen alle bevolkingsgroepen is tot stand gekomen.

Biedt het religieus socialisme voor mij deze ethiek, die mij het hoogste goed is? Neen, dat doet het in geen opzicht. Sedert ik het Katholieke geloof heb opgegeven, heb ik mij nog wel veel verdiept in het doorgronden van de beginselen der grote godsdiensten. Doch nooit heb ik een aanvechting gevoeld om een dier godsdiensten te aanvaarden. Hoe meer ik gepoogd heb hun wezen te verstaan, des te duidelijker is mij geworden, dat feitelijk aan alle godsdiensten, die deze naam verdienen, het Dienen — Dienen met een hoofdletter — ten grondslag ligt. Dit dienen van elkander, dit dienen van de mensheid met elkander, wordt mogelijk op de grondslag der socialistische voortbrenging door de sociaal-democratie verwezenlijkt. Dat staat voor mij boven alle dogma.

Toen ik in mijn jeugd mij van dogmatisch geloven bevrijd voelde, gaf dat wel een verlichting. Doch in het bestrijden van religieuze dogma's heb ik mij nooit verlustigd. Ik heb steeds verwacht, dat de socialistische samenleving voor ieder mens de grondslag zou bieden voor zijn eigen ethiek. Moet die religieus zijn, dan zal ze religieus zijn. Moet die bevatten een geloof in een leven hiernamaals, dan zal het

zo zijn. Alles wat ik van de religieuze socialisten van alle schakering vraag, is om aan te nemen dat de ethiek van de niet-religieuzen niet lager staat dan de hunne. De ethiek van de niet-religieuzen is gebouwd op het gemeenschapsgevoel, dat op zal bloeien uit de gemeenschappelijke voortbrenging. De ethiek der niet-religieuzen is de wil om goed te zijn. Niet omdat iemand, welke voorganger ook, het heeft gepredikt, maar omdat de noodzakelijkheid van elkander dienen uit onze ethiek voortspruit.

Er kan groot verschil zijn tussen religieus-socialisten en mij ten opzichte van de plaats, die economische wereldregeeling in het leven der mensheid moet innemen. Ik zal er hen niet om laken, wanneer hun beweging nu en dan de indruk geeft, daarin niet het eerste belang te zien. Ik kan mij des te gemakkelijker in dat verschil van inzicht troosten, omdat dezelfde economische grondslag, die hun religieus-socialisme zal bevorderen, ook tegelijkertijd de grondslag is die mijn socialistische ethiek, niet voortspruitende uit dogma maar uit zuivere gemeenschapszin, evenzeer kan bevorderen. Zo is er voor mij geen hogere ethiek dan deze, die mogelijk gemaakt wordt door de volledig tot daad geworden democratie in het economisch leven. In die zin spreek ik nog met even sterke overtuiging als een halve eeuw of kwart eeuw geleden, over de zekerheid van het socialisme. De betekenis van de klassenstrijd tot het vestigen van die zekerheid is een andere geworden, en veel kleiner. De betekenis van de solidariteit tussen alle mensen en mensengroepen is een veel grotere en bredere geworden. Zo is feitelijk die zekerheid groter geworden dan ze ooit is geweest.

Januari 1936.

